

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

4/2018 • 14 €

Uusi sotahistoria

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

116. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj), Petri
Karonen, Aura Korppi-Tommola, Marja Jalava,
Risto Jussila, Kaarina Palojärvi, Kari Salmi
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen.

Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os.

<http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa:

<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2018: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta.

Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €.

Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48.

Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2017 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kansi: Pilot-palloa käytettiin sota-aikana säähavaintojen tekemiseen. Kuva todennäköisesti heinäkuulta 1942. Kuvaaja: Esko Suomela. Lähde: SA-kuva: JSdia479.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Sivistyksemme kieli 371

Katsaukset

📖 *Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki*

Uusi sotahistoria Suomessa 373

📖 *Ilari Taskinen*

Sotahistorian kansainväliset virtaukset 384

Artikkelit

📖 *Ilona Pajari*

Lyhyen sodan odotus kesällä 1941 394

📖 *Tuomas Laine-Frigren*

Aivoinvalidit ja kuntoutuksen ideologia 408

📖 *Olli Kleemola*

Lapin sota valokuvissa 422

📖 *Marjo Laitala ja Outi Autti*

Neuvostosotavangit siviilien muistoissa 439

📖 *Julia Pajunen*

Tuntematon sotilas 2017 456

Syväluotaus

Mikko Karjalainen

Sotahistoria Maanpuolustuskorkeakoulussa 467

Keskustelua

Ville Okkonen ja Ville Laamanen

Maalaisliitosta, yhdistyslakidebatista ja kansanvallan rajoista 1933–1934 473

Jyrki Vesikansa

Onko toimittajat unohdettu? 477

Alex Snellman

Hyvä tarkoitus, epämääräiset käsitteet – Tarkkuutta kolonialismin ja vähemmistöjen tutkimukseen 479

Arvioita

Kristiina Kalleinen

Suuriruhtinaskunnan etuvartiosta – Ministeri valtiosuhteiden R. H. Rehbinder Suomen etujen puolustajana Pietarissa 1811–1841. (*Saara Hilpinen*) 481

Marjaliisa Hentilä, Matti Kalliokoski ja Armi Viita
Uuden ajan nainen – Hilja Pärssisen elämä (*Mikko Kemppainen*) 482

Marina Vituhnovskaja-Kauppala
Terijoen laukausten pitkä kaiku – Mihail Herzensteinin murha toisen sortokauden taustalla. (*Erkki Vettenniemi*) 484

Pasi Ihalainen

The Springs of Democracy – National and Transnational Debates on Constitutional Reform in the British, German, Swedish and Finnish Parliaments, 1917–1919 (*Antti Kujala*) 485

Pasi Tuunainen

Finnish Military Effectiveness in Winter War 1939–1940 (*Jussi Jalonen*) 487

Pekka Visuri

Saksan kenraali Suomen päämajassa vuonna 1941 – Suomalais-saksalainen yhteistyö Waldemar Erfurthin päiväkirjan valossa (*Mikko Karjalainen*) 488

Helena Pilke

Omat haukkuivat politrukeiksi – Jatkosodan valistusupseerit (*Marika Honkaniemi*) 490

Marja Tuominen ja Mervi Löfgren (toim.)

Lappi palaa sodasta – Mielen hiljainen jälleerakennus (*Eerika Koskinen-Koivisto*) 492

Helene Laurent

Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota – Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955 (*Heini Hakosalo*) 493

Sirkka Ahonen

Suomalaisuuden monet myytit – Kansallinen katse historian kirjoissa (*Virpi Kivioja*) 496

Markku Hokkanen ja Kalle Kananoja (toim.)
Kiistellyt tiet terveyteen – Parantamisen
monimuotoisuus globaalihistoriassa
(*Elina Maaniitty*) 497

Tiedemaailma

Reima Välimäki

Vihan pitkät jäljet ja historian
pelillistäminen 500

Anu Lahtinen

Merkittävien suomalaisten elämät
ja verkostot Biografiasammossa 502
Lautapeli vuoden 1918 tapahtumista 502

Abstraktit · Abstracts

Abstraktit · Abstraktit 503

Historian ystävä

Kari Salmi

Historian Ystävien Liiton kuulumisia 507

Vuosikertatiedot

Vuosikerta 2018 508

Sivistyksemme kieli

Lokakuussa Suomen kielen lautakunta julkaisi kannanoton, jossa todettiin, että kotimaisten kielten käyttöala kapenee nopeasti. Kannanotto totesi erityisesti, että jos suomea (ja muita kotimaisia kieliä) ei käytetä tieteen kielinä, opetuksessa tai julkaisuissa, kielen käyttöala kapenee. Kielen elinvoimaisuudelle on tärkeää, että tieteen tekijät käyttävät kotimaista kieltä. Kieli kehittyi siellä, missä ”inhimillisen ymmärryksen rajoja siirretään yhä uusille alueille”.¹

Kotimaisilla kielillä julkaiseminen ei ole pois kansainvälisestä keskustelusta. Kotimaisilla kielillä käyty tieteellinen keskustelu ja yleistajuinen julkaiseminen tuovat kansainvälisen keskustelun havaintoja laajemmalle kentälle, mistä taas havainnot ja keskustelu välittyvät kansainväliseen tutkimukseen ja keskusteluun. Jos kielen käyttöala kapenee, mahdollisuudet kuvata ja kuvitella nykyisen yhteiskunnan tilannetta ja tulevaisuuden mahdollisuuksia heikenevät.

Tällä vuosikymmenellä on kyllä tehty myös hartiavoimin työtä tieteellisen suomen puolesta. Tieteen termipankki on yksi tällainen hanke, jossa pyritään kokoamaan, kehittämään ja esittelemään tieteen termejä ja käsitteitä mahdollisimman monipuolisesti. Ensi vuoden alussa onkin luvassa lisää tietoa ja tuloksia myös historian termityöstä.²

Me *Historiallisen Aikakauskirjan* tekijät – toimitus, kirjoittajat, referee-lukijat ja muut kansakulkijat – käytämme paljon aikaa ja energiaa

siihen, että lukijat saisivat lukea historian tutkimuksesta ja historiallisesta tiedosta suomen kielellä. Kirjoittajat ja kommentoijat ottavat jatkuvasti kantaa siihen, millaisilla sanoilla voidaan puhua tietystä menneisyyden ilmiöstä.

Tässä *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumerossa kirjoittajat siirtävät ymmärryksen ja tiedon rajoja uuden sotahistorian alueella. Viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana toista maailmansotaa käsittelevä historiantutkimus on ollut Suomessa erittäin vilkasta. Uudessa numerossa tarkastellaan tutkimuksen yleisiä linjoja ja esitetään uusia tutkimustuloksia.

Numeron avausartikkelissa teemanumeron toimittajat, Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, tarkastelevat uutta sotahistoriaa Suomessa ja tuovat esiin viimeaikaisia tutkimussuuntauksia. Ilari Taskinen puolestaan käsittelee sitä, miten uusi sotahistoria näkyy kansainvälisessä tutkimuksessa. Teemanumero kokoaa yhteen alan suomalaiset ja kansainväliset kehityslinjat, ja tervetullut on myös Mikko Karjalaisen katsaus Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistoriallisen tutkimuksen linjoihin ja näkyymiin.

Numeron tutkimusartikkelit käsittelevät paljolti sodan kokemuksia ja muistamista. Ilona Pajari tarkastelee artikkelissaan, miten lyhyen sodan odotus näkyi poliitikkojen ja tiedotusvälineiden puheenvuoroissa tai yksityiskirjeissä. Aineistoista ei löydy suoraviivaista ”riemusotaa” vaan myös epävarmuutta ja huolta, mutta toi-

1. Suomi tarvitsee pikaisesti kansallisen kielipoliittisen ohjelman. Suomen kielen lautakunnan suositukset ja kannanotot 26.10.2018, <https://www.kotus.fi/> (25.11.2018).

2. Monitieteisestä humanististen alojen termityöhanke on esitetty sivulla ”Monitieteinen termityö”, http://tieteentermi-pankki.fi/wiki/Monitieteinen_termityö (25.11.2018).

saalta suomalaisilla oli myös jonkin verran perusteita olettaa, että sota saattaisi jäädä lyhyemmäksi kuin miten lopulta kävi.

Sekä Marjo Laitalan ja Outi Autin että Olli Kleemolan artikkelit tekevät osaltaan näkyviksi sodan läsnäoloa Pohjois-Suomessa. Laitalan ja Autin artikkeleissa tuodaan esiin pohjoissuomalaisten muistot sotavangeista. Kulttuurinen mallitarina ahkerasta maatilalle tuodusta vangista asettuu kontrastiin vankileireihin liittyneiden kipeiden muistojen kanssa. Kleemola taas tuo artikkelissaan esiin sen, mitä Lapin sotaa käsittelevissä kuvateoksissa haluttiin korostaa – tai jättää syrjään.

Tuomas Laine-Frigrenin artikkeli käsittelee sotilaiden kuntoutusta ja tuo esiin sekä kuntoutuksen vaikeudet että myös pyrkimyksiä hoitaa aivovamman saaneita sotilaita hollostisesta näkökulmasta. Julia Pajusen artikkelissa taas liikutaan *Tuntematon sotilas* -teoksen uusimmassa elokuvaversiossa. Pajunen tuo esiin sen, miten sekä teos että siitä tehdyt tulkinnat elävät osin irrallaan toisistaan samalla, kun ne ovat ongelmallisenkin tärkeitä toisen maailmansodan kerronnassa ja muistelussa. Artikkelien lisäksi meillä on ilo jakaa koko joukko kirja-arvioita ja keskustelupuheenvuoroja.

Toisin kuin tiedepoliittisesta keskustelusta joskus voisi kuvitella, tällainen tieteellinen julkaiseminen ei ole liukuhihnamaista arviointia, julkaisupäätösten tekemistä ja valmiin tuotteen lykkäämistä julkisuuteen. Tekstejä muokataan matkan varrella paljon, sillä toimitus antaa omat kommenttinsa, refereet omansa, ja artikkelin hyväksymisenkin jälkeen toimitus- ja muokkaustyö jatkuu. Selkeästi kirjoitettu teksti avaa

myös tekijän tutkimustulokset mahdollisimman monelle.

Tällainen julkaisutyö historian, tieteen ja kotimaisen tiedonjulkaisun kentällä myös maksaa, vaikka voittoa ei tavoitella eikä tehdä. *Historiallisen Aikakauskirjan* julkaisemisessa tilausmaksut ovat keskeinen keino rahoittaa julkaisutyö. Erilaiset avoimen tai sähköisen julkaisemisen mallit eivät ainakaan toistaiseksi näitä kuluja ratkaisevasti vähennä, niin ahkerasti kuin julkaisun tekijät ja tukijat ovatkin koettaneet vaihtoehtoja ja tulevaisuutta miettiä. Päinvastoin, viisivuotisen päätoimittajakauden alkupuoliskolla olen toimituksen kanssa saanut usein todeta, että uudet julkaisuratkaisut vaatisivat usein, että olisi enemmän rahaa ja aikaresursseja etsiä ja suunnitella noita uusia ratkaisuja.

Siksi saankin nyt, kuten erinäiset edeltäjäni, päättää pääkirjoituksen vetoomukseen, että mahdollisimman moni lukija tilaisi lehden. Aikakauskirjan voi myös tilata lahjaksi opiskelijalle tai historian ystävälle – tilaustarjouksesta löytyy lisätietoja lehden lopusta. Teemme parhaamme sen hyväksi, että tilaaja saa kaikinpuolista vastinetta rahoilleen.

Ennen kaikkea saan kuitenkin, kuten aina, kiittää lämpimästi sekä kirjoittajia, toimitusta että muita asianosaisia kaikesta osoitetusta työstä, vaivannäöstä ja kärsivällisyydestä. On todellinen ilo olla mukana seuraamassa ja tukemassa suomalaisen historiantutkimuksen kehitystä ja korkeatasoista tieteellistä keskustelua. Kiitokset kuluneesta vuodesta ja yhteisiin tapaamisiin myös vuonna 2019!

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki

Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä

Toinen maailmansota ja uusi sotahistoria suomalaisissa väitöstutkimuksissa

Sekä akateemisissa tutkimuksissa että julkisissa historiakeskusteluissa toinen maailmansota on yhä käsitellyimpiä aiheita Suomessa – ehkä jopa aiempaa enemmän.¹ Poliittisen johdon päätöksiin ja sotateoimiin keskittyneiden tutkimusten rinnalle ovat 2000-luvun alusta alkaen nousseet sodan kulttuurihistorialliset tulkinnat, jotka ovat samalla jatkaneet jo aiemmin 1980-luvulla virinnyttä sodan sosiaalihistoriallista tutkimusperinnettä. Käsittelemme katsausartikkelissamme toisen maailmansodan sosiaali- ja kulttuurihistoriaa suomalaisissa väitöskirjoissa viimeisen kahdentoista vuoden (2007–2018) aikana. Mitkä ovat olleet sen lähtökohdat ja painopisteet? Mihin suuntaan tutkimus on edennyt ja mikä yhdistää eri aiheita keskenään? Osoitamme, kuinka sodan tarkastelu yhteiskunnallisena ja kulttuurisena prosessina laajentaa sodan ajan käsitettä niin taistelujen edeltävään aikaan kuin rauhaan paluuseen sekä sodan kulttuuriin, yhteiskunnallisiin ja psykologisiin pitkäaikaisvaikutuksiin. Katsauksemme lopuksi pohdimme lyhyesti tulevaisuuden sotahistoriaa: mitä on mahdollisesti tuloillaan?

Toimitimme vuonna 2006 artikkelikokoelman *Ihminen sodassa*, jonka johdantoartikkelissa luonnostelimme suuntaviivoja uudenaikaiselle sodan historian tutkimukselle Suomessa: ”kirjan tavoite on avartuva sotahistoria, joka sekä kannustaa keskusteluun tutkimuksen tekemisestä että laajentaa kuvaamme sodasta inhimillisenä kokemuksena”. Toivotun avartumisen arvelimme tapahtuvan erityisesti kulttuurihistorian saralla, ja uuden sotatutkimuksen kovana aineksena ilmoitimme olevan myytit, sukupuoli, fantasia, arki, tunteet, mentaliteetit ja muisti. Pyrkimyksenä ei ollut aiemman sotahistoriallisen tutkimuksen vähättely tai mitätöiminen, vaikka tekemämme jako ”uuteen” ja ”perinteiseen” sotahistoriaan olikin tässä mielessä osin liian karkea.² Joka tapauksessa väljästi ymmärretystä uudesta sotahistoriasta tuli seuraavina vuosina runsaasti käytetty kattonimike monenkirjavalle sodan tutkimukselle, mikä näkyi niin väitöskirjahankkeissa, opiskelijoiden opinnäyteaiheissa kuin sota-aiheisissa tietokirjoissakin.³

Uusi sotahistoria ei kuitenkaan syntynyt tyhjästä yhden artikkelikokoelman vaikutuksesta,

1. Suomessa ilmestyvästä sotahistoriallisen kirjallisuuden suuresta volyymista antaa viitteen dosentti Pasi Tuunaisen tiedonanto, jonka mukaan vuosina 2008–2018 ilmestyi vuosittain varovasti arvioiden noin 120–130 Suomen sota- ja sotilashistoriaan sekä sodan oheisilmiöihin liittyvää tiede- ja tietokirjaa. Tuunainen on koonnut vuodesta 2009 alkaen edellisvuoden kirjakatsauksen *Sotahistorialliseen Aikakauskirjaan*; Pasi Tuunaisen sähköpostitiedonannot 26.9. ja 28.9.2018. Kiitämme Tuunaista näistä tiedoista.
2. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki, Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva 2006, 14–15, 18.
3. Samoihin aikoihin virinneestä kiinnostuksesta uudenlaista sotahistoriaa kohtaan myös muualla, ks. esim. Thomas Kühne & Benjamin Ziemann, *Militärgeschichte in der Erweiterung. Konjunkturen, Interpretationen, Konzepte*. Teoksessa Tho-

vaan pikemminkin se onnistui antamaan nimen jo jonkin aikaa kypsyeelle muutokselle sotahistorian tutkimuksessa. Jos katsomme vähän ennen tai samaan aikaan *Ihminen sodassa* -kokoelman kanssa ilmestyneitä toista maailmansotaa käsitteleviä suomalaistutkimuksia, arjen ja sukupuolihistorian teemat olivat vahvasti läsnä Maria Lähteenmäen tutkimuksessa *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja* (1999), Marianne Junilan väitöskirjassa *Kotirintaman aseveljeyttä* (2000) ja Pia Olssonin Lotta Svärd -järjestön sodanajan historiassa *Myytti ja kokemus* (2005).⁴ Jälkimmäistä seurasi Tiina Kinnusen tutkimus *Kiitetyt ja parjatut* (2006) lottien sodanjälkeisestä historiasta, jossa muistin ja muistamisen tematiikka oli keskeinen.⁵ Neljässä vuosina 2006–2007 ilmestyneessä artikkelikokoelmassa sodan tarkastelu laajeni ympäristöhistoriaan, tutkijoiden sodanaikaiseen vuorovaikutukseen, muistikulttuureihin ja representaatioihin sekä sodan jälkiseuraamuksiin.⁶ Lasse Laaksosen väitöskirjassa *Todellisuus ja harhat* (1999) sekä tutkimuksessa *Eripuraa ja arvovaltaa* (2004) purettiin armeijaan ja sen johtoon liittyviä kansallisia myyttejä.⁷ Tutkimuskenttä oli siis jo muutoksessa.

Samanaikaista vertailukohtaa uudelle sotahistorialle voi löytää Jari Leskisen ja Antti Juutilaisen toimittamasta *Jatkosodan pikkujättiläisestä*

(2005), jonka kirjoittajakunnan enemmistö edusti perinteistä sotahistoriaa. Kirjaan oli pyritty saamaan laaja kokonaiskuva sotavuosista 1941–1944, ja näin ollen mukana on myös esimerkiksi kotirintamaa ja sodan arkea käsitteleviä artikkeleita. Pääpaino on silti sotatapahtumien, johtomiesten, aseiden ja joukko-osastojen toiminnan esittelyssä.⁸ On vaikea nähdä, että tästä tutkimusperinteestä olisi pian ollut aukeamassa väylä sodan uudelleenlaiseen sosiaali- ja kulttuurihistorialliseen tutkimukseen.

Samana vuonna *Ihminen sodassa* -kirjan kanssa ilmestyi Ilona Kemppaisen (nyk. Pajari) väitöskirja *Isänmaan uhrit: Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana* (2006). Sitä voidaan pitää ensimmäisenä täysverisenä sodan kulttuurihistoriallisena tutkimuksena Suomessa.⁹ Kemppaisen tutkimus ammensi virikkeensä uudemmassa angloamerikkalaisesta sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriasta ja liitti Suomen osaksi näitä keskusteluja, joita Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa oli käyty etenkin ensimmäisen maailmansodan historiaan ja muistiin liittyen (ks. Ilari Taskisen katsausartikkeli tässä numerossa). Vaikka Kemppaisen tarkka aihe oli suomalaissoitilaiden sankarikuolema, hän käsittelee sitä laajalla otteella, joka piirsi esiin kuvan sota-ajan ideologisista ja kulttuurisista ihanteista, niiden säröistä ja

mas Kühne & Benjamin Ziemann (toim.) *War ist Militärgeschichte?* Schöningh 2000, 9–46; Robert M. Citino, *Military Histories Old and New. A Reintroduction. American Historical Review* 112:4 (2007), 1070–1090; Nils Erik Villstrand, *Gamla och nya krig. Gammal och ny militärhistoria. Historisk Tidskrift* (Ruotsi) 128:3 (2008), 299–308 (teemanumero ”Krig”).

4. Maria Lähteenmäki, *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Historiallisia Tutkimuksia 203. SHS 1999; Marianne Junila, *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Bibliotheca Historica 61. SKS 2000; Pia Olsson, *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Otava 2005.
5. Tiina Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Otava 2006; ks. myös Heikki Annanpalo, Ritva Tuomaala & Marja Tuomina (toim.) *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C21. Rovaniemen kaupunki, maalaiskunta ja seurakunta 2001.
6. Simo Laakkonen & Timo Vuorisalo (toim.) *Sodan ekologia. Sodankäynnin ympäristöhistoriaa*. Historiallinen Arkisto 125. SKS 2007; Marjatta Hietala (toim.) *Tutkijat ja sota. Suomalaisen tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*. Historiallinen Arkisto 121. SKS 2006; Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssää*. Ajatus 2007; Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. SKS 2006.
7. Lasse Laaksosen, *Todellisuus ja harhat. Kannaksen taistelut ja suomalaisten joukkojen tila talvisodan lopussa 1940*. Helsingin yliopisto 1999; Lasse Laaksosen, *Eripuraa ja arvovaltaa. Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen*. Ajatus 2004.
8. Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*. WSOY 2005.
9. ”Ensimmäisyys”, sikäli kun se on olennainen seikka, on tietenkin määrittely- ja rajauskysymys. Historiantutkimuksen ulkopuolella ainakin mediatutkija Anu Koivusen (1995) sekä antropologi ja uskontotieteilijä Teuvo Laitilan (2001) väitöskirjoja voidaan pitää pioneiritöinä kulttuuristen tulkintamallien tuomisessa sodan tutkimukseen. Ks. Anu Koivunen, *Isänmaan moninaiset äidinkasvat. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Suomen elokuvatuotuksen seura 1995; Teuvo Laitila, *Soldier, Structure and the Other. Social Relations and Cultural Categorisation in the Memoirs of Finnish Guardsmen Taking Part in the Russo-Turkish War, 1877–1878*. University of Helsinki 2001. Vielä kauempaa voidaan nimetä viestinnätutkija Heikki Luostarisen väitöskirja *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44. Tausta ja sisältö*. Vastapaino 1986.

vastakuvista arkikokemuksissa, sodan tunnehistoriasta sekä sukupuolirooleista.¹⁰

Mitä on tapahtunut tämän jälkeen? Rajaamme katsauksestamme pois sodan poliittisen historian sekä vuoden 1918 sisällissotaa käsittelevän uuden sotatutkimuksen, koska ne olisivat laajentaneet katsausta aivan liian paljon. Tämäkään raja ei kuitenkaan ole riittävä. Pohjatyönä artikkelille kokosimme alustavan bibliografian Suomessa tehdystä toisen maailmansodan sosiaali- ja kulttuurihistoriasta vuodesta 2007 tähän päivään. Listaan kertyi lähes 60 nimikettä, vaikka otimme mukaan vain akateemiset väitöskirjat, monografiat ja artikkelikokoelmat (monen kirjan kohdalla ”sosiaali- ja kulttuurihistoria” on toki melko väljä lajityyppi). Tästä syystä päätimme lopulta rajata katsauksen vain väitöskirjoihin, joiden voidaan lähtökohtaisesti olettaa edustavan uusinta tutkimusta ja metodologisesti perusteellisimpia näkökulmia. Väitöskirjoja tuli katsaukseen mukaan 25 kappaletta. Käsittelemme niitä seuraavassa kolmeen laajaan teemaan ryhmiteltynä: (1) nationalismi, väkivalta ja sotilaat, (2) arki, siviilit ja sodanjälkeinen aika sekä (3) muisti ja sodan narratiivit. Luonnollisesti useat väitöskirjoista ylittävät näiden teemojen rajat monella tapaa, mutta kolmijako näyttää paljastavan uuden tutkimuksen keskeiset painopisteet ja aiheyttydet. Lisäksi on huomattavaa, että sukupuoli tutkimuskohteena ja analyysikategoriana muodostaa kaikkia kolmea aihekokonaisuutta läpileikkaavan teeman.

Nationalismi, väkivalta ja sotilaat

Uuden sotahistorian keskeisenä piirteenä on ollut ottaa tutkimuskohteeseen niitä ilmiöitä, jotka ovat aiemmin olleet tutkimuksen kyseenalaistamattomia toimijoita tai taustaoletuksia. Tämä näkyi jo Ilona Kemppaisen edellä mainitussa väitöskirjassa, joka pyrki purkamaan sotaa käyvää kansakuntaa, sen perustana olevaa nationalismia sekä sota-ajan kulttuurin rakentamia käsityksiä suomalaisuudesta, mieheydestä ja naiseudesta. Myös toinen uutta sotahistoriaa leimaava piirre – sodan väkivallan kirjoittaminen esiin – oli tärkeä Kemppaisen työssä. Oikeastaan *Isänmaan uhrien*

keskeinen jännite oli juuri sen analysoiminen, kuinka ihmiset ja ihmisyyhteisöt onnistuivat antamaan sodan raadolliselle väkivallalle rakentavia merkityksiä – tai kuinka he tässä epäonnistuivat.

Myöhemmässä tutkimuksessa erityisesti Tuomas Teporan väitöskirja *Lippu, uhri, kansakunta* (2011) ja Jouni Tillin väitöskirja *The Continuation War as a Metanoic Moment* (2012) ovat jatkaneet näiden teemojen syventämistä. Teporan analyysi ulottuu vuodesta 1917 aina välittömään toista maailmansotaa seuranneeseen aikaan: kyse on siitä, kuinka vuoden 1918 veljesväkivallan ”uhri-kriisi” vaikutti suomalaiseen nationalismiin ja kansakunta-ajatteluun, määrittä yhteisöllisiä ryhmärajoja ja lopulta syksyllä 1939 muuntui omaksi antiteesikseen, ”talvisodan hengeksi”. Tutkimalla Suomen lipun kokemus-, tunne- ja kulttuurihistoriaa Tepora esittää yleisemmän teorian väkivallan merkityksestä kansallisten yhteisöjen rakentumisessa: veriuhrit synnyttävät kansakunnan ja kamppailu uhrien merkityksestä on kamppailua yhteisön olemuksesta.¹¹ Jouni Tillin tutkimusaiheessa – suomalaispapiston jatkosodan ajan sotaretoriikassa – ilmenee nationalismiin ja uskonnon tiivis kytkös erityisesti sodan oloissa, kun sodan uhreille annetaan sekä kansallisesti että kristillisesti lunastavia merkityksiä.¹² Sekä Tillin että Teporan tutkimustulokset viittaavat myös keskeiseen jatkosodan ajan muutokseen suomalaisessa nationalismissa: aggressiivinen ja apokalyptinen uhriajattelu hiipui asemasodan vuosina ja viimeistään syksyllä 1944.

Väkivallan ja uhrikuoleman tematisoinnin toinen puoli on ollut katsoa suomalaisia itseään väkivallan harjoittajina sekä suomalaisten rakentamaa viholliskuvaa, joka teki väkivallan mahdolliseksi. Jälkimmäisen osalta Olli Kleemolan väitöskirja *Valokuva sodassa* (2016) tekee merkittävän aluevaltauksen laajentamalla historiantutkimuksen lähdeaineistoja valokuviin. Armeijan propagandakuvien ohessa kulttuurihistoriallisesti ansiokasta on Kleemolan analyysi suomalaissotilaiden epävirallisesta sotakuvauksesta. Väkivaltaisten ja osin seksuaalisesti virittyneiden sotakuvien osalta Kleemola näkee yhtäältä vihollis-

10. Ilona Kemppainen, *Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Bibliotheca Historica 102. SKS 2006.

11. Tuomas Tepora, *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsingin yliopisto 2011.

12. Jouni Tilli, *The Continuation War as a Metanoic Moment. A Burkean Reading of Lutheran Hierocratic Rhetoric*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 449. University of Jyväskylä 2012.

lisen toiseutta ja vierautta luovat merkitykset, toisaalta myös valokuvaamisen psykologis-kulttuuriset funktiot: kamera toimi suojana väkivallan ja sotilaan minän välissä, mutta kuvaamalla vastustajan ruumiita sotilaat myös rakensivat omaa identiteettiään suomalaisina, rintamamiehinä ja selviytyjinä.¹³ Mirkka Danielsbackan väitöskirja *Vankien vartijat* (2013) käsittelee suomalaisen toisen maailmansodan historian yhtä synkimmistä pisteistä, neuvostosotavankien kohtelua ja erittäin korkeaa kuolleisuutta suomalaisten käsissä jatkosodan aikana. Suomalaisen sotavankihallinnon ja sen toimijoiden käyttäytymisen selittämisessä Danielsbacka analysoi viholliskuvasta ja sota-ajan asetelmista juontuvaa kykyä epäinhimillistää sotavangit sekä myös psykologista valmiutta ylittää tällaiset raja-aidat ja kyetä empatiaan vankeja kohtaan.¹⁴ Tyypillistä Kleemolalle ja Danielsbackalle on katsoa tutkimusaiheitaan inhimillisinä ilmiöinä, jotka eivät ole pohjimiltaan mitenkään ”suomalaisia”: sosiaalipsykologisesti ja kulttuurisesti niin sotavalokuvauksessa kuin vihollisvankien kohtelussakin näkyvät samanlaiset vaikuttimet muissakin maissa.

Anders Ahlbäckin väitöskirja *Soldiering and the Making of Finnish Manhood* (2010) ei oikeastaan käsittele toista maailmansotaa, mutta sen keskeinen tutkimustehtävä – suomalaisen mieheyden ja asevelvollisuuden välille vuosina 1918–1939 rakennetun kytköksen historiallistaminen – on olennaisen tärkeä myös toisen maailmansodan kulttuurihistorialle.¹⁵ Mieheyden sukupuolituminen tarjoaa sota-ajan armeijan ja sotilaiden tutkimukseen uusia analyttisiä mahdollisuuksia. Myös Juha Mälkin väitöskirja *Herrat, jätkät ja sotataito* (2008) käsittelee varsinaisesti sotaa edeltävää aikaa, mutta kuten tutkimuksen alaosikko paljastaa, kyse on oikeastaan sodanajan historian selittämisestä tutkimalla suomalaisen

kansalaisarmeijan kehitystä 1920- ja 1930-luvulla.¹⁶ Ville Kivimäen väitöskirjassa *Battled Nerves* (2013) suomalaissotilaiden traumaattisista sotakokemuksista ja niiden käsittelystä yhdistyvät sodan väkivallan ja nationalismin kulttuurihistoria sekä sukupuolihistoriasta, traumapsykologiasta ja sotilassosiologiasta haetut selitysmallit. Työ ei pyri kuvaamaan vain trauman yksilöllistä kokemushistoriaa, vaan myös sen jännitteistä ja osin väkivaltaista yhteyttä kansallisiin merkitysjärjestelmiin.¹⁷

Edellä esiteltyjä väitöstutkimuksia yhdistää siis nationalismin, väkivallan ja armeijan / sotilaiden kulttuurihistoriallinen tarkastelu, johon useissa tapauksissa liittyy sukupuolen analyysi sekä sosiologiset ja psykologiset tulkinnat. Jos kansallisvaltio oli aiemmin itsestään selvä kehys suomalaisessa sotahistoriassa, uudet tutkimukset ovat loitontaneet näkökulmaa sen verran, että kansallinen kehys itse on tullut näkyviin. Samalla tavoin myös väkivallan ja sukupuolen yhteen kietoutunut suhde sodassa ja armeijassa on muodostunut keskeiseksi tutkimuskohteeksi. Kyse ei ole kuitenkaan vain (metodologisen) nationalismin dekonstruktiosta. Tutkimalla *kansakunnan kokemisen* historiaa on myös tullut ymmärrettävämmäksi, miksi ihmiset olivat valmiita uhrautumaan maansa puolesta ja kuinka he saivat lohtua menetyksiinsä kollektiivisista merkityksistä – siis mitä ”isänmaallisuus” koettuna todellisuutena oli.¹⁸ Näistä aiheista on kulkenut reitti sodan tunnehistoriaan uutena ja parhaillaan kehittyvänä tutkimussuuntana: ainakin Pajari, Tepora, Tilli, Ahlbäck ja Kivimäki ovat väitöskirjojensa jälkeen tutkineet myös tunteiden historiaa.

Kotirintama, siviilit ja sodanjälkeinen aika

Kun sodan miehiseen toimintapiiriin keskittyvää historiankirjoitusta alettiin 1900-luvun viimeisinä

13. Olli Kleemola, *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*. Bibliotheca Sigillumiana 1. Sigillum 2016.

14. Mirkka Danielsbacka, *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944*. Helsingin yliopisto 2013.

15. Anders Ahlbäck, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscripted and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Åbo Akademi 2010.

16. Juha Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla ”talvisodan ihmeeksi”*. Bibliotheca Historica 117. SKS 2008.

17. Ville Kivimäki, *Battled Nerves. Finnish Soldiers’ War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–1944*. Åbo Akademi 2013.

18. Muista kuin em. väitöskirjoista ks. myös Henrik Meinander, *Finland 1944. Krig, samhälle, känslolandskap*. Söderström 2009; Tuomas Tepora, *Sodan henki. Kaunis ja ruma talvisota*. WSOY 2015; Jussi Jalonen, *Summan tarina. Talvisodan ratkaisutaistelun ihmiset ja historia*. SKS 2017.

vuosikymmeninä kritisoida, yhdeksi keskeiseksi teemaksi muodostui naisten rooli kotirintaman ylläpitäjinä. Keskeisenä näkökulmana on ollut naisten toimijuus, jolloin rakennepainotteinen sosiaalishistoria on täydentynyt kokemushistoriallisella ulottuvuudella. Lasten ja nuorten rooliin ei ole keskitytty samassa määrin.¹⁹ Poikkeuksia väitöskirjatasolla ovat Seija-Leena Nevala-Nurmen *Perhe maanpuolustajana* (2012) ja Pentti Kavénin *Humanitaarisuuden varjossa* (2010). Kavénin työssä tarkasteluun otetaan lastensiirtoihin liittynyt poliittisävytteinen kädenvääntö niin Suomessa kuin Suomen ja Ruotsin välillä.²⁰ Soveltamalla intersektionaalisuuden ideaa eli yhdistämällä sukupolven ja sukupuolen näkökulmat Nevala-Nurmi osoittaa empiirisesti, kuinka maanpuolustustyötä tehtiin erityisesti sotien välisenä aikana pitkälti perhekunnittain. Sota-aika merkitsi muutosta symbolisessa ja konkreettisesti suojeluskuntaperheessä isien ja poikien joutuessa rintamalle. Perinteinen suojeluskuntatoiminta kärsi miesten poissa ollessa, mutta lottille asetettiin entistä enemmän vastuuta ja lottatyö alkoi myös kiinnostaa sellaisia naisia, joilla ei ollut aiempaa yhteyttä ”maanpuolustusperheeseen”. Tyttöjen ja poikien välinen yhteistyö korostui, ja tällä saralla onnistuttiin myös parhaiten ylittämään poliittisia ja sosiaalisia raja-aitoja.²¹

Nevala-Nurmen tutkimus uudistaa merkittävästi suojeluskunta- ja lottahistoriaa. Anu Heiskanen väitöskirja *Naisen kokemus, sota ja selviytyminen* (2018) puolestaan purkaa sitä myyttistä kuvaa, joka on liittynyt saksalaisten mukana Suomesta jatkosodan loppuvaiheessa lähteneisiin naisiin. Heiskanen osoittaa, kuinka naisten lähdön takana oli toisiinsa kytkeytyviä emotionaalisia ja taloudellisia syitä ja kuinka naisten selviyty-

minen heidän jouduttuaan romahtavaan Saksaan perustui heidän joustavaan kykyynsä tehdä työtä niin saksalaisten kuin miehitysvaltojen palveluksessa. Tutkimiansa naisten elämäntarinoiden kautta Heiskanen kytkee suomalaisen toisen maailmansodan historian kansainvälisessä tutkimuksessa ajankohtaisiin teemoihin, jotka liittyvät vierastyövoimaan Kolmannessa valtakunnassa, saksalaisiin sotilaisiin miehitystyössä maissa ja liittolaisvaltioissa sekä kokemuksiin toisen maailmansodan loppuvaiheista Keski-Euroopassa.²²

Sairaan- ja terveydenhuollon tutkimus on tarjonnut uuden näkökulman sota-ajan sosiaalishistoriaan. Helene Laurent tarkastelee väitöskirjassaan *Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota* (2017) lasten terveydenhuollon uudistuksia tuloksena pitkän aikavälin kehityksestä. 1930-luvun lopulla alan ammattilaisten episteemistä yhteisöä ohjannut lastensuojelullinen näkökulma antoi tilaa kansanterveydellisille ja väestöpoliittisille argumenteille, ja sota-aikana väestöpolitiikka näytteli keskeistä roolia. Kansainvälisen avun turvin lastenhuoltoa pystyttiin kehittämään, ja vuonna 1944 äitiys- ja lastenneuvoloista tuli lakisääteisiä. Sodan jälkeen kunnallisesta neuvolaverkosta tuli osa perusterveydenhuoltoa.²³ Sota-ajan sairaanhoitoon on tartuttu historiatieteen ohella myös hoitotieteen puolella, mistä ovat esimerkkeinä Minna Elomaa-Krapun (2015) ja Päivi Sajanien (2017) väitöskirjat. Elomaa-Krapu tarkastelee lääkintälöttien kokemuksia koulutuksesta ja hoitotyöstä vuosina 1939–1945. Hän osoittaa, että velvollisuusetiikan ohjaamina lääkintälötkiksi hakeutuneet naiset suorittivat perushoidon lisäksi vaativia sairaanhoidollisia toimenpiteitä ja että traumatisoivia hoito- ja työkokemuksia oli kaikissa komennuspaikoissa.²⁴ Sajamaa puolestaan käsittelee tutkimuksessaan yhden kohde-

19. ”Uutta sotahistoriaa” edeltävänä tärkeänä poikkeuksena sota-ajan lasten kokemushistoriasta ks. Erkki Kujala, *Sodan pojat. Sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 222. Jyväskylän yliopisto 2003.

20. Pentti Kavén, *Humanitaarisuuden varjossa. Poliittiset tekijät lastensiirroissa Ruotsiin sotiemme aikana ja niiden jälkeen*. Helsingin yliopisto 2010. Sotalasten historiaa on tarkastellut myös esimerkiksi Heikki Salminen teoksessaan *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden. Suomalaisten sotalasten historia*. Siirtolaisinstituutti 2007.

21. Seija-Leena Nevala-Nurmi, *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere University Press 2012.

22. Anu Heiskanen, *Naisen kokemus, sota ja selviytyminen. Kolmanteen valtakuntaan 1944 lähteneet suomalaiset naiset*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 86/2018. Helsingin yliopisto 2018.

23. Helene Laurent, *Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 61/2017. Helsingin yliopisto 2017.

24. Minna Elomaa-Krapu, *Hoitamisen halusta ja velvollisuuden tunnosta. Lääkintälöttien kokemukset koulutuksesta ja hoitotyöstä Suomen sodissa vuosina 1939–1945*. Tampere University Press 2015.

henkilön kautta sairaanhoitajuutta 1930-luvulla ja talvisodan aikana.²⁵ Sekä Elomaa-Krapu että Sajamaa hyödyntävät muun lähdeaineiston ohella tekemiään haastatteluja ja pystyvät näin valottamaan myös sairaanhoidon ammattilaisten muistoja omasta työstään.

Sodanjälkeinen aika on herättänyt viime vuosina kiinnostusta paitsi sodan muistamiseen keskittyvissä tutkijoissa myös sosiaalishistoriallisesti suuntautuneiden tutkijoiden parissa. Keskeiseksi näkökulmaksi on muotoutunut rauhaan sopeutuminen, joka saattoi olla kivuliaskin prosessi.²⁶ Poliittisesti tarkoituksenmukaista, mutta yksinkertaistavaa selviämistarinaa jälleenrakentavasta Suomesta on alettu purkaa myös väitöskirjoissa. Antti Malinen ja Antti Palomäki ovat tarkastelleet rauhaan paluun ja jälleenrakennuksen vaihetta asuntopolitiikan ja asuntopulaan liittyvän kokemushistorian näkökulmasta. Sotien jälkeistä asutuspolitiikkaa on aiemmin tutkittu ennen muuta pientilavaltaisuuden näkökulmasta, nyt Malinen ja Palomäki suuntaavat katseensa kaupunkiin. Palomäki tarkastelee väitöskirjassaan *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen* (2011) vuoden 1945 maanhankintalain vaikutuksia kaupungeissa, joissa asuntorakentamiseen alettiin panostaa vasta 1940-luvun lopulla. Sodan jälkeen kaupunkiin tulvi erilaisia asunnontarvitsijoita, mutta siirtoväki oli suurin yksittäinen syy hallitsemattomaksi ryöstäytyneeseen asuntopulaan. Palomäki muun muassa osoittaa, kuinka laajimmat ja yhtenäisimmät, tyyppitaloista koostuneet asuinalueet muodostuivat kaupunkialueille.²⁷

Malisen Helsinkiin keskittyvässä tutkimuksessa *Perheet ahtaalla* (2014) osoitetaan puolestaan asumisen keskeinen merkitys perheiden sopeutumisessa (tai sopeutumattomuudessa) sotien jälkeiseen aikaan. Tarkastelemalla huonevuokralautakunnille tulleita hakemuksia ja

viranomaisaineistoja Malinen osoittaa, kuinka asumisen ahtaus ja alkeellisuus muodostivat keskeisen kroonista stressiä aiheuttaneen tekijän. Erityisesti tilanne vaikutti äiteihin ja pikkulapsiin, mutta se vaikeutti myös sotatraumojen kanssa kamppaileiden miesten sopeutumista takaisin siviiliin.²⁸

Edellä käsitellyt tutkimukset tuovat esiin, kuinka esimerkiksi sukupuolen, arjen ja terveydenhuollon professioiden historian näkökulmien yhdistäminen sotahistoriaan tuottaa merkittävää tietoa kotirintaman sekä rintamien välisen yhteyden merkityksestä niin yhteiskunnan toimivuudelle kuin ihmisten kokemuksille. Lisäksi tutkimukset laajentavat ymmärrystä sodan ajasta, minkä nostimme *Ihminen sodassa* -teoksessa yhdeksi uuden sotahistorian tehtäväksi.

Muisti ja sodan narratiivit

Vuosina 1939–1944 Suomessa ilmestyi yli 200 sotakirjaa, joita voi tarkastella monesta eri näkökulmasta. Kirjoihin kirjattiin tunteita ja kokemuksia. Niiden ohella sodan kulttuurihistoriassa muistamisesta ja muistokulttuureista on tullut keskeinen tutkimuskohde, ja näiden painopisteiden muutosten myötä narratiivisuus on alkanut kiinnostaa tutkijoita. Sotakirjallisuutta voi tarkastella myös hieman perinteisimmistä näkökulmista: Helena Pilke analysoi väitöskirjassaan *Etulijan kynämiehet* (2009) sotakirjallisuuden syntyä, kustantamista, vastaanottoa ja sensuurin toimintaa. Keskeisten toimijoiden kirjeenvaihtoon perustuva tutkimus osoittaa, että kirjallisuuden sensuuri kiristyi sodan loppua kohden ja oli jopa tiukempaa kuin lehdistöensensuuri.²⁹

Kuten edellä kävi ilmi, muistitietoaineistoja hyödynnetään myös sosiaalishistoriallisesti painottuneessa tutkimuksessa. Erona erityisesti kulttuurintutkimuksesta virikkeitä saaneeseen

25. Päivi Sajaniemi, *Sairaanhoitajattarena Suomessa vuosina 1933–1940. Tapaustutkimus lähestymistapana*. Itä-Suomen yliopisto 2017.

26. Ks. esim. Antero Holmila & Simo Mikkonen, *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Atena 2015; Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Vastapaino 2015; Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Vastapaino 2018.

27. Antti Palomäki, *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asuntokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käänntekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Tampere University Press 2011.

28. Antti Malinen, *Perheet ahtaalla. Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D59/2014. Väestöliitto 2014.

29. Helena Pilke, *Etulijan kynämiehet. Suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisutoiminnan sääntelijänä 1939–1944*. Bibliotheca Historica 123. SKS 2009.

muistitietotutkimukseen on, että jälkimmäisessä muistitieto on korostetummin myös tutkimuskohde. Muistin, muistamisen ja muistokulttuurien tutkijat hyödyntävät eri suunnilta tulevia käsitteitä ja teoreettisia näkökulmia, mutta keskeistä on tarkastella yksityisen ja kollektiivisen muistamisen välistä suhdetta, muistokulttuurien poliittisuutta sekä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden toisiinsa kytkeytymistä. Muistamisen kentällä liikkuaan kulttuurihistoriasta vaikutteita saaneet sodan historian tutkijat keskustelevat hyvinkin poikki- ja monitieteisen tutkimuksen kanssa.³⁰

Aapo Roselius tarkastelee väitöskirjassaan *Kiista, eheys, unohdus* (2010) sisällissodan muistamista, mutta tutkimus on syytä nostaa esiin myös toisen maailmansodan historian yhteydessä, sillä vuoden 1918 muisto oli monin tavoin läsnä vuosina 1939–1945. Sotien välisenä aikana virallista ja laajemminkin julkista muistokulttuuria hallitsi vapaussotatulkinta. Suojeluskuntaliikkeellä oli keskeinen rooli tulkinnan jalkauttamisessa paikallistasolle. Muistokulttuurin mukautumista kulloiseenkin nykyhetken kuvastaa toisen maailmansodan aikainen tarve vaimentaa vapaussodan muistamista. Suojeluskunnissa tämä ymmärrettiin, kun taas Vapaussodan Rintamamiesten Liitto taisteli aktiivisesti muiston ylläpitämiseksi.³¹

Elina Martikainen, Riitta Kormano ja Julia Pajunen analysoivat väitöskirjoissaan sodan muistamista korkeakulttuuriksi määritellyllä kentällä: kaunokirjallisuudessa, kuvanveistossa ja teatterissa. Myös näistä tutkimuksista käy ilmi, kuinka muistamisen logiikan mukaisesti kulloisenkin nykyhetken muistikulttuuria hallitseva politiikka muokkaa tulkintojen tekemistä tapahtuneesta. Muistamisen ajalliseen logiikkaan liittyy myös tulevaisuuteen suuntautuminen. Taidehistorian ja teatteritieteen tutkijoina Kormano ja Pajunen kiinnittävät huomiota myös lajityypin ja siinä tapahtuneiden muutosten vaikutukseen, kun taas Martikainen historian tutkijana keskittyy kirjallisuuteen historiallisena ilmiönä.

Sotamuistomerkki on materiaa, joka rakentuu kulloisenakin hetkenä siihen liitetystä merkityksestä. Riitta Kormanon väitöskirjan *Sotamuistomerkki Suomessa* (2014) lähtökohta on huomio siitä, että Suomessa lähes joka paikkakunnalla on julkinen sotamuistomerkki. Ensimmäisen tasavallan aika oli nimenomaan maskuliinisten, heroisten aiheiden kulta-aikaa, jolloin valkoinen Suomi manifestoi omaa eetostaan ja rakensi tulevaisuusvisioitaan. Vuoden 1944 jälkeen oli pakko etsiä uudentyyppeistä kuvastoa ja myös antaa tilaa sisällissodassa hävinneiden julkiselle muistokulttuurille. Miehiset sotilaisaiheet korvautuivat esimerkiksi enkeleillä sekä nais- ja lapsifiguureilla. Sotaleskien ja lasten kautta suuntauduttiin jälleenrakennukseen ja myös viestittiin sodassa uhrin antaneiden muiston kunnioittamisesta. Sotilashahmot puettiin myyttiseksi muotoutuneeseen ja nimenomaan talvisodan kuvastoon kuuluneeseen lumipukuun, ja yhdeksi keskeiseksi teemaksi valikoitui yhteisöllisyyttä viestivä kaatuneen sotilaan kannattelu.³²

Käsitellessään *Tulkintojen ristitulella* -tutkimuksessaan (2017) Kristian Smedsin Kansallisteatteriin sovittamaa ja ohjaamaa *Tuntematonta sotilasta* Julia Pajunen korostaa teatteritapahtuman monitasoisuutta. Smedsin ohjaus perustui vuonna 2000 ilmestyneeseen *Sotaromaaniin*, mutta esityksen kontekstina ovat myös alkupe räin *Tuntematon sotilas* -romaanin, sen vastaanotto ja romaanin aiemmat teatterisovitukset. Tapahtumaksi esitys rakentuu lopullisesti sen vastaanoton myötä. Pajunen osoittaa, kuinka Smedsin sovituksessa ja ohjauksessa haastettiin tuttua sotanarratiivia tuomalla esiin suomalaisten sotilaiden tekemä joukkoraiskaus ja sodan aiheuttamat psyykkiset reaktiot. Keskiöön Smeds nosti sotamies Riitaojan, joka esitettiin omien joukkojen teloittamana rintamakarkurina. Myös vihollisen inhimillistäminen oli uusi teema suhteessa romaanin aiempiin teatterisovituksiin ja filmatisointeihin. Esityksen ympärille syntyi mediakohu, mutta perinteistä sotanarratiivia

30. Esimerkkinä muusta kuin väitöskirjatutkimuksesta ks. esim. Marita Hietasaari, *Sodan muisti. Talvi-, jatkosota ja Lapin sota 2000-luvun historiallisessa romaanissa*. Avain 2016.

31. Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Suomen Tiedeseura 2010.

32. Riitta Kormano, *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Annales Universitatis Turkuensis C 396. Turun yliopisto 2014.

haastavaan väkivallan teemaan ei julkisessa keskustelussa syvennytty.³³

Väinö Linna on keskeisessä roolissa myös Elina Martikaisen *Kirjoitettu sota* -tutkimuksessa (2013). Martikainen erottaa tarkastelemastaan vuoden 1918 jälkeen julkaistusta kaunokirjallisuudesta ja omaelämäkerrallisesta aineistosta erilaisia diskursstyyppisiä: valkoinen vs. punainen, väkivallan oikeuttava vs. väkivaltaa vastustava, sankarimyyttiä rakentava vs. vastustava, veteraanien kunniaa vahvistava vs. kyseenalaistava, nostalginen vs. realistinen.³⁴

Martikaisen lähdeaineisto on siinä mielessä ongelmallisesti rajattu, ettei hän käsittele suomenruotsalaista kirjallisuutta. Pajusenkaan väitöskirja ei tematisoi *Tuntemattoman sotilaan* merkitystä suomenruotsalaisessa kulttuurissa. Sen sijaan hän pohtii perustellusti, kuinka Linnan romaanin ja siitä irrottautuneen kuvaston keskeisen aseman myötä suomalainen sodan muistikulttuuri on korostetun mieskeskeinen.

Naisten kokemukset sotavuosina ja jälleenrakennuskaudella tulevat esiin Kirsi-Maria Hytösen, Sofie Strandénin ja Kaisa-Maria Peltokorven väitöstutkimuksissa, joissa hyödynnetään erityyppisiä muistitietoaineistoja.³⁵ Hytönen käyttää arkistoihin vuosina 1984–2001 koottua keruuaineistoa, kun taas Strandén ja Peltokorpi ovat keränneet aineistonsa teemahaastatteluin. Tutkimuksissa on kyse yksilön muistin rakentumisesta suhteessa kollektiiviseen muistiin ja siinä vallitseviin tarinallistamisen tapoihin. Yksi suomalaisen kulttuurin juonne on vahvan naisen diskurssi. Hytösen väitöskirja *”Ei elämäni lomia mahtunut”* (2014) käsittelee naisten tuottamaa muistelukerrontaa sota- ja jälleenrakennusajan palkkatyöstään, kun naistyövoimalle oli ensin kysyntää miesten lähtiessä rintamalle ja sitten kun naisten odotettiin tekevän tilaa rintamalta

palaaville miehille. Muistelukerrontaa hallitsi narratiivi ahkeruudesta ja jatkuvasta työnteosta.³⁶

Selviytyminen ja jaksaminen ovat myös Peltokorven *On eletävä kun koska tahansa voi kuolla* -tutkimuksen (2012) keskiössä. Peltokorven haastateltavat olivat lottia, joilla uupumaton työ oli sisäänkirjoitettuna ideologiaan. Haastatteluissa jaksamista selitettiin muun muassa yhteenguuluvuudella ja keskinäisellä huolenpidolla.³⁷ Strandénin väitöskirjan *”I eld, i blod, i frost, i svält”* haastateltavat – miessotaveteraanit, lotat ja sairaanhoitajat – kertoivat paitsi kokemuksiaan sodasta myös *Fänrik Ståls sägner* -teoksen merkityksestä itselleen. Strandénin analyysin perusteella sodasta kertominen oli arvolutautunutta ja mytologisoivaa. Suomenkielisestä perspektiivistä tarkastellen Runebergin teoksen hyödyntäminen on erityisen mielenkiintoista, koska suomenkielistä tutkimusta tehtäessä olisi epäilemättä taruttu *Tuntemattomaan sotilaaseen*.³⁸

Tieteenalarajat ylittävää kulttuurihistoriallisesti orientoitunutta tutkimusta ovat tehneet myös sota-ajan kirjekulttuuria tutkineet etnologit Sonja Hagelstam ja Erkkä Pehkonen. Muistitietotutkijoiden tapaan he tuottavat kiinnostavaa tietoa sota-ajan arjesta mutta osallistuvat samalla teoreettiseen ja metodologiseen keskusteluun kirjeistä ja niiden tulkitsemisen tavoista. Sota-ajan kirjekulttuurin tutkiminen on tärkeää, ei vähiten siksi, että kirjeillä oli keskeinen rooli rintaman ja kotirintaman välisen yhteyden ylläpitämisessä. Hagelstamin väitöskirjassa *Röster från kriget* (2014) keskiössä on joukko ruotsinkielisiä perheitä, kun taas Pehkonen tarkastelee tutkimuksessaan *”Poikasi täältä jostakin”* (2013) suomenkielisten, Itä-Suomesta kotoisin olleiden miesten kirjeitä vaimoilleen. Kummankin tutkimus on teoreettisesti orientoitunutta: Hagelstam painottaa Mihail Bahtiniin nojautuen

33. Julia Pajunen, *Tulkintojen ristitilussa. Kristian Smedsin Tuntematon sotilas teatteri- ja mediaesityksenä*. Helsingin yliopisto 2017.

34. Elina Martikainen, *Kirjoitettu sota. Sotadiskursseja suomalaisessa kaunokirjallisuudessa (1917–1995)*. Tampereen yliopisto 2013.

35. Muista tematiikkaa käsittelevistä tutkimuksista ks. esim. Kaija Heikkinen, *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisen monta sotaa*. Kultaneito X. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura 2012.

36. Kirsi-Maria Hytönen, *Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Kultaneito XIII. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura 2014.

37. Kaisa-Maria Peltokorpi, *On eletävä kun koska tahansa voi kuolla. Lottien selviytyminen sodassa 1939–1945*. Lapin yliopistokustannus 2012.

38. Sofie Strandén, *”I eld, i blod, i frost, i svält”. Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*. Åbo Akademi 2010.

kirjeiden dialogisuutta ja Pehkonen puolestaan Paul Ricoueriin viitaten identiteetin narratiivista rakentumista. Kummassakin tutkimuksessa valotetaan miesten muuntumista siviileistä sotilaiksi ja selviytymisstrategioita sodan oloissa. Yhteys kotiin ja tunteiden ilmaisu osana sitä edesauttoivat selviytymistä.³⁹

Merkille pantavaa on, että muistia eri aspek-teista tarkastelevat tutkimukset ovat olleet keskeisesti laajentamassa sodan tarkastelua historian lähitieteisiin. Samalla kulttuuriseen muistiin ja henkilökohtaiseen muistamiseen, mutta myös sota-aikana tapahtuneeseen kokemusten käsitte-lyyn keskittyvät tutkimukset syventävät entisestään ymmärrystä ajan käsitteen monitasoisuudesta ja niin yksilöllisten kuin kollektiivisten kokemusten käsittelyn narratiivisesta luonteesta.⁴⁰

Tulevat sotahistoriat

Vuodesta 2007 tähän päivään sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriaa on todellakin julkaistu tavatoman runsaasti. Laskujemme mukaan edellä käsiteltyjen 25 väitöskirjan päälle tulee määrittelystä riippuen 30–35 muuta tutkimusmonografiaa ja artikkelikokoelmaa sekä laskematon joukko tieteellisiä artikkelijulkaisuja.⁴¹ Lisäksi voitaisiin huomioida muiden kuin akateemisten tutkijoiden kirjoittama populaari tietokirjallisuus, johon uudella sotahistorialla on ollut vaikutuksensa.

Nimenomaan uusi sotahistoria on kuvannut tätä kaikkinaisuutta sikäli hyvin, että se on käsitteenä hyvin häilyvärajainen. Yleisesti ottaen sillä on ymmärretty yksilöiden ja ihmisryhmien kokemushistorian nouseminen sotatutkimuksen keskipisteeseen, ja tässä merkityksessä se on innoittanut paljon muun muassa tavallisten,

sodan kokeneiden ihmisten päiväkirjojen, muistelmien ja kirjeenvaihdon julkaisemista. Tutkimuksellisesti uudella sotahistorialla on selvästi ollut tärkeä tilauksensa, kun se vuonna 2006 lanseerattiin Suomeen. Heuristisena käsitteenä se antoi nimen hyvinkin monenlaiselle tutkimustyölle, jota olisi ollut vaikeaa tai mahdotonta ymmärtää enää sotahistoriana perinteisessä merkityksessä. Monet edellä käsitellyt väitöskirjat ovat tästä hyvänä esimerkkinä. Uusi sotahistoria on kannustanut katsomaan sotaa historiallisena ilmiönä kulttuurisista, sosiaalisista ja psykologisista näkökulmista ja on kytkenyt suomalaisen sotatutkimuksen entistä vahvemmin kansainvälisiin tutkimusvirtauksiin.

Tieteelliseltä kannalta katsottuna uusi sotahistoria on kuitenkin myös häiritsevän amebamainen ja monimerkityksellinen kattokäsite, jolla on lisäksi erilainen käyttöhistoria angloamerikkalaisessa kontekstissa kuin Suomessa (ks. Ilari Taskisen artikkeli tässä numerossa). Tutkimus ei myöskään voi olla ikuisesti ”uutta”, eikä ”uusi” puolestaan ole välttämättä synonyymi korkealaatuiselle.⁴² Kun katsomme viimeisen noin 12 vuoden aikaa suomalaisessa tieteen kentässä, täsmällisempää olisi puhua kulttuurihistoriallisesta käänteestä sotahistorian tutkimuksessa, jonka rinnalla on jatkunut ja kehittynyt jo aikaisempaa perua oleva sodan sosiaalishistoriallinen tarkastelu. Juuri kulttuurihistorian saralla sodan tutkimuksessa on tapahtunut valtava muutos, jota on mahdoton pitää enää aiemman sotahistorian jatkeena. Sosiaalishistorian puolella tutkimuskysymykset ovat yhtäältä tarkentuneet eri ihmisryhmien arki- ja kokemushistorioihin sekä toisaalta jatkaneet toisen maailmansodan laajo-

39. Sonja Hagelstam, *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevidialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Åbo Akademi 2014; Erka Pehkonen, *”Poikasi täältä jostakin” Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerroituissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylä Studies in Humanities 217. Jyväskylän yliopisto 2013.

40. Vaikkei kyse ole enää historian tutkimuksesta, tässä yhteydessä on hyvä mainita myös Ritva Tuomaalan yleislääketieteen alan väitöskirja *”Kyllähän nyt pitää olla jo semmonen aika, että pääsis niin kö keskustelemhan näistä asioista.” Tutkimus lappilaisten huutolaisten, sotavankien ja partisaanien uhrien elämänkulusta, voimavaroista, terveydestä ja sairauksista*. Annales Universitatis Turkuensis C 274. Turun yliopisto 2008.

41. Muista kuin jo mainituista tieteellisistä artikkelikokoelmista Antero Holmila (toim.) *Talvisota muiden silmin. Maailman lehdistö ja Suomen taistelu*. Atena 2009; Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga 2008; Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. History of Warfare 69. Brill 2012; Jarkko Keskinen, Suvianna Seppälä & Kari Teräs (toim.) *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*. Suomen historian julkaisuja 2. Turun yliopisto 2012; Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Johnny Kniga 2014; Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Postimuseo 2015. Ks. myös neliosainen *Sodassa koettua* -kirjasarja (päätoim. Sari Näre, osat 1–2, ja päätoim. Martti Turtola, osat 3–4. Weilin+Göös 2007–2009).

42. Tästä kritiikistä ks. Mikko Karjalainen, Vähän uutta, vähän vanhaa, vähän lainattua – uutta sotahistoriaa etsimässä, *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 36 (2016), 9–24.

jen yhteiskunnallisten vaikutusten analysointia, jolla on Suomessakin paljon uutta sotahistoriaa pidemmät tutkimusperinteet.⁴³ Kuten muussakin historian tutkimuksessa, myös sotatutkimuksessa sosiaali- ja kulttuurihistoria kulkevat nykyisin niin läheisesti yhdessä, ettei niiden erottaminen toisistaan ole yleensä hedelmällistä tai mahdollistakaan. Tästä syystä sodan sosiaali- ja kulttuurihistoria toimii parhaimpana sateenvarjona sille tutkimukselle, johon viimeisen 12 vuoden aikana on vaihtelevasti liitetty uuden sotahistorian nimi.

Mitä tältä suunnalta on luvassa tulevaisuudessa? Toivottavasti jotakin aivan arvaamatonta. Muutamia suuntaviivoja voi kuitenkin jo vetää. Ensinnäkään ei ole mitään syytä olettaa, että sodan kulttuurihistoriallinen tutkimus olisi ehtymässä, vaikka uutuudenviehätys karisisikin. Osana tätä kehitystä tunteiden historia tuo lukuisia sovellusmahdollisuuksia sodan tutkimukseen, ja sukupuoli- ja kokemushistorian puolella työ jatkuu: esimerkiksi kotirintamamiesten ja iäkkäiden ihmisten sotakokemukset ovat yhä käytännössä tutkimatta. Lasten sotakokemukset ovat jo olleet esillä,⁴⁴ seuraavaksi on tarpeen katsoa sotaa ja sen vaikutuksia useiden sukupolvien ketjussa aina näihin päiviin asti. Stressin ja muiden kehollisten kokemusten kautta historianantajat voivat tässä löytää kiinnostavia yhtymäkohtia terveydentutkimukseen ja lääketieteeseen. Myös sodan muistitutkimuksella riittää töitä, aivan lähihistoriassakin. Kuten itsenäisen Suomen 100-vuotisjuhlavuosi osoitti, toisella maailmansodalla on edelleen vahva asema kansallisten identiteettien peilinä ja joskus kriittisenä vastakuvanakin. Sodan traumatutkimus yhdistyy luontevasti sotakokemusten ylisukupolvisuuden tutkimukseen ja saattaa tuoda historioitsijoita yhteen psykologien ja psykiatrien kanssa. Samaan aikaan traumadiskurssin voimakkuus nykyisissä sotakeskusteluissa herättää kysymyksen muistin

troopeista, niiden kerrostuneisuudesta ja yhteydestä kulloisenkin ajankohdan omiin kysymyksenasetteluihin. Miksi trauma on juuri nyt, lähes 80 vuotta sodan alkamisesta, niin ajankohtainen ja jopa hallitseva tapa keskustella sodasta?⁴⁵

Kulttuuri-, sosiaali- ja aatehistorian rajapinnalla sota on kiinnostava ilmiö tiedon synnyttäjänä yhteiskunnasta, professioista, kansalaisuudesta ja muista subjektiviteeteista. Tästä ovat hyvinä esimerkkeinä edellä mainitut tutkimukset sotakokemuksen ja suomalaisen terveydenhuoltojärjestelmän kytköksestä. Pitkittynyt sota, jossa käytettiin valtava määrä työtä ja voimavaroja armeijan, talouden ja sotavaltion toimintakyvyn ylläpitoon, tuotti myös valtavasti uusia käytäntöjä, mentaliteetteja ja kysymyksenasetteluja, jotka siirtyivät sitten pitkällä aikavälillä sodanjälkeiseen yhteiskuntaan.⁴⁶ Tässä suhteessa olennaiseksi voi muodostua pitkän asemasotavaiheen 1941–1944 tarkastelu, joka muutoin jää helposti vähäisemmälle huomiolle kuin dramaattiset taisteluvaiheet. Sodan pitkät episteemiset jäljet sodanjälkeisessä yhteiskunnassa voivat jatkossakin tarjota hedelmällisiä tutkimusaiheita.

Voimakkaan kulttuurihistoriallisen painotuksen jälkeen on mahdollista, että sosiaalishistoriallinen tutkimus palaa vahvemmin esiin. Vaikka ”big dataan” ja digihumanismiin liittyy varmasti paljon katteettomiakin odotuksia, sodan tutkimus tarjoaa niiden hyödyntämiseen luontevia tutkimustehtäviä ja aineistoja. Koska arkistoinneistot selvisivät Suomessa pääosin kokonaisina ja tuhoutumattomina vuosista 1939–1945, meillä on itse asiassa poikkeuksellisen hyvät lähtökohdat eri digitaalisia korpuksia ja tietokantoja yhdistävälle tutkimukselle. Tutkimustehtävät voivat tällöin olla kulttuurihistoriallisia ja voidaan tutkia esimerkiksi tunnesanaston frekvenssejä sodan eri vaiheissa. Mutta ehkä eritoten laajat digitaaliset aineistot saattavat hyödyttää sodan sosiaalishi-

43. Itsekritiikkinä *Ihminen sodassa* -kirjan johdantoartikkeliin voikin todeta, että siinä jätimme syyttä huomiotta laajan ”Suomi toisessa maailmansodassa” -tutkimushankkeen 1970- ja 1980-lukujen taitteessa sekä tältä pohjalta virinneen sodan yhteiskuntahistoriallisen tarkastelun, joka kulminoitui kolmiosaiseen *Kansakunta sodassa* -teokseen (päätoim. Silvo Hietanen, Valtion painatuskeskus 1989–1992).

44. Uusimmasta tutkimuksesta ks. Antti Malinen & Tuomo Tamminen, *Jälleennrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Gaudeamus 2017.

45. Erityisesti sotasukupolvea nuorempien suomalaisten vastaanottavaisuudesta traumadiskurssille vrt. Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012, 140.

46. Sodan ja suomalaisen hyvinvointivaltion yhteydestä ks. Pauli Kettunen, Wars, Nation, and the Welfare State in Finland. Teoksessa Herbert Obinger, Klaus Petersen & Peter Starke (toim.) *Warfare & Welfare. Military Conflict and Welfare State Development in Western Countries*. Oxford University Press 2018, 260–289.

■ Torkkelin kirjakauppa Viipurissa 19.6.1944, päivää ennen kaupungin menetystä. Lähde: SA-kuva, 155086.

toriallista tutkimusta, jossa tarkastellaan esimerkiksi sotakokemusten ja -rasitusten jakautumista eri väestöryhmien keskuudessa sekä näiden kokemusten pitkäaikaisvaikutuksia. Voi toivoa, että tällä suunnalla kokemushistoria saattaa yhdistyä kiinnostavasti makrotason yhteiskunta-historiaan, kun pelkän yksilökeskeisyyden sijaan aletaan hahmottaa laajoja, sodan synnyttämiä (tai sen rikkomia) kokemusyhteisöjä ja -luokkia.

Dosentti **Tiina Kinnunen** on Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professori Oulun yliopistossa.
Sähköposti: tiina.s.kinnunen@oulu.fi.

Dosentti **Ville Kivimäki** on Suomen Akatemian tutkijatohtori Tampereen yliopistossa ja tutkimusryhmän johtaja Kokemuksen historian huippuyksikössä.
Sähköposti: ville.j.kivimaki@uta.fi.

Ilari Taskinen

Kokemuksista yllirajaisuuteen

*Sotahistorian uudet virtaukset ja kansainväliset keskustelut
1990-luvulta tähän päivään*

Kuten Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki edellisessä katsausartikkelissa esittävät, sodan sosiaali- ja kulttuurihistoria ovat olleet uuden suomalaisen sotatutkimuksen painopistealueita 2000-luvun alkupuolelta alkaen. Merkillepantavaa on voima, jolla käsite ”uusi sotahistoria” on vakiintunut akateemiselle kartalle. Sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriaa oli tehty jo aiemmin, mutta ajatus inhimillisestä, sodan kuvaa muuttavasta näkökulmasta oli jotain, joka löysi välitöntä kosketuspintaa niin tutkijakunnasta kuin 2000-luvun alun suomalaisesta yhteiskunnasta laajemmin. Kääntein on ymmärretty luoneen tiukan rajan uuden kokemusperäisen ja vanhan armeijapohjaisen tutkimuksen välille, vaikka tämä vastakkainasettelu ei ollut esimerkiksi Kinnusen ja Kivimäen tavoite uuden sotahistorian käsitettä lanseeratessa.¹ Artikkelini tarkoituksena on rakentaa kansainvälistä kontekstia tälle suomalaiselle kehitykselle ja ymmärtää erityisesti tekijöitä, jotka ovat erilaisissa akateemisissa, yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa tilanteissa vaikuttaneet sotahistorian laajentumiseen ulos perinteisestä militääri- ja operaatiohistoriasta.

Vertailu ei ole aivan yksinkertaista, koska yhtä yhteisesti koettua tai edes ymmärrettyä uuden sotahistorian käännettä ei koskaan ole tapahtunut, vaikka sen käsityksen voi ehkä saada esimerkiksi Joanna Bourken artikkelista ”Uusi sotahistoria” teoksessa *Ihminen sodassa*, joka aloitti keskustelun Suomessa. Artikkelinsa lopuksi

Bourke kuitenkin toteaa suuntauksen häilyvyyden: koska uuden sotahistorian käsite on niin laava tarkoittaen käytännössä kaikkea laaja-alaista ja uutta sota-ajan tutkimusta, ”ei sillä ironisesti ole ollut kiinteää identiteettiä”.² Tämä identiteettittömyys koskee koko uuden sotahistorian käsitettä. Sen käyttö maailmalla on ollut varsin rajallista painottuen 1990-luvulle. Kuten Bourke toteaa, sodan sosiaali- ja kulttuurihistorian johtavat tutkijat – joiden tausta on usein ollut aivan muilla aloilla – ovat terminä vieroksuneet uutta sotahistoriaa sen perinteiseen militäärihistoriaan viittaavan taustan takia.³ Lisäksi on huomioitava vielä tutkimuspiirien kansallisuus: vaikka sodan sosiaali- ja kulttuurihistorian yksi keskeisistä tavoitteista on ollut purkaa pinttyneitä kansallisia tulkintoja, ovat tutkimuksen painotukset silti saaneet hyvin erilaisia muotoja kansallisissa keskusteluissa.

Tutkimuspiirien häilyvyyden ja moninaisuuden huomioon ottaen rajaan artikkelini käsitteilyn seuraaviin kolmeen teemaan: ensimmäisessä osassa käsittelem uuden sotahistorian käsitteen historiaa, joka kytkeytyy tiiviisti perinteisen sotahistorian edustajien pyrkimyksiin uudistaa omaa oppialaansa 1990-luvulla. Toisessa ja kolmannessa osassa kuvaan laaja-alaisen yksilö- ja yhteiskunnallisen sotatutkimuksen läpimurtoa ja itseymmärrystä sen tärkeimmässä tutkimuspiirissä, ensimmäisen maailmansodan eurooppalaisessa tutkimuksessa. Uusi sotahistoria ei rajaudu tähän yhteen tutkimusperinteeseen, mutta sosi-

1. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki, Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva 2006, 18; Ks. myös Kinnunen ja Kivimäen tämän numeron katsausartikkeli, jossa he pohtivat tapahtunutta käännettä ja uuden sotahistorian käsitteen ongelmallisuutta.

2. Joanna Bourke, Uusi sotahistoria. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva 2006, 42.

3. *Ibid.*, 25–26.

aali- ja kulttuurihistoriallisten näkökulmien pitkät perinteet ja vahva asema vuosien 1914–1918 tutkimuksessa tekevät siitä kuvaavan esimerkin koko alan kehityksestä. Uudenlainen sotahistoriallinen tutkimus kiinnittyi alun perin erityisesti yksilökeskeisen kulttuurihistorian nousuun, ja aivan viime vuosina keskeiseksi käsitteeksi on noussut transnationaalisuus. Vertailukohtana tälle kehitykselle käytän toisen maailmansodan tutkimuskeskusteluja, joissa yhteiskunnalliset ja kokemukselliset näkökulmat eivät ole lyöneet yhtä vahvasti läpi. Artikkelini aikajänne ulottuu 1990-luvun alusta tähän päivään, ja käsittelyni painottuu angloamerikkalaiseen keskusteluun.

Uusi sotahistoria

Käsitteen ”uusi sotahistoria” (*new military history*) juuret ovat amerikkalaisten sotahistorioitsijoiden keskusteluissa oman tutkimusalansa suunnasta. Termi esiintyy ensimmäisen kerran *Military Affairs* -lehdessä (nyk. *The Journal of Military History*) nykyiseen viittaavassa merkityksessä vuonna 1976, ja se vakiintui seuraavan vuosikymmenen aikana.⁴ Kiivaimmillaan käsitteestä väiteltiin 1980- ja 1990-lukujen taitteessa, jolloin se oli muun muassa amerikkalaisen sotahistoriallisen seuran vuosikonferenssin pääteema, ja suuntauksen merkitystä käsiteltiin useissa *Military Affairs* -lehden artikkeleissa. Keskustelut muistuttivat suomalaista 2000-luvun keskustelua siinä, että niissä uusi sotahistoria rinnastettiin ennen kaikkea ”vanhaan”, perinteiseen operaatio- ja armeijahistoriaan. Jotain uutta oli tapahtumassa; fokus oli siirtymässä panssaripataljoonien liikkeistä yhteiskunnallisiin kysymyksiin, jopa yksilöihin.⁵

Historiasodista näiden keskustelujen osalta ei kuitenkaan voi puhua. Erona Suomeen oli, että

siinä missä täällä keskustelun aloittivat nuoremman tutkijapolven haastajat, Yhdysvalloissa keskustelua johtivat arvostetussa asemassa olleet johtavat perinteisen sotahistorian edustajat. Uusi sotahistoria nousi heidän keskusteluihinsa yleisistä akateemisista virtauksista, ns. ”uusien historioiden” vaikutuksesta. Kyse oli myös puolustusreaktiosta: sotahistoriaa pidettiin konservatiivisena, ja uudesta sotahistoriasta puhuminen oli tapa osoittaa, että myös sotahistorioitsijat olivat mukana kehityksessä. ”Vanhan liiton miehet” eivät siis tuolloin kokeneet, että uusi sotahistoria olisi heistä erillään oleva suuntaus. Heille se oli oman alan kehitystä, jossa he olivat itse tiiviisti mukana. Tämä myös näkyy siinä, mitä he pitivät uutena sotahistoriana: vaikka monissa suuntauksen tutkimuksissa alettiin puhua myös kotirintamasta ja yhteiskunnasta, ne olivat yhä keskeisesti armeijälähtöisiä ja näyttävät nykypäivän näkökulmasta hyvin perinteisinä.⁶

Pysyvää liikettä näistä keskusteluista ei syntynyt. Käsitettä käyttäneet perinteisen suuntauksen edustajat saivat 1990-luvun aikana huomata, että radikaaleja uusia avauksia tekevät tutkijat tulivat pääsääntöisesti heidän yhteisönsä ulkopuolelta ja loivat omat, uudet tutkimuspiirinsä. Keskustelut uudesta sotahistoriasta hiipuivat 2000-luvulla, ja yhdestä näkökulmasta katsottuna myös koko liike loppui. Esimerkiksi William Tatum ja Michael Neiberg lukevat uuden sotahistorian suuntaukseen vain ne perinteisen militäärihistorian tutkijat, jotka 1950–1990-luvuilla pyrkivät uudistamaan alaansa laajentamalla tutkimusalueetta taistelukentiltä ympäröivään yhteiskuntaan. Tatum kuitenkin katsoo, että 1990-luvulla suuntaus pysähtyi, koska militäärihistorioitsijat eivät pystyneet muodostamaan omaa metodologiaansa armei-

4. Ensimmäiset maininnat ”uuden sotahistorian” -suuntauksesta; Russell F. Weigley, Otsikoimaton muistokirjoitus. *Military Affairs* 40:2 (1976), 95; Allan R. Millet, The Study of American Military History in the United States. *Military Affairs* 41:2 (1977), 58; Gunther E. Rothenberg & Dennis Parks, European Military History in America. The State of the Art. *Military Affairs* 41:2 (1977), 75.

5. Edward M. Coffman, The New American Military History. *Military Affairs* 48:1 (1984), 1–5; Peter Karsten, The ‘New’ American Military History. A Map of the Territory, Explored and Unexplored. *American Quarterly* 36:3 (1984), 389–418; Torbjørn L. Knutsen, Old, Unhappy, Far-off Things. The New Military History of Europe. *Journal of Peace Research* 24:1 (1987), 87–98; Benjamin Franklin Cooling, Toward A More Usable Past. A Modest Plea for A Newer Typology of Military History. *Military Affairs* 52:1 (1988), 29–31; John Whiteclay Chambers, Conference Review Essay. The New Military History. Myth and Reality. *The Journal of Military History* 55:3 (1991), 395–406; Peter Paret, The New Military History. *Parameters* 21:3 (1991), 10–18; Don Higginbotham, The New Military History. Its Practitioners and Their Practices. Teoksessa David A. Charters, Marc Milner & J. Brent Wilson (toim.) *Military History and the Military Profession*. Praeger 1992, 131–144.

6. Edellä mainittujen puheenvuorojen lisäksi hyvästä esimerkistä perinteisen suunnan edustajien itsekritiikistä ja muutospyrkimyksistä käy; John A. Lynn, The Embattled Future of Academic Military History. *The Journal of Military History* 61:4 (1997), 777–789.

jalähtöiselle sosiaali- ja kulttuurihistorian tutkimukselle.⁷

Yleisemmin kuitenkin ajatellaan, että käsitteen käytön hiipuminen kertoo suuntauksen vakiintumisesta; uutuudella ratsastamisen elinkaari on rajallinen, etenkin kun kyseessä olevasta tutkimuksesta on tullut valtavirtaa. Uutuudesta kiistely ei ole sinällään uutta. Jo 1980-luvun taisteluhistorian edustajilla oli tapana korostaa, että he ovat ottaneet ympäröivän yhteiskunnan huomioon jo vuosikymmeniä.⁸ Nämä ulostulot kertoivat tietenkin enemmän oman reviiirin puolustamisesta kuin todellisesta muutoksesta, mutta 2000-luvulla sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriallisen tutkimuksen vakiintunutta asemaa ei ole enää voinut kiistää. Kun uudesta sotahistoriasta on puhuttu, tai pikemminkin, kun se on mainittu, keskeinen sanoma on ollut suuntauksen kypsä ikä ja termin harhaanjohtavuus. Robert Citinin kuvaus käsitteen nykytilasta on osuva.

Ennen kiistanalainen ja yhä ajoittain vanhan kaartin purnauksen kohde, uusi sotahistoria, on tänä päivänä olennainen, jopa hallitseva osa tutkimusalaa, josta se alun perin syntyi. Sitä on tehty niin pitkään ja se on vakiinnuttanut asemansa niin lujasti, että sen kutsuminen ”uudeksi” tuntuu nykyisin turhalta.⁹

Hyvä vertailukohta uudelle sotahistorialle on käsite *war and society*, jota on käytetty samaan tapaan kuvaamaan tutkimusalan muutosta. Suuntaus tarkastelee tiukasti määriteltynä sodan suhdetta yhteiskunnan rakenteisiin, kuten sosiaaliluokkiin ja sukupuoleen, mutta käytännössä se on hyvin uuden sotahistorian kaltainen sodan laaja-alaisen tarkastelun synonyymi. Siltä puuttuu kuitenkin uuden sotahistorian vastakkain-

asettelua korostavat kriittisyys. Käsite on varsin neutraali, eikä se ole päätynyt teoreettisiin keskusteluihin samassa laajuudessa kuin uusi sotahistoria, mutta ehkä juuri sen takia se on myös kestänyt käytössä ja sen nimissä tarjotaan tänäkin päivänä angloamerikkalaisissa maissa yliopistotutkintoja.¹⁰

Tietyissä keskusteluissa uuden sotahistorian käsitteellä on vielä paikkansa. Vaikka itse uuden tutkimuksen tekijät eivät ole sitä yleensä omaksuneet, sotahistoriallisissa keskusteluissa – siis niissä, joissa ensisijainen tutkimuskohde on perinteisesti ajateltu sodan historia – sitä on käytetty 2000-luvulla edelleen tutkimuskentän tarkastelun välineenä. Käsitteen merkitys on näissä keskusteluissa muuttunut. Puhe ei ole enää ollut päivänpolttavasta kysymyksestä, vaan jo vuosikymmeniä sitten syntyneestä trendistä, tutkimuskohteiden ja näkökulmien laajentumisesta sotarintamalta ympäröivään yhteiskuntaan. Hyvä esimerkki on Joanna Bourken edellä mainittu artikkeli, johon uusi sotahistoria -käsitteen käyttö Suomessa keskeisesti pohjaa. Bourkelle olennaista ei ole, kuka termiä on käyttänyt tai minkälaisia jakolinjoja sillä on piirretty, vaan hänellä se yleiskäsitteenä kuvaa kaikkea sotia tarkastelevaa sosiaali- ja kulttuurihistoriaa.¹¹ Tässä merkityksessä käsitteen paikka on luonteva ainakin keskusteluissa, joissa uudet näkökulmat vertautuvat edellisten vuosikymmenien taistelukeskeiseen historiankirjoitukseen. Tähän keskusteluun oli itse asiassa Bourkenkin artikkeli alun perin kirjoitettu. Toisin kuin artikkelin suomenos, sen alkuperäinen englanninkielinen versio ei ollut osa uuden sotahistorian esiinmarssia, vaan Bourke oli laatinut sen artikkelikokoelmaan, joka käsitteli hyvin perinteisen armeijälähtöisen sotahistorian tilaa.¹²

7. William P. Tatum, *Challenging the New Military History. The Case of Eighteenth-Century British Army Studies*. *History Compass* 5:1 (2007), 72–74, 79–80; Michael S. Neiberg, *War and society*. Teoksessa Matthew Hughes & William J. Philpott (toim.) *Palgrave Advances in Modern Military History*. Palgrave Macmillan 2006, 42–43.

8. Coffman 1984, 1; Cooling 1988, 29; Paret 1991, 11, 14–16.

9. ”Once controversial, and still the occasional subject of grumbling from a traditionalist old guard, the new military history is today an integral, even dominant, part of the parent field from which it emerged. It has been around so long, in fact, and has established itself so firmly, that it seems silly to keep calling it ‘new.’” Robert M. Citino, *Military Histories Old and New. A Reintroduction*. *The American Historical Review* 112:4 (2007), 1071.

10. Neiberg 2006; Jeremy Black, *Rethinking Military History*. Routledge 2004, 49–50; Citino 2007, 1070; Wayne E. Lee, *Mind and Matter—Cultural Analysis in American Military History. A Look at the State of the Field*. *The Journal of American History* 93:4 (2007), 1117, 1138.

11. Bourke 2006.

12. Joanna Bourke, *New military history*. Teoksessa Matthew Hughes & William J. Philpott (toim.) *Palgrave Advances in Modern Military History*. Palgrave Macmillan 2006, 258–280; Samalla tavalla käsitettä käyttävät myös; Stephen Morillo & Michael F. Pavkovic, *What is Military History?* Polity Press 2006.

Yksilöiden kulttuurihistoria

Sodan sosiaali- ja kulttuurihistorian tutkimuksen kehityksessä uuden sotahistorian tutkijoilla oli lopulta vain pieni rooli, kun käsite ymmärretään alkuperäisessä käyttömerkityksessään perinteisen sotahistorian sisäisenä uudistusliikkeenä. Huomattavasti tärkeämpää on ollut, että sodista ovat kiinnostuneet myös aivan muiden alojen asiantuntijat. Kirjallisuuden, antropologian, sukupuolen, väestön ja kulttuurintutkijoilla on ollut muutosvoimaa, joka on vienyt alaa eteenpäin, eivätkä he ole useinkaan halunneet samaistua sotahistorian perinteeseen, johon myös *new military history* viittaa.¹³ Uuden sotahistorian käsite ei ole juurtunut moniin kansallisiin tutkimuskeskusteluihin myöskään siksi, että yksilöperspektiivi sotaan on ollut osa sodan julkista muistamista jo ennen kuin akateemiset tutkijat kiinnostuivat aiheesta. Kun ihmisten tarinat ja kärsimykset ovat olleet ymmärretty osa sodan kuvastoa, ei kokemushistoriallisella tutkimuksella ole ollut tarvetta tiukkaan vastakkainasetteluun perinteisen sotahistorian kanssa. Paradoksaalisesti uuden sotahistorian käsitteen käyttö on ollut siten olematonta juuri niissä tutkimuspiireissä, joissa uudenlaisen sotatutkimuksen perinteet ovat pisimmät.

Tähän vakiintuneeseen asemaan sosiaali- ja kulttuurihistoria on päässyt eritoten ensimmäisen maailmansodan eurooppalaisessa tutkimuksessa, joka on uuden sotahistorian keskeisin tutkimuspiiri. Yhteiskunnalliset ja yksilölliset näkökulmat juurtuivat varhain erityisesti brittiläiseen tutkimukseen, koska ensimmäinen maailmansota ei saanut maassa koskaan eheän patrioottista merkitystä, vaan siihen liittyi alusta alkaen kokemus nuorten miesten järjettömästä teurastuksesta. Sodan muistoa hallinnut kysymys on ollut, miksi satojentuhansien nuorten miesten oli kuoltava muutamien belgialaisten peltojen vuoksi. Kun sitten historian tutkimuksen yleinen

kehitys tarjosi toisen maailmansodan jälkeen mahdollisuuksia sotien yhteiskunnalliseen tarkasteluun, uusien näkökulmien oli mahdollista juurtua nopeasti vuosien 1914–1918 tutkimukseen. Sosiaali- ja kulttuurihistorialliset tarkastelut ovatkin olleet jo vuosikymmeniä alan tutkimuksen valtavirtaa ja keskeisempiä kuin poliittiset tai sotilaalliset näkökulmat.¹⁴

Sosiaali- ja kulttuurihistorian vakiintuneesta ja jopa hallitsevasta asemasta ensimmäisen maailmansodan tutkimuksessa kertoo, että ne määrittävät tutkimuksen koko viime vuosikymmenten kehitystä. Havainnollistavan synteetin tästä antaa Jay Winterin ja Antoine Prostin tutkijasukupolvi-jaottelu, jota he ovat esitelleet useissa alan 2000-luvun tärkeimmistä julkaisuista. Winter ja Prost jakoivat alun perin vuonna 2004 ensimmäisen maailmansodan historian tutkimuksen kolmeen sukupolveen, jotka olivat (1) sotaa seurannut militääri- ja diplomatian historian sukupolvi, (2) 1950–1980-lukujen sosiaalhistorian sukupolvi ja (3) 1990–2000-lukujen kulttuurihistorian sukupolvi.¹⁵ Jaottelu kuvaa tutkimusta erityisesti Isossa-Britanniassa ja Ranskassa ja on hyödyllinen uuden sotahistorian yleisemmänkin kehityksen hahmottamisessa. Toisen tutkijasukupolven esiinmarssi kytkeytyi erityisesti sosiaalhistorian nousuun, jonka tutkimuskohteina olivat yhteiskuntaluokat ja yhteisöjen rakenteet.¹⁶ Se ihmisten historia, jona uusi sotahistoria tänä päivänä keskeisesti tunnetaan, on myöhempää perua: Winterin ja Prostin luokittelulla vasta kolmas, 1990–2000-lukujen tutkijasukupolvi otti keskiöön yksilöt ja heidän kokemuksensa.

Tämä kolmannen sukupolven tutkimussuuntaus syntyi länsirintaman 1914–1918 veristen taisteluhautojen muistoista. Sukupolven paradigma on ollut ”traaginen sota, jossa pääosan esittäjät ovat uhreja, jotka eivät toimi vaan kärsivät.” He ovat tavallisia ihmisiä kaikessa yksilöllisyydessään ja kaikkine tunteineen, he eivät

13. Bourke 2006, 25–26.

14. Ensimmäisen maailmansodan sosiaalhistorian noususta ja sen suhteesta yhteiskunnalliseen tilanteeseen Isossa-Britanniassa ja muualla Euroopassa; Winter Jay & Antoine Prost, *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present*. Cambridge University Press 2005, 18–23, 202–205; Alex Danchev, ‘Bunking’ and Debunking. The Controversies of the 1960s. Teoksessa Brian Bond (toim.) *The First World War and British Military History*. Clarendon Press 1991, 263–288; Laajemmasta sotahistorian kulttuurihistoriallisesti kehikosta Isossa-Britanniassa; Stephen Heathorn, The Mnemonic Turn in the Cultural Historiography of Britain’s Great War. *The Historical Journal* 48:4 (2005), 1103–1024.

15. Teos julkaistiin alun perin ranskaksi vuonna 2004; Winter & Prost 2005, 199–205.

16. Ibid. 21–23, 202–203, 208–209.

edusta perinteisen sosiaalhistorian luokkajaoteluja tai mitään julkisia instituutioita.¹⁷ Kuvaus pätee eritoten brittiläiseen tutkimukseen, jossa sota on muistettu yksilöiden murhenäytelmänä. Winter määrittää suuntauksen lähtölaukauksiksi uuden sotahistorian kokemushistorialliset klassikot: Paul Fussellin *The Great War and Modern Memory* (1975), John Keeganin *The Face of Battle* (1976) ja Eric J. Leedin *No Man's Land* (1979).¹⁸ Kauaskantoinen vaikutus on ollut erityisesti Fussellin teoksella, joka tarkasteli sotaa ensi kertaa sen kokijoiden omien sanojen, runojen ja muistelmien kautta ja kertoi vaikuttavan, yksilötraagisen tarinan. Fussellin mukaan sodan tuho ei ollut vain fyysistä, vaan se myös murskasi kokijoidensa uskon kehitykseen, järjestykseen, hyvään ja oikeaan. Sota oli ”modernistinen tapahtuma”, joka jätti brittiläiseen tietoisuuteen ironisen asenteen ja kyynisen epäluulon.¹⁹ Monet keskeiset sotakeskustelut ovat Fussellin teoksen perillisiä. Sotilaiden ahdingon tarkastelua on jatkettu traumatutkimuksissa,²⁰ ja kiivasta keskustelua on käyty siitä, koskiko Fussellin hahmottama ”modernistinen käänne” kirjailijoiden ja muun korkeastikoulutetun eliitin lisäksi myös niitä miljoonia tavallisia kansalaisia, jotka pyrkivät sodan jälkeen ymmärtämään ja suremaan satojatuhansia sodassa menehtyneitä läheisiään.²¹

Toinen tutkimusperinne, jossa kulttuurihistorian asema on ollut keskeinen, on ensimmäisen maailmansodan ranskalainen tutkimus. Toisin kuin Kanaalin toisella puolella, Ranskassa sotaa on tarkasteltu historiana, jolla oli (ja on edelleen)

kansallisesti hyvin merkittävä tarkoitus. Vapaus oli vaakalaudalla ja sotilaallinen voitto saavutettiin suurten ponnisteluiden ansiosta, vaikka rauha lopulta hävittiin. Ranskassa sotaa ei tarkasteltu inhimillisen tragedian perspektiivistä yhtä vahvasti kuin Isossa-Britanniassa, vaan 1980-luvun lopulta lähtien keskeiseksi tutkimuskohteeksi on noussut niin sanottu sodan kulttuuri (*culture de guerre*). Sillä tarkoitetaan aikalaisten kulttuurisia, psykologisia ja sosiaalisia keinoja, joilla he tekivät sotakokemustaan ymmärrettäväksi sodan aikana ja sen jälkeen. Käsitteen kautta on väitelty siitä, kestäkö Ranska sodassa kansallisesti koetun yhtenäisyyden vai kurin, järjestyksen ja yksilöitä kovettavan väkivallan turvin. Kyse ei silti ole ollut niinkään yksilöistä, vaan kollektiivisesta kansallisesta sotakokemuksesta.²²

Myös saksalaiset tutkijat ovat ottaneet osaa näihin keskusteluihin, vaikka Winterin ja Prostlin tutkijasukupolvi jaottelu ei sovi aivan yhtä hyvin siellä tapahtuneeseen kehitykseen. Uusi sotahistoria on kasvanut Saksassa merkittäväksi tutkimusalaksi oikeastaan vasta 1990-luvulta lähtien, eikä se ole keskittynyt samalla tavalla juuri ensimmäiseen maailmansotaan. Saksassa lähtökohtana on ollut yleinen makrotason militäärihistorian kritiikki, ja uuden tutkimuksen metodit ovat olleet myös osin erilaisia kuin Ranskassa ja Isossa-Britanniassa. Siinä, missä brittiläistä tutkimusta on ohjannut muistojen, kirjallisuuden ja runojen kulttuurihistoriallinen tulkinta, Saksassa lähtökohta on ollut teoreettisempi, kokemuksen (*Erfahrung*) käsitteen ympärille kietoutunut historiallinen semantiikka.²³

17. Ibid. 209.

18. Jay Winter, General Introduction. Teoksessa Jay Winter (toim.) *The Cambridge History of the First World War. Volume I. Global War*. Cambridge University Press 2014, 4–5; Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*. Oxford University Press 1975; John Keegan, *The face of battle*. Jonathan Cape 1976; Eric J. Leed, *No Man's Land. Combat & Identity in World War I*. Cambridge University Press 1979.

19. Fussellin teoksen merkityksestä sodan kulttuurihistorian kehitykselle, ks; Leonard V. Smith, Paul Fussell's *The Great War and Modern Memory. Twenty-Five Years Later*. *History and Theory* 40:2 (2001), 241–260.

20. Ben Shephard, *A War of Nerves. Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*. Harvard University Press 2001; Fiona Reid, *Broken Men. Shell Shock, Treatment and Recovery in Britain 1914–30*. Continuum 2010; Shell-shock erikoisnumero; *Journal of Contemporary History* 35:1 (2000).

21. Modris Eksteins, *Rites of Spring. The Great War and the Birth of the Modern Age*. Houghton Mifflin 1989; Samuel Hynes, *A War Imagined. The First World War and English Culture*. Pimlico 1992; Jay Winter, *Sites of memory, sites of mourning. The Great War in European cultural history*. Cambridge University Press 1995; J. M. Winter, *Remembering war. The Great War between memory and history in the twentieth century*. Yale University Press 2006.

22. Keskustelun keskeinen teos on; Stéphane Audion-Rouzeau & Annette Becker, 14–18. *Understanding the Great War*. Hill and Wang 2002; Yleiskuvat keskeisistä keskusteluista; Leonard V. Smith, 'The 'Culture de guerre' and French Historiography of the Great War of 1914–1918'. *History Compass* 5:6 (2007), 1967–1979. Pierre Purseigle, A very French debate. The 1914–1918 war culture. *Journal of War & Culture Studies* 1:1 (2007), 9–14.

23. Ensimmäisen maailmansodan paikasta saksalaisessa historiatietoisuudessa, ks; Annika Mombauer, The German cen-

Winterin ja Prostin jaottelussa on uuden sotahistorian kannalta merkittävää, että se kuvaa tutkimuksen kehitystä sen vahvoilla alueilla. Myös suomalaiset uuden sotahistorian tutkijat viittaavat keskeisesti ensimmäisen maailmansodan tutkimuksiin, vaikka täällä tutkimuskohde on maailmansodista jälkimmäinen. Ensimmäisen maailmansodan tutkimuksen kehitys kertoo myös siitä, miten sotien julkinen muistaminen vaikuttaa tutkimukseen. Vaikka Winterin ja Prostin kolmas kulttuurihistoriallinen tutkijasukupolvi on ollut kriittinen ja nostanut esiin sotiin liittyviä kipupisteitä, sitä ei ole koettu erityisen hyökkääväksi, koska ensimmäisen maailmansodan muisto oli jo entuudestaan traaginen ja vailla toisten sotien hohtoa.

Monissa muissa tutkimusperinteissä sosiaali- ja kulttuurihistorian asema ei ole kuitenkaan yhtä keskeinen. Ero on erityisen selvä, kun vertailuun otetaan toisen maailmansodan tutkimuskeskustelut. Niissä yksilö-kulttuurillinen näkökulma ei ole vielä noussut tutkimuskentän historiaa jäsentävään asemaan. Toinen maailmansota on ollut paljon pidempään, ja on kenties yhä, tapahtuma, jonka merkitys on korostuneen kansallinen. Saksassa kysymys on syyllisyydestä ja Ranskassa kansallisesta nöyryytyksestä, kun taas Amerikassa, Isossa-Britanniassa ja Venäjällä vuosia 1939–1945 muistetaan ”hyvänä sotana”, jonka sotilaallinen ja poliittinen tarina natsismin lyömisestä on houkutteleva ja merkityksellinen.²⁴ Tässä tutkimuskehikossa kulttuurihistorialliset näkökulmat ovat yhä toisen luokan teemoja, vaikka ne ovatkin yleistyneet viime vuosikymmeninä.²⁵ Kun Henry Rousso kirjoittaa 2010-luvulla, että ”toista maailmansotaa ei voi enää selittää pelkästään kenraaleiden ja kansakuntien kautta [...] Sodat koskevat yksilöitä joilla on kasvot”,²⁶ ei tämä toisen maailmansodan tutkimuksen osalta herätä ihmetystä,

mutta kuulostaisi kyllä vanhahtavalta, jos puhe olisi ensimmäisen maailmansodan historiankirjoituksesta.

On myös esitetty ajatuksia, joiden mukaan yksilönäkökulma ei edes voi nousta hallitsevaksi näkökulmaksi vuosien 1939–1945 historiankirjoituksessa. Toinen maailmansota oli totaalista sodankäyntiä, jossa verta eivät vuodattaneet vain kansalaissotilaat, vaan ennennäkemättömässä laajuudessa myös sodankäynnin ja vainon alle sortuneet siviilit. Tämän historian kirjoittamisessa yksilöiden kokemuksilla voi olla vähemmän sijaa kuin ensimmäisessä maailmansodassa. Ajatus nousee esiin vuonna 2015 julkaistusta *The Cambridge History of The Second World War* -teoksesta. Sen kolmannen osan toimittajat Michael Geyer ja Adam Tooze toteavat suoraan, että ensimmäisen maailmansodan kulttuurinen perspektiivi ei sovi toiseen maailmansotaan, koska tällöin kulttuuri oli paljon ”ohjelmallisempaa” kuin vuosina 1914–1918. Toisin sanoen ihmisten käyttäytymistä ohjattiin ja kontrolloitiin propagandalla, ideologialla ja väkivallalla siten, että heidän yksilöllisillä kokemuksillaan ei ollut samanlaista kulttuurisesti uutta luovaa painoarvoa kuin ensimmäisessä maailmansodassa.²⁷ Palaan tähän aiheeseen vielä seuraavassa, viime vuosien tutkimuskeskusteluja käsittelevässä osassa.

Transnationaalisuus

Viime vuosina yksilöiden kokemusten uutuusarvo on tutkimuskentällä laskenut ja niiden tilalle ja rinnalle on noussut uusia trendejä. Jay Winterin mukaan ensimmäisen maailmansodan tutkimus onkin jo siirtynyt seuraavan tutkijasukupolven aikaan. Viisi vuotta alkuperäisen jaottelunsa jälkeen, vuonna 2009, hän arvioi nykytutkijakunnan

tenary of the First World War. *War & Society* 36:4 (2017), 276–288; Yksityiskohtaisen esittelyn saksalaiseen keskusteluun ja metodologiaan antaa; Ville Kivimäki, Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva 2006, 69–86.

24. John Lukacs, *The Legacy of the Second World War*. Yale University Press 2010, 2–6.

25. Kaikki sosiaali- ja kulttuurihistoria luetaan yhä helposti osaksi yhtä ”from below”-trendiä; Thomas W. Zeiler & Daniel M. DuBois, Introduction. Teoksessa Thomas W. Zeiler & Daniel M. Dubios (toim.) *A Companion to World War II. Volume 1*. Wiley-Blackwell 2013, 2.

26. Henry Rousso, A New Perspective on the War. Teoksessa Jörg Echternkamp & Stefan Martens (toim.) *Experience and Memory. The Second World War in Europe*. Berghahn Books 2010, 11.

27. Michael Geyer & Adam Tooze, Introduction to volume III. *The Cambridge History of the Second World War. Volume III. Total War. Economy, Society and Culture*. Cambridge University Press 2015, 13–14.

kuuluvan jo neljanteen sukupolveen ja ehdotti sen nimeksi transnationaalista sukupolvea. Tätä joukkoa yhdistää Winterin mukaan ennen kaikkea globaalisuus, kun sotaa tarkastellaan valtiorajojen yli ja mukaan otetaan myös Euroopan ulkopuolisten alueiden tarinat. Tutkimuskohteissa on tapahtunut muutos: niitä eivät ole enää vain valtiot tai yksilöiden kokemukset vaan myös monitasoiset, ylirajaiset ilmiöt, joita sota synnytti ja kuljetti eri puolille maapalloa.²⁸

Winterin näkemys on helppo hyväksyä. Eräs 2000-luvun toistuva teema sotahistoriallisissa keskusteluissa – ja myös muussa historiantutkimuksessa – on ollut kansallisvaltio- ja eurokeskeisyyden kritiikki. Erityisesti 1900-luvun kahden maailmansodan tutkimusten tilaa käsittelevissä keskusteluissa on toistuvasti esitetty, että maailmansotia on tarkasteltava tapahtumina, jotka eivät eristyneet vain yksittäisiin valtioihin, vaan vaikuttivat samalla tavoin ihmiskohtaloihin ympäri maapalloa.²⁹ Vertailevaa ja kansainvälistä tutkimusta on myös tehty. Tutkijoiden tiivistynyt yhteistyö on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana tuottanut kasoittain kansainvälisiä kokoomateoksia ja myös todellisia transnationaalisia tutkimuksia, kuten Pariisin, Lontoon ja Berliinin ensimmäisen maailmansodan historiaa vertaileva eurooppalainen projekti *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin 1914–1919*.³⁰ Esimerkkeinä ylirajaisesta yhteistyöstä käyvät myös vuosituhatien alussa perustettu *International Society for First World War Studies*, sodan kansainvälinen tutkimusencyklopedia *1914–1918 online* ja eurooppalainen sodan materiaalipankki *Europeana 1914–1918*.³¹ 2010-luvun akateemisessa ilmastossa transnationaalisuus kuvaa tätä kehitystä hyvin

ainakin, jos sen ymmärtää laajassa merkityksessä tarkoittamaan tutkimuksen yleistä kansainvälistymistä, vertailevuutta ja maantieteellistä laajentumista, eikä pelkästään sitä, että tutkimus kohdistuisi ylirajaisiin ilmiöihin.³²

Transnationaalisuus on noussut niin keskeiseen asemaan ensimmäisen maailmansodan tutkimuksessa, että se on nostettu alan tärkeimmän tuoreen kokoelmateoksen, Winterin toimittaman *The Cambridge History of The First World War* (2014), päänäkökulmaksi. Globaalisuus, vertailevuus ja ylirajaisuus ovat toki olleet vastaavien teosten pakollisia mainoslauseita jo vuosia, mutta tässä teoksessa niistä todistaa myös sisältö. Artikkeleita eivät määrittele rintamalinjojen rajat, vaan yhteiskunnalliset ja kokemukselliset ilmiöt. Kontrasti perinteiseen sotahistorian käsittelyyn on valtava. Olisiko vielä muutama vuosikymmen sitten kyseisen kaltaisessa yleistöksessä käsitelty sotavuosien ihmissuhteita sillä tarkkuudella, että kirjassa olisi omat lukunsa parisuhteille, lapsille ja perheille? Sukupuolinäkökulmille on varattu neljä artikkelia ja omansa on myös espanjantaudilla, jonka kontolle kirjautui enemmän ihmishenkiä kuin kaikille vuosien 1914–1918 taisteluille, mutta joka harvoin mielletään osaksi sotahistoriaa.³³ Niin sanotuilla perinteisillä kysymyksillä on paikkansa tässäkin teoksessa, mutta jokaista luotia ei enää lasketa eikä kaikkia diplomaattisia kiistoja pohdita nootin tarkkuudella. Aikojen muuttumisesta kertoo, että ennen niinkin keskeinen akateeminen kiistanaihe kuin se, miksi maailmansota syttyi, on tiivistetty yhteen artikkeliin.³⁴

Ylirajaisuuden suosiota ensimmäisen maailmansodan historiassa selittävät osaltaan sosiaali- ja kulttuurihistorian vahvat perinteet alan tutki-

28. Jay Winter, *Approaching the History of the Great War. A User's Guide*. Teoksessa Jay Winter (toim.) *The Legacy of the Great War. Ninety Years On*. University of Missouri Press 2009, 6–10.

29. Jay Winter, *Paris, London, Berlin 1914–1919. Capital cities at war*. Teoksessa Jay Winter & Jean-Louis Robert (toim.) *Capital cities at war. Paris, London, Berlin 1914–1919*. Cambridge University Press 1997, 3–8; Brian Holden Reid, *American Military History. The Need for Comparative Analysis*. *The Journal of American History* 93:4 (2007), 1154–1157; Michael S. Neiberg, *Toward a Transnational History of World War I*. *Canadian Military History* 17:3 (2012), 31–37.

30. Jay Winter & Jean-Louis Robert (toim.) *Capital cities at war. Paris, London, Berlin 1914–1919*. Cambridge University Press 1997; Jay Winter & Jean-Louis Robert (toim.) *Capital cities at war. Paris, London, Berlin 1914–1919. Volume 2. A Cultural History*. Cambridge University Press 2007.

31. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/home/> (16.2.2018); <https://www.europeana.eu/portal/en/collections/world-war-i> (16.2.2018).

32. Transnationaalisen tutkimuksen monimerkityksellisyydestä; Pierre-Yves Saunier, *Transnational history*. Palgrave Macmillan 2013, 2–32; C. A. Bayly et al., *AHR Conversation. On Transnational History*. *The American Historical Review* 111:5 (2006), 1441–1464.

33. Jay Winter (toim.) *The Cambridge History of the First World War. Volume 3. Civil Society*. Cambridge University Press 2014.

34. Jay Winter (toim.) *The Cambridge History of the First World War. Volume 1. Global War*. Cambridge University Press 2014.

muksessa. Toisin kuin monet tapahtumahistoriaa korostavat perinteiset perspektiivit, sosiaalisia ja kulttuurisia ilmiöitä tarkastelevat näkökulmat taipuvat luontevasti temaattiseen käsittelyyn ja kansainväliseen vertailuun. Transnationaalisuus jatkaa myös uudesta kulmasta tutkimusalan ihmislähtöistä, sotakriittistä lähestymistapaa. Tämä kritiikki kohdistui tutkimuksen kulttuurihistoriallisessa vaiheessa ennen kaikkea perinteisen tutkimuksen armeeriperspektiiviin, kun tutkimuskohteet vaihdettiin sotajoukoista tavallisiin ihmisiin. Transnationaalisuus taas rikkoo kansallista tutkimuskehystä, joka on ollut kiinteä tutkimuksen rajaaja vielä uudessakin sotahistoriassa.

Entä toisen maailmansodan tutkimus? Kiinnostavaa kyllä, vaikka kulttuurihistoria ei olekaan muodostunut johtavaksi paradigmaksi vuosien 1939–1945 käsittelyssä, toisen maailmansodan historia on ollut monessa mielessä transnationaalista jo kauan ennen kuin ensimmäisen maailmansodan tutkijat alkoivat vertailla aiheitaan. Toinen maailmansota oli todellinen globaali taistelu; se vyöryi yli mantereiden ja rintamien sekä erotti ja yhdisti kansoja ideologisiin blokkeihin, joita kansakuntien käymässä ensimmäisessä maailmansodassa ei vielä ollut. Toisen maailmansodan jättämä jälki 1900-luvun jälkipuoliskon maailmaan on ollut myös suurempi ja väkivaltaisempi kuin ensimmäisellä maailmansodalla.³⁵ Toinen maailmansota onkin ollut tapahtuma, jonka johtavat sotahistoriantutkijat ovat aina halunneet kuvata ”kokonaan” maailmanlaajuisesti ainakin konfliktin sotilaallisesta perspektiivistä.³⁶

Toinen maailmansota on myös kansainvälistä identiteettipolitiikkaa. Sen muistolle on tänä päivänä tarjolla universaali näkökulma: holokausti. Juutalaisten kansanmurha oli 1970-luvulle asti historiantutkimuksen marginaalissa, mutta viimeistään vuosituhannen vaihteessa se oli nous-

sut keskeiseksi sodan mielettömyyden peiliksi. Kysymys on historiasta, mutta myös identiteeteistä ja yllirajaisesta moraalista vastuusta. Holokaustin muistamisesta ja sen syyllisten etsimisestä ja tuomitsemisesta on tullut projekti, johon ei ole pitkään aikaan enää pelkästään kutsuttu vaan velvoitettu jokainen valtio ja kansa, olipa heidän roolinsa mikä tahansa itse tapahtumassa.³⁷ Kyse on osaltaan historiantutkimuksen ja yleisen historiatietoisuuden moraalista ja kriittisestä käännteestä, joka on viime vuosikymmeninä tullut osaksi toisen maailmansodan julkista käsittelyä. Ensimmäinen maailmansota ei sen kaukaisuuden takia herätä enää yhtä suuria kansallisia ja yllirajaisia intohimoja kuin toinen maailmansota, joka on yhä tapahtuma, jonka muiston suunnasta postkolonialistiset, feministiset ja muut kriittiset kansainväliset virtaukset haluavat sanoa sanansa.³⁸

Edellä kuvatut pitkät perinteet kansainvälisessä tutkimuksessa voivat olla osaltaan sen taustalla, ettei transnationaalisuutta korosteta toista maailmansotaa käsittelevissä julkaisuissa tänä päivänä samalla voimalla kuin ensimmäisen maailmansodan kohdalla – tämä siitäkkin huolimatta, että itse tutkimukset todistavat globaalin näkökulman voimistumisesta. Alan uusimmat kokoomateokset, kuten *A Companion to World War II* (2013) ja *The Cambridge History of The Second World War* (CHSWW, 2015) ovat vahvasti transnationaalista historiaa.³⁹ Ne eivät yllä uusimman ensimmäistä maailmansotaa käsittelevän tutkimuksen yllirajaisuuteen – esimerkiksi CHSWW-sarjan teos ei ohita sodan syytä yhdellä artikkelilla ensimmäistä maailmansotaa käsittelevän sisarteoksensa tapaan, vaan tarjoilee alkupalaksi kahdeksan lukua kunkin suurvallan sotavalmisteluista ja suunnitelmista – mutta suurin osa myös näiden teosten artikkeleista jäsenyyttä tapahtumahistorian sijaan temaattisesti ja

35. Gerhard L. Weinberg, *The Place of World War II in Global History*. Teoksessa Thomas W. Zeiler & Daniel M. DuBois (toim.) *A Companion to World War II. Volume II*. Wiley-Blackwell 2013.

36. John Keegan, *The Second World War*. Century Hutchinson 1989; Gerhard L. Weinberg, *A World at Arms. A Global History of World War II*. Cambridge University Press 1994; Antony Beevor, *The Second World War*. Weidenfeld & Nicolson 2012.

37. Daniel Levy & Natan Sznaider, *Memory Unbound. The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory*. *European Journal of Social Theory* 5:1 (2002), 87–106.

38. Jie-Hyun Lim, *The Second World War in global memory space*. Teoksessa Michael Geyer & Adam Tooze (toim.) *The Cambridge History of the Second World War. Volume III. Total War. Economy, Society and Culture*. Cambridge University Press 2015, 715–722.

39. *A Companion to World War II*. Wiley-Blackwell 2013; *The Cambridge History of the Second World War*. Cambridge University Press 2015.

kansainvälisesti vertaillen.⁴⁰ Ero ensimmäisen maailmansodan sisarteokseen on lähinnä siinä, että taistelu- ja tapahtumahistorian käännteillä on näissä teoksissa yhä korostettu rooli eivätkä ne jäsenny transnationaaliseen muotoon yhtä helposti kuin yhteiskunnalliset ja kulttuurilliset ilmiöt, jotka hallitsevat ensimmäisen maailmansodan uusia esityksiä.

Mielenkiintoista kuitenkin on, että yllä mainittujen teosten toimittajat eivät edes halua korostaa näitä tuoreita näkökulmia, vaan pikemminkin vähättelevät niiden roolia perinteisten kysymysten rinnalla. Thomas Zeiler ja Daniel Dubois kirjoittavat teoksensa *A Companion to World War II* painottavan ”kansainvälisiä ja transnationaalisia perspektiivejä”, mutta jatkavat, että kirja ei missään nimessä myöskään unohda perinteistä *blood and guts* historiaa, jota tarkastellaan sekä valtiollisesta että globaalista perspektiivistä.⁴¹ CHSWW-sarjan toimittaja Evan Mawdsley taas toteaa lakonisesti transnationaalisuuden olevan vain lähinnä uusi termi vertailevalle, kansainväliselle tai globaalihistorialle, ”joita kaikkia tämä teos tietenkin on”. Hänkin tosin puhuu edelleen myös kansallisen näkökulman puolesta: valtioiden tekemät päätökset sodasta ja rauhasta ovat yhä elintärkeä osa kansainvälistä historiaa. Lisäksi hän puolustaa suoraan sarjan ensimmäisen osan kansallisvaltionäkökulmaa: ”Perustelu tälle on se, että CHSWW on sodan, tietyn tapahtuman historia [...] Tämä oli sota, joka käytiin erinäisten tavoitteiden ja ideologioiden ohjaamien valtioiden välillä.”⁴² Ovatto nämä näkemykset perusteltuja? Oli asiasta mitä mieltä tahansa, voi muutosvistarinnan taustalla nähdä samoja syitä kuin sosiaali- ja kulttuurihistorian suhteellisen heikossa asemassa vuosien 1939–1945 tutkimuk-

sesa: sodan tähän päivään kurottuvat vaikutukset ohjaavat sen tutkimusta yhä kansallisiin, poliittisiin ja tapahtumakeskeisiin kysymyksiin.

Olen korostanut tähän mennessä sitä, että sotahistorian monimuotoistumista – tai tämän kehityksen vastustamista – ovat ohjanneet akateemiset virtaukset, mutta ennen kaikkea sotien erilaiset merkitykset nykyajassa. Sotien tosiasiallisesti poikkeavia luonteita ei voi myöskään sivuttaa. Lopuksi on vielä mainittava yksi tekijä: ajan kulku. Kuten esimerkiksi Tuomas Tepora on analysoinut, sodat siirtyvät vääjäämättä kokemuseräisistä muistoista kulttuuriseen muistiin, jolloin niitä voidaan yleensä tarkastella tunteettomammin ja laajemmasta perspektiivistä.⁴³ Tähän liittyviä keskusteluja on käyty viime vuosina ensimmäisen maailmansodan tutkijoiden kesken, kun sodasta on tullut kuluneeksi sata vuotta. Kun *Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History* -lehti pyysi kuutta ensimmäisen maailmansodan tutkijaa keskustelemaan sodan historiantutkimuksen tilasta, lähtökohtana oli sodan vaipuminen yhä etäisempään menneisyyteen ja toisaalta globaalin perspektiivin nousu.⁴⁴

Näitä muutoksia eivät keskustelijat voineet kiistää. Globaali, ylijäräinen sotahistoria on täällä, eikä sitä ”yksikään vakavasti otettava tutkija voi ohittaa” ainakaan tietyissä teemoissa, kuten Gerhard Hirschfeld toteaa.⁴⁵ Näistä vakuutteluista huolimatta keskustelusta jäävät silti päällimmäisenä mieleen yhä voimakkaasti vaihtelevat kansalliset tulkinnat, mutta toisaalta sotaa koskevan yleisen historiatietoisuuden heikentyminen. Jay Winterin muistutettua neljännen, transnationaalisen sukupolven teoriastaan on hyödyllistä kuulla Pietarin Eurooppalaisen yliopiston professorin Boris Kolonitskiin suusta, että ensimmäistä

40. John Ferris & Evan Mawdsley (toim.) *The Cambridge History of Second World War. Volume 1. Fighting the War*. Cambridge University Press 2015.

41. Zeiler & Dubois 2013, 2.

42. ”The justification for all this is that the CHSWW is the history of a war, a particular event [...] This was a war that was fought between states with particular interest and ideologies.” Evan Mawdsley, General Introduction. Teoksessa John Ferris & Evan Mawdsley (toim.) *The Cambridge History of Second World War. Volume 1. Fighting the War*. Cambridge University Press 2015, 5–6.

43. Tuomas Tepora, Toisen maailmansodan muistokulttuuri. Kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuurilliseen muistiin. Teemu Tallberg, Anni Ojajärvi & Tiina Laukkanen (toim.) *Puolustuskannalla. Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*. Verkkojulkaisuja 122. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura 2017; Patrick Finney, Politics and technologies of authenticity. The Second World War at the close of living memory. *Rethinking History* 21:2 (2017), 154–170.

44. Global Perspectives on World War I. Roundtable Discussion. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* 11 (2014), 93.

45. *Ibid.*, 94.

maailmansotaa tarkastellaan Venäjällä yhä lähinnä kansallisesta näkökulmasta, jos ollenkaan.⁴⁶ Sodan merkitys ei ole entisellään edes maassa, jossa se on ennen muodostanut kansakunnan ytimeen pureutuvan sukupolvikokemuksen: muistovuosista huolimatta enää alle puolet brittinuorista pystyy kertomaan ensimmäisen maailmansodan alkamis- tai päättymisvuotta.⁴⁷

Johtopäätökset

Mitä artikkelissani esitetyt kehityskulut kertovat suomalaisesta uuden sotahistorian käänteestä? Ensinnäkin, ja kuten Kinnunen ja Kivimäki ovat myös edellä todenneet, Suomeen uusi sotahistoria rantautui varsin myöhään. Toisekseen uusi sotahistoria -käsitteen käyttö on ollut Suomessa erilaista kuin sen syntysijoilla. Suomessa sitä on käytetty hyökkäävästi, ”vanhaa” armeijanäkökulmaa kritisoiden, kun taas maailmalla käsite syntyi itseasiassa juuri näiden perinteisen suunnan edustajien omien muutospyrkimysten luomuksena. Tämä ero myös alleviivaa sitä, että

Suomessa uusi sotahistoria on ollut poikkeuksellisen selvä käänne. Alan kansainvälisissä tutkimuspiireissä siirtymä sosiaali- ja kulttuurihistoriallisiin kysymyksiin on ollut pidempi ja usein rauhallisempi, koska yksilöiden kokemukset ja kärsimykset ovat olleet osa sotien kulttuurista muistia jo ennen akateemisen tutkimuksen heräämistä. Suomessa yksilön näkökulma ei ollut ennen 2000-lukua samalla tavalla keskeinen osa sodan julkista muistamista. Uuden sotahistorian voima Suomessa onkin piillyt siinä, että se ei ole vain sanallistanut, vaan myös vapauttanut yhteiskunnallista keskustelua sodan inhimillisestä puolesta, joka oli jäänyt vuosikymmeniä jatkuneen ja 1990-luvulla huipentuneen kansallisen näkökulman korostamisen varjoon.

FM Ilari Taskinen on tohtorikoulutettava Tampereen yliopiston historian oppiaineessa.
Sähköposti: ilari.taskinen@uta.fi.

46. Ibid., 101–102.

47. Ibid., 109.

Ilona Pajari

Lyhyen sodan ja suuren tulevaisuuden odotus Suomessa kesällä 1941

Täällä oli joku poika ennustanut, että sota lopuisi 15 päivää tai ainakin 15–20 päivän välisenä aikana. Oli kuulemma ollut niin varma asiastaan, että oli valmis lyömään vetoa ennustuksensa puolesta. Nyt kun on 15 päivää ovat pojat vitsailleet yhtä ja toista asiasta. (Kirje kokoelmasta 88, 15.7.1941.)

[...] rva Eddockin ennustuksia odotettavissa olevista asioista: Sota taukoo v:n 1941 lopulla tehtävään rauhansopimukseen. Göring solmii rauhan Saksan edustajana ja Windsorin herttua Englannin. (*Suomen Kuvalehti* n:o 28/1941, 12.7. "Milloin sota päättyy?")

Jatkosodan alku on suomalaisessa toisen maailmansodan kuvassa poikkeuksellinen ajanjakso. Sota alkoi Suomen osalta 25. kesäkuuta 1941. Jatkosotaan lähdettiin tietäen, millaista moderni sodankäynti oli: talvisodan raskaat kokemukset olivat tuoreessa muistissa. Toisaalta sodassa nähtiin mahdollisuus saada talvisodassa menetetyt alueet takaisin ja parantaa Suomen turvallisuustilannetta sodanjälkeistä aikaa ajatellen. Suomen sodan päämääriä ei määritelty virallisesti koko jatkosodan aikana. Ihmisten oli

esivallan edustajien puheiden, tiedotusvälineiden sekä omien kokemustensa ja oman maailmankuvansa perusteella pääteltävä, millainen tulevaisuus olisi ja miten pian se alkaisi.

Tässä artikkelissa käsittelen jatkosotaan liittyneitä odotuksia Suomessa kesällä ja osin myös syksyllä 1941.¹ Kun jatkosotaa tarkastelee kesän 1941 näkökulmasta, sodasta rakentuu toisenlainen kuva kuin lopputuloksesta käsin tarkasteltuna, olihan kesällä 1941 tulevaisuus yhtäältä avoin ja mahdollisuuksia täynnä, toisaalta epävarma. Kuten alussa esitetyistä lainauksista käy ilmi, sodan alussa uskottiin sodan pikaiseen päättymiseen ja voitolliseen lopputulokseen. Kesäkuukausina puhuttiin jopa pääsemisestä "kotiin heinäntekoon", mikä ei talvisodan hitaan kotiuttamisprosessin nähneille voinut kuitenkaan olla muuta kuin innostunut lausahdus vailla syvempää sisältöä. Toinen esimerkiksi kirjeissä esitetty virstanpylväs oli aika ennen talven tuloa, jolloin rintamalle ei tarvitsisi lähettää villasukkia.²

Sodan alkuhuumaa ja lopputulokseen kesällä 1941 kohdistuneita odotuksia voi tarkastella muita samankaltaisia tilanteita vasten. Huolimatta siitä, että jatkosodassa vallitsi talvisotaa monimutkaisempi kansainvälinen ja sotilaallinen asetelma,

1. Vrt. Ville Kivimäki, Rintamamiesten Suur-Suomi. Odotukset, kokemukset ja tunteet jatkosodassa. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Johnny Kniga 2014. Ks. esim. Janne Haikari, Kun sota loppuu mutta velvoitteet jatkuvat. Suomen jälleenrakentaminen Kotiliesi-lehdessä 1940–1941. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. SKS 2006.
2. Esim. kirje 16.8.1941. TaY 127.

sodasta oltiin myös innostuneita, eikä vain korkeimmassa valtiojohdossa, minkä otan tässä artikkelissa esille. Eräänlainen vertailukohta voisi olla ”elokuun 1914 kokemus”, jolla viitataan erityisesti keisarillisessa Saksassa maailmansodan alussa ilmenneeseen kiihkeään intoon.³ Suomessa tosin painottui kesällä 1941 edellisen sodan hävinneen maan revanssihenki hieman Wolfgang Schivelbuschin *Culture of Defeat* -teoksen tarkoittamalla tavalla:⁴ maailmansota jatkoi raivoamistaan muualla Euroopassa talvisodan päätyttyä, joten ajatus uudesta sodasta ei ollut vieras. Kesää 1941 voi myös tarkastella, Aristide Zolbergin ”Moments of Madness”-artikkelin innoittamana, yhtenä suomalaisena ”hulluuden hetkenä”. Kyse on ajanjaksosta, jolloin vanhat totuudet eivät päde ja tulevaisuus on avoin ja tuntematon. Zolbergin Ranskan historiasta löytämät hulluuden hetket ovat poliittisia mullistuksia; kenties lähimäksi Suomen tilannetta vuonna 1941 tulee Pariisin tilanne saksalais miehityksestä vapautumisen jälkeen vuonna 1944. Tiedettiin, että miehityksen päätyminen ei poistaisi aineellista puutetta tai muita ongelmia, mutta silti tunnelma oli unenomaisten toiveikas ja innostunut.⁵

Tällainen tarkastelu ei tarkoita, että kaikkien suomalaisten odotukset olisivat olleet perusteettomia saati mielipuohtoisia. Sodan lyhyiden kuvitelmat ja vihollisen täydellisen tuhoutumisen fantasiat viittaavat kuitenkin siihen, että Suomessa elettiin poikkeuksellista aikaa ja ajateltiin poikkeuksellisia ajatuksia. Jouni Tilli on tutkinut aikakauden papiston puheita ja kirjoituksia. Jatkosodan alussa papit olivat ”lopunaikojen tunnelmissa”: oli syntymässä uusi maailmanjärjestys niin maallisessa kuin hengellisessäkin mielessä.⁶ Samaa henkeä löydämme muualtakin suomalaisesta yhteiskunnasta. Kyseessä oli jaettu kokemus, jota eri tahoilla käsiteltiin eri tavoin.

Vastaan tässä kesään ja osin syksyyn 1941 keskittyvässä artikkelissani seuraaviin kysymyksiin: Milloin sodan odotettiin päättyvän? Millainen maailman ja Suomen odotettiin silloin olevan? Millaisia merkityksiä sodalle annettiin sodan alkaessa? Onko sodan alun kokemus mahdollista tiivistää ”riemusodaksi”, kuten esimerkiksi nimimerkki Pekka Peitsi totesi, vai onko tämä luonnehdinta ennemminkin vuoden 1944 tunnelmista nouseva?⁷

Tutkimusaineistoni ulottuvat valtiovallan edustajien julkisista puheista ja kirjoituksista sanoma- ja aikakauslehdistöön ja yksityiskirjeisiin. Poliitikkojen radioidut puheet julkaistiin myös lehdistössä ja lehdistö tarjoaa myös tietoa julkisista tilaisuuksista, joissa valtiovallan edustajat pitivät puheita suurelle yleisölle. Sanomalehdistöstä olen valikoinut tarkasteluuni *Aamulehden*, *Ajan Suunnan*, *Helsingin Sanomat*, *Ilkan*, *Pohjolan Työn* ja *Suomen Sosialidemokraatin*. Ne ilmestyivät eri puolilla Suomea, olivat laajalevikkisiä ja tuovat esille maan senaikaisen poliittisen kirjon. On hyvä huomata, että osa sanomalehtiaineistosta oli sota-aikana Valtion tiedotuslaitoksen tuottamaa; samoin sensuuri ja myös itsensensuuri vallitsivat.⁸ Näillä seikoilla ei kuitenkaan ole vain kielteistä merkitystä silloin, kun pohditaan lehtikirjoittelun vaikutusta lukijoihin.

Sota-ajan kirjeaineisto on pääosin peräisin Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta. Tätä aineistoa olen täydentänyt julkaistuilla kokoelmilla.⁹ Käyttämässäni 34 kokoelmassa toistuvat osin samat teemat ja jopa sanavalinnat kuin julkisissa puheissa ja lehdistössä, mutta niille annetut tulkinnat ja käyttöympäristö ovat joskus hyvin omaperäisiä. Kokoelmat sisältävät useimmiten sekä rintaman että kotirintaman lähettämiä kirjeitä, mikä antaa käsityksen myös näiden tahojen kirjeiden eroista. Lähiluvun avulla voi

3. Esim. Jeffrey Verhey, *The spirit of 1914. Militarism, myth and mobilization in Germany*. Cambridge University Press 2000.

4. Wolfgang Schivelbusch, *Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*. Picador 2004.

5. Aristide Zolberg, *Moments of Madness. Politics & Society* (Winter 1972), 196.

6. Jouni Tilli, *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Atena 2014, 47, 52–59.

7. Pekka Peitsi 1944, <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/11755/TMP.objres.2312.html?sequence=1> (20.10.2018).

8. Kustaa Vilkkuna, *Sanan valvontaa. Sensuuri 1939–1944*. Otava 1962; Martti Ruutu, *Me uskoimme Suomeen. Sotapäiväkirja 1941–1944*. Otava 1999.

9. Valitsemani painetut kokoelmat ovat: Annikki Lumme, *Kenttäpostia*. Kustannuspiste Oy 1975 ja *Jatkosodan kirjeet*, toim. Taina Huuhtanen. Otava 1986. Sota-ajan kirjeiden tutkimuksesta ks. esim. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala, *Kirjeiden tutkimaton maailma*. Teoksessa Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja XVIII. Tampereen historiallinen seura 2015.

pienistäkin katkelmista saada käsityksen siitä, mitä jatkosodan alkaminen merkitsi ihmisille – tai mitä sen haluttiin merkitsevän.

Vaihtelevat tunnelmat sodan alussa

Maan johdossa oli luonnollisesti tarkin tieto siitä, millaisin edellytyksin sotaan lähdettiin. Valtiojohto ja puolustusvoimat uskoivat, tai ainakin odottivat melko realistisesti, että alkanut sota olisi ”kesäsota” talvisodan vastapainoksi ja kestäisi samalla tavoin korkeintaan ”105 kunnian päivää”. Puolustusvoimia oli välirauhan aikana uudistettu, ja varustautumisen taso oli talvisotaan verrattuna huomattavasti parempi. Koko maan huoltotilanne ei ollut yhtä hyvä, mikä sai kaikki asiasta tietävät toivomaan lyhyttä sotaa. Saksan salamasotastrategia oli jo aiemmin tuottanut voittoja tämän maailmansodan rintamalla, mikä teki jatkosodasta sodan jo kertaalleen rasittamassa pienessä maassa kannatettavan hankkeen – itään suuntautuvan hyökkäyksen ajateltiin olevan ohi melko nopeasti. Näin olleen sodan venyminen ei sisällynyt kesän 1941 odotuksiin eikä suunnitelmiin.¹⁰

Sotilaiden tai sellaisiksi palvelukseenastumis määräyksellä kutsuttujen suhtautuminen sotaan vaihteli paljon. Kun talvisodan kokemukset olivat elävinä mielessä, sotaan lähteminen ei ollut talvisodan veteraaneille helppoa. On tunnettua, että kieltäytymisiä ja karkuruutta esiintyi jatkosodassa huomattavasti enemmän kuin talvisodassa. Samoin rintamajoukkojen rasitus oli sodan alussa suurta; erilaisia ongelmia ja tyytymättömyyttä esiintyi levon puutteen ja suurten tappioiden vuoksi.

Asepalveluksesta kieltäytymisen ja sotilaskarkuruuden syyt olivat luonnollisesti monet. Talvisodan raskaat kokemukset mainittiin kiinni jääneiden karkureiden kuulusteluissa usein karkuruuden tai välttelyn syyksi. Jukka Kulomaan mukaan karkurien määrä ei kuitenkaan täysin kor-

reloi sen kanssa, miten raskaasti talvisota oli kutakin seutua verottanut. Sen sijaan sotienjälkeinen SKDL:n kannatus eri paikkakunnilla käy melko hyvin yksin sen kanssa, miltä seuduilta jätettiin yleisimmin tulematta palvelukseen kesällä 1941. Myös perheen vastustus mainittiin kuulusteluissa karkuruuden syynä, samoin uskonnolliset seikat.¹¹ Kesän 1941 laajan mobilisaation oloissa palvelukseen kutsuttiin ja rintamalle päätyi henkilöitä, joita vielä talvisodassa oli pidetty palvelukseen kelpaamattomina. Jatkosodan karkurit eivät siis olleet vain toisiin ajatuksiin tulleita talvisodan veteraaneja, vaan myös henkilöitä, joiden suhde sotimiseen Suomen armeijan palveluksessa oli lähtökohtaisesti toinen.

Rintamakarkureiden määrä oli sekin jatkosodassa huomattavasti talvisotaa korkeampi. Heidän määränsä oli heinäkuussa 1941 puolitoistakertainen talvisotaan verrattuna. Sodankäynti oli osoittautunut odotettua ankarammaksi. Kuten tunnettua, jatkosodan hyökkäysvaiheen tappiot olivat lopulta suunnilleen yhtä suuret kuin talvisodassa.¹² Vuoden 1939 rajan ylittäminen herätti vastustusta; hyökkäyssota itsessään koettiin kielteisenä.¹³ Rintamajoukkojen mieliala vaihteli paljon kesän, ja erityisesti syksyn 1941 aikana, mikä johtui ensisijaisesti joukkojen osalle tulleesta rasituksesta. Mielialat paranivat, kun päästiin lepoon.¹⁴

Kotirintamalla sodan syttyminen synnytti toiveikkuutta, mutta tunteeseen sekoittui myös huolta ja pelkoa. Tunnelmaa kohottivat alituiset uutiset siitä, miten suomalaiset ottivat tutut paikkakunnat yhden toisensa jälkeen haltuunsa. Pommituksista huolimatta kotirintamalla voitiin elää melko rauhassa, ilman välitöntä pelkoa vihollisen vyörymisestä yli rajojen. Sotaa käytiin yhä kauempina idässä. Tunnelmaa puolestaan latistivat rintamilta kantautuvat uutiset kaatuneista, joiden runsautta ei voitu kokonaan peittää.¹⁵ Kaatuneiden evakuoinnissa oli kesällä 1941

10. Esim. Mauno Jokipii, *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–1941*. Otava 1987.

11. Jukka Kulomaa, *Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana*. Painatuskeskus 1995, 55–59, 71.

12. Pekka Kurenmaa & Riitta Lentilä, Sodan tappiot. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujätiläinen*. WSOY 2005, 1152.

13. Kulomaa 1995, 137–143, 331, 364.

14. Mikko Heikura, *Rintamajoukkojen mieliala. Tutkimus Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialasta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana vuosina 1941–1944*. Sosiologian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto 1967; Kulomaa 1995, 143.

15. Esim. Martti Favorin & Jouko Heinonen, *Kotirintama 1941–1944*. Tammi 1972, 32.

meneillään poikkeustila: ylipäällikön asiaa koskevan kirjeen mukaisesti kaatuneiden evakuointi kotiseudulle oli väliaikaisesti keskeytetty, ja kenttähautaukset olivat virallinen käytäntö syksyyn saakka. Lähes puolet kesän 1941 kaatuneista pystyttiin lähettämään kotiseuduilleen hyökkäys- ja kesäsodan oloissakin, mutta moni omainen joutui odottamaan läheisensä maallisia jäännöksiä kotiin pitkään.¹⁶

Jatkosodan alkuvaiheen voitonvarmuus perustele ajanjaksosta usein käytettyä ”riemu-sodan” käsitettä, mutta rintamasotilaiden kirjeissä kesällä 1941 riemu on vain yksi tunne muiden joukossa. Etenemisestä huolimatta taistelut olivat paikoin raskaita, samoin tappiot. Ken sattui näiltä välttymään, saattoi toki riemuista siitä, että isänmaan asia näytti tässä sodassa voivan huomattavasti aiempaa paremmin. Karjalan evakoiden ohella suurinta riemua tunsivat ne, joille rajantakainen Karjala oli ideologinen kysymys. Sodan alkuvaiheita, ja erityisesti Suur-Suomi-aatteen kohtaloa myöhemmin kommentoitaessa riemusodan käsitettä on käytetty ennen kaikkea kriittisessä sävyssä.¹⁷

Valtio- ja sodanjohdon varovaiset tulevaisuuslinjaukset

Valtiojohdon julkiset puheet olivat kesällä 1941 keskeinen tapa kertoa kansalaisille, mistä sodassa oli kyse ja mitä siltä saattoi odottaa. Uusi sota ei ollut vain itsestään selvää jatkumoa kaikkien tuntemalle tilanteelle; sitä tuli taustoittaa ja myöhemmin myös perustella odotettavissa olevalla tulevaisuudella. Radioidut puheet julkaistiin sanomalehdissä, usein etusivulla. Tämä lisäsi puheiden kantavuutta, vaikka sanomalehtiä ei tullut suinkaan kaikille, eikä kaikilla ollut myöskään radiota.¹⁸

Presidentti Risto Rytin puhe 26. kesäkuuta antoi uudelle sodalle kipeästi kaivatun tulkinta-

kehysten. Puheen alkupuoli käsitteli sodan taustaa talvisodan päättymisestä sen hetkiseen tilanteeseen. Neuvostoliitto julistettiin hyökkääväksi osapuoleksi, mikä puheen mukaan oli loogista jatkumoa aiemmille petoksille ja loukkauksille. Suomalaisilla oli siis oikeus puolustaa itseään tälläkin kertaa – jatkosodan mieltäminen puolustussodaksi oli oleellinen osa suomalaista sotapropagandaa.¹⁹ Puheen pituuteen nähden Ryti arvioi lyhyesti uuden sodan mahdollista kulkua:

Mahdollisuutemme selviytyä tästä toisesta puolustustaistelustamme menestyksellisesti ovat tällä kertaa vallan toisenlaiset kuin viimein, jolloin yksin seisoi idän suuren jättiläisen puristuksessa. [...] Nyt Neuvostoliitto on joutunut lukumäärältään tasavertaiseen taisteluun, jossa meidän oman puolustussotamme onnistuminen on varma. [...] karaistuneet puolustusvoimamme käyvät yhtä rohkeina ja yhtä alttiina, mutta paremmin aseistettuina ja varustettuina kuin viime sodassa taisteluun isänmaan vapauden, kansamme elintilan, isiemme uskon ja vapaan yhteiskuntajärjestyksemme puolesta.²⁰

Rytin puheen kansalaiseen tekemän vaikutuksen voi päätellä siitä, että puheen viimeisen kappaleen lauseet ja kielikuvat toistuivat rintamakirjeissä.²¹ Ihmiset eivät ehkä kysyneet muistamaan kaikkia sotaan johtaneita diplomaattisia selkauksia, mutta sen he muistivat, missä hengessä sotaa käytiin. Kieli- ja mielikuvat olivat aikakauden ihmisille tuttuja ja vahvistivat käsitystä Suomen historiasta antaessaan myös uskoa tulevaisuuteen:

Vuosisadat ovat osoittaneet, että paikalla, minkä kohtalo on kansallemme antanut, ei pysyvää rauhaa ole voitu saavuttaa. Idän

16. Esim. Matti Lehtonen, *Kaatuneiden huollon järjestely Suomen sodissa 1939–1945*. Sotakorkeakoulun diplomityö 1973, 27; Lauri Saario, *Kaatuneiden evakuoitinteksten toiminta talvi- ja jatkosodassa*. *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 8 (1989), 182–185.

17. Esim. Vilkkunen 1962, 69; Esko Salminen, *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944. Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana*. Otava 1976, 63, 88; Heikki Luostarinen, *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–1944. Tausta ja sisältö*. Vastapaino 1986, 284.

18. Esim. Touko Perko, *Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 3. Sodan murroksesta 1980-luvulle*. Kustannuskiila 1988.

19. Esim. Salminen 1976, 64.

20. ”Tasavallan presidentti puhuu 26. kesäkuuta 1941”, <https://www.youtube.com/watch?v=e6lf2XCkgaE> (20.10.2018).

21. Ks. esim. TaY 189 2.7.; TaY 274 3.7.; TaY 286 5.7.; TaY 106 26.7.

paine on aina ollut meitä vastassa. Tämän paineen helpottamiseksi, ikuisen uhkan hävittämiseksi, tulevien sukupolvien onnellisen ja rauhallisen elämän turvaamiseksi me nyt käymme taisteluun. Ja meillä on tällä kerralla ehkä paremmat mahdollisuudet onnistumiseen kuin kenties milloinkaan ennen. Kohtalon Herra, jonka käsissä kansamme elämä on, johdattakoon meitä ja vieköön taistelumme lopulliseen voittoon.²²

Tulevaisuus, jota suomalaisille hahmoteltiin puheissa kesällä 1941, oli pääsääntöisesti hyvin epämääräinen. Ryti lupasi suomalaisten taistelulle ”lopullista voittoa”, mutta millaisessa maailmassa ja maassa tämän jälkeen elettäisiin, jäi avoimeksi. Tulevien sukupolvien rauhallisemman elämän lupaus perustui yleiseen käsitykseen, että suomalaiset olivat jatkuvasti historiansa ajan joutuneet taistelemaan itäistä vihollista vastaan. Jatkosodan oli tässä mielessä tarkoitus olla ”sota joka lopettaa kaikki sodat”, tai ainakin tekee vihollisesta vähemmän vaarallisen. Lupaus pysyvistä rauhasta maassa, jota parin vuosikymmenen kuluessa oli rasittanut jo kaksi sotaa, oli houkutteleva, jopa helpottava. Idän jatkuvan uhkan kontekstissa oli helppo luoda mielikuva koittamassa olleesta aivan uudenlaisesta ajasta, kunhan vielä tämä yksi sota kestetään – Saksan mahtavien sotavoimien avustuksella, mikä oli omiaan lisäämään luottamusta puheen viestiin. Mutta sodan kestosta Ryti ei maininnut mitään.

Mannerheimin ”miekantuppipäiväkäskystä”, joka on päivätty 11. heinäkuuta 1941, on käyty vuosikymmenten ajan keskustelua. Tämän artikkelin tarpeisiin totean vain, että sen sanamuodot eivät ainakaan vähentäneet ihmisten sotaan lataamia odotuksia ja erityisen painokkaan viestistä teki sen esittäjä. Päiväkäskey muistetaan Suur-Suomen – tai tarkkaan ottaen ”suuren Suomen” – esille ottamisesta, mikä koettiin ongelmallisena.²³ Päiväkäskeyssä mainitut karjalaiset eivät olleet vain kotinsa talvisodassa menettäneitä suomalaisia, vaan ensisijaisiksi lupauksen saajiksi luettiin

rajantakaiset heimot. Sikäli monen kansalaisen tulkinta, että uudessa sodassa oltaisiin vain otta-
massa takaisin talvisodan menetyksiä, oli päivä-
käskyn valossa väärä.

”Maailmanhistoriallisten tapahtumien valtava vyöry” lupasi uutta aikaa myös suomalaisille. Sotilaiden teot tulisivat luomaan Suomelle suuren, onnellisen tulevaisuuden. Mannerheimkaan ei tässä päiväkäskyssä maininnut mitään tulkittavissa olevaa sodan kestosta.²⁴ Sen sijaan aiemman, kesäkuulle 1941 päivätyyn päiväkäskyn voi ajatella sisältävän ajallisen viittauksen. Päiväkäskey sisälsi pyynnön seurata Mannerheimia ”vielä viimeisen kerran”. ”Sota joka lopettaa kaikki sodat” on tässäkin ajatuksena läsnä. Kansakuntaa yritettiin innostaa jatkosotaan lupaamalla, että tämän jälkeen ei tarvitsisi enää sotia. ”Kerta” ei ajatuksena kestä vuosikausia, joten tässä yhteydessä voi nähdä lupauksen tai odotuksen lyhyestä sodasta.²⁵

Mannerheimin päiväkäsky avasi joitakin kielellisiä patoja, mutta herätti myös selittämisen tarvetta. Esimerkiksi eduskunnan puhemies Väinö Hakkilan radiopuhe 21. heinäkuuta oli melko avoin verrattuna Rytin hyvin varovaiseen kesäkuun lopun puheeseen. Samat teemat, kuten Neuvostoliitto hyökkääjänä ja mahtavan Saksan apu, olivat nytkin esillä. Myös Hakkila käytti paljon aikaa Neuvostoliiton kehityksen, ominaisuuksien ja tekojen yksityiskohtaiseen ruodintaan, jotta sodan oikeutus tulisi selväksi. Sotaan ei kuitenkaan hänen mukaansa ajaututtu, vaan se perustui harkintaan ja pitkän aikavälin tavoitteisiin:

Me olemme odottaneet historian uusien tapahtumien muuttumista meille suopeiksi ja kun onneksemme sellainen meille suotuisa muutos on tapahtunut, niin olemme siihen todellisella reaalipoliittisella aktiivisuudella tarttuneet kiinni. Tämä on meidän suuri mahdollisuutemme ja sitä on käytettävä hyväksemme pelastuaksemme ja luodaksemme kansallemme onnellisen tulevaisuuden. Mie-

22. ”Tasavallan presidentti puhuu 26. kesäkuuta 1941”, <https://www.youtube.com/watch?v=e6lf2XCkgaE> (20.10.2018).

23. Esim. Vilkuna 1962, 65–67; Alpo Rusi, *Lehdistöensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1041–1944*. SHS 1982, 102–107; Ruutu 1999, 29–32.

24. Einar Kaskimies (toim.) *Puhtain ase in puhtaan asian puolesta. Suomen marsalkan päiväkäskyjä vuosilta 1918–1944*. Kustannus Oy Artikkelit 1970, 120.

25. Kaskimies (toim.) 1970, 116.

lessämme herää kysymys, mihin pyrimme ja mikä on tulevaisuutemme kannalta tyyneesti harkiten viisasta ja oikein. Tilanteen uutuus ja outous on omiaan aiheuttamaan jonkinlaista epätietoisuutta ja hetkellistä epävarmuutta.²⁶

Rajojen ulottamista aiempaa kauemmaksi Hakkila ei perustellut vain turvallisuuden lisäämisellä, vaan myös aineellisilla seikoilla:

Kun on varmaa, ettei Moskovan nykyinen häviämään tuomittu hallitus kykene korvaamaan Suomelle aiheuttamia vaurioita, niin korvaus on saatava täydellisenä luonnossa.

Suur-Suomi-aatteesta ei Hakkilan mukaan ollut kyse, vaan välttämättömyydestä:

Emme me suomalaiset ryhdy haaveilemaan Suur-Suomesta, vaan tyyneesti ja täysin reaalipoliittisesti muodostamme omasta luonnostaan meille kuuluvasta, heimomme raivaamasta elintilastamme tosin entistä suuremman, mutta ainoastaan suomalaisille kuuluvan maan.²⁷

Hakkilan puheessa oltiin jo siirtymässä sodan perustelemisesta sen lopputuloksen hahmottamiseen. Siinä, missä sodan alussa tulevaisuus oli vielä ollut epämääräinen, sodan kuitenkin lähtökohtaisesti oikeuttava asia, se oli kesän mittaan muuttumassa toteutettavissa olevaksi konkretiaksi. Sodan lyhyys oli myös siirtynyt ennustajien arveluista ja sotamiesten vedonlyönneistä kansalaisille kerrottavaksi tosiasiaksi.

Sodan päättymistä ei luvattu vielä kesän jälkeenkään, mutta puheissa siihen alettiin valmistella kuulijoita. Pääministeri J. W. Rangell piti radiopuheen 14. syyskuuta, ja sanomalehdet lainasivat sitä seuraavana päivänä. Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* nosti etusivunsa otsikkoon lauseen: "Voitollisen taistelun jälkeen meitä odottaa voitollinen työ".²⁸ Puheensa aluksi Rangell muistutti siitä, miten muinaisten roomalaistenkin oli

hellittämättömästi tehtävä työtä olemassaolonsa eteen. Suomalaisten ei hänen mukaansa kuitenkaan ollut tarvinnut tätä asiaa oppia latinankirjoista, vaan työnteke oli aina ollut ankarissa oloissa eläville suomalaisille välttämätöntä ja luontaista.

Pääministeri mainitsi vierailleensa vastikään "erämaarintamallamme", missä hän oli erityisesti havainnut hellittämättömän työn merkityksen. Työstä oli kyse myös sodassa: "Sotilaamme taisetelevat Suomelle turvallisuuden ja kansallemme työrauhan." Taistelun päättyessä suomalaisista tulisi taas "työn kansa". Hän ei varsinaisesti puhunut valloitetujen alueiden tuomasta ylimääräisestä työstä, vaan yleisesti edessä olevasta työn määrästä. Viittaus muinaisiin roomalaisiin lienee ollut tarkoitettu kannustamaan suomalaisiakin olemaan valloitustensa arvoisia. Lopuksi pääministeri esitti suomalaisen version "verestä, hiestä ja kyneleistä":

Me olemme ponnistaneet kaikki voimamme voittaaksemme käynnissä olevan taistelun ja teemme sen edelleen tietäen, että vain siten avautuu tie elämisen arvoiseen tulevaisuuteen. Ilman uhria ei ole voittoa, mutta on lohdullista ajatella, että voitollisen taistelun jälkeen meitä odottaa voitollinen työ. Se tulee sekin vaatimaan meiltä jokahetkistä voimain keskitystä, mutta se vie meidät kansana lopulliseen voittoon.²⁹

Isänmaalliset juhlat: toivoa ja työtä

Julkisia puheita ei pidetty vain radiossa. Sotavuosina järjestettiin eri paikkakunnilla tapahtumia, jotka nimettiin esimerkiksi "kansalaisjuhlaksi", "yhtenäisyysjuhlaksi", "yhteisrintaman juhlaksi", "kotirintamajuhlaksi" ja "maanpuolustusjuhlaksi". Juhlalla saattoi olla hyväntekeväisyystarkoitus haavoittuneiden sotilaiden tai kaatuneiden omaisten hyväksi.³⁰ Juhlien funktiota mietittäessä on huomioitava, että kesällä 1941 alle puolet kaatuneista saatiin haudattavaksi kotiseudulle, joten

26. Väinö Hakkilan radiopuhe 21.7.8.1941. <https://histdoc.net/historia/1941-1948/1941-07-21%20Hakkilan%20puhe%20radiossa.html> (20.10.2018).

27. Ibid.

28. *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

29. *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

30. *Ilkka* 5.8.1941.

tapahtumien tarve oli erityisen suuri kansalaisia kokoavina tilaisuuksina. Sankarihautajaisten merkitys isänmaallisina joukkokokoonntumisina ja sotaa koskevien tietojen ja tunteiden käsittelemisen keinona oli esimerkiksi talvisodassa ollut merkittävä.³¹

Tarkastelemani lehdet kertovat näistä tilaisuuksista heinäkuun lopulta syyskuulle 1941. Vain suurimmista juhlista julkaistiin yksityiskohteisemmat selostukset. Niissä esiintyivät arvovaltaisimmat puhujat, joiden viesti oli kansallisesti merkittävä ja pitkälti linjassa jo käsiteltyjen valtiojohdon puheiden kanssa. Jatkosotaan lähtemistä ei elokuun lähestyessä enää tarvinnut perustella kansalaisille. Sen sijaan se, mihin sodalla pyrittiin ja mitä sodan jälkeen olisi odotettavissa, vaati vielä selventämistä.

Yleisöä kotirintamajuhlissa mainittiin olleen usein ”tuhatmäärin”, eikä niihin kohdistunutta kiinnostusta ole syytä epäillä. *Helsingin Sanomat* kertoi Turun ja Porin läänissä järjestetyn sunnuntaina 10. elokuuta kolmekymmentä kotirintamajuhlaa, mikä osaltaan kertoo juhlien merkityksestä. *Aamulehti* puolestaan mainitsi heinäkuun lopussa, että ”eri paikkakunnilla” oli järjestetty isänmaallisia juhlia.³² Elokuun alussa Helsingissä järjestettiin merkittävä, korkean tason puhujien ylevöittävä juhla, joka uutisoitiin näyttävästi. Juhlan kerrottiin olleen ”eri kansalaispiirien toimesta” järjestetty;³³ eri seuduilla saatettiin mainita juhlan taustalla olleen vaikkapa ”Seinäjoen kaikki järjestöt”³⁴ tai ”Hämeen henkinen huolto”³⁵ Helsingissä puhujat edustivat valtakunnan kärkeä: kauppa- ja teollisuusministeri Väinö Tanner, ulkoministeri Henrik Ramsay ja Kansaneläkelaitoksen pääjohtaja Eero Rydman. Ohjelmaan kuului puheiden lisäksi muun muassa kuorolaulua ja lausuntaa. Puhujista ja puheiden sisällöistä voi tehdä johtopäätöksen, että ainakin tällä juhlalla pyrittiin saamaan pääkaupungin

työväestöä ja ruotsinkielistä kansanosaa sotaponnistusten taakse.³⁶

Lehdissä nostettiin esille puheiden keskeisinä pidettyjä kohtia. Ministeri Tanner kytki yhteen nykyisyyden ja tulevaisuuden: ”Me ymmärrämme, että sodan kulusta tulee riippumaan meidän tuleva elämämme.” Tähän lisättiin menneisyys, sotaan johtaneet tapahtumat, sisäinen ja ulkoinen vihollinen ja se, miten suomalaiset olisivat halunneet vain rauhaa kansakunnan ”rakennustyöhön”. Tannerin mukaan oli liian aikaista puhua sodanpäämääristä, mutta oli varmaa, että ”pysyvä ulkoinen uhka on saatava poistumaan”, jotta suomalaisilla olisi täydellinen vapaus toteuttaa sisäistä ja ulkoista suuruuttaan. Sotaa käytiin itsenäisyyden säilyttämiseksi, ja tavoite vaati kansakunnan koossa pysymistä historialliseksi luonnehditulla hetkellä. *Helsingin Sanomat* nosti Tannerin puheen kuvauksen lopuksi erilleen lihavoituna seuraavan, Itä-Karjalan valloittusta kenties taustoittavan lainauksen:

Suomen kansa on nuori kansa. Meitä eivät paina entisyyden kunnia eivätkä vanhat perinteet. Nuoren kansan yritteliäisyydellä me varmasti valtaamme itsellemme sijan auringossa ja kansallemme tyydyttävän ja vapaan olon.³⁷

Ministeri Ramsay puolestaan korosti ruotsinkielisessä puheessaan kansallisen yhtenäisyyden tärkeyttä ja mainitsi Pohjolan suojelemisen yhtenä sodan vaikuttimena:

Nyt, kuten jo vuosisatojen ajan, taistellaan turvallisesta rajasta, joka suo tuleville sukupolville suuremman turvallisuuden kuin mikä on ollut entisille sukupolville suotu. Meitä odottaa työ, vaiva ja kieltämykset, mutta kaikesta siitä suoriudumme iloisin mielin ja talttumattomalla työhalulla.³⁸

31. Ilona Kempainen, *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS 2006, 170–171.

32. *Helsingin Sanomat* 11.8.1941; *Aamulehti* 30.7.1941.

33. *Helsingin Sanomat* 4.8.1941; *Aamulehti* 4.8.1941.

34. *Ilkka* 5.8.1941.

35. *Helsingin Sanomat* 7.9.1941

36. Vrt. Ruutu 1999, 53–54.

37. *Helsingin Sanomat* 4.8.1941. Kansan ”nuoruuteen” oli viitattu myös 1800-luvun Saksassa; omaperäinen suomalainen kielikuva se ei ole. Ks. Schivelbusch 2004, 195.

38. *Helsingin Sanomat* 4.8.1941.

Pääjohtaja Rydman oli puhujista reippaimmin visionäärinen, mitä saattoi selittää se, että häntä ei hallitusvastuu painanut, toisin kuten ministereitä. Hän puhui suomalaisten velvollisuudesta, jota he nyt olivat täyttämässä niin menneitä kuin tuleviakin sukupolvia kohtaan. Uskonto oli Rydmanin puheessa esillä tavalla, jota tässä artikkelissa aiemmin kuvatuissa puheissa ja teksteissä ei juuri tavata. Rydman puhui Kaitsemukseen luottamisesta ja ”suurten kohtaloiden Herrasta”, joka oli osoittanut suomalaisille sen pohjan, jolta maata oli rakennettava. Rydman korosti hänkin voimakkaasti työn merkitystä ja sitä, mitä suomalaiset olivat työllään saaneet aikaan. Rydman nimesi suomalaiset hieman epämääräisesti ”valloittajakansaksi”, viitaten kesän 1941 tapahtumiin. ”Mahdollisuudet kansamme kohottamiseksi ja edistämiseksi eivät varmaankaan koskaan tämän kansan olemassaolon aikana ole olleet niin suuret kuin mitä ne nyt ovat.” Työn teemaan Rydman myös päätti puheensa:

Lopullisesti rakennamme voimakkaan Suomen ainoastaan johdonmukaisella työllä kansan hyväksi ja kansan kautta.³⁹

Kaikki kolme juhlapuhujaa korostivat tavalla tai toisella työntäyteistä tulevaisuutta. Sodankäynnin rinnastaminen tai jopa kutsuminen työksi on melko erikoista, mutta kuvastanee sekin sitä, keihin ja missä hengessä sodankäynnin jatkamiseksi vedottiin. Sotaa ei haluttu määritellä hurmahenkiseksi valloitusodaksi, vaan puhemies Hakkilan radiopuheen tapaan, reaalioliittiseksi toiminnaksi, jonka avulla suomalaiset pääsisivät tekemään lisää työtä.

Tanner puhui myös syyskuun 14. päivän kotirintamajuhlaksi nimetyssä tilaisuudessa Vaasassa, ja samana päivänä pääministeri Rangell esiintyi radiossa, joten puheita voi tarkastella rinnakkain: kummassakin alettiin jo puhua sodan päättymisestä, vaikka sille ei annettu erityistä ajankohtaa. Lehdistössä näkyville nostettiin Tannerin puheesta kiinnostavasti: ”Sotamme on

yksinomaan Suomea koskeva.” Alaotsikko jatkoi: ”Emme tule jatkamaan sitä pidemmälle, kuin omat etumme vaativat.” Näin Tanner vastasi ainakin osittain ajankohdan keskeiseen kysymykseen eli siihen, mistä sodassa Suomen kannalta oli kyse ja jatkaisivatko suomalaiset joukot sotimista niin pitkälle kuin saksalaiset halusivat.⁴⁰

Tanner viittasi muun maailman ja varsinkin naapurimaiden viilleään asenteeseen Suomea kohtaan, mikä tarkoitti luultavasti Ruotsia. Syy tähän ei kuitenkaan Tannerin mukaan ollut suomalaisissa, jotka eivät sitten talvisodan olleet muuttuneet missään suhteessa. Hän kertasi erilaisia ulkomaaisia huhuja ja viittasi käsitykseen suomalaisen ”rauhanpuolueen” olemassaolosta. Tanner totesi retorisesti sangen onnistuneesti, että tällainen puolue todellakin oli olemassa ja siihen kuului koko kansa. ”Vaikka sattumalta olemmekin aseveljiä Saksan kanssa, emme ole osakkaita maailmassa käytävässä suursodassa.”⁴¹ Kansalaisten mitä ilmeisimmin toivottiin odottelevan sodan loppua rauhallisina ja keskittävän katseensa tuleviin ponnistuksiin, sillä puheen loppupuoli keskittyi tulevan jälleenrakennustyön vaatimuksiin.⁴² Tässä nousee esiin yhtäläisyys edellä mainittuun J. W. Rangellin syyskuiseen radiopuheeseen: ”Voitollisen taistelun jälkeen meitä odottaa voitollinen työ.”⁴³ Suomalaisille työ ei ollut vain välttämättömyys vaan suorastaan olemuksellinen asia. Kun sota saataisiin päätökseen, suomalaisetkin voisivat elää ”aidosti suomalaista” elämää.

On muistettava, että toistuva työn lupaaminen juhlapuheissa ei tarkoittanut ainoastaan elämän ankaruudesta muistuttamista, vaan myös lupausta hyvästä elämästä. Elettiin aikaa, jolloin työ oli keskeinen sosiaaliturvan muoto. Uusi, laajempi isänmaa vaatisi työtä, mutta se myös antaisi sitä. Viittaamalla suomalaisiin hyvinä työihmisinä, ja sodan käymiseenkin vain yhtenä suomalaisen työn muotona, purettiin myös aiempia, jopa vuosisataisia nälän ja puutteen aiheuttamia traumoja. Vaikka elämä ei olisi kevyttä, jossain mielessä se olisi työn täyttämässä uudessa isänmaassa aiempaa helpompaa.

39. *Helsingin Sanomat* 4.8.1941.

40. *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

41. Erillissotateemasta tarkemmin esim. Michael Jonas, *The Politics of an Alliance*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012.

42. Ks. myös *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

43. *Helsingin Sanomat* 15.9.1941.

Lehdistön vaihteleva innostus

Kesän 1941 sanomalehtien etusivuja hallitsi tietenkin sota. Siinä missä maan johdon puheet joutuivat noudattamaan varovaisuutta, lehdistö kirjoitteli sensuurin ja itsesensuurin rajoissa melko vapaasti ajan tunnelmista ja ilmiöistä.⁴⁴ Presidentti tai pääministeri ei voinut spekuloida sodan kestolla, mutta sanomalehdillä ei ollut aivan samanlaisia pidäkkeitä. Sen sijaan sodan jälkeisestä tilanteesta rohjettiin sanoa vähemmän.

Tampereella ilmestynyt *Aamulehti* kirjoitti 26. kesäkuuta tulkintansa tilanteesta:

Meillä on se tunne, että pommit eivät putoile kauan ja että tilinteon päivä moskovalaisille tihutyön tekijöille tulee.

Kahta päivää myöhemmin saman lehden nimi-merkki Salamooni toppuutteli jo hätäisimpiä sotatieteilijöitä:

Hyvä siitä tietenkin tulee ja pian, se on nyt jo varma. Mutta ei sentään ihan niin pian kuin ilman karttoja ja mittatikkua työskentelevät olut- ja kahvistrategit ovat tietävinään.

Tällaisista kommenteista voimme päätellä, että sodalta odotettiin joillain tahoilla jopa ihmeitä eikä käytännön seikkoja välitetty ottaa huomioon povattaessa sen etenemistä ja päättymistä.

Aamulehden uutisointi heinäkuussa koostui monenlaisista aineksista. Sotilaiden uhrin, jo annetut ja tulevat, mainittiin, samoin kuin kotirintaman uhraukset. Sadosta oli tulossa keho, ja kaikkia kannustettiin antamaan panoksensa maatalouden hyväksi. Sota-aika ei kuitenkaan ollut vain raskasta työtä ja uhrauksia, vaan sotaa käsiteltiin myös jollain tavalla myönteisenä, voimaannuttavana, jopa hauskana tapahtumana. Oleellinen viesti, jota toistettiin erityyppisissä teksteissä, oli, että palkkio sodasta olisi tulevaisuuden onnellinen ja vauras Suomi eikä sota kestäisi kauan.⁴⁵ Tavallaan julkisten puheiden vies-

tistä ”vedettiin mutkat suoriksi” ja tulkittiin viestiä vähemmän ylevällä, mutta sensuurin linjauksiin ja yleiseen ilmapiiriin sopivalla tavalla.

Helsingin Sanomat odotti sekin heinäkuun puolessa välissä ”mahdollisimman hyvää ja nopeaa lopputulosta” pakinoitsija Eeron sanoin tekstin otsikon ollessa ”Kylmällä päällä ja lujalla sisulla”. Pakina oli sangen innostunut itärintamalla saavutetuista sotilaallisista ”maailmanennätyksistä”. Toisaalta Eerokin hymähteli innokkaimmille ennustelijoille.⁴⁶

Vasemmistolehdistö tuntui käyvän melkein eri sotaa huolettomiin ja voitonvarmoinhin porvarilehtiin verrattuna. Oulussa ilmestynyt sosialidemokraattinen *Pohjolan Työ* viittasi tavanomaista avoimemmin kaatuneisiin sotilaisiin: nimimerkki Sepeteus kirjoitti ”toimituksen näkökulmasta”, että sodan jäädessä lyhyeksi myös tappioiden määrä olisi vähäisempi.⁴⁷ Kaatuneiden sankarillista uhria ei sosialidemokraattisissa lehdissä hehkutettu; sen sijaan kaatuneiden evakuoinnin sen hetkisestä tilanteesta kirjoitettiin avoimesti – porvarilehdissä aihetta välteltiin.⁴⁸ *Suomen Sosialidemokraatti* käytti huomattavan paljon palstatilaa suomalaisen vasemmiston ja Neuvostoliiton aiempien suhteiden sekä neuvostoyhteiskunnan perkaamiseen.⁴⁹ Pakinoitsija Mustemaa-lari muistutti 13. heinäkuuta, miten ”kommunistit ovat parhaita kommunistien vainoamisessakin”.

Kirjoitusten tarkoituksena oli epäilemättä saada myös työväestö sodanpäämäärien taakse, vaikka ne ylittäisivätkin talvisotaa edeltävät rajat. Kesällä 1941 puhuttiin yleisesti Neuvostoliiton tuhoutumisesta tai ainakin bolshevikkihallinnon kaatumisesta. Suomalaisten työläisten oli syytä pitää tätä hyvänä asiana ja muistaa, miten kyseisen hallinnon alaisuudessa oli monelle tutulle toverille käynyt. Sodan kestosta kirjoitettiin vähän, samoin tulevaisuudesta sodan jälkeen. *Pohjolan Työ* totesi sangen kainosti 2. heinäkuuta, että ”länsimainen ammattiyhdistysliike ei akselivalloissa suinkaan tällä kertaa ole korkeassa kurssissa, mutta ehkäpä sen aika vielä tulee.”

44. Esim. Vilkuna 1962, 68.

45. Ks. esim. *Helsingin Sanomat* 12.7.1941; *Aamulehti* 4.7. 1941; *Aamulehti* 11.7. 1941; *Aamulehti* 25.7. 1941; *Helsingin Sanomat* 23.8.1941.

46. *Helsingin Sanomat* 15.7.1941.

47. *Pohjolan Työ* 27.7.1941.

48. Esim. *Pohjolan Työ* 16.7.1941.

49. Ks. esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 10.7., 11.7., 13.7., 15.7. ja 18.7.1941.

Sosialidemokraateille sota oli omanlaisensa ongelma, mutta ei porvarillinenkaan päivälehdistö tuntunut täysin sisäistäneen sitä, mistä J. K. Paasikivi kirjoitti päiväkirjassaan suomalaisten kevään 1941 ”saksalaismielisyysenä”,⁵⁰ ”Helsingissä ja Suomessa ollaan nyt kovin saksalaisella kannalla ja jyrkkiä”, hän totesi, mikä ei ollut asioita omalta, kansainväliseltä kannaltaan katsovan Paasikiven mielestä pelkästään myönnteistä.⁵¹ Paasikivi luonnollisesti liikkui pääkaupungin paremmissa piireissä; esimerkiksi kirjeaineistoissa varsinainen saksalaismielisyys on harvinaista, jos kohta sitä on jälkikäteen saatettu niistä hävittääkin.

Oma lukunsa oli Isänmaallisen kansanliikkeen äänenkannattaja *Ajan Suunta*, joka jatkosodan alussa esiintyi avoimen saksalaismielisenä ja kansallissosialistisena. Lehti myös uhoi Suomen tulevaa johtavaa asemaa Pohjolassa.⁵² Aihe ei ollut vieras muillekaan lehdille, mutta se tuntui kiehtovan juuri *Ajan Suuntaa* eniten. Lehden taustalla olleen puolueen poliittinen merkitys oli kuitenkin sotavuosina vähäinen.⁵³ Tämä ei estänyt lehteä paheksumasta sitä, ettei IKL ollut yhteiskunnallisessa päätöksenteossa merkittävämmässä asemassa.⁵⁴ Sivistyneistön keskuudessa IKL:n kannatus toki oli suurempaa kuin kansan keskuudessa,⁵⁵ ja tästä lienevät johtuneet Paasikivenkin havainnot.

Kirjeiden kesäsota: ”Ei tämä sota enää kauaa kestä”

Toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa kirjeenvaihto oli merkittävä yhteiskunnallinen tekijä rintaman ja kotirintaman välisen yhteyden ylläpitäjänä. Vaikka monen kirjeen sisältö käsitteli käytännön asioita ja ihmissuhteita, myös rintamakokemuksista ja sodan herättämistä ajatuksista

kirjoitettiin paljon. Olen hyödyntänyt tässä yhteydessä Tampereen yliopiston sota-ajan kirjeiden kokoelmaa, johon kirjeitä on luovutettu vapaaehtoisesti. Sota-ajan kirjeitä tiedetään kadonneen tai hävitetyn, tarkoituksellisesti tai vahingossa. Johtopäätöksiä on siis tehtävä varoen. Toisaalta usein esiin nostetun sota-ajan sensuurin on havaittu rajoittaneen kirjoittamista vain osittain.⁵⁶ Olen täydentänyt aineistojani Tampereen sota-ajan kirjeiden kokoelman lisäksi eri tavoin muodostuneilla julkaistuilla kirjekokoelmilla. Olen valikoinut käyttämäni kirjekokoelmat siten, että niissä on hyvin edustettuna nimenomaan jatkosodan alkua, ”kesäsota”, muutamien kuukausien toiveikas ajanjakso. 34 kirjekokoelmaa ja kaksi painettua kokoelmaa tarkoittavat useita satoja kirjeitä.

Oman tunnelmansa kesän 1941 kirjeenvaihtoon toi yhteiskunnassa vallalla ollut sodan lyhyiden odotus, jonka perusteluiksi etsittiin mitä erilaisimpia seikkoja. Odotuksen realismi näkyi ehkä siinäkin, että rintamasotilaiden ajateltiin itse tietävän parhaiten, milloin sota loppuu ja he pääsevät kotiin. Suoria lainauksia poliitikkojen tai sotilasjohdon puheista ei kirjeistä juuri löydy, mutta tutut teemat itäisestä vihollisesta sodanpäämääriin tulevat jossain muodossa esille. Sodan mahdollisesta lopputuloksesta haasteltiin harvemmin. Ajatuksia hallitsi ”maailmanhistorian tapahtumien mahtavan vyöryn” sijaan useimmiten se, milloin sota päättyisi ja perheet saisivat jälleen olla yhdessä. Seuraavat lainaukset ovat heinä-elokuulta: ”pian tavataan Suur-Suomessa” (7.7.)⁵⁷, ”puhumme kun sota loppuu” (30.7.)⁵⁸, ”saat sanoa olleesi alusta loppuun” (31.7.)⁵⁹, ”koska on ryssä maasta pois ja isä tulee kotiin?” (10.8.)⁶⁰, ”Ei tämä sota enää kauaa kestä. Urakasta jo pohja paistaa!” (20.8.)⁶¹, ”täy-

50. J. K. Paasikivi, *Jatkosodan päiväkirjat: 11.3.1941–27.6.1944*. Toimittanut Kauko Rumpunen. WSOY 1991, 15 (20.3.1941).

51. Paasikivi 1991, 63 (29.5.1941).

52. Esim. *Ajan Suunta* 8.8.1941, 2.12.1941.

53. Mikko Uola, *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944*. Otava 1982, 396.

54. Uola 1982, 436–438.

55. Uola 1982, 147; *Ajan Suunta* 5.9.1941.

56. Esim. Sonja Hagelstam, Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä. Teoksessa Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Postimuseo – Tampereen historiallinen seura 2015, 49–53.

57. TaY 286.

58. TaY 405.

59. TaY 286.

60. TaY 189.

61. Lumme 1975, 52.

tyyhän tämän loppua kun suomalaiset ovat niin äärettömästi edenneet” (31.8.)⁶², ”jos vaan tämä sota loppuisi” ”ja kait se pian loppuukin” (24.9.)⁶³.

Sodan välittömänä seurauksena olivat monet uhrin, joista voitiin kirjoittaa melko suoraan. Kaatuneista kirjoittamista tosin kehoitettiin välttämään, mutta sotilaille oli tärkeää kertoa kokemuksistaan läheisilleen. Ajatus siitä, että sodan loppuminen estäisi enemmän tappiot, oli myös läsnä.⁶⁴ Runsaat tappiot laskivat mielialoja, eivätkä aina tuoneet toivoa sodan pikaisesta loppumisesta: ”komppaniastani on jämti puolet jäljellä ja sotaa on kestänyt vasta runsaat pari kuukautta [...] Olemme varmoja, että syksy ja talvikin menee täällä Karjalassa.” (4.9.)⁶⁵

Syksyn tullen sodan arki alkoi hahmottua: ”Olisihan se mukava päästä lomalle käymään välillä, ehtisihän siellä vähän levähtää, että sitten taas paremmin jaksaisi.” (9.10.)⁶⁶ Kotiväelle ei haluttu antaa turhia toiveita, vaikka ”ennen syksyä” loppuva sota jatkui vielä yöpakkasten puraisessa. Mielikuva sodasta oli nyt hyvin toisenlainen kuin neljännesvuosi aiemmin.

Käsitys siitä, mitä sodalla saavutettaisiin vaihteli. Valtiojohton puheista tutut teemat toistuivat kirjeissäkin, sodan tarkoitukseen ja lopputulokseen viitaten. Kirjeenkirjoittajien sanavalintoihin vaikuttivat luonnollisesti monet muutkin seikat kuin poliitikkojen puheet ja lehdistön kirjoittelu, mutta tavallaan jatkumo kohti yhä ylevämpää ja kaunokirjallisempaa, toisaalta rehevämpää ja ronskimpaa sanontaa löytyy näistä kolmesta tekstityypistä. Kukin kirjoittaja käsitteli hetken tunnelmaa omilla keinoillaan.

Kotirintamalla saatettiin ylistää suomalaista sotilasta yleensä, mutta myös ihailtiin juuri tässä sodassa taistelevia sankareita. Sotilaidenkin tunnelmat olivat etenkin sodan alussa korkealla. Näistä jaetuista mielialoista kertovat esimerkiksi

seuraavat sitaattit: ”kyllä se nyt jos koskaan loppuu niin tiltun kuin ryssänkin leventely” (23.6.); ”nyt taistelemme toisenlaisin edellytyksin” (2.7.); ”tuosta ijän ikuisesta vainoojasta päästään” (3.7.); ”teidän urheutenne tuo pysyvän rauhan” (5.7.); ”tiedän, että teillä on siellä niin kovin paljon muitakin asioita hoidettavana. Koko Suomen tulevaisuus – ties kuinka moneksi vuosikymmeneksi – tai sadaksi!” (26.7.); ”sankarikuolemalla lunastetaan todellinen Suuri Suomi” (18.8.);⁶⁷ ”saan olla mukana kun Suomellemme luodaan uutta kaunista tulevaisuutta” (18.10.)⁶⁸

Osalle kirjoittajista suuretkaan maailmanhistorialliset kysymykset eivät olleet vieraita, ja isänmaan asia saattoi herkistää sotilaan sodan alussa jopa runollisiin tunnelmiin:

Oi Suomi sinijärvinen ja kesäin valkeain, suot meille kodin armaisen ja haudan alla turpehen. Sun eestäs kaikki uskaltain se onnemme on vain. – On ihmeellistä, että meidän pieni maamme on taas joutunut näihin hommiin, joissa jokaista Suomen kansalaista kannustaa sama valon ja vapauden aate. (27.6.)⁶⁹

Suur-Suomella viitattiin sotatoimien seurauksena syntyvään aiempaa laajempaan isänmaahan:

Meillä on vielä pitkä patkä puhelinlinjaa vedettävänä ennenkuin pääsemme uudelle rajalle, vaikka en tosin tiedä missä se sijaitsee, mutta kait sentään eri paikassa kuin nämä edelliset. Luodaan oikea Suur-Suomi. (17.7.)⁷⁰

Heimoaatetta kannattavia kirjoittajia ei tutkimistani kirjeistä suoranaisesti löydy, mutta aikakauden tunnelma toki tempasi mukaansa muitakin.⁷¹ Itä-Karjala esiintyi sotilaiden kirjeissä ennen kaikkea paikkana, jossa oltiin. Tulevaisuuden-

62. TaY 420.

63. TaY 98.

64. Ks. esim. Tay 181 10.8.1941; TaY 53 14.8.1941; TaY 405 22.8.1941; Lumme 1975, 53 28.8.1941; *Jatkosodan kirjeet* 1986, 74 2.9.1941; TaY 184 21.9.1941; TaY 274 28.11.1941.

65. Lumme 1975, 55.

66. Lumme 1975, 63.

67. TaY 131, 189, 274, 286, 106, 181.

68. Lumme 1975, 66.

69. TaY 477.

70. TaY 300.

71. Esim. Oula Silvennoinen, Kumpujen yöhön – eli kuinka historiallinen muisti vääristyi. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Johnny Kniga 2014, 23. Toisaalta Martti Ruudun sotapäiväkirja jatkosodan ajalta mainitsee ”heimoaateen impopuläärisyyden” kansan keskuudessa jo heinäkuussa 1941. Ruutu 1999, 47.

haaveisiin se kuului harvemmin, mutta ei ajatus mahdotonkaan ollut: ”Kerran muutamme järven rannalle Petroskoihin” (24.9.).⁷²

Valloitetujen alueiden suomalaisuus ei silti ollut itsestään selvää. Joku saattoi kirjoittaa kotiin olevansa ”jossakin Venäjällä” (23.10.)⁷³; toiset puolestaan ”uudessa Suomessa” (7.8.)⁷⁴. Merkittävää oli, kun oltiin ”rajalla” (20.8.)⁷⁵ tai ”Vanhalla Rajalla” (5.9.)⁷⁶. Voitiin olla myös ”saadussa Karjalassa” (23.8.)⁷⁷ tai mainita paikkakunnan nimi, joko tuttu suomalainen tai eksoottinen venäjänkielinen. Sotilaitahan oli kielletty kertomasta sijaintiaan kirjeissä – tuli kertoa olevansa ”täällä jossakin”. Vanhojen rajojen ylittäminen oli

■ Heinäkuussa 1941 lyhyt hyökkäyssota Saksan rinnalla näytti suomalaisillekin realistiselta mahdollisuudelta. Kuvassa saksalaisia panssarivaunuja etenemässä Vienan Karjalassa Vuokkiniemen suunnalla.
Lähde: SA-kuva, 23048.

silti aina mainitsemisen arvoinen asia, ja eksotiikan tuntua haluttiin korostaa, joskus myös tuoda esille mielipide sodan kulusta.

Yksi teema erottaa aiemmin käsitellyjä julkisia puheita ja lehdistön kirjoittelua yksityiskirjeistä selkeästi. Vaikka uskontoon, Jumalan varjelukseen ja kaitselmukseen voitiin viitata juhlalliseen sävyyn, maallinen esivalta ei tuonut näitä tee-

72. TaY 127.

73. TaY 141.

74. TaY 305.

75. Lumme 1975, 54.

76. Lumme 1975, 56.

77. Lumme 1975, 52.

moja korostetusti esille. Kirjeiden tarkoitus oli luonnollisesti aivan toinen kuin juhlapuheiden. Ne kuvastivat kirjoittajansa maailmankuvaa, ja joskus niissä oli myös ohjeita lukijalleen, mistä seuraavat esimerkit kertovat: ”On ihmisapuakin, on vahva auttaja, vaikka turvamme on ikaikainen auttaja Jumala.” (22.6.)⁷⁸ ”Kyllä Jumala vieläkin auttaa ja ryssän nujertaa.” (26.6.);⁷⁹ ”Sota kestää mutta lopputulos varma koska se on Jumalan tahto.” (2.9.)⁸⁰

Iäkäs äiti kirjoitti pojalleen toistuvasti Jumalan varjeluksesta: ”tapahtukoon Herran tahto niin maan päällä kuin taivaassa, kyllä hän voi varjella vaikka 1000 kaatus sivullasi, sinä yksin seisot vaan” (18.7.);⁸¹ ”täytyy pysähtyä ja rukoilla varjelusta Taivaan isältä joka kaikki vaarat poistaa, muuta auttajaa ei ole, vain se pitää huolen meidän pojista, ja muidenkin, jos pyytää sitä Herralta” (23.10.).⁸² Sotilas saattoi korostaa uskon tuomaa lohdutusta ja merkitystä pelkojen poistajana. ”Alussa pelkäsin hänen puolestaan, mutta nyt ajattelen, että ei hän ole sielläkään yksin. Siellähän on Kaikkivaltiaan suojelus.” (25.10.)⁸³

Sotilaiden uskonnollisuutta selvitettiin asemasodan aikana vuonna 1942; tuolloin todettiin vain noin yhdeksän prosentin sotilaista suhtautuvan uskontoon välinpitämättömästi tai kielteisesti. Sodan aiheuttamista laajamittaisista herätyksistä ei kuitenkaan jatkosodassa enää rohjettu puhua, kuten talvisodan aikana.⁸⁴ Myös uskonnollisuuteen liitettyjen mielikuvien suhteen jatkosota oli talvisodan jatkoa. Jatkosodan ja varsinkin hyökkäysvaiheen erityisyys korostui siinä, miten usko liittyi kansakunnan oletettuihin suuriin tulevaisuudennäkymiin:

Eihän me suomalaiset muuten mitään olisi jollei meidän tukenamme taivaanvallat olisi. Minun äitini pelkää kovasti puolestani ja niin tietysti sinunkin äitisi, niin ne äidit toivovat lastensa saavan hyvän osan. Kaikkihan on selvää, kun ei meille ihmisille muuta nimeä annettu

jossa olisi pelastuminen. [...] Me suomalaiset olemme rikkaita kun meillä on päämääränä kaksi isänmaata, maallinen ja taivaallinen. Molemmat saamme omaksemme sotimalla. Toisen sotimalla syntistä itseämme vastaan ja toisen sotien ryssiä vastaan. (13.7.)⁸⁵

Kristilliset aiheet mielletään helposti propagandan toistelemiseksi, mutta ne olivat osalle kirjoittajista henkilökohtaisesti läheisiä; tämän havaitsee niiden toistuvuudesta ja kaikki elämänalueet kattavasta esiintyvyydestä. Niiden tavallisuutta aineistossa lisäsi tietysti kirkollisten piirien näkemys sodasta hengellisenä kamppailuna, joka johtaisi suomalaisten voittoon.⁸⁶ Merkille pantavaa on silti se, miten joillekin kirjoittajille sota oli vain osa hengellistä kamppailua. Pidän tätä yhtenä osoituksena suomalaisten mielipiteiden moninaisuudesta vuonna 1941: yhdet menivät käpykaartiin, toiset uskoivat Suur-Suomeen, osalle tärkein oli taivaallinen isänmaa.

Toivon rinnalla oli pelko

Jatkosotaan lähdettiin kesällä 1941 monenlaisissa tunnelmissa. Uuden sodan aiheuttaman innoituksen rinnalla oli koko ajan tieto sodan tuhoisuudesta ja tappioista, ja pian nämä seikat alkoivat näkyä myös kirjeissä. Usko sodan lyhyteen oli eri kansalaispiireissä suurta, perustuen erilaisiin järkeviin ja vähemmän järkeviin laskelmiin. Toivon lisäksi sotaan liittyi tunteena pelko. Keskeinen pelko oli, että kaatuneita tulisi jälleen paljon ja että kohtalon arpa osuisi omalle tai läheisen kohdalle. Sodan lyhyteen haluttiin uskoa myös tästä syystä.

Jumalalla oli monta roolia jatkosodan aikaisessa Suomessa. Hänen sanottiin varjelevan suomalaisia yleensä ja yksittäisiä sotilaita erityisesti; sodan voitollinen lopputulos oli Jumalan tahto. Mannerheim oli päiväkäskyssään kutsunut suomalaisia pyhään sotaan, mutta hengellinen kuvasto kansallisten kohtaloiden yhteydessä

78. Lumme 1975, 46.

79. TaY 081.

80. TaY 417.

81. TaY 420.

82. TaY 420.

83. Lumme 1975, 69.

84. Kansanaho 1991, 173–177.

85. TaY 309.

86. Ks. erit. Jouni Tilli, *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Atena 2014.

oli tavanomaista muutenkin. On kuitenkin hyvä muistaa, että poliitikkojen puheissa korostui myös suomalaisten tietoinen pyrkimys oman turvallisuutensa ja hyvinvointinsa lisäämiseen ja sotilaat ja heidän läheisensä olivat hekin ylpeitä teoistaan. Pelkästään Herran hallussa ei ollut tarkoitus olla.

Oliko jatkosodan alku suomalainen ”hulluuden hetki”? Ainakin odotukset sodan lyhydestä viittaavat tähän, nimenomaan sodan ensimmäisinä viikkoina kesällä 1941. Se, että sotilaat olisivat toden totta saapuneet kotiin jo osallistuakseen sadonkorjuuseen sodan päättyttyä oli tietenkin haavekuvitelmaa. Haaveilla oli sijansa kansalaisten mielissä, kun taas poliitikot keskittyivät hillitsemään innokkaimpia sodan lopettajia ja lupamaan työtä, aina vain lisää työtä suomalaisille. Monella oli ollut siitä pulaa aiempina vuosina, joten lupaus ei ollut vain ankara saati synkkä.

Jälkikäteen arvioituna käsitys sodan pikaisesta päättymisestä on jopa huvittava, mutta kesällä tai vielä syksylläkään 1941 ei juuri muita arvioita esitetty. Jotkut uskoivat ennustajiin, toiset nureskelivät heille, mutta valtio- ja sotilasjohdon luvatta pysyvää rauhaa ja uuden huomenen sarastamista isänmaalle heidän tarinointinsa ei ollut pelkästään epäuskottavaa. Sotaa katsottiin virallisen ja julkilausutun lisäksi syvästi henkilökohtaisesta näkökulmasta. Kirjeenvaihdosta välittynyt ajatus siitä, että oltiin tekemässä jotain ainutlaatuista ja varsinkin ainutkertaista: ”Saat sanoa olleesi mukana alusta loppuun.”⁸⁷

Ihmiset arvioivat tilannetta niillä edellytyksillä ja siitä maailmankuvasta käsin, joka heillä sillä hetkellä oli olemassa.⁸⁸ Suomalaiset olivat jatkosodan alussa kaikki jollain tavalla ”sotaveteraaneja”: he tiesivät, mitä sota merkitsee yksilölle ja kansakunnalle. Tämä ei estänyt innostumasta uuden, aiemmasta poikkeavista lähtökohdista käydyn sodan mahdollisuuksista. Karjalaisille sodan myönteinen lopputulos olisi merkinnyt pääsemistä pysyvästi takaisin kotiin; monelle muulle luvatut näköalat pysyvästä rauhasta ja reippaan työn täyttämästä isänmaasta olivat erittäin houkuttavia. Missä oloissa työtä tehtäisiin, sitä ei uskaltanut ennustaa työväenlehdistököään.

Mahtavan aseveljen ominaisuuksia pohdittiin useimmiten vain niin pitkälle kuin ne tukivat omia toiveita.

Viittasin artikkelin alussa Pekka Peitsen eli nimimerkin takana olleen Urho Kekkonen kesällä 1944 ilmestyneeseen kolumniin, jossa hän luonnehtii kesän 1941 tunnelmia ”riemusodaksi”.⁸⁹ Tätä artikkelia varten hyödyntämisenäni, tai muisakaan tapaamissani lähteissä sitä ei sellaisenaan jatkosodan aikaisessa Suomessa esiinny. Voi hyvin olla, että käsitettä joissain piireissä käytettiin jo tuolloin, mutta ennen kaikkea kyse on jälkikäteiskuvauksesta siitä, miten kesällä 1944 kolmen vuoden takaista mielialaa kuvattiin.⁹⁰ Kesän 1944 taisteluja opittiin 1990-luvulla kutsumaan ”torjuntavoitoksi”; jatkosodan hyökkäysvaiheen nimittäminen riemusodaksi ei ole yhtä laajalle levinnyttä, mutta sekin kertoo enemmän sanojastaan ja hänen pyrkimyksistään kuin aikakauden tilanteesta.

Uusi sotahistoria on ottanut tarkastelun kohteeksi monien muiden teemojen ohella sodan kokemuksen. Aikalaislähteiden avulla on mahdollista tavoittaa tunnelmia, jotka muistitiedossa ovat muuntuneet ja värittyneet myöhempien tapahtumien seurauksena. Tämän artikkelin pyrkimyksenä on ollut hieman samanlainen ajanjakson luotaus kuin esimerkiksi Tuomas Teporan teoksessa *Talvisota*.⁹¹ Jatkosodan alku ei talvisodan tavoin elä kansan keskuudessa myyttisenä suuruuden aikana – sodan päättyessä tosin tähän olisi ollut erinomaiset edellytykset kuten kesän 1941 kirjoituksista ja puheista voimme nähdä. Sen sijaan kesä 1944 ”torjuntavoittoineen” on se, mitä jatkosodasta halutaan muistaa. Kesällä 1941 elettiin tietyllä tavalla suurten toiveiden ja odotusten kuplassa. Tuo kupla puhkesi viimeistään kolme vuotta myöhemmin innokkaimpienkin suursuomalaisten mielissä, ja siitä jäi kansalliseen muistiin vain hajanaisia huomioita.

VTT Ilona Pajari (2012 asti Kempainen) on vapaa tutkija ja sosiaalishistorian dosentti Jyväskylän yliopistossa. **Sähköposti:** ilona.pajari@jyu.fi.

87. TaY 286, 31.7.1941.

88. Ks. erit. Reinhart Koselleck, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press 2004, 80.

89. Pekka Peitsi 1944, <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/11755/TMP.objres.2312.html?sequence=1> (20.10.2018).

90. Esim. Viikuna 1962, 69; Salminen 1976, 63, 88; Luostarinen 1986, 284.

91. Tuomas Tepora, *Talvisota. Sodan henki – kaunis ja ruma*. WSOY 2015.

Tuomas Laine-Frigren

Sotainvalidien aivovammat ja niiden kuntoutus 1940-luvun Suomessa

Suomalainen sotilas aina rauhallisena, harvoin valittavana, paljon kärsivänä ja aina lääkäriin luottavana potilaana on mitä ideaalisin hoidon kohde.¹

Elokuussa 1942 psykologi Niilo Mäen luo tuotiin hiljainen mies. Jyväskyläläinen vänrikki Pauli Koskinen oli pahasti haavoittunut miinan räjähdettyä Suurlahdessa 25. heinäkuuta. Osterjärven kenttäsairalaan kiikutettua Koskista pidettiin menetettynä miehenä. Avohaava kaulassa vuoti runsaasti verta ja tajuton mies päätettiin ylilääkärin päätöksellä siirtää kuolevien joukkoon. Mutta tilanne eli vielä: ”kun sitten lotta Maire Pöyhö tuli yövalvojaksi, kävi hän katsomassa päivän uhreja huomasi hän vänr. Koskisen vielä korisevan ja niin lopun yötä puhdisti kaulassa olevaa haavaa, joka muuten olisi pian tukehduuttanut.”²

Miehen puhumattomuuden tulkittiin aluksi johtuvan ”vähäverisyydestä”. Vähitellen totuus paljastui, kun potilaan tukkaa harjanneen hoitajan kampa oli ”osunut pieneen sirpaleeseen” kallon pinnalla – ongelman syyksi alkoi hahmottua

aivovamman aiheuttama puhekyvyn menetys.³ Osterjärveltä Äänisen pohjoisrannoilta Koskinen kuljetettiin ensin lentokoneella Äänislinnaan Suomen Punaisen Ristin (SPR) hoiviin ja sieltä Helsingin koelyseoon, jossa toimi aivovammiin erikoistunut, kallokellariksi kutsuttu tutkimus- ja kuntoutusyksikkö.⁴ Siellä Koskinen tutustui ”Maisteri Mäkeen”, joka ryhtyi kuntouttamaan puhe-, kirjoitus- ja laskutaitonsa menettänyttä miestä.⁵

Suomalaisen psykologian monitoimimies Niilo Mäki (1902–1969) oli perehtynyt kuntoutuksen neuropsykologiaan ensimmäisen kerran opiskellessaan 1920-luvun lopulla Frankfurt am Mainissa, jossa hän osallistui maailmansodan aivoinvalidien kuntoutukseen yhdessä psykiatri Kurt Goldsteinin (1878–1965) ja psykologi Adhémar Gelbin (1887–1936) kanssa.⁶ Heidän holistiseen ajatteluunsa kuului optimistinen suhtautuminen terapian mahdollisuuksiin sekä aivovammapotilaan oman motivaation ja tunneelämän korostus osana kuntoutusprosessia.⁷ Mäki kotoutti tätä ajattelua suomalaiseen ympäristöön.⁸

1. Jaakko S. Aalto, Havaintoja ja kokemuksia kenttäsairalan toiminnasta Suomen Itä-Karjalan rintamalla. *Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti* 5-6/1945, 164.
2. Jyväskylän yliopiston avoimen tiedon keskuksen tiedemuseo, Niilo Mäen arkisto (JYM NMa) A 3743:28, Pauli Koskisen aineisto, Selonteko Niilo Mäelle 18.8.1946.
3. Ibid.
4. Olli Niiranen, *Sotavammassaairalaan – Kaunialaan. Muistitietokokoelma aivo- ja selkäydinvammaisten sotainvalidipotilaiden ja henkilökunnan kertomana*. Sotainvalidien Veljesliitto 1983, 17.
5. Vaikeavammaisesta tunnustetuksi kuvanveistäjäksi. Katkelmia Pauli Koskisen merkillisestä elämäntarinasta. *Työn voima* 5.11.1958.
6. Mäki julkaisi Frankfurtin kokemusten pohjalta vuonna 1927 hahmopsykologisessa *Psychologische Forschung* -lehdessä artikkelin, joka käsitteli ”potilas Sch:n” visuaalista agnosiaa. Vuonna 1978 *Journal of Biological Psychology* julkaisi artikkelin englanniksi. Ks. Veijo Virsu, Niilo Mäki ja potilas Sch. *NMI Bulletin* 3/2010. Ks. myös Niilo Mäki, Maailmansodan muistoja. Aivoinvaliidi Sch. – tietämättään kuuluisuus. *Vapaussodan invaliidi* 1.1.1932 (juhlanumero), 66–68.
7. U. Poser, J. A. Kohler & P. W. Schonle, Historical review of neuropsychological rehabilitation in Germany. *Neuropsychological Rehabilitation* 6:4 (1996), 257–278.
8. Gelbin ja Goldsteinin työ oli Suomessa tunnettua 1920-luvun puolivälistä lähtien sekä kirjallisuuden että henkilökohtaisten kontaktien kautta. Gelbin ja Goldsteinin instituutissa vierailivat ainakin Eino Kaila, Ragnar Granit ja Yrjö Reenpää. Ks. Niilo Mäki, Hjärnskadorna och den psykologiska forskningen. *Nordisk Psykologi* 1 (1949), 18.

Pauli Koskinen oli yksi 500 sotavammaisesta afasiapotilaasta, joita Mäki kuntoutti yhdessä apulaistensa kanssa vuosien 1941–1948 välisenä aikana.⁹ Koskisesta tuli sodan jälkeen tunnettu kuvataiteilija, jonka selviytymistarinaa käytettiin esimerkkinä persoonallisesta sinnikkyudesta ja suomalaisen sotainvalidihuollon mallikkaasta toiminnasta.¹⁰ Samalla hän oli yksi tuhansista aivoinvalideista, joiden 1940–1950-luvun kokemuksista ja arjen kamppailuista tiedämme vielä vähän.¹¹ Tutkimuksessa ei ole myöskään juurikaan käsitelty syvällisemmin sotainvalidien kuntoutustyön ideologeja ja tekijöitä, kirjallisuudessa usein lääkäreitä, jotka työnsä ohella hälvensivät aivovammoista kärsiviin liittyviä ennakkoluuloja.¹²

Tämä artikkeli käsittelee talvi- ja jatkosodassa päähän haavoittuneiden sotilaiden psykologista ja sosiaalista kuntoutusta 1940-luvun lääketieteellisen ”jälleenrakentamisen” kontekstissa. Tärkeimmät lähdeaineistoni ovat Mäen tieteelliset julkaisut ja käsikirjoitukset¹³ sekä Jyväskylän yliopiston tiedemuseossa säilytettävään Niilo Mäen arkistoon sisältyvä potilasaineisto.¹⁴ Tarkastelen erityisesti Mäen potilastyötä, kuntoutusprosessia ja sitä ohjaavaa ”hoitoideologiaa”.¹⁵ Ajattelen Mäen ja aivovammaisten veteraanien välisen suhteen kohtaamisena, johon psykologi toi mukanaan oman ajattelunsa, asiantuntijavalanssa (ja yksilöllisyytensä) ja potilas oman kehoallisen ja sosiaalisen kokemuksensa. Myös ajan-

kohdan terveystieteellisyys koskevat ihanteet ja normit vaikuttivat hoidon päämääriin.¹⁶

Teresa L. Scheidin mukaan hoitoideologia (*treatment ideology*) legitimoit hoitokäytäntöjä ja tuottaa potilaan tietyn problematiikan määrittämänä yksilönä.¹⁷ Hoitoideologiaan vaikuttavat sekä ihmismieltä ja käyttäytymistä selittävät teorit että kulttuuriset oletukset ja institutionaalis-yhteiskunnalliset päämääränasettelut, jotka kaikki yhdessä ohjaavat potilastyötä. Tässä artikkelissa lähdän siitä, että hoitoideologia rakentui myös kohtaamisissa potilaiden kanssa. Tällainen näkökulma on mielekäs yhtäältä siksi, että ympäröivän yhteiskunnan vammaisuutta ja toimintakykyä koskevat asenteet ja instituutiot vaikuttivat myös potilaan käsitykseen itsestään ja muuttuivat näin osaksi potilassuhdetta.¹⁸ Toiseksi ajatus kohtaamisista on tieteenhistoriallisesti kiinnostava, sillä 1940-luvulle tultaessa Suomessa ei ollut neuropsykologian perintöä saatikka kokemusta massamittaisesta sodan uhrien huollosta. Aivovammaisten kuntoutus oli paitsi terapiaa myös empiiristä tutkimusta, jonka subjektien parissa vietetyistä monista hetkistä kertovat Mäen tunnontarkat hoitopäiväkirjamerkinnot. Lääketieteellisen ja psykologisen ulottuvuuden ohella kuntoutus sisälsi vahvan sosiaalisen elementin, jonka ytimessä oli kysymys vaikeasti vammautuneiden sopeuttamisesta sodanjälkeiseen yhteiskuntaan. Näin tutkimukseni kytkeytyy laajempaan keskusteluun siitä, miten lääketieteen, tässä

9. Niilo Mäki, 500 kieliapotilasta. Aivoinvalidiiden kielellinen jälkihoito jatkuu vielä. *Suomen Punainen Risti* (ylipainos) 5/1948.

10. JYM NMa, A3743:28, Pauli Koskinen aineisto.

11. Vuonna 1958 aivovammaisten lukumääräksi arvioitiin n. 5000. Vuonna 1971 Aivoinvalidit ry:n rekisterissä oli 6498 sotien aikana vammautunutta henkilöä. Ks. Aivovammaista ei paranneta pelkästään kirurgin veitsellä. *Suomen Sosiaalidemokraatti* 10.6.1958. Kalle Achté, Jouko Lönnqvist & Eero Hillbom, *Suicides following war brain-injuries*. Acta Psychiatrica Scandinavica. Supplementum 225. Munksgaard 1971, 14.

12. Aivovammaista ei paranneta pelkästään kirurgin veitsellä. *Suomen Sosiaalidemokraatti* 10.6.1958; Aivovammaisten hoidon asiantuntijat koolla. *Helsingin Sanomat* 8.6.1958.

13. Mäen tuotannosta kattava bibliografia löytyy täältä: <https://www.nmi.fi/fi/niilo-maki-1902-1968/niilo-maen-bibliografia> (17.9.2018).

14. Potilasaineistojen mahdollisen arkaluontoisuuden ja toisaalta aineiston tarkistettavuuden varmistamiseksi olen päättänyt käyttämään henkilökohtaisiin potilaskansioihin viitattaessa koodinimiä. Koodinimien avain on sekä tekijän että arkiston säilyttäjän hallussa. Erityiskiitos Niilo Mäen kokoelmaan perehdyttämisestä, toimivasta tutkimusympäristöstä ja kokoelmaan sisältyvän potilasaineiston eettisesti kestäväään käyttöön ohjaamisesta kuuluu Mirva Tapperille ja Jyväskylän yliopiston avoimen tiedon keskuksen tiedemuseon henkilökunnalle.

15. Hoitoideologian käsitteestä ks. Teresa L. Scheid, *Tie a Knot and Hang On. Providing Mental Health Care in a Turbulent Environment*. Routledge 2004, 43–44.

16. Terveystieteellisyys käsitteestä ks. Minna Harjula, *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveystieteellisyys ja terveystieteelliset palvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press 2015, 17–19; Heli Leppälä, Work and Citizenship in the Finnish Post-War Disability Policy. *Social History of Medicine* 27:1 (2014), 145–147.

17. Scheid 2004, 43–44.

18. Ks. Julie Anderson & Ana Carden-Coyne, Enabling the Past. New Perspectives in the History of Disability. *European Review of History* 14:4 (2007), 447–457.

erityisesti psykiatrian ja psykologian ekspertit ovat reagoineet sotiin ja niiden seurauksiin, min-kälaisia medikaalis-yhteiskunnallisia rooleja he ovat omaksuneet ja miten heidän diagnoosinsa ja hoitokeinonsa ovat rakentuneet.¹⁹

Suomalaisen psykologian historiassa Niilo Mäki on pitkään ollut marginaalinen hahmo. Turun yliopistosta Eino Kailan oppilaana Saksaan lähtenyt Mäki oli kuitenkin ajan suomalaisessa akateemisessa ympäristössä poikkeuksellisen kansainvälinen ja monialainen toimija. Mäki toimi jonkin aikaa Greifswaldin yliopiston suomen kielen lehtorina, minkä jälkeen hänelle avautui mahdollisuus jatko-opintoihin Yalen yliopistossa. Yhdysvalloissa Rockefeller-stipendiaattina vietetty aika (1932–1933) oli käänteentekevä. Vuoden aikana kolmekymppinen psykologi osallistui antropologi Edward Sapirin (1884–1939) johtamaan kansainväliseen *Impact of Culture on Personality* -seminaariin²⁰ ja vieraili monissa psykologiaa soveltavissa laitoksissa.²¹ Hän tutki New Mexicon alkuperäiskansojen kouluoloja keräten samalla aineistoja vasenkätisyyden neuropsykologiaa käsittelevään väitöskirjaprojektiinsa.²²

Yhdysvaltain kokemustensa johdosta Mäki alkoi nähdä persoonallisuuden ja sen patologiat sosiaalisen, kulttuurisen ja biologisen yhteisvaikutuksena. Tämä oli 1930-luvun Suomessa harvinaista.²³ Yhdysvaltalaisista kasvatusneuvo-loista omaksuttuun *case study* -metodiin yhdistyi kiinnostus eri tavoin poikkeuksellisten yksilöiden kasvatukseen ja ohjauksen psykologiaan sekä klii-

nissä työssä jo Saksassa opittu pyrkimys kuvata mahdollisimman tarkkaan yksilöä ja hänen tapuksensa erityispiirteitä. Näistä lähtökohdista Mäki oli alusta lähtien mukana, kun aivovammaisten huoltoa ryhdyttiin Suomessa suunnittelemaan talvisodan jälkeen.²⁴ Tuohon aikaan ammatinvalintapsykologina työskennellyt Mäki sai syksyllä 1941 tehtäväkseen psykologis-pedagogisen yksikön perustamisen SPR:n sotasairaalaan ja toimi tässä tehtävässä päätoimisesti vuoteen 1948 asti.²⁵

Uhreja ja rajanvetoja

Elaine Scarry on todennut, että sodan perimmäisen tarkoitus on aiheuttaa uhreja. Siksi sodan rikkomat kehot ja mielet eivät ole vain taistelun tuoksinassa syntyneitä sivutuotteita – ne ovat sodan lähtökohta ja lopputuote.²⁶ Sodissa haavoittuneiden kokemuksen on siis kuuluttava sotahistorian ytimeen. Vaikka taisteluissa ruhjoutuneita ihmisiä on ollut aina, nationalismien aikakauden massamittainen mobilisaatio ja erityisesti 1900-luvun suursodat kasvattivat huomattavasti sekä sotainvalidien määrää että yhteiskunnallista näkyvyyttä. Oma osansa tässä kehityksessä on ollut yleis- ja sotaläketieteen kehityksellä, jonka seurauksena haavoittuminen johti aikaisempaa harvemmin kuolemaan.²⁷

Sotainvalidien julkiseen statukseen on vaikuttanut myös Ilona Kempvaisen kuvaama nationalistinen logiikka, joka tekee uhrista kansakunnan rakentajan ja ylevöittää kuoleman ja kärsimyk-

19. Toisen maailmansodan osalta ks. esim. Svenja Goltermann, *The War in Their Minds. German Soldiers and Their Violent Pasts in West Germany*. University of Michigan Press 2017; Ana Antić, Heroes and Hysterics. "Partisan Hysteria" and Communist state-building in Yugoslavia after 1945. *Social History of Medicine* 27:2 (2014), 349–371; Frank Biess, *Homecomings. Returning POWs and the Legacies of Defeat in Postwar Germany*. Princeton University Press 2006, 70–94; Rebecca Jo Plant, The Veterans, His wife and Their Mothers. Prescriptions for Psychological Rehabilitation after World War II. *American History* 85 (1999), 1468–1478.

20. Edward Sapir, *The Psychology of Culture. A Course of Lectures*. Toimittanut Judith T. Irvine. Mouton de Gruyter 2002, 5.

21. JYM NMa, A3743:41, USA:n intiaaneista, Kirje Niilo Mäelle Norfolkkin vankilakolonialista 29.7.1933; JYM NMa, A 3743:9, Englanninkieliset ja Amerikasta kirjoitetut kirjeet, James S. Plantin kirje Niilo Mäelle 1.5.1933.

22. Väitöskirja ei koskaan valmistunut, opettaja Kailan lukuisista kehotuksista huolimatta.

23. Antero Kianmaa & Veijo Pulliainen, Niilo Mäki ja soveltavan psykologian alkua Suomessa. *Psykologia* 24 (1989), 172–173. Mäen sosiaalipsykologinen ajattelu nousi esille muun muassa *Pidot Tornissa* -keskustelukirjan kansanluonteesta käytyssä sananvaihdossa. Ks. Heikki Kokko, *Sivistyneistön suomalaisuus ihmiskäsityksen murroksessa. 1930-luvun kulttuurikiirti suomalaisen sivistyneistön kulttuurisen identiteetin kriisinä*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2006, 95–98.

24. JYM NMa, DUO 4323, Sekalaisia aineistoja, Niilo Mäen kirje Yrjö Reenpäälle 1.6.1940.

25. Kianmaa & Pulliainen 1989; Petteri Pietikäinen, Finland. Teoksessa David M. Baker (toim.) *The Oxford Handbook of the History of Psychology*. Oxford University Press 2012, 220–221; Antti Tapaninen, Kokeellisen psykologian alkuvaihe ja ammatinvalinnanohjaus. *Psykologia* 52:2–3 (2017), 113.

26. Elaine Scarry, Injury and the Structure of Modern War. *Representatio* 10 (1985), 1–21.

27. David A. Gerber (toim.) *Disabled Veterans in History*. University of Michigan Press 2012, 2; Roy Porter, *The Greatest Benefit to Mankind. A Medical History of Humanity*. Fontana Press 1999, 360–363, 652.

■ Kuva 1. Nuori Niilo Mäki. Lähde: Jyväskylän yliopisto / Avoin tiedon keskus, tiedemuseo.

sen osaksi isänmaan ylihistoriallista tarinaa.²⁸ Suomessa tätä ilmensivät kunniavelan ja annetun uhrin käsitteet, joilla sekä perusteltiin siviilinvalidien huollosta erillisen sotainvalidihuollon tarvetta että rakennettiin moraalisesti yhtenäistä sota-ajan rintamaa.²⁹ Kuten aikaisempi tutkimus on korostanut, Suomessa erityisesti ruumiillisesti vammautuneiden veteraanien huolto koettiin varsin yksimielisesti kunniavelan kaltaisena velvollisuutena ja heitä koskeva lainsäädäntö pyrittiin yleiseen länsimaiseen tapaan hoitamaan nopeasti kuntoon sodan jälkeen. Sotainvalidien Veljesliitolla (per. 1940) oli tässä vahva rooli.³⁰

Veljesliiton rooli sodassa vammautuneiden omana etujärjestönä ja laaja-alaisena yhteiskunnallisena toimijana oli eittämättä hyvin merkittävä.³¹ Nähdäkseni järjestökeskeinen, saavutuksia korostava tulkinta kuitenkin esittää sotainvalidien joukon liian yhtenäisenä ja tehdyt ratkaisut liian ongelmattomina, häivyttää marginaalisempia kokemuksia ja sotainvalidien sekä heidän läheistensä kokemia arjen kamppailuja.³² Onkin syytä kysyä, missä määrin julkiset tavat puhua sotainvalideista, Suomessa ja muualla, ovat vastanneet vammautuneen ihmisen omakuvaa, johon on saattanut sisältyä esimerkiksi vahvoja häpeän tai katkeruuden tunteita.³³ Kuten kansainvälinen alan tutkimus osoittaa, sotainvalidien asema on vaihdellut sodanjälkeisissä yhteiskunnissa huomattavan paljon kulttuurista ja historiallisesta tilanteesta toiseen – paikoin sotainvalidit ovat, huolimatta julkisista tuenilmauksista, kuuluneet

28. Ilona Kempainen, Kuolema, isänmaa ja kansalainen toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa*. Minerva 2006, 240.

29. Helene Laurent, World War II and the Emerging Social State. Social Policy, Public Health and Citizenship in Wartime Finland. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012.

30. Kaarle Sulamaa, ”Himmetä ei muistot koskaan saa.” Veteraanien järjestäytyminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa*. Minerva 2006, 298; Ari Uino, *Sotiemme veteraanit. Rintamalta rakentamaan*. SKS 2014, 125, 191–199; Tuomas Hoppu, *Sotainvalidit edellä käyden – vammoista huolimatta. Sotainvalidien Veljesliitto 75 vuotta*. Sotainvalidien Veljesliitto 2015.

31. Paikallinen näkökulma Sotainvalidien Veljesliiton laaja-alaiseen toimeliaisuuteen, ks. Tuomas Laine-Frigren (toim.) *Kiveen Hakattu. Jyväskylän seudun sotainvalidit 1940–2010*. Jyväskylän seudun Sotainvalidit 2010.

32. Ks. esim. Irmeli Hännikäinen, *Vaimot sotainvalidien rinnalla. Elämäntehtävänä selviytyminen*. Gaudeamus 1998.

33. Vammaisen kehon herättämistä tunteista ja tuntemuksista ks. Rosemary Garland Thompson, *Extraordinary Bodies. Figuring Disability in American Culture and Literature*. Columbia University Press 1997.

yhteiskunnan hyljeksittyjen joukkoon.³⁴ Suomalainen sotainvalidien historian tutkimus on voituoluosesti organisaatio- ja instituutiokeskeistä eikä sosiaalishistorian tai kokemushistoriallisen tutkimusotteen mahdollisuuksiin ole oikein osattu tarttua.³⁵ Vammaishistorian (*disability history*) näkökulmasta sotainvalidien kokemukset eivät merkityksellisty ainoastaan suhteessa kulloinkin koettuun sotaan vaan myös osana terveyden, sairauden ja poikkeavuuden sosiaali- ja kulttuurihistorian pidempää jatkumoa.

Toisen maailmansodan suomalaiset aivoinvalidit olivat osa laajaa sodassa vammautuneiden ryhmää, jonka sisällä mahdollisuudet hoitoon ja

■ Kuva 2. Aivovammasairaalassa. Lähde: Jyväskylän yliopisto / Avoimen tiedon keskus, tiedemuseo.

hoivaan vaihtelivat suuresti sosioekonomisista, maantieteellisistä ja kulttuuris-arvomaailmalisista syistä. Siinä missä psyykkisen trauman todellisuus oli suomalaisille psykiatreille miltei mahdoton hyväksyä ilman viittausta yksilön persoonallisuudessa vaikuttavaan rakenteelliseen syyhyn, fyysisen trauman aiheuttamat muutokset olivat helpommin käsitettäviä. Suomessa psyykkistä traumaa ei tunnustettu sosiaalitukiin oikeut-

34. Gregory Weeks, *Fifty years of pain. The History of Austrian Disabled Veterans after 1945*. Teoksessa David A. Gerber (toim.) *Disabled Veterans in History*. University of Michigan Press 2012, 229–250. Kerjäläisinvalidien alakulttuureista Neuvostoliitossa ks. Mark Edele, *Soviet Veterans of the Second World War. A Popular Movement in an Authoritarian Society, 1941–1991*. Oxford University Press 2008, 93. Sotainvalidien ultranationalismista 2000-luvun Turkissa ks. Salih Can Açıksoz, *Sacrificial Limbs of Sovereignty. Disabled Veterans, Masculinity, and Nationalist Politics in Turkey*. *Medical Anthropology Quarterly* 26:1 (2012).

35. Tärkeä yleisesitys on Markku Honkasalo, *Suomalainen sotainvalidi*. Otava 2000. Sosiaalishistorian mahdollisuuksista ks. esim. Daniel Blackie, *Disabled Revolutionary War Veterans and the Construction of Disability in the Early United States, c. 1776–1840*. Helsingin yliopisto 2010; Ana Carden-Coyne, *The Politics of Wounds. Military Patients and Medical Power in the First World War*. Oxford University Press 2014; Antti Malinen, *Perheet ahtaalla. Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948*. Väestöliitto 2014, 202–207, 223–224, 255–259, 296–297; Antti Malinen & Tuomo Tamminen, *Jälleenrakentajien lapset*. Gaudeamus 2017, 143–154, 443–449.

tavaksi vammaksi.³⁶ Aivovamma puolestaan oli sekä lääketieteellisesti että sosiaalisesti kompleksi rajatapaus. Se aiheutti väsymystä, ajatus- ja käsityskyvyn hidastumista, kielen ja puhekyvyn häiriöitä, päänsärkyä, jopa epilepsian kaltaisia kouristuskohtauksia. Joskus aivovamma muutti ihmisen käyttäytymistä ja tunne-elämää radikaalisti – usein läheisten kannalta odottamattomasti.³⁷ Kuten L. Stephen Jacyna ja Stephen T. Casper kirjoittavat, neurologinen sairaus iskee modernin länsimaisen ihmisen hermokeskukseen: sosiaaliseen identiteettiin ja yksilölliseen kompetenssiin.³⁸

Vaikkapa yksikätisyyteen nähden aivovamma oli vaikea ymmärtää ja näkymätöntä vammaa kantaneet saatettiin leimata mielisairaiksi, vaaralliseksi tai jopa teeskentelijöiksi.³⁹ Sekä sotainvalidien edunvalvojat että asiantuntijat pyrkivät taistelemaan leimakirveitä vastaan. Erityisesti Mäki toi sekä asiantuntijafoorumeilla että suuremmalle yleisölle tarkoitetuissa julkaisuissa esille jo 1800-luvun klassisen afasiadiskurssin keskiössä olleen teesin, jonka mukaan tämän tragedian ytimessä oli kielitaitonsa ja puhekykynsä kadottanut, mutta muuten täysjärkinen ihminen.⁴⁰ Esimerkiksi aivoinvalidin työkykyä epäillyttä työnantajaa hän muistutti, että työkalua merkitsevän *sanan* unohtaminen ei afasian kohdalla tarkoittanut välttämättä sitä, että ”potilas oli unohtanut itse asian”.⁴¹

Kuten *Keski-Suomen Sotainvalidi* kirjoitti vuonna 1948, ”kallovammainen” ei ollut ”järjenjuoksultaan abnormi” tai ”yhteiskunnalle hyödytön olento”.⁴² Samasta syystä Sotainvalidien

Veljesliiton alainen Aivoinvalidit ry. tyrnäsi jäsenistöstä nousseen ajatuksen oman tunnuksen käytöstä, sillä yhdistys halusi välttää ”psykiatrista leimaa”.⁴³ Toisaalta tähän sisältyi selkeä eronteko neurootikkoihin, psykopaatteihin ja ”rakenteellisesti” heikkoihin – mielenterveysongelmaan liittyi Suomessa vahva holhouksenalaisuutta ja laitostamista viestivä stigma. Kuten Ville Kivimäki on todennut, potilaiden ja heidän omaistensa oli yleensä helpompi vastaanottaa fysiologinen selitys kuin joutua tekemisiin mielenvikaisuuden kanssa.⁴⁴ Tämä eronteko nousi esille myös Neuvostoliiton suurhyökkäyksen aikaan kesäkuussa 1944, kun Veljesliitossa kannettiin huolta aivovamman saaneiden sotilaiden alentuneesta paineensietokyvystä. Kenttätuomioistuinten oli karkuruustapauksessa ymmärrettävä, että aivovammaisia ei tullut ”hermostumisen” vuoksi tuomita.⁴⁵

Myös sotainvalidien edunvalvojat rakensivat raja-aitaa henkisesti ja fyysisesti traumatisoituneiden välille. Näin esimerkiksi Veljesliiton toiminnanjohtaja Kurt Jansson hämmästeli Yhdysvaltain vierailullaan (1950) maan avokätistä suhtautumista sodassa ”hermojärkytyksen” saaneiden elinkorkoon. Jansson totesi pisteliääseen sävyyn, että suurin osa ”tomahtaneista” oli sairastunut ”jo ennen kuin joukkojenkuljetusalus jätti Amerikan rannikon” – hän siis väitti sota-ajan suomalaisen psykiatrian valtavirtaa mukaillen, että nämä sotilaat olivat mieleltään ”abnormeja” jo ennen sotaa, eikä sota siten ollut heidän invaliditeettinsa ensisijainen syy.⁴⁶

36. Ville Kivimäki, *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaisotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY 2013, 266–267. Tilanne oli samankaltainen myös Neuvostoliitossa ja Saksassa. Anna Krylova, ”Healers of Wounded Souls”. *The Crisis of Private Life in Soviet Literature, 1944–1946. The Journal of Modern History* 73:2 (2001), 317; Biess 2006, 70–94. Kuten Kivimäki toteaa, vasta Matti Pontevan väitöskirja (1977) käynnisti Suomessa isomman keskustelun sotaperäisistä psyykkisistä traumaista.

37. Eero Hillbom, Aivovammaisten parantamisesta ja kuntouttamisesta. *Duodecim* 4/1961.

38. L. Stephen Jacyna & Stephen T. Casper, *Neurological Patient in History*. University of Rochester Press 2012, introduction. Tunteiden ”sijainnista” ihmisessä ks. Fay Bound Alberti, *Matters of the Heart: History, Medicine, and Emotion*. Oxford University Press 2014, 143, 151–152.

39. JY NMa, DUO 4323, *Psykologia*, Esko Kosusen radioesitelmä 31.1.1955. Kuten Tuomas Hoppu kirjoittaa, ”näkyvämmistä” vammoista saadut korvaukset ja kuntoutusmatkat saattoivat herättää naapureissa kateutta. Hoppu 2015, 162.

40. Erinomainen aate- ja oppihistoriallinen tutkimus afasian käsitteestä ja sen rakentumisesta 1800-luvun Euroopassa on Heini Hakosalo, *On Speaking Terms. Scientific Boundary Work and the Discovery of Aphasia, 1861–1874*. University of Oulu 2006.

41. Mäki 1948. Ks. myös Anu Klippi et al. (toim.) *Afasia. Aikuisten kielihäiriöiden aivoperusta ja kuntoutus*. Gaudeamus 207, 128–130. Vaikeus löytää sanoja on afasian tunnetuin ja tyypillisin oire.

42. 5000 sotainvalidia tarvitsee vielä ammattikoulutusta. *Keski-Suomen Sotainvalidi* 2/1948.

43. Jaakko J. Ranta-Knuutila, *Sodan aivovammaiset*. Sotainvalidien Veljesliitto 1992, 23.

44. Kivimäki 2013, 270.

45. Hoppu 2015, 97–98.

46. *Sotainvalidien Tiedotuslehti* 7.10.1950, 5. Toisenlaistakin ajattelua esiintyi. Esimerkiksi Veljesliiton naisjaostojen neuvottelupäivillä 1948 esitelmöineen Mervi Ahlan mielestä henkisen järkytyksen olisi pitänyt oikeuttaa invaliditeettiin.

Vallitsevat ihmis- ja kansalaisuuskäsitykset ja kulttuuriset normit vaikuttivat siihen, miten sodan haavoittamista puhuttiin. Julkisuudessa sotainvalidin ihanteeseen kuului moraalinen suoraselkäisyys, sopeutumiskyky ja itsensä voittaminen. Suomalaisen sotainvalidin perikuva ei jäänyt passivoivan köyhäinavun varaan vaan tarttui toimeen, joskus jopa ”stahanovilaiseen” tyyliin. Näin 60-prosenttinen sotainvalidi Antti Kauppien Hankasalmelta vakuutti rukiinniitossa Työtehoseuran edustajan niittämällä yhdellä kädellä ”siinä 1000 lyhdettä eli 100 kuhilasta 9-tuntisena työpäivänä ja lyhteet eivät [olleet] mitään kourauksia vaan tuollaisia tavallisen 8-tuumaisen tykin paksuisia.”⁴⁷

Mäen ja muiden asiantuntijoiden tuottamia erontekoja vajaamielisiin ja mielisairaisiin nähden on syytä tarkastella myös *kuntoutettavuuden* käsitteen kautta ja suhteessa vallitseviin lääketieteellisiin normeihin. 1940-luvulla virinnyt kuntoutusajattelu perustui invalidien työkyvyn tukemiseen, kuntoutettavuuteen ja tätä kautta yksilön taloudelliseen hyötyyn yhteiskunnalle⁴⁸, mutta ei ollut lainkaan itsestään selvää oliko kroonisesta neurologisesta sairaudesta kärsivää edes mahdollista kuntouttaa.

Aivovamma ja tunteet

Harjoituksissa pannut merkille omituiset naurunpurskahdukset, joita itekin joskus tavallaan pyytää anteeksi selittäen, ettei käsitä miksi rupeaa nauramaan.⁴⁹

Syyskuussa 1944 ”kallokellariin” tuotiin Karjalankannaksella Neuvostoliiton läpimurron aikoihin kranaatinsirun vasempaan takaraivoonsa saanut maanviljelijä (s. 1924). Mies oli aluksi täysin puhekyvytön, hänen oikeanpuoleinen näkökent-

tänsä oli sumentunut, ja luetun muistamisessa oli ongelmia. Ennakkoluulottoman kuntoutustyön seurauksena miehen puhe parani vähitellen, vaikka kiivastuessa kieli menikin aivan lukkoon:

Pot. myöntää sen itekin [...] ja sanoo, että vaikeuksia ei ole silloin kun puhuu levollisesti jonkun rauhallisen kaverin kanssa, mutta kii-rehtiessä tai hermostuessa niitä tulee.

Mäki yritti vapauttaa miehen kielenkantoja vihel-ly- ja lauluharjoituksilla, mutta huomasi pian, että tämä ei ollut ”laulumiehiä”. Marraskuun lopulla edistystä oli jo tapahtunut. Lomalla mies oli jo kyennyt ”toimittelemaan asioita” ja ainoastaan hermostuessaan rupesi änkyttämään. Kului neljä kuukautta. Maaliskuussa 1945 mies kertoi jo suunnittelevansa hakeutumista sotainvalidien kelloseppäkurssille. Vaikka Mäki tuntuu pitäneen ajatusta jopa hieman ylioptimistisena sekä miehen maalaistaustan että heikentyneiden fyysisten edellytysten vuoksi, miehen tilanne näytti silti jo varsin lupaavalta.⁵⁰

Marraskuussa 1941 perustetun aivovamma-sairaalan kuntoutuskeskeistä hoitoideologiaa ja moniammatillista työtapa on pidetty hyvin modernina. Neurokirurgian osalta se jatkoi Aarno Snellmanin 1930-luvulla aloittamaa työtä ja vakiintui 1940–1950-luvuilla Mäen ja lääkäri Eero Hillbomin johdolla aivoinvalidien huollon keskeiseksi tukipilariksi Suomessa.⁵¹ Laitoksen esikuvallisuuteen kiinnitti myöhemmin huomiota Lapinlahden psykiatrisessa sairaalassa lääkärinä (1953–1963) toiminut Erik Anttinen, joka työskenteli samanaikaisesti aivoinvalidien parissa. Anttisen mukaan moni Lapinlahden lääkäreistä osallistui samalla aivovammaisten kuntoutustyöhön ja oppi siellä ajattelemaan holistisesti.⁵²

Ks. Henripekka Kallio, *Rattaaksi yhteiskuntakoneistoon. Sotainvalidihuolto, sotainvalidien järjestötoiminta ja vammaiskäsitykset Suomessa 1940–1955*. Jyväskylän yliopisto 2006, 107. Kysymystä invaliditeetin käsittämisestä suhteessa psyykkiseen traumaan ei ole mahdollista tässä yhteydessä käsitellä syvällisemmin, vaikka syytä olisi. Esimerkiksi Ahlan suhteen hieman epäselvää on, käsittikö hän invaliditeetin korvauspoliittisesti vai oliko pikemminkin kyse puheenvuorosta henkisen trauman todellisuuden laajemman *tunnustamisen* puolesta.

47. Miehiä työnsä ääressä. *Keski-Suomen sotainvalidi* 5/1951, 7–8. Vrt. Krylova 2001. Myös Neuvostoliitossa julkiseen kuvaan kuului palavasieluisesti itsensä ylittävä sotainvalidi.

48. Leppälä 2014, 150–151; Harjula 2015, 217–218.

49. JYM NMa, DUO 4323, Potilasaineistot (‘Johannes’), Hoitopäiväkirja 3.11.1944.

50. JYM NMa, DUO 4323, Potilasaineistot (‘Johannes’), Hoitopäiväkirja 22.9.1944.

51. Ranta-Knuuttilla 1992, 26, 58; Hoppu 2015, 136–137.

52. Iikka Hautamäki, *Mielisairaala avohoidon kehityksen perustana Suomessa. Perhehoito 1900-luvun alkupuoliskolla ja Erik Anttisen johtama sairaalareformi Pitkäniemessä 1960- ja 1970-luvuilla*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2013, 65–67.

Anttisen käsitys saa tukea ruotsalaisen pedagogin Torsten Husénin kirjoituksesta (1948), jossa tämä kertoi vierailustaan Helsingissä sota-aikana.⁵³ Husén oli huomannut, että neurologin ja ”Gelbin ja Goldsteinin luona oppia saaneen” psykologin suhde oli sairaalassa poikkeuksellisen tasa-arvoinen ja siksi työ kantoi hedelmää. Kansainvälisesti verkostoitunut Mäki puolestaan kuvasi laitoksen toimintaa *Nordisk Psykologi* -lehdessä (1949) rinnastaen sen Iso-Britannian *Brain injuries unit* -nimellä tunnettuun työyhteisöön.⁵⁴

Psykologian läheinen yhteys käytännön lääkäriyhteyhön oli 1940-luvun Suomessa poikkeuksellista.⁵⁵ Suomalainen psykiatria oli 1960-luvulle asti biologisesti orientoitunutta, ja psykiatrit pitivät tiukasti kiinni asiantuntijavallastaan. Akateemiset psykologit olivat perinteisesti keskittyneet enemmän oman alansa teoreettis-filosofisiin ulottuvuuksiin ja vierastaneet psykologian mahdollisia yhteiskunnallisia sovelluksia.⁵⁶ Kliinisten psykiatrien ja psykologien reviirit eivät ennen 1950-lukua juuri kohdanneet.⁵⁷ Tässä psykologia-tieteiden historian yleiskuvassa sodanjälkeisten vuosien aivovammasairaala muodostaa kiinnostavan poikkeuksen.

Mäen johtaman ”psykologis-pedagogisen” yksikön kuntoutustoimintaa on mielekästä tarkastella osana neurologian ja erityisesti afasiaa koskevan ajattelun holistista kritiikkiä.⁵⁸ Siihen kuului keskeisesti optimistinen ajatus kuntoutumisesta, jonka mukaan terveenä säilyneet aivojen osat voivat ottaa haltuun vaurioituneiden osien toimintoja. Tämä puolestaan oli kriittisessä suhteessa 1800-luvun neuropatologisen valtavirran

lokalisatioteoreettiseen viitekehykseen, jonka mukaan ”korkeammat psyykkiset toiminnot” sijaitsivat funktionaalisesti (ja vammautuneen kannalta kohtalokkaasti) aivokuoren tietyissä osissa.⁵⁹ Erityisesti ensimmäisen maailmansodan aivovammaisia hoitanut Kurt Goldstein korosti kuntoutuksen näkökulmaa ja kritisoi *Fin de siècle* ajan psykiatrilta tyypillistä terapianihilismiä ja diagnoositapoja. Juuri paranemisen ongelma oli hänen mielestään mekanistisesti ajattelevien 1800-luvun afasiatutkijoiden pimeä kohta.⁶⁰ Potilasta puolestaan oli tarkasteltava fenomenologisesti, sairauden (ja terveyden) kokemuksesta käsin.

Goldsteinin mukaan sairauden aiheuttama vähentyneen toimintakyvyn kokemus aiheutti ihmisessä eksistentiaalisen kriisin, jota oli mahdollon kestää kompensoimatta sitä tavalla tai toisella. Goldstein esitti, että aivovammainen teki tätä sopeuttamalla toimintaansa vähentyneiden kykyjen mukaisiksi. Kielen ja kommunikaation häiriöistä kärsivät puolestaan olivat menettäneet ”maailmaa kohti” orientoitumisen työkalun, kielen, ja siksi tämä menetys kosketti heidän koko persoonallisuuttaan.⁶¹ Kuten Mäki kirjoitti vuonna 1948, afaatikoilla aivovamma ”oli särkenyt jotain, mikä on erityisesti ja yksinomaan inhimillistä”.⁶²

Psykologinen näkökulma kuntoutukseen merkitsi potilaan tunne-elämän huomioimista sekä biologisella että psykososiaalisella tasolla. Mäen neuropsykologinen viitekehys näyttää Goldsteinin ohella perustuneen 1900-luvun brittiläiseen afasiatutkimukseen, mutta hänen tapansa käsitteellistää järjen ja tunteiden suhdetta viittaa

53. Torsten Husén, Samarbetet mellan läkare och psykologer. *Svenska Läkartidningen* 45 (1948). Mäki viittasi Husénin kirjoitukseen vedotessaan johtamansa tutkimusyksikön puolesta sen toiminnan ollessa katkolla.

54. Mäki 1949, 18.

55. Pietikäinen 2012, 221.

56. Mikko Myllykangas, *Rappeutuminen, tiedostamaton vai yhteiskunta? Lääketieteellinen itsemurhatutkimus Suomessa vuoteen 1985*. Oulun yliopisto, 164–165; Juhani Ihanus, Psykiologia. Teoksessa Päiviö Tommila & Allan Tiitta (toim.) *Suomeen tieteen historia* II. WSOY 2000, 457.

57. Pietikäinen 2012, 221; Hautamäki 2013, 65–66.

58. Holistisesta psykologiasta ks. Mitchell Ash, Weimar Psychology in Weimar Culture. *History of the Human Sciences* 4:3 (1991). Saksalaisen holismin poliittisista ulottuvuuksista ks. esim. Anne Harrington, *The Cure Within. A History of Mind-Body Medicine*. W.W. Norton & Company 2009, 84–88.

59. Hakosalo 2006, 15–56. Ks. myös Richard Leblanc, *Fearful Asymmetry. Bouillaud, Dax, Broca, and the Localization of Language, Paris, 1825–1879*. McGill-Queen’s University Press 2017.

60. Anne Harrington, A feeling for the ”whole”. The holistic reaction in neurology from the fin de siècle to the interwar years. Teoksessa Mikulaš Teich & Roy Porter (toim.) *Fin de Siècle and its legacy*. Cambridge University Press 1990, 257.

61. Harrington 1990, 266–269.

62. Mäki 1948.

■ Kuva 3. Tuokio potilaan kanssa. Lähde: Jyväskylän yliopisto / Avoimen tiedon keskus, tiedemuseo.

kiinnostavasti myös neurologian klassikko John Hughlings Jacksonin (1835–1911) evolutionistiseen ajatteluun. Hughlings Jacksonin mukaan afasia haavoitti erityisesti tahdonalaisia toimintoja (*paralysis of the will*), mutta jätti samalla ”automaattiset toiminnot” koskemattomaksi (vrt. kiroilu).⁶³ Korkeampien aivotoimintojen kontrollifunktion katoaminen merkitsi ”taantumista” (*retrogression*), Mäen termein kohti ”alkeellista vietti- ja vaistoelämää”. Hän vertasi haavoittunutta ”fyysillisen elämän kokonaisuutta” palloon, josta uloimmat kerrokset olivat ”karisseet pois”:

Tästä syystä tällainen aivosairas, nimenomaan jos häntä ivapuhein tahi muuten ärsytetään, helpommin sortuu esim. primitiivisiin väkivallantekoihin kuin normaalin aivokuoren toiminnalla ja sen mahdolliseksi tekemällä itsevalvontajärjestelmällä varustettu yksilö.⁶⁴

Mäki kuvasi erään potilaan ”kiihtymistilaa” siteeraamalla kirjettä⁶⁵, jonka tämä oli lähettänyt. Mäen mukaan kiihtymyksen taustalla oli potilaan liian lyhyenä pitämä loma ja päivärahojen maksussa ilmaantunut ongelma. Kirjeen katkonainen ilmaisu ilmentää puhuttelevalla tavalla aivovamman kielioppia:

[...] pakottaa, kun lähden Helsinkiin [...] Jos ylilääkäri on määrännyt, että 1 kk kuluttua saan takaisin. Ylilääkärin ja potilas. Ylilääkärin määrää ja voi potilas toista mieltä. Masentunut kuin minä. Haavoittunut ja lääkäri. Jos 2 kk takaisin, minä kerron, että lomani koitui hyväksi. Jos taasen 1 kk tulen tänne, niin olen

täsmälleen kuin lähtiessäni taikka voi hyvin vähän. Yhteispuolella lääkärin ja haavoittunut yhteisparas. Mutta ei määrää joku muu. Kun kerran koulussa opitaan kunnollisesti, taikka jää luokalleen. Minä olin yrittänyt parastani elämän koulussa. Jos määrää joku muu. Niin sota on määräävä laki. Minä teen parastani, vaikka ennenkin. Konekin rasvataan, minä olen kone, mutta kuitenkin ihminen ja haavoittunut.⁶⁶

Potilas olikin poikkeuksellisen huonossa kunnossa. Kieliharjoituksiin meni huomattavasti enemmän aikaa kuin tavallisesti. Esimerkiksi lausetta *mies sytytti tulitikun* etsiessään potilas näytti paitsi hyvin väsyneeltä myös kaiken käsityskynsä menettäneeltä. Lopulta etsitty sana saatiin potilaalta puristetuksi lukemalla pariin kertaan *Sotamarssin* alkusäkeet (”Syttynyt on sota julma”). ”Erityisesti tällaisina päivinä”, Mäki kirjoitti viitaten kuntoutusprosessin ylä- ja alamäkiin, näytti siltä että potilaan ”kokonaispersoonallisuus” oli vakavasti kärsinyt.⁶⁷

Psykososiaalinen näkökulma korosti yksilön ja hänen ympäristönsä välisen suhteen uudelleen hahmottamista. Terveeksi tulemisen kokemus vaati miljöötä, joka ei uhkaisi potilaan uutta ”rajoitettua minää”. Monenlaisista päänsäryistä kärsivien aivoinvalidien kannalta tämä tarkoitti rauhallista kotia ja sopivaa työympäristöä.⁶⁸ Esimerkiksi artikkelin alussa esitellyn vänrikki Koskisen tapauksessa kotiasia tuli ajankohtaiseksi, kun perheellinen mies pääsi Helsinkiin opiskelemaan kuvataiteilijaksi. Asunto-ongelman ilmaantuessa Mäki lähetti kaksikin vetoomusta Helsingin huoneenvuokralautakunnalle, jotta Koskinen saisi asunnon, sillä ”vieraassa ympäristössä [aivovammaisella] oli voitettavana monia vaikeuksia, joita luonnolliset kotiolosuhteet olisivat omansa tuntuvasti lieventämään”.⁶⁹ Asuntopula olikin

63. Ks. esim. Hakosalo 2006, 161; Alberti 2014, 151–152.

64. JYM NMa, A 3743, Sielutieteen pääpiirteet (osa julkaisemattomasta käsikirjoituksesta, n. 1940-luvun alku).

65. Mäki kannusti potilaita kirjoittamaan lomalta sairaalaan kirjeitä. Niiden perusteella hän seurasi sekä kielen kehitystä että piti prosessin yleistä mielekkyyttä ja motivaatiota yllä.

66. JYM NMa, DUO 4323, Potilasaineistot (’Ilmari’), Hoitopäiväkirja 1.11.1943.

67. Ibid.

68. Malinen 2014, 223–224. Malinen kirjoittaa, että myös aivovammaiset itse ja heidän puolisonsa kirjoittivat huoneenvuokralautakunnalle osoitetuissa asuntohakemuksissaan, että vaikeat asunto-olot lisäsivät heidän ärtyisyyttään.

69. JYM NMa, DUO 4323, Sekalaisia aineistoja, Niilo Mäen kirjeet Helsingin kaupungin Huoneenvuokralautakunnalle 15.3.1947 ja 12.12.1947.

tuohon aikaan invalidien työllistymistä haittaava ongelma, sillä niin ammattikurssia kuin itse työpaikkaa varten tarvittiin myös koti.⁷⁰

Yhteiskuntaan sopeuttamisen ongelmat

Työ nähtiin sotainvalidihuollossa jo talvisodasta alkaen sekä terapian resurssina että keskeisenä yhteiskuntaan sopeuttamisen keinona. Tässä seurattiin yleiseurooppalaisia toimintamalleja. Sekä psykologista testausta että askarteluterapiaa harjoitettiin jo sotasairaaloissa.⁷¹ Sotainvalidien työelämää sijoittaminen oli myös osa isompaa sodan jälkeistä kysymystä yhteiskunnallisen työn rationalisoinnista.⁷² Mahdollisimman moni invalidi haluttiin palauttaa takaisin tai (uudelleen)kouluttaa ”rattaaksi yhteiskuntakoneistoon” – siihen työtehtävään, johon hänen toimintakykynsä ja persoonallisten edellytystensä puolesta ajateltiin kuuluvan.⁷³

Psykologia kasvatti jo sota-aikana merkitystään invalidien parissa tehdyn kuntoutuksen ohjenuorana. Ajateltiin, että fyysinen vamma oli haavoittanut myös mieltä, jopa muuttanut persoonallisuuden rakennetta. Näin esimerkiksi ammatinvalintaa koskevissa neuvontatilanteissa oli syytä ymmärtää invalidille ominaista ”sie-lullista asennoitumista”, kuten työelämän ulkopuolelle ajautumisen pelosta johtuvaa ”mielennäköisyyttä”, katkeruutta ja uskonpuutetta.⁷⁴ Helsingiläisten invalidien parissa työskennellyt ammattineuvoja Veikko Helasvuo kirjoitti, että joskus auttajan ja autettavan kohtaamiset olivat hankalia. ”Neuvottelutilanteet” saattoivat venyä pitkiksi, ja ”jotkut [invalidit] tuntuivat suorastaan apaattisesti suhtautuvan koko asiaan tai esittävän keskustelun kuluessa vain yksipuolisesti negatiivisia huomautuksiaan”.⁷⁵ Työmarkkinat

eivät antaneet armoa invalidille – siksi Helasvuon mukaan oli tukeuduttava psykologisiin diagnooseihin ja asiantuntijatukeen. Hän ehdotti, että kaikista invalideista oli lähetettävä työnantajalle lääkärin kirjoittama anatominen kuvaus sekä psykologinen luonnehdinta, jotta heidän käyttäytymistään voisi paremmin ymmärtää.

Myös vaikeasti työllistyville aivovammaisille pyrittiin osoittamaan heille soveltuvia työpaikkoja. Sotainvalidien Työhuoltoviraston julkaisemissa ohjeissa määriteltiin tarkkaan, mihin ammattiin erityisesti aivovammainen voitiin ominaisuuksiensa puolesta sijoittaa. Autonasetajaksi kallovammainen ei sopinut, sillä työ vaati ”liikuntaa, kumartumista ja liikkumista auton allakin”, kun taas vaatturikurssi sopi hänelle hyvin, kunhan vain näkökyky oli tarpeeksi hyvä ja henkilö itse ”kehityskykyinen” ja ”hyvän maun omaava”.⁷⁶ Muiden sotainvalidien tapaan aivovammaisten toimeentulon ja sopeutumisen ongelma ymmärrettiin työhön soveltumisen ongelmana.

Työelämää koskevien subjektiivisten odotusten ja objektiivisten mahdollisuuksien harmonisointi kuului olennaisesti Mäen johtaman ”psykologis-pedagogisen yksikön” toimenkuvaan. Tässä Mäki seurasi myös opettajansa Goldsteinin ajatuksia, joiden mukaan potilasta kuntoutettiin erityisesti mielekkääseen arkeen ja työhön kiinnittymiseksi. Aivovammaisten työllistämistä koskevassa ohjekirjassa (1945) Mäki ja psykiatri Eero Hillbom muistuttivat työnantajia, että invalidin tunne-elämä oli sekä biologisesti että sosiaalipsykologisesti haavoittuvainen. Toisinaan aivovammaisilla oli ongelmia kuullun ymmärtämisessä, ja siksi he usein väistivät sosiaalisia suhteita välttääkseen noloja tilanteita:

70. *Sotainvalidien veljesliiton tiedotuslehti* 10.5.1947, 4. Ks. myös Irja Heiskanen, *Aivoinvalidien sopeuttaminen ja sopeuttaminen yhteiskuntaan*. Pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteellinen korkeakoulu 1947.

71. Niilo Mäki, Sotainvalidien huolto eräänä viime maailmansodan kysymyksenä. *Suomalainen Suomi* 5, 1941; Johannes Heinonen, Askarteluhoidon periaatteista ja yleisestä organisaatiosta. *Sotilaslääketieteellinen Aikakauslehti* 4/1947, 119–125; Carl Wegelius, Sysselsättningssterapien på militärsjukhus under krigstid. *Sotilaslääketieteellinen Aikakauslehti* 4/1947, 132–138.

72. Pauli Kettunen, Työsuojelun tieto ja valta. Teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historia. Korvesta konttoriin*. SKS 1999, 247–249.

73. Ks. esim. Mikko Valjakka, *Ohjeita uuden ammatin valitsemisesta sotainvalideille*. Sotainvalidien työhuoltoviraston julkaisu 3. Nyland 1944, 5.

74. Veikko Helasvuo, Eräitä invalidien huoltoon, lähinnä ammattikasvatukseen liittyviä näkökohtia. *Huoltaja* 32:10 (1944), 240.

75. Ibid.

76. Valjakka 1944, 18.

Toisinaan tällainen mies kuitenkin salaa heikkoutensa ja vastaa reippaasti, vieläpä monisanaisestikin, vaikka ei ole kysymystä täysin käsittänyt. Seurauksena voi olla, että hän puhuu enemmän asian vierestä kuin itse asiasta, joskus vallan yllättävästi, mikä taasen panee ympäristön pudistelemaan päätänsä ja arvelemaan, että hänen ajatuselämänsä on pahasti sekaisin.⁷⁷

He suosittelivat, kuin lasta suojellen, että aivo- vammaisen olisi syytä miettiä ”sosiaalisen ammatin välttämistä”. Mäen ja Hillbomin mukaan sotaperäisistä aivoammoista kärsivät olivat usein työnantajan kannalta ongelmallisesti ”aloitekyvyttömiä”. Heidän ”normaalien sieluntoimintojensa heikkeneminen” puolestaan saattoi ilmetä ”tuskastumisena” omaan alentuneeseen toimintakykyyn. Tämä saattoi johtaa jopa ”itkukohtauksiin [...] ja kaiken seuran välttämiseen”. Sekä työnjohdon että muiden työntekijöiden oli syytä suhtautua ymmärtäväisesti tällaiseen käyttäytymiseen.⁷⁸

Sosiaalisen sopeutumisen lisäksi vammautuneen oli sopeuduttava uuteen henkilökohtaiseen eksistenssiin, jonka kehollinen muutos aiheutti. Kuten jo aikaisemmin olen todennut, Mäen ja Goldsteinin ajattelussa aivo- vammaisen muuttunut tunne-elämä käsiteltiin sosio-biologisena faktana. Mutta tunteilla oli merkityksensä myös psykologin ja potilaan kohtaamisissa. Voi nimittäin väittää, että psykologi tulkitsi tunteiden ilmaisuja omasta sosiaalisesta todellisuudestaan, arvomaailmastaan ja asiantuntijuudesta käsin. Millaiset tunteiden ilmaisut näyttivät hänestä normaaleilta ja mitkä puolestaan patologisilta, poikkeavilta tai vain vieraudessaan epämiellyttäviltä?

Huhtikuussa 1944 hoitoon tuotiin nuori mies, joka oli ampunut itseään päähän ja maannut sotasairaalassa kokonaisen vuoden miltei puhumattomana. Seikkaperäisestä hoitopäiväkirjasta hahmottuu kuva pitkästä ja vaikeasta prosessista, jonka peruslähtökohta oli fysiologisen tilanteen selvittäminen: ”puhaltaminen omaan käteen

ikään kuin palaneeseen kohtaan [...] käy hyvin päinsä [...] sen sijaan pässin tai lampaan määkkinen ei vielä onnistu.” Laulamisen ohella ääntä yritettiin saada esille myös murisemalla, yksimällä ja viheltämällä, mutta kuntoutusprosessi eteni tahmeasti ja oli aika syventyä tarkemmin potilaan elämäkertatietoihin. Kansakoulun koululausunnosta heräsi epäily, oliko ”hiljainen, arka ja syrjäänvetäytyvä” poika koskaan oppinut lukemaan ja kirjoittamaan. Kuten Mäki asian ilmaisi kirjeessä kansakouluntarkastajalle, niukoissa oloissa olisi ”turhaa tuhlausta” käyttää runsaasti aikaa ”abnormaalisen” miehen kuntouttamiseen, ”niin humanitääristä kuin se tietysti olisikin”.⁷⁹ Rakenteellisen ”vajaamielisyyden” mahdollisuus nosti esille kysymyksen *kuntoutettavuudesta*.

Tästä huolimatta mies ei poistunut aivo- vamma- sairaalan vaikutuspiiristä. Vuosien taistelun jälkeen Mäki päätyi kuitenkin korostamaan rakenteellista poikkeavuutta. Potilas oli muuttunut helposti ärtyväksi, kirotti ”karkeasti ja äänekäästi ja oli haluton osallistumaan oppitunneille”. Edes köyhissä oloissa eläneet omaiset eivät toivoneet miehen paluuta, sillä tämä oli ”aina niin huonolla tuulella ja eritänkin naisväelle jotta ei öisin uskalla nukkua olenkaan että nyt tällä tietoa ainakaan me ei oteta häntä tänne [...]”⁸⁰

Käyttämästäni potilasaineistosta on toistaiseksi löytynyt vain yksi afasiatapaus, jonka hoito keskeytyi läheteellä mielisairaalaan. Syksyllä 1941 Mäen terapiaan tuotu aivo- vammaisen mies oli menettänyt myös oikean kätensä ja opetteli siten puhumisen lisäksi kirjoittamaan vasemmalla. Aluksi hän edistyi hyvin, mutta jo tammikuussa tilanne oli huonompi: potilas oli vuoroin masentunut ja kiihtynyt, pyrki ”keinolla millä hyvänsä heti palaamaan kotiin” ja oli epäluuloinen ja pakkomielteinen. Hän kieltäytyi myös sairaalan työterapiasta, joka Mäen mukaan oli ”henkisen vireyden” ja ”itseluottamuksen” kannalta hyvin tärkeää. Haluttomuus osallistua kuntoutukseen näyttää kielineen sellaisesta sopeutumattomuudesta, johon ei aivo- vamma- sairaalassa löytynyt vastausta.

77. Niilo Mäki & Eero Hillbom, *Aivo- vammojen Seurauksista ja niiden huomioonottamisesta työssä ja työhönsijoituksessa*. Sotainvalidiiden työhuoltoviraston julkaisuja N:o 4. Sotainvalidiiden työhuoltovirasto 1945, 15–16.

78. *Ibid.*, 7.

79. JYM NMA, DUO 4323, Potilasaineistot (’Armas’), Mäen kirje kansakouluntarkastajalle 25.7.1944.

80. JYM NMA, DUO 4323, Potilasaineistot (’Armas’), Omaisen kirje Mäelle 23.11.1948.

Sodan jälkiä korjaamassa

[...] ei suoralta kädeltä muista vaimonsa ja vanhempiensa nimiä [...] kaupungin lähellä olevan harjun nimeä ei muista, mutta kysyttäessä Tampereen kalja- ja oluttehtaita, vastasi sanalla ”Pyynikki”, oivaltaen heti itse, että sehän on myöskin harjun nimi.⁸¹

Neuropsykologisen kuntoutuksen historia on sodan uhrien historiaa. Yksi modernin kuntoutusajattelun kehittäjistä, yhdysvaltalainen Yehyda Ben-Yishau (s. 1933), itsekin Kurt Goldsteinin oppilas, suunnitteli vuonna 1974 rehabilitaatio-ohjelman Yom Kippurin sodassa haavoittuneille israelilaisille aivovammaisille.⁸² Myös Niilo Mäen ja hänen työtovereidensa kuntoutusajattelu kehittyi ja kiteytyi osana sodan jälkien korjaamisen laajempaa kansainvälistä kontekstia, kuitenkin vuorovaikutuksessa vammautuneiden sotilaiden kanssa.

Tässä artikkelissa käytetyt aineistoesimerkit avaavat tärkeän näkökulman potilastyöhön prosessina ja paikoin kivisenä tienä ylä- ja alamäkiin. Ne ovat myös emotionaalisesti koskettavaa luettavaa. Mäen lähestymistapaa kuntoutukseen voidaan kutsua yksilöstä lähteväksi ja sosiaalipsykologiseksi, sillä hänen mielestään onnistunut ”yhteiskuntaan palauttaminen” edellytti sekä yksilön sopeutumista omaan vammaansa että sosiaalisen ympäristön sopeutumista vammaisen muuttuneisiin tarpeisiin ja tunne-elämään.

Mäen johtaman psykologis-pedagogisen yksikön hoitoideologiaa on mielekästä analysoida suhteessa afasiatutkimuksen ja -terapien siihen eurooppalaiseen traditioon, joka korosti kuntoutumisen mahdollisuutta. Juuri tämä tekee hänen toiminnastaan myös lääketieteen historian kannalta huomionarvoista. Varsinkin aivovammojen neuropsykologiaa koskeva tietämys oli suomalaisten lääkäreiden keskuudessa vielä vähäistä.⁸³ Siksi Mäen kaltaisten sillanrakentajien ja tieteen

yleistajuistajien rooli oli hyvin tärkeä. Invalidien toimintakyvyn puolesta tehty työ ja siihen kytkeytynyt sopeuttamiseksi kasvatti kuntoutusajattelun relevanssia myös yhteiskunnassa laajemmin.⁸⁴

Vammaishistoriassa on 1990-luvulta alkaen korostettu vammaisuuden (*disability*) sosiaalisesti rakentunutta ja kokemuksellista luonnetta kapean ”lääketieteellisen katseen” sijasta. Vamman kanssa elävät ihmiset eivät ole vain potilaita vaan myös työntekijöitä, vanhempia ja avio- puolisoita, olkoonkin vaikkapa yksijalkaisia tai silmäpuolia.⁸⁵ Rosemary Garland Thompsonin mukaan vammaisuudessa on ensisijaisesti kyse kulttuurisesti konstruoidusta, mutta lääketieteellisesti oikeutetusta eronteosta, ja siksi vammaisuutta on syytä käsitellä yhdessä esimerkiksi sukupuolen, luokan ja etnisyyden kategorioiden kanssa.⁸⁶ Sosiaalisen konstruktivismin lähtökohdista ponnistavan vammaishistorian ei kuitenkaan tule jäädä kulttuuristen representaatioiden tasolle vaan pyrittävä määrätietoisesti käsitteellistämään yksilön ja yhteiskunnan kohtaamia. Neurologisen sairauden tai vammaisuuden kokemushistoriaa etsittäessä on syytä pyrkiä ymmärtämään sen vierautta ja pelottavaakin toiseutta, muuttunutta olemassaolon kokemusta. Tässä artikkelissa etualalle nostettujen aivovammaisten kohdalla tämä muutos on voinut olla hyvinkin merkittävä.

Psykologian historiassa Niilo Mäkeen on kiinnitetty vähän huomiota. Suuren osan ajastaan luottamustehtävissä, organisatorisessa kehitystyössä ja kansainvälisissä järjestöissä toimineelta Mäeltä ei ole jäänyt paljon sellaista julkaistua tuotantoa, jossa hän olisi eritellyt omia psykologisia peruskäsityksiään kovin syvällisesti. Toisaalta hänen merkityksensä neuropsykologian ja erityispedagogiikan pioneerina, julkisena keskustelijana ja psykologian kansanomaistajana tunnustetaan. Tieteen ja yhteiskunnan raja-alueilla toiminut hahmo on jäänyt ”perinteisen” tieteenhistorian

81. JYM NMa, DUO 4323, Potilasaineisto (’Eino’), Hoitopäiväkirja 10.1.1943.

82. Barbara A. Wilson et al. (toim.) *Neuropsychological Rehabilitation. The International Handbook*. Routledge 2017, 9. Kuntoutusajattelun läpimurrosta II maailmansodan Iso-Britanniassa ks. Julie Anderson, *Disability and Rehabilitation in Britain*. Manchester University Press 2011.

83. Ks. esim. U. K. Kiviranta & Niilo Mäki, Erikoinen tapaus ns. puhdasta sanamykkyyttä. *Duodecim* 68:11 (1952).

84. Ks. esim. Ranta-Knuutila 1992, 39. Kiitän toista referaattia sopeuttamiseksi ideologian merkityksen tähdentämisestä.

85. Vrt. Simo Vehmas, Vammaisuus kulttuurisena konstruktiona. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo & Hannu Salmi (toim.) *Terveystyö kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. K&H 2012, 274–275, 283–284.

86. Thompson 1997, 5–6.

katveeseen, vaikka juuri soveltavien tieteiden kentän tarkastelu tarjoaisi kiinnekohtia tieteen ja yhteiskunnan molemminpuolisen vuorovaikutuksen tutkimiseksi.⁸⁷ Mäen kaltaisia akateemisia toimijoita olisikin kiinnostava tarkastella lähemmin juuri tieteen yhteiskuntasuhteen kontekstissa. Kuten aikaisempi tutkimus on osoittanut, vaikkapa yksilöiden sopeutumista tai persoonallisuuden sosiaalista rakentumista koskeva tieto kytkeytyi 1900-luvulla monin tavoin myös yhteiskuntasuunnitteluun (*social engineering*).⁸⁸ Yhdysvalloissa, muun muassa opettajansa Edward Sapirin kautta, Mäki tutustui erityisesti yhteiskunnallisen insinööriyön liberaaliin muotoon.⁸⁹

Tässä artikkelissa olen voinut vain sivutomaia tärkeitä teemoja, joita toisen maailmansodan vielä raivotessa käynnistynyt sotainvalidikuntoutus tarjoaa. Vaikka olen korostanut Helsingissä sijainneen aivovammalaitoksen merkitystä, tämän ei tulisi hämärtää sosioekonomisten erojen ja maantieteen merkitystä hoidon saatavuudelle ja ehkä myös diagnooseille. Ainoan asiantuntevana pidetyn laitoksen sijainti etelärannikolla johti krooniseen jonotusongelmaan maassa, jossa kokemusta aivovammojen hoitamisesta ei juuri ollut. Lisäksi erikoislääkärin vastaanotolle pääseminen tai lääkärinlausunnon hankkiminen sotavammakorvausta varten oli vielä 1960-luvulla sotainvalideille vaikeaa.⁹⁰

Lisätutkimusta vaatii myös kysymys toisen maailmansodan aivovammojen tutkimuksen ja kuntoutuksen suhteesta sosiaalilainsäädännön kehitykseen ja julkisen tukipolitiikan perusteluihin. Olisi kyynistä väittää, että medikaalinen intressi aivovammojen tieteelliseen tutkimukseen perustui vain siihen, että julkisista varoista maksettavaa elinkorkoa varten määriteltävä niin kutsuttu haitta-aste oli selvitettävä niin tieteellisesti kuin mahdollista. Silti aivovammasairaala oli maan ainoa tällaisten lääkärinlausuntojen antaja ja tämä työ vaati asiantuntijoilta oireiden syyseuraussuhteiden tarkkaa selvittämistä.⁹¹ Karl Figlio mukaan tällaiset tiedontarpeet kertovat siitä, miten sairaudet ja niitä koskeva tieteellinen kiinnostus heijastavat yhteiskunnallisia ja poliittisia suhteita.⁹² Lääketieteen historiaa on näiltäkin osin kirjoitettava unohtamatta kulttuurista, yhteiskunnallista ja sosioekonomista kontekstia.

Haluan lämpimästi kiittää Suomen Kulttuurirahaston Keski-Suomen rahastoa tutkimukselleni osoitetusta tuesta.

FT **Tuomas Laine-Frigren** työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. **Sähköposti:** tuomas.laine-frigren@juu.fi.

87. Jussi Silvonen, Sielutieteestä psykologiaan. Suomalaisen psykologiahistorian haasteita. *Psykologia* 52:2-3 (2017), 91-92.

88. Ks. esim. Petteri Pietikäinen & David Clark, The psychology of adjustment in the United States from the late 19th century to World War II. *European Yearbook of the History of Psychology* 3 (2017).

89. Dennis Bryson, Personality and Culture, the Social Science Research Council, and Liberal Social Engineering. The Advisory Committee on Personality and Culture, 1930-1934. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 45:4 (2009), 355-386.

90. Laine-Frigren (toim.) 2010, 307-308. Ks. myös Ranta-Knuutila 1992, 69-70.

91. Aivovammasairaalan diagnostiikkaan kiinnitti huomiota myös Karoliinisen sairaalan psykiatrisen klinikan psykologi Carl-Otto Jonsson. Kirjeessään Mäelle hän kertoi, että Ruotsissa oli suuri tarve psykologisille testeille, joilla "todelliset" aivovammat oli mahdollista erottaa "neurasteniasta", ja tiedusteli löytyisikö Helsingistä tähän ongelmaan hyviä uusia ratkaisuja. JYM NMa, DUO 4323, Sekalaisia aineistoja, Carl-Otto Jonssonin kirje Mäelle 16.3.1950. Ks. myös Eero Hillbom & Martti Kaila, Om psykoser efter hjärntrauma. *Nordisk Psykiatrisk Medlemsblad* 3:155 (1949).

92. Karl Figlio, How does illness mediate social relations? Workmen's compensation and medico-legal practices, 1890-1940. Teoksessa P. Wright & A. Treacher (toim.) *The Problem of medical knowledge. Examining the social construction of medicine*. Edinburgh University Press 1982.

Olli Kleemola

Unohdetun sodan unohdetut kuvat?

Lapin sota suomalaisissa ja saksalaisissa kuvateoksissa

Uusi sotahistoria on merkittävästi laajentanut sotahistoriallisissa tutkimuksissa käytettyjen lähdeaineistojen kirjoa. Sotapäiväkirjojen ja muiden sodankäynnin taktiikasta, strategiasta, kampanjoista ja logistiikasta kertovien lähteiden rinnalle ovat tulleet muun muassa sotilaiden omat muistelmat, päiväkirjat, kirjeet ja muut aineistot, joiden valossa sotaa tutkitaan kokemuksena ja muistamisen näkökulmasta. Yhtäaikaisesti lähdeaineistojen kanssa monipuolistuneet tutkimusnäkökulmat ovat johdaneet käytettyjen metodien laantumiseen.¹

Yhdessä mielessä uusi sotahistoria ei ole kuitenkaan vielä irrottautunut historian tutkimuksen traditioista: sen lähteet ovat yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta tekstuaalisia. Samanlaisesti kuvat ovat nykyään yhä tärkeämmässä roolissa viestinnässämme². ”Sotaa kokemattomien ihmisten käsitys sodasta muotoutuu nykyään pääasiallisesti sodasta otettujen valokuvien pohjalta”³, totesi amerikkalainen esseisti Susan Sontag *The New Yorkerin* artikkelissa joulukuussa 2002. Yhtenä syynä tekstuaalisten aineistojen valtakauden jatkumiseen voidaan pitää historioitsijoiden keskuudessa vallitsevaa skeptisyyttä

kuvien lähdearvoa kohtaan. Sekunnin murto-osan tapahtumasta vangitsevat valokuvat eivät kykene kertomaan esimerkiksi taistelun kulusta ja tilanteen kehityksestä yhtä laajasti ja tarkasti kuin vaikkapa taisteluun osallistuneiden yksiköiden sotapäiväkirjat.

Kuvien tutkimus ja kriittinen tarkastelu ovat kuitenkin sotahistoriassa tärkeitä, koska sotakuva on usein tuotettu propagandistisiin tarkoituksiin eli ne välittävät propagandistista sanomaa. Nimenomaan sotakuvilla on usein voimakas merkityslataus, joka tekee tietyistä kuvasta tunnetun, jopa ikonisen symbolin jollekin tapahtumalle⁴. Kuvilla on merkittävä osuus kollektiivisen muistimme ”tukipuuna” ja historiakuvamme muotoutumisessa⁵. Sosiaalipsykologi Harald Welzerin mukaan muistimme tarvitsee kuvia, joihin kerrottu ja muistettu historia kiinnittyy. Welzer menee lausunnoissaan jopa niin pitkälle, että hänen mukaansa ei ole olemassa historiaa ilman kuvia.⁶

Yksi kuvien merkityksestä kertova julkaisu-tyyppi ovat sotahistorialliset kuvateokset, joilla on takanaan pitkä traditio. Ensimmäiset sotaa käsittelevät valokuvateokset julkaistiin jo 1860-luvulla,

1. Joanna Bourke, Uusi sotahistoria. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva 2006, 26, 38–40.
2. Poikkeuksesta esimerkkinä Olli Kleemola, *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*. Sigillum 2016. On kuitenkin todettava, että ei-tekstuaalisten lähdeaineistojen kuten esineaineistojen käyttö on viime vuosina yleistynyt osana historian tutkimusta. Ks. esim. Alex Snellman, Esinekeskeisyys ja toimijuus vakiintumassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017). Uuden sotahistorian asemasta historian tutkimuksen kentällä ks. tämän teemanumeron katsausartikkelit.
3. Anne Wilkes Tucker, Introduction. Teoksessa Anne Wilkes Tucker, Will Michels & Natalie Zelt (toim.) *War/Photography. Images of Armed Conflict and Its Aftermath*. Museum of Fine Arts Houston 2012, 2.
4. Ikonikuvista Gerhard Paul, *Bilder die Geschichte schrieben. Medienikonen des 20. und beginnenden 21. Jahrhunderts*. Teoksessa Gerhard Paul (toim.) *Bilder, die Geschichte schrieben. 1900 bis heute*. Vandenhoeck & Ruprecht 2011, 8–11.
5. Astrid Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung*. J. B. Metzler Verlag 2017, 25–26; Eemeli Hakoköngäs & Inari Sakki, The Naturalized Nation. Anchoring, Objectification and Naturalized Social Representations of History. *Journal of Social and Political Psychology* 4 (2016), 648–649.
6. Gerhard Paul, Das Jahrhundert der Bilder. Die visuelle Geschichte und der Bildkanon des kulturellen Gedächtnisses. Teoksessa Gerhard Paul (toim.) *Das Jahrhundert der Bilder. 1900 bis 1949*. Vandenhoeck & Ruprecht 2009, 14.

Noudattaen tuhotun maan taktiikkaa, perääntyvät saksalaiset tuhosivat rauta- ja maantiesillat. Liekon sillan jäännökset

Simojoella murrettiin saksalaisten vastarinta 6. 10. Joukot ylittämässä jokea

Lapin pääkaupunkia kohtasi täydellinen tuho 15/16. 9. 1944. Katkaistuaan Rovaniemen-Petsamon valtatie osasto Laguksen miehet tapasivat Rovaniemen palavana ja sillat tuhouttuina. Saksalaisten miinoituksia löydettiin vielä vuosia jälkeinpäin

taan siellä missä saksalaiset vapaaehtoisesti luopuivat asemistaan. Onneksi olivat joukot tämän vaiheen alkaessa — marraskuun alussa — ehtineet varsin pitkälle. Esimerkiksi Muonio ja Sodankylä ehdittiin sitä ennen vallata.

Suomalaisten sidottua saksalaiset kaikkialla Tornionjoen ja itärajan välisellä alueella ryhtyivät venäläiset hyökkäämään Petsamoa vastaan. He valtasivat tämän alueen ja tunkeutuivat Norjan Ruijan itäosaan, johon sotatoumet pysähtyivät. Ne eivät näkyvästi vaikuttaneet tapahtumien kulkuun suomalaisten rintamalla. Saksalaiset pääsivät järjestyksessä ve-

tämään joukkonsa pois Lapista. Heidän viimeiset jälkijoukkonsa poistuivat Suomen alueen pohjoisimmasta osasta vasta keväällä 1945.

Lappiin tehty sotaretki asetti Suomen sodasta väsyneet puolustusvoimat vielä viimeiselle kovalle koetukselle. Ottaen huomioon olosuhteet ne selviytyivät siitä varsin hyvin. Minkäänlaista epäroimista tai velvollisuudesta kieltäytymistä ei esiintynyt. Tulevaisuutta ajatellen tällä seikalla saattaa vielä olla aavistamattoman tärkeä merkitys.

■ Kuva 1. Sivu teoksesta *Suomi tahtoi elää*. Yläriivissä kuvissa Liekon sillan jäännökset sekä suomalaisjoukkoja ylittämässä jokea. Alarivissä kuva palavasta Rovaniemestä. Lähde: *Suomi tahtoi elää* II. Sanoma OY, 1955, 362.

vain muutamia vuosikymmeniä valokuvauksen keksimisen jälkeen, ja ensimmäiset valokuvien avulla kuvitetut kirjat ilmestyivät jo näitäkin aiemmin⁷. Kuvateokset ovat edelleen suosittu sotahistorian julkaisumuoto, joka helpon lähestyttävyytensä ansiosta leviää laajalle ja on siten keskeisessä roolissa suuren yleisön historiakuvan muodostumisessa⁸. Kuvateoksen merkittävyttä on luonnehdittu seuraavasti:

Kuvateoksen suuri potentiaali piilee siinä, että sen ei tarvitse rajoittua yhteen yksittäiskuvaan, yhteen valokuvauksen keinoin vangittuun historian hetkeen, vaan se voi yhdistää lukuisia valokuvattuja todellisuuden fragmentteja ja käsitellä ja välittää näin monimutkaisia teemoja, mihin yhden kuvan mahdollisuudet eivät riitä.⁹

Kuvateoksia ei ole kuitenkaan toistaiseksi käytetty lähdeaineistona sodan muistamista tai historia-kuvaa tutkittaessa¹⁰.

Artikkelissani tutkin sitä, miten Lapin sodan aikana tuotettuja valokuva-aineistoja on käytetty sotahistoriallisissa kuvateoksissa. Käsitellen kolmea eri aikatasoa: yhtäältä sodanaikaisen propagandan näkökulmaa, toisaalta sodan kokeneen sukupolven tuottamaa muistelunarratiivia ja kolmantena sotaa kokemattoman sukupolven tuottamaa kuvallista narratiivia. Tarkastelen, miten kuvalliset narratiivit ovat ajan kuluessa

muuttuneet sekä miten suomalainen ja saksalainen kuvallinen kertomus eroavat toisistaan. Artikkelini loppupuolella pohdin valokuvien käyttöä sodan muistamisessa sekä sitä, mitä uutta kuvallisen lähdeaineiston käyttö voi tuoda uuden sotahistorian tutkimukseen. Artikkelini sijoittuu osaksi kuvallisen lähdeaineiston käyttöä painottavaa *visual history* -tutkimusperinnettä, joka painottaa kuvien merkitystä itsenäisinä, tekstistä riippumattomina toimijoina ja niiden kykyä konstruoida ja muokata todellisuuksia.¹¹

Uuden sotahistorian "alalajeista" artikkelini sijoittuu osaksi sotien muiston ja muistamisen tutkimusta, jossa painopiste on ollut pitkälti talvi- ja jatkosodassa, kuten suomalaisessa sotahistorian tutkimuksessa yleensäkin¹². Lapin sota (15.9.1944–27.4.1945) on "unohdettuna sotana" jäänyt syrjään, ja sen muisto on noussut erityisen tarkastelun kohteeksi vasta 2000-luvulla. Viime vuosina toteutetuissa tutkimushankkeissa, kuten esimerkiksi Lapin yliopiston Feeniks-hankkeessa, on huomioitu myös sodan visuaalinen muisto ainakin jälleenrakennuksen osalta.¹³ Artikkelini on Lapin sodan tutkimuksessa ensimmäinen avaus tapahtuma-ajankohtana otettujen valokuvien avulla myöhemmin konstruoituun narratiiviin. Muiden historiallisten tapahtumien osalta vastaavaa tutkimusta on kuitenkin jo olemassa. Itävaltalainen historioitsija Anton Holzer on tutkinut ensimmäisen maailmansodan kuvallisen muiston muotoutumista sotienvälisen ajan

7. Maria Schindelegger, *Das Fotobuch als Medium autonomer Kriegsberichterstattung*. Margaret Bourke-Whites Buchpublikationen zum Zweiten Weltkrieg. Teoksessa Burgu Dogramaci, Desiree Düdler, Stefanie Dufhues, Maria Schindelegger & Anna Volz (toim.) *Gedruckt und erblättert. Das Fotobuch als Medium ästhetischer Artikulation seit den 1940er Jahren*. Verlag Walter König 2016, 157.
8. Burgu Dogramaci, Desiree Düdler, Stefanie Dufhues, Maria Schindelegger & Anna Volz, *Das Fotobuch als Medium künstlerischer Artikulation. Zur Einleitung*. Teoksessa Burgu Dogramaci, Desiree Düdler, Stefanie Dufhues, Maria Schindelegger & Anna Volz (toim.) *Gedruckt und erblättert. Das Fotobuch als Medium ästhetischer Artikulation seit den 1940er Jahren*. Verlag Walter König 2016, 9–15.
9. Dogramaci et al. 2016, 14–15. Suomennos Kleemola
10. Joitakin avauksia tähän suuntaan on havaittavissa esim. Schindelegger 2016.
11. *Visual historyn* periaatteista Gerhard Paul, *Visual history. Version 3.0*. Historian verkkotietosanakirja Docupedia-Zeitgeschichte 2014, https://docupedia.de/zg/Visual_History_Version_3.0_Gerhard_Paul (18.6.2018).
12. Suomalaista historiakulttuuria ja Lapin sodan vähäistä roolia siinä tarkastelee muun muassa Marja Tuominen kolumnissaan Lapin sota kansallisen muistimme marginaalissa. *Kaleva* 21.4.2015. Yleisesityksenä suomalaisesta toisen maailmansodan muistamikulttuurista Markku Jokisipilä & Tiina Kinnunen, *Shifting Images of "Our Wars"*. Finnish Memory Culture of World War II. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2011, 435–482 sekä artikkelissa viitatus aineistot.
13. Hankkeen esittely hankesivustolla, <https://www.ulapland.fi/FI/Kotisivut/Feeniks---Taide-ja-kulttuuri-Lapin-jalleenrakennuksessa> (18.6.2018). Hankkeen julkaisuista ks. esim. Päivi Granö & Anniina Koivurova, *Children's Depictions of the Home in Post War Northern Finland and Sweden*. *Journal of Finnish Studies* 20 (2017), 98–119. Myös Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Vastapaino 2018.

kuvateoksissa¹⁴. Suomen kansallisen historian kuvallisia narratiiveja historian yleisteoksissa ja oppikirjoissa on puolestaan sosiaalipsykologian näkökulmasta tutkinut Juho Hakoköngäs.¹⁵ Habbo Knoch on puolestaan ansiokkaassa tutkimuksessaan tarkastellut holokaustin ympärille rakennettua ja rakentunutta muistamisen kultuuria¹⁶.

Artikkelini primaariaineistoksi olen valinnut mahdollisimman kattavasti suomalaisia ja saksalaisia sotahistoriallisia kuvateoksia vuosilta 1955–1989. Aineiston vanhin teos on vuonna 1955 ilmestynyt, Taavi Patoharjun ja erillisen toimituskunnan kokoama *Suomi tahtoi elää*. Sen rinnalla analysoin Arvi Korhosen vuonna 1958 toimittamaa kuvateosta *Viisi sodan vuotta: Suomi toisen maailmansodan myrskyissä*. Korhosen teos oli varsin pitkäikäinen, sillä siitä otettiin uusintapainoksia aina 1970-luvun puoliväliin saakka. Molempien edellä mainittujen teosten toimittajina oli sodan kokeneita miehiä, ja niitä voidaan siten pitää suomalaisen ”kokemussukupolven” näkökulmaa edustavina. Saksalaisen kokemussukupolven teoksena analysoin artikkelissani vuonna 1976 julkaistua Alfred Steurichin toimittamaa kuvateosta *Gebirgsjäger im Bild: 6. SS-Gebirgsdivision Nord 1940–1945*, joka muun ohella käsittelee myös Lapin sotaa¹⁷. Saksassa Lapin sotaa ei ole juuri käsitelty muissa kuvateoksissa. Aineistoni nuorin ja samalla sotaa kokematon suomalaista sukupolvea edustava teos on Jouni Kallioniemen vuonna 1989 toimittama *Suursodan loppunäytös pohjoisessa: Lapin sota 1944–1945*. Se on tässä artikkelissa käsitellyistä kirjoista ainoa, joka keskittyy yksinomaan Lapin sotaan¹⁸. Muut kirjat kattavat aiheellaan koko toisen maailmansodan ajan.

Kuvateosten vertailuaineistona toimivat suomalaisten tiedotuskuvaaajien (niin kutsuttujen

TK-miesten) ja saksalaisten sotapropagandakuvaajien (PK-kuvaajien) alkujaan propagandakäyttöön ottamat valokuvat Lapin sodan ajalta. Vaikka etenkin saksalainen aineisto on säilynyt vain fragmentteina, tarjoavat TK- ja PK-kuva-aineistot siitä huolimatta katsauksen siihen, millaisia asioita kirjoissa olisi voitu esittää. Toisin sanoen, kuvateoksiin tutustuminen tuo tietoon sen, millaisia kuvateemoja niihin on valittu, kuva-arkistoihin tutustuminen taas selventää sitä, minkälaisia teemoja kirjoihin ei ole olemassa olevan kuva-aineiston joukosta ole kelpuutettu.

Lapin sota merkitsi suomalaiselle tiedotusorganisaatiolle omalaatuista välitilaa sodan ja rauhan välillä. Päämaja oli jatkosodan aikana ohjeistanut tiedotuskomppanioita muun muassa sopivista kuva-aiheista kaikkiaan 103 ohjekäskyn verran, mutta Lapin sodan aikana se ei antanut tiedotuksesta minkäänlaisia ohjeita. Kuvaustoitinnasta Lapissa huolehtivat suomalaisjoukkojen osalta 5. tiedotuskomppanian miehet ja saksalaisten puolella Propagandakompanie 680:n kuvaajat. Tietoa 5. tiedotuskomppanian vahvuuksista ei ole säilynyt, mutta kuvaajia lieenee ollut neljästä seitsemään henkilöä¹⁹. Sakuatietokannan mukaan suomalaiset TK-kuvaajat ottivat syyskuusta 1944 aina kevääseen 1945 kestäväällä ajanjaksolla kaikkiaan noin 4 500 kuvaa, joista suuri osa kuitenkin esittää muita kuin Lapin sodan aiheita. Lapin sodasta kuvia on tietokannassa kaikkiaan noin 2 000 kappaletta. Saksalaisia kuvia on selvästi vähemmän: Bundesarchivin arkistoluettelon mukaan niitä olisi noin 300 kappaletta, mutta aineistoa lähemmin tarkastellessani havaitsin, että kuvista vain noin 30 on otettu varsinaisen Lapin sodan aikana ja pääosa on peräisin varhaisemmalta, suomalaisten ja saksalaisten aseveljeyden ajalta²⁰. Bundesarchivin arkistoluettelo onkin hyvä esimerkki siitä, miten

14. Anton Holzer, Den Krieg sehen. Zur Bildgeschichte der Beschreibung des Ersten Weltkrieges. Teoksessa Anton Holzer (toim.) *Mit der Kamera bewaffnet. Krieg und Fotografie*. Jonas Verlag 2003, 57–70.

15. Hakoköngäs & Sakki 2016.

16. Habbo Knoch, *Die Tat als Bild. Fotografien des Holocaust in der deutschen Erinnerungskultur*. Hamburger Edition 2001.

17. Teoksen taustoista Christian Jokinen, Lapin sota saksalaisin silmin. Teoksessa Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssä*. Ajatus 2007, 241–242. Käytän tässä artikkelissa teoksen 2. painosta vuodelta 1999.

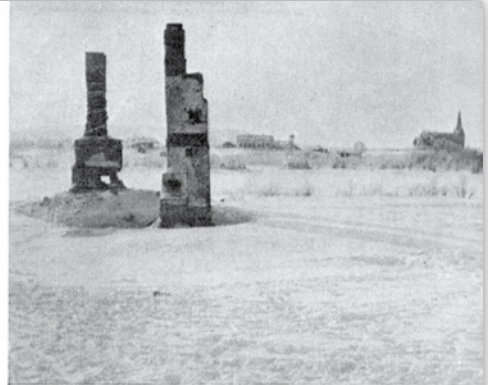
18. Jouni Kallioniemen kirja poikkeaa muista tässä artikkelissa käsitellyistä kirjoista myös siten, että se on yksinomaan Lapin sotaa käsittelevä teos, jossa runsaan kuvituksen lisäksi on myös tekstuaalinen narratiivi.

19. Hasso von Wedel, *Die Propagandatruppen der Deutschen Wehrmacht*. Kurt Vowinckel Verlag 1962, 27, 43.

20. Suuri epäsuhta arkistoitujen ja aiheeseen liittyvien kuvien välillä johtunee pääosin siitä, että merkittävä osa saksalaisten PK-kuvien kontekstiedosta tuhoutui toisen maailmansodan loppuvaiheissa, mikä on tehnyt arkistoinnista monessa tapauksessa summittaista. Ainoastaan Scherl-kuvatoimiston lehtikuva-arkisto säilyi kontekstittomina. Kleemola 2016, 22–24.

Vallatessaan 30. 10. Muonion kirkonkylän suomalaiset tapasivat sen liekkimerenä

Kaksi maailmaa — kaksi kohtaloa: Suomen ja Ruotsin Karesuanto, välillä Muonionjoki

Kilpisjärvi saavutettiin 19. 1. 1945. Taistelua käytiin koko talvi saksalaisten puolustautuessa vahvoissa asemissaan. Näin nukuttiin Saanan juurella olevassa tellassa

Kenttävartio Saanan juurella

Perääntyessään Norjan puolelle saksalaiset pystyttivät Skibotnin tien vieraan valtakuntien rajalle tällaisen taulun

Lyhyen, kiivaan taistelun jälkeen karkoitettiin saksalaiset Suomen alueelta. 25. 4. 1945 kohotettiin kolmen valtakunnan rajapyykille Suomen sotalippu

■ Kuva 2. Sivu teoksesta *Suomi tahtoi elää*. Ylävirin kuvissa Lapin tuhojen visuaalista retoriikkaa, keskivirissä omien joukkojen toimintaa esittäviä kuvia ja alarivissä Lapin sodan päättävä kuvapari. Lähde: *Suomi tahtoi elää* II. Sanoma OY 1955, 364.

harhaanjohtavin tiedoin valokuva-aineistoja on usein luetteloitu.

Teoreettisena lähtökohtanani kuvien tarkastelussa on ajatus kuvista narratiivin luojina ja ”muiston säilyttäjinä”, joita yhteen kokoamalla ja haluttuun järjestykseen ja asiayhteyteen asettamalla voidaan luoda haluttu narratiivi.²¹ Tätä narratiivia voidaan muuttaa ja täsmentää kuvatekstein, joiden avulla kuviin saadaan liitettyä haluttuja merkityksiä²². Tarkastelen kuvateosten kuvallista narratiivia Lapin sodasta sekä yleisellä että yksittäisellä tasolla. Yleisellä tasolla analyysin kohteena ovat kuvanarratiivien eri teemat. Teemalla ymmärrän tässä yhteydessä useamman kuvan muodostamaa joko yhdestä tai useammasta kuvatyypistä muodostuvaa kokonaisuutta. Kuvatyypin on puolestaan useamman kuvan muodostama kuvajoukko, jonka kuvat muistuttavat visuaalisesti toisiaan. Vastaan kysymyksiin, mitä teemoja kuvateoksissa käsiteltiin ja mitä jätettiin ulkopuolelle, sekä pohdin teemavaihtoihin vaikuttaneita syitä. Yksittäisellä tasolla analysoin kunkin teeman tyyppillisiä visuaalisia piirteitä hyvin edustavan esimerkkikuvan avulla sitä, mihin kuvastraditioon esimerkkikuvan edustaman kuvatyypin kuvat ovat ottohetkellä liittyneet ja millä tavoin niitä on myöhemmin käytetty sodan muistamisen välineenä.²³

Propagandasta muistoihin

Lapin sodan kuvallisen historiankirjoituksen aloitti vuonna 1955 ilmestynyt Taavi Patoharjun ja toimituskunnan tekemä *Suomi tahtoi elää*. Teoksen kuvallinen narratiivi perustuu kahteen pääasialliseen kuvatyypin: yhtäältä kuviin saksalaisten harjoittaman poltetun maan taktiikan

aiheuttamista tuhoista, toisaalta suomalaisten joukkojen toimintaa esittäviin kuviin.

Lapin tuhoja esittelevät kuvat, kuten kuvassa 1²⁴ näkyvä Liekon sillan jäännösten kuva, on monen muun kuvan tavoin sota-aikana otettu propagandatarkoituksiin eli korostamaan saksalaisten Lapissa aiheuttamia suuria tuhoja²⁵. *Suomi tahtoi elää* toistaa monelta osin sodanaikaisen propagandan saksalaisten aiheuttamia tuhoja korostavaa narratiivia, jossa kuvat toimivat lähinnä todisteina saksalaisten kostoksi tekemistä tuhotöistä. Lapin sotaan otettua uhrinäkökulmaa osoittaa myös samalle sivulle Liekon sillan kuvan kanssa aseteltu synkän dramaattinen, yöllä otettu kuva palavasta Rovaniemestä. Sampo Ahto on Lapin sodan historiaa käsittelevässä tutkimuksessaan todennut Lapin sodan olleen nimenomaan pioneerien sotaa. Sodan luonne näkyy myös tuhotuista siltoja ja teitä esittävän kuvaston suurena määränä²⁶. *Suomi tahtoi elää* -teoksessa ei sen paremmin sotaa käsittelevässä lyhyessä johdantotekstissä kuin kuvan kuvatekstissäkään oteta kantaa siihen tosiasiaan, että alkuvaiheessa saksalaiset tuhosivat Lapin siltoja suomalaisten siunauksella. Suomalaiset saivat nimittäin tuhotusta infrastruktuurista verukkeen hitaalle etenemiseen²⁷. Tuhokuvat ovat sinänsä varsin perinteisiä sotakuvia. Visuaalisesti niiden kanssa samankaltaisia kuvia oli otettu esimerkiksi jatkosodan alkuvaiheessa, jolloin kuvien avulla tuotiin esille vetäytyvien neuvostoliittolaisten Karjalassa aiheuttamaa tuhoa²⁸.

Kuvatessaan Lapissa omia joukkoja sekä niiden toimintaa, kuten jokien ylityksiä, suomalaisilla TK-kuvaajilla lienee ollut mielessä jo jatkosodan alussa annettu peruskäskey, jossa

21. Merja Salo, *Ilmageware. Kuvajournalismi mediafuusiossa*. Taideteollinen korkeakoulu 2000, 31; myös Franz X. Eder & Oliver Kühnschelm, *Bilder – Geschichtswissenschaft – Diskurse*. Teoksessa Franz X. Eder, Oliver Kühnschelm & Christina Linsboth (toim.) *Bilder in historischen Diskursen*. Springer VS 2011, 14.

22. Elina Heikkilä, *Kuvan ja tekstin välissä. Kuvateksti uutiskuvan ja lehtijutun elementtinä*. SKS 2006, 64–73.

23. Saksalainen valokuvahistorioitsija Jens Jäger kannustaa tutkijoita ”kuvatyypin” käyttöön analyysin apuvälineenä yksittäisten kuvien analyysin sijaan. Näin voidaan Jägerin mukaan välttää esimerkiksi merkityksettömien seikkojen ylikorostuminen, joka on vaarana analysoitaessa vain yksittäisiä kuvia. Jens Jäger, *Fotografie und Geschichte*. Campus 2009, 89–91. Analysoitaessa suurta kuvajoukkoa, kuten tässä artikkelissa, kvantitatiivisten menetelmien hyödyntäminen saattaisi vaikuttaa perustellulta. Nämä menetelmät eivät kuitenkaan ota huomioon visuaalisia tekijöitä kuten kuvien asetelua ja kirjan layoutia. Niitä ei siksi hyödynnetä tässä, vaan kuvien määrää arvioidaan vain sanallisesti.

24. Sotamuseon SA-kuva-verkkotietokanta, kuvanumero 165911. Jatkossa käytän lyhennettä SA-kuva.

25. Sampo Ahto, *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945*. Kirjayhtymä 1980, 222–225.

26. Ahto 1980, 66.

27. Ahto 1980, 215.

28. Kleemola 2016, 107–109.

TK-miehiä ohjeistettiin muun muassa valokuvien kertomaan rintamantakaiselle väestölle Suomen armeijan taistelusta ja siten ylläpitämään väestön mielenkiintoa ja voitonahnaa²⁹. Omia joukkoja esittävillä kuvilla ei alkuperäisessä propagandakontekstissaan voi tulkita olleen mitään yksiselitteistä propagandasanaa. Tällaisia kuvia otettiin runsaasti. Otokset toimivat *Suomi tahtoi elää* -teoksessa lähinnä symbolisina valokuvina, jotka esittävät Lapin sotaa lähestulkoon logistisena operaationa. Edes ajan sotavalokuvaukselle tyypillisiä lavastettuja taisteluposeerauksia³⁰ sen paremmin kuin propagandassa usein hyödynnettyjä vastustajan tappioista kertovia kuvia – esimerkiksi tuhotusta tai vallatusta sotamateriaalista – ei kirjan sivuilla nähdä, vaikka valokuvia niistä olisi ollut saatavilla³¹.

Suomi tahtoi elää -teoksen kuvakertomus Lapin sodasta päättyi kolmen valtakunnan rajapyykkiä esittävään kuvaan, jonne 27.4.1945 nostettiin Suomen lippu. Lipunnostossa on kyse vahvasti merkityslatautuneesta toiminnasta, kuten Jost Dülffer osoittaa Joe Rosenthalin ikonista Iwo Jiman lipunnostokuvaa (1945) käsittelevässä artikkelissaan.³² Kirjaan ei kuitenkaan ole päätynyt nykyään laajalle levinnyt, rykmentikommentaja Väinö Oinosen käskystä otettu kuva, joka esittää lipunnostotilannetta.³³ Kyseinen kuva on noussut jossain määrin symboloimaan jopa Suomen selviytymistä toisesta maailmansodasta, siis Lapin sotaa laajempaa tapahtumasarjaa, kiteyttämällä sen hetken, jolloin Suomi oli vapaa ulkoisista vihollisvoimista.³⁴ Sen sijaan *Suomi tahtoi elää* -teoksessa ilmestyi paljon mitäänsanomattomampi kuva, jossa yksi sotilas seisoo rajapyykin edessä toisen kiivetessä sen päälle. Taavi Patoharjun kuvateoksen kuvallinen narratiivi jättää Lapin sodan osalta muutenkin huomiotta monia merkittäviä seikkoja, joista kuvia olisi ollut saatavilla. Tällaisia ovat esimerkiksi suomalaisten ottamat saksalaiset sotavangit³⁵ tai Lapin siviiliväestö ja sen evakkomatka ja kotiinpaluu³⁶.

Arvi Korhosen vuonna 1958 julkaisema *Viisi sodan vuotta* -kuvateos käsittelee Lapin sotaa huomattavasti edellä tarkasteltua teosta moniulotteisemmin. Lähes kaikki teemat, jotka Patoharjun teoksesta puuttuvat, ovat Korhosen teoksessa päässeet mukaan. Varsinainen Lapin sodan käsittely aloitetaan sodan alta evakuoitujen siviilien kuvilla, joista kaksi näkyy kuvassa 3. Mainitut otokset esittävät Kemin evakojen lähtöä ja Karungin evakoiden tuloa Ruotsiin. Kyseiset evakkokuvat ovat osa aukeaman molemmille siviileille asetettua kolmen kuvan sarjaa, jonka kolmannessa kuvassa näkyy evakoiden tavaroiden kokoamispaikka.³⁷

Korhosen teokseensa valitsemat kuvat poikkeavat tyypillisestä visuaalisesta evakkoretoriikasta. Pääosa SA-kuva-arkiston evakkokuvista esittää joko yksittäisiä ihmisiä tai pieniä ihmisryhmiä, joiden kasvot näkyvät³⁸. Näitä kuvia otettiin paljon niiden vetoavuuden vuoksi: ne osoittivat konkreettisesti, että sota vaikutti yksilöihin ja heidän elämäänsä. Sen sijaan Korhosen käyttämissä kuvissa evakot esitetään kasvottomana massana ja heille inhimillistä kärsimystä aiheuttanut kodin jättäminen redusoituu yksinomaan logistiseksi suoritukseksi. Syynä Korhosen epätyypilliseen

29. Päämajan ohjekäskyt tiedotuskompanioille 1941–1944. Kansallisarkisto, Päämajan tiedotusosaston arkisto, kansio T20680/13, käsky 1.

30. Lavastettujen taisteluposeerausten merkityksestä Olli Kleemola, *Kaksi kameraa – Kaksi totuutta. Omat, liittolaiset ja viholliset rintama- ja TK-miesten kuvaamina*. Turun yliopisto 2011, 31–33.

31. Esim. SA-kuvat 165146, 165530, 165595, 165711.

32. Jost Dülffer, Iwo Jima. Die patriotische Siegesikone der USA. Teoksessa Gerhard Paul (toim.) *Bilder, die Geschichte geschrieben. 1900 bis heute*. Vandenhoeck & Ruprecht 2011. Myös Tuomas Tepora, *Sinun puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*. WSOY 2011, 45, 315–322.

33. Oinosen käskystä otettua kuvaa on käytetty kansikuvana teoksessa Olli Kleemola (toim.) *Selviytymistarina. Suomi 1939–1945*. Suomen Sotaveteraaniliitto 2017. Keskustelua kuvan ikonisesta asemasta on käyty muun muassa Kalevallehdessä: Jussi Pääkkönen, Se kuva jäi mieleen. *Viikko-Kaleva* 10.12.2006, <https://www.kaleva.fi/viikko-kaleva/se-kuva-jai-mieleen/119371/> (10.10.2018).

34. Mika Kulju, Viimeinen sotapäivä 27.4.1945. Teoksessa Olli Kleemola (toim.) *Selviytymistarina. Suomi 1939–1945*. Suomen Sotaveteraaniliitto ry. 2017a, 298. Syynä tämän kuvan käyttämättä jättämiseen lienee ollut sen hankala saatavuus: kyseessä ei ole TK-kuva, eikä kuvaa siksi löydy puolustusvoimien kuva-arkistosta.

35. Esim. SA-kuva 165307.

36. Esim. SA-kuva 165897.

37. Lapin sodan evakuoineista Ahto 1980, 102–104.

38. Esim. SA-kuva 166083.

Evakkoja lähdössä Kemistä Ruotsiin.

Karungin evakkoja tulossa Ruotsin puolelle syyskuun puolivälissä (ytl. oik.).

Hidastaakseen suomalaisten joukkojen etenemistä saksalaiset hävittivät perässään kaikki sillat Oulujoen pohjoispuolisella alueella. — Kiiminginjoen räjäytetty silta Haukiputaalla 28. 9.

Tilapäistä siltaa rakennetaan Kiiminginjoen yli syys—lokuun vaihteessa (alh. ja alh. oik.).

645

■ Kuva 3. Sivu teoksesta *Viisi sodan vuotta*. Ylärivissä kaksi evakkoteeman kuvaa. Lähde: *Viisi sodan vuotta*. WSOY 1973, 645.

kuvalinjaan saattoi olla hänen pyrkimyksensä neutraaliuteen. Korhonen korostaa teoksensa esipuheessa, että hänen valitsemansa kuvituksen yhtenä kriteerinä on ollut se, että kuvituksessa vältettäisiin kaikenlaista propagandaa ja epäasiallisuutta³⁹. Linjaus on selvä irtiotto Korhosen sodanaikaisesta työstä Päämajan propaganda-tehtävissä.⁴⁰

Korhosen teoksessa asiallinen ja kiihkoton kerronta on pääosassa. Kuvanarratiivi painottuu edellisen teoksen tavoin omien joukkojen toiminnan esittelyyn, mikä selittyy aiemmin mainitulla TK-toiminnan pääasiallisella tarkoituksella. Lapin sodan operaatioista erityisasemaan nousee saksalaisten selustaan Tornion Röytässä suoritettu maihinnousuoperaatio, jota esittäville kuville on varattu lähes kokonainen sivu. Valinta on sinänsä perusteltu, sillä maihinnousua on luonnehdittu Suomen sotahistorian uskaliaimmaksi maihinnousuoperaatioksi.⁴¹ Myös Lapin tuhot tulevat teoksessa korostetusti esille. Esimerkiksi Kemin tuhoja käsitellään kokonaisen sivun verran, ja tuhoutunutta Rovaniemeä esitellään lähes aukeaman verran⁴². Kuvien päänarratiivin sisään on rakennettu pienoisenarratiiveja, joissa huomiota saavat niin tuhotut julkiset rakennukset kuin asuintalotkin. Lapin sota -narratiivinsa alkupuolella Korhonen kuitenkin toteaa kuvateksteissä, että aluksi saksalaiset hävittivät siltoja vain suomalaisten etenemistä hidastaakseen ja he myös avustivat siviilievakuoinneissa⁴³.

Verrattuna *Suomi tahtoi elää* -teokseen sodankäynti ei näyttäydy Korhosen teoksessa pelkästään logistisena haasteena. Teoksessa ovat mukana kuvat saksalaisten miinoituksen purkamisesta, etenevistä suomalaisista panssarivaunuista sekä juoksuhaudoissa tulituksen päättymistä odottavista suomalaissoilailta. Myös taistelujen lopputuloksia nostetaan näkyviin: yksi kuva esittelee saksalaisilta vallattuja panssarivaunuja.⁴⁴ Sen sijaan Lapin sodan vihollinen ei tule esiin, sillä teoksessa ei ole mukana kuvia

sen paremmin saksalaisista sotavangeista kuin kaatuneistakaan, vaikka molemmista aiheista on olemassa kuvia⁴⁵. Etenkin sotavangeista otettuja kuvia käytettiin runsaasti Suomessa jatkosodan alkupuolella omien joukkojen voitokkuuden korostamiseen⁴⁶. Korhonen lienee pitänyt tätä teemaa turhan propagandistisena ja entistä vastustajaa loukkaavana. Molemmat ovat äänensävyjä, joita hän halusi teoksessaan välttää.

Kuvissa 4 ja 5 näkyviin *Viisi sodan vuotta* -teoksen kuvaan liittyy vahva symbolinen lataus. Aukeaman vasemmalla sivulla olevien kuvien yhteisenä, kokoavana teemana on suomalaisten sotilaallinen voitto, jota julistetaan kolmen kuvan välityksellä. Vasemmalla ylhäällä oleva lipunnostokuva on klassinen kuva toiminnasta ja tilanteesta, jolla korostetaan omaa voitokkuutta⁴⁷. Kuvassa kolme lumipukuista suomalaissotilasta on parhaillaan nostamassa pystyyn lipputankoa, johon on kiinnitetty Suomen sotalippu, muuttaman muun sotilaan seurattessa tilannetta kauempaa. Lipunnostokuva on sivun pääkuva, johon lukijan katse osuu ensimmäisenä. Sen viestiä vahvistaa ylhäällä oikealla oleva kuva, joka esittää saksankielistä Finland-kylttiä lähellä Norjan rajaa. Kuvan yläreunassa erottuu myös kyltti, jossa huomautetaan suomeksi ”Norjan alueen alkavan tästä”. Tämä kuva korostaa sitä, että suomalaiset olivat taas herroja koko alueella. Sivulla alimmaisena oleva kuva lumipukuisten suomalaissotilaiden paraatista vahvistaa tätä sanomaa, sillä paraati on yksi perinteisimmistä sotilaallisen voiman ja voitokkuuden demonstraatiokeinoista.

Aukeaman oikealla sivulla Korhonen puolestaan kuvaa symbolisten kuvien avulla kansakunnan matkaa sodasta rauhaan. Erityisen mielenkiintoinen on sivun keskimmäinen kuva, joka esittää sotilaita varten pystytettyä vuoden 1945 maaliskuussa järjestettyjen eduskuntavaalien väliaikaista äänestyspaikkaa. Kyseisellä, aivan kuvallisen narratiivin loppuun sijoitetulla kuvalla, Korhonen rikkoo ensimmäistä kertaa

39. Arvi Korhonen, *Viisi sodan vuotta. Suomi toisen maailmansodan myrskyissä*. WSOY 1973, 3.

40. Jouni Kauhanen, *Baltiasta ajopuuhun. Professori Arvi Korhonen (1890–1967)*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2018, 181–193.

41. Korhonen 1973, 646. Maihinnousun suunnittelusta ja etenemisestä Ahto 1980, 132–158.

42. Korhonen 1973, 650, 652.

43. Korhonen 1973, 644; tapahtumien taustoista Ahto 1980, 108–112.

44. Korhonen 1973, 648, 651.

45. Esim. SA-kuvat 165303–165308, 165512.

46. Kleemola 2016, 140–144.

teoksen siihen asti tiukan kronologisessa järjestyksessä edenneen narratiivin. Oletettavasti tämä on ollut täysin tietoinen valinta, sillä kuva on sijoitettu Käsivarren Lapin joukkojen loppukatselmuskuvien jälkeen, vaikka loppukatselmus tosiasiaa järjestettiin vasta vaalien jälkeen. Tällä Korhonen on mahdollisesti pyrkinyt siihen, että kaikki aukeaman kuvat olisivat yhtä aikaa ”läsnä”. Kuva sinänsä on varsin mitäänsanomaton: siinä näkyy ainoastaan lumisen aukion keskelle pystytetty sotilasmallinen pahvitelto sekä sen vieressä kyltti ”vaalipaikka”. Kuvan välityksellä Korhonen lienee kuitenkin halunnut tuoda symbolisesti esiin Suomen kohti lopullista rauhaa ottamia askelia. Suomi järjesti keväällä 1945 ensimmäisenä eurooppalaisena maana demokraattiset vaalit sodan vielä vallitessa⁴⁸. Samaa sodasta rauhaan -tematiikkaa heijastelee myös kuvanarratiivin päättävä kuva miehestä, joka lumisessa metsässä nostelee tukkeja poron vetämään rekeen. Kuvatekstiksi Korhonen on laatinut toteamuksen ”Jälleenrakennus alkaa Lapissa”, ja ellei kuvassa olisi poroa vaan esimerkiksi suomenhevonen, se voisi olla mistäpäin jälleenrakennusajan Suomea tahansa. Tällä kuvalla Korhonen lienee halunnut tuoda esille niitä jälleenrakennus- ja asutusponnistuksia, jotka odottivat sodasta palaavia rintamamiehiä kaikkialla Suomessa.

Saksalaisten ohut muisto Lapin sodasta

Saksalaisille Lapin sota oli vain merkityksetön oheistapahtuma itärintaman taisteluiden loppuvaiheessa, eikä sille ole sen vuoksi omistettu omia kuvateoksia⁴⁹. Vuonna 1976 julkaistun, 6. SS-vuoristojäkäkäridivisioon Nordin historiaa ja taisteluja käsittelevän kuvateoksen *Gebirgsjäger im Bild* kuvallinen narratiivi sivuaa kuitenkin Lapin sotaa. Suuri osa aiheelle teoksessa omistetun osion kuvista esittelee Lapin teiden huonoa kuntoa⁵⁰. Toinen suuren roolin saanut teema ovat Lapin kärsimät tuhot, joita tarkastellaan suomalaisesta näkökulmasta poiketen. Kun suomalaisessa Lapin sota -kuvastossa esitellään

runsaasti poltetuista taloista jäljelle jääneitä ”savupiippumetsiä”, *Gebirgsjäger im Bild* pitäytyy tiukasti tuhottujen siltojen ja teiden kuvastossa. Saksalaisteos esittää siis Lapin tuhon ainoastaan logistisia haasteita aiheuttaneena ja korostaa jopa paikkakuntien siviilien suunnitelmallista evakuointia eli pysyttäytyä tiukasti ritarillisen sodankäynnin narratiivissa⁵¹. Tästä kuvallisesta linjasta on poikettu ainoastaan silloin, kun se palvelee saksalaisten omaa muistin politiikkaa kuten kuvassa 6. Siinä näkyvän kuvateoksen sivun ylempi kuva esittää moottoripyörälähetettä Rovaniemellä, ja otos on tuttu myös suomalaisista kuvateoksista. Alemmassa kuvassa, joka on Suomessa tuntemattomampi, näkyy Rovaniemen ratapihan tuhoja.

Gebirgsjäger im Bild -teoksen kuvankäyttö on hyvä esimerkki siitä, miten kuviin voidaan sitoa merkityksiä kuvatekstien avulla. Kuva itsessään on samanaikaisesti sekä tyhjä että täynnä merkityksiä, ja kuvateksti toimii kuvan lukuohjeena antaen sille sen merkityksen ja tulkinnan, jonka kuvatekstin kirjoittaja haluaa kuvasta tehtävän. Kirjan tekijä Alfred Steurich toistaa kuva- ja tekstivalinnoillaan väitettä, jonka mukaan saksalaiset eivät olisi tahallaan polttaneet Rovaniemeä vaan palo olisi saanut alkunsa ammusjunan räjähdyksestä. Steurich omistaa kirjansa vähälukuisista tekstisivuista kaksi asian käsittelylle ja käyttää erityisesti kuvassa 6 näkyvän sivun alemmaa kuvaa ”todisteena” argumentilleen⁵². Steurichin mukaan kuva osoittaa, että räjähdys tapahtui maanpinnan yläpuolella, koska kuvassa ei näy räjäytyksistä syntyviä kraattereita. Steurichin kirja rakentaakin osaltaan saksalaiselle sotasukupolvelle tyypillistä ”ritarillisen sodan narratiivia”.

Kyseinen kuva ei sinänsä todista mitään, mutta tuoreimman tutkimuksen mukaan Rovaniemen palo sai todella alkunsa ammusjunan räjähdyksestä. Steurich jättää silti tekstissään huomiotta sen tosiseikan, että saksalaiset olisivat hyvin todennäköisesti polttaneet Rovaniemen joka tapauksessa sieltä lähtiessään.⁵³ Osallistuminen

47. Dülffer 2011, 118; Tepora 2011, 85–86, 313–314.

48. Esko Vuorisjärvi, Poikkeukselliset eduskuntavaalit sodan varjossa. Teoksessa Olli Kleemola (toim.) *Selviytymistarina. Suomi 1939–1945*. Suomen Sotaveteraaniliitto ry. 2017, 300.

49. Jokinen 2007, 215–217.

50. Alfred Steurich, *Gebirgsjäger im Bild*. 6. SS-Gebirgsdivision Nord 1940–1945. Nation Europa Verlag 1999, 154–155.

51. Steurich 1999, 162–163. Siviilievakuointeja käsitellessään Steurich turvautuu suomalaiseen kuvaan.

52. Steurich 1999, 160–161.

53. Mika Kulju, *Käsivarren sota. Lasten ristiretki 1944–1945*. Gummerus 2017b, 97–105; Ahto 1980, 218–222.

Norjan raja on saavutettu päätien varrella (ylh. ja vas.).

»Käsivarren» taisteluihin osallistuneita joukkoja loppukatselmuksessaan.

Teltta Saanatunturin maastossa
kevättalvella 1945.

»Käsivarren» äänestyspaikka
1945.

Jälleenrakennus alkaa Lapissa.

■ Kuva 4. ja kuva 5. Aukeama teoksesta *Viisi sodan vuotta*. Aukeaman kokoavana teemana sodan päättyminen.
Lähde: Korhonen 1973, 660–661.

tähän väittelyyn on ollut olennaista siksi, että saksalainen sotasukupolvi on halunnut kaikin keinoin ylläpitää kuvaa saksalaisten kunniallisesta sodankäynnistä pohjoisessa. Mielikuva on ollut osa laajempaa Saksassa käytyä historiapolitiittista debattia, jossa yhden teesin mukaan natsi-Saksan armeija olisi käynyt sotalakien mukaista sotaa ja sotarikoksista olisivat olleet vastuussa selustassa toimineet yksiköt. Väite on nykyään osoitettu perättömäksi.⁵⁴

Steurichin teos on näkökulmaltaan kapea. Sota esitetään teoksessa lähinnä logistisena haasteena, tuhojen käsittely on lopputulosta kaunistelevaa, eikä itse taisteluita esitellä lainkaan. Kuvissa ei myöskään juuri esiinny saksalaisia sotilaita. Lapin sota näyttäytyy siis lähinnä onnistuneena vetäytymisoperaationa, ja samaa linjaa noudattavat aiempien tutkimusten mukaan myös aihetta käsittelevät saksalaiset muistelmateokset⁵⁵.

Siviilien evakuoinnit ja saksalaisten osuus niissä on teema, jota Steurichin teoksessa ei nostettu esiin, mutta joka näkyi saksalaisten sodan-aikaisessa propagandassa. Syksyllä 1944 Saksan armeijan vetäytyessä kaikilla rintamilla saksalaiset propagandistit tuottivat kuvamateriaalia, jossa korostettiin saksalaisotilaiden avuliaisuutta siviilejä kohtaan ja monesti myös sitä, miten siviilit lähtivät mieluummin Saksan armeijan mukaan kuin jäivät bolsevistisen hallinnon alle⁵⁶. Suomessa tilanne oli toinen, sillä siviilejä ei evakuoitu saksalaisten mukaan vaan suomalaisten viranomaisten toimesta ja ainakin alkuvaiheessa yhteistyössä ja yhteisymmärryksessä saksalaisten kanssa Ruotsiin. Propagandazug Norwegenin kuvaajat pyrkivät kuitenkin tuottamaan myös siitä saksalaiseen ”evakuointipropagandaan” soveltuvaa kuvastoa⁵⁷. Evakuointipropagandan kohteena eivät olleet suomalaiset, vaan se oli

suunnattu nimenomaan saksalaiselle yleisölle, kuten käytännössä kaikki Saksan Lapissa syksyllä 1944 tuottama kuvamateriaali.⁵⁸

Laajenevaa näkökulmaa, tuttua ja uutta kuvastoa

Jouni Kallioniemen vuonna 1989 ilmestynyt kuva-teos *Suursodan loppunäytös pohjoisessa: Lapin sota 1944–1945* muodostaa poikkeuksen tämän artikkelin aineistossa. Se keskittyy ainoana tarkastelluista teoksista yksinomaan Lapin sotaan. Teos aloittaa aiheen käsittelyn tutulla evakkokuvastolla ja käyttää jopa samaa kuvaa Sodankylän kirkolle kootuista evakkojen tavaroista kuin Korhonen ja Steurich⁵⁹. Huolimatta siitä, että tavarakuva puuttuvat monille ikoniseksi nousseille kuville tyypilliset ominaisuudet kuten dynaamisuus ja ihmisten läsnäolo, se on kehitynyt niin sanotuksi kanonisoituneeksi kuvaksi. Kuva symboloi kokonaista tapahtumasarjaa, tässä tapauksessa Lapin evakuointia, ja se julkaistaan uudelleen teoksesta toiseen. Kuvien kanonisointumiseen tai ikonisoitumiseen voivat vaikuttaa monet tekijät, kuten esimerkiksi muiden aihetta esittävien kuvien puute tai hankala löydettävyyys sekä kaupallisten toimijoiden, kuten esimerkiksi kuvatoimistojen, kuville asettamat käyttömaksut.⁶⁰ Kallioniemen kirjan tapauksessa on tuskin kyse kuvien puutteesta, sillä hän on julkaissut evakkoteemasta runsaasti kuvia, joita ei ole käytetty muissa teoksissa⁶¹.

Lapin tuhojen logistiikkahaittaa Kallioniemi käsittelee muista teoksista tuttujen kuvien ja kuvatyypin avulla. Kuvissa esiintyy räjäytettyjä ratoja, teitä ja siltoja, ja kuvat muistuttavat pitkälti tämän artikkelin kuvassa 1 näkyviä otoksia. Ainoana poikkeuksena varsin staattisista ja vailla dynamiikkaa olevista tuhokuvista on kuva saksalaisten miinoittamalla tiellä miinaan ajaneesta

54. Ks. esim. Hannes Heer, *Tote Zonen. Die deutsche Wehrmacht an der Ostfront*. Hamburger Edition 1999, 289–292; Rolf-Dieter Müller, *Die Wehrmacht. Historische Last und Verantwortung. Die Historiographie im Spannungsfeld von Wissenschaft und Vergangenheitsbewältigung*. Teoksessa Rolf-Dieter Müller & Hans-Erich Volkmann (toim.) *Die Wehrmacht. Mythos und Realität*. Oldenbourg 2012.

55. Kulju 2017b, 119; myös Jokinen 2007, 244.

56. Esim. Kleemola 2016, 290–292.

57. Esim. kuvasarja tunnuksella Fi 2424, Bundesarchiv-Bildarchiv, kokoelma Bild 183.

58. Ahto 1980, 120.

59. Jouni Kallioniemi, *Suursodan loppunäytös pohjoisessa. Lapin sota 1944–1945*. Teospiste 1989, 33; Korhonen 1973, 644; Steurich 1999, 163.

60. Christoph Hamann, *Visual history und Geschichtsdidaktik. Bildkompetenz in der historisch-politischen Bildung*. Centaurus 2007, 50–51.

61. Kallioniemi 1989, 35–42.

suomalaisesta kuorma-autosta, joka tuo sodan ja sen tuhot muita kuvia selvemmin esiin⁶². Myös asutuskeskusten, kuten Rovaniemen, tuhoja esittävät kuvat ovat samantyyppisiä ja osin samoja kuin muissa tarkastelluissa teoksissa⁶³.

Muiden kuvateosten keskittyessä siviiliväestön evakuointia lukuun ottamatta lähinnä sotilaallisiin aiheisiin Kallioniemi tuo kirjansa kuvallisessa narratiivissa esille muitakin Aspekteja, kuten Suomessa Lapin sodan aikana vallinneen ruokapulan⁶⁴. Uudessa narratiivissa näkyy selvästi aikakauden muutos: aiempia teoksia kirjoittaneet olivat osallistuneet toiseen maailmansotaan ja heitä kiinnostivat yksinomaan sotilaalliset seikat. Kallioniemen teos taas asettuu osaksi 1970-luvulta alkanutta trendiä, jossa sota oli alettu nähdä laajemmin koko yhteiskuntaan vaikuttavana ilmiönä⁶⁵. Ruokapulan lisäksi voidaan nimetä lukuisia muitakin Aspekteja, joita aiempien teosten tekijät olivat jättäneet käsittelemättä mutta Kallioniemi nosti esiin. Näihin lukeutuvat esimerkiksi suomalaisten omat tappiot, joita havainnollistetaan Kallioniemen kuvateoksessa muun muassa yhdellä suomalaistaatunutta ja -haavoittunutta esittävällä kuvalla⁶⁶.

Kallioniemi on kiistatta valinnut teokseensa Lapin sodan kuvien parhaimmistoa kattavasti eri aihealueilta. Enemmistö teoksessa käytetyistä kuvista on paitsi teknisesti onnistuneita eli tarkkoja ja teräviä, myös teeman hienosti kiteyttäviä. Siksi onkin yllättävää, että teoksessa Lapin sodan päättymistä esitellään kaukaa otetulla, hiukan epäterävällä kuvalla, jonka vasemmassa laidassa näkyy lähelle Norjan rajaa pystytetty Suomen lippu ja sen vieressä ryhmä suomalaisia sotilaita seisoskelemassa⁶⁷. Kuvassa ei ole toimintaa eikä jännitettä, toisin kuin esimerkiksi Korhosen samasta aiheesta käyttämissä kuvissa. Muitakin vaihtoehtoja olisi ollut, kuten jo aiemmin mainittu tunnettu kuva lipunnostosta kolmen valtakunnan rajapyykillä⁶⁸.

Kuvattomasta historiasta kuvien kirjoittamaan historiaan

Olen edellä tarkastellut eri aikakausilta ja kahdesta eri maasta peräisin olevia kuvateoksia, jotka käsittelevät Lapin sotaa. Kuvallisilla narratiiveilla Lapin sodasta on välittynyt mielikuva sotana, jossa taistelut ja tappiot olivat hämmästyttävän vähäisessä roolissa esimerkiksi logistisiin haasteisiin ja saksalaisten aiheuttamiin tuhoihin nähden. Saksalaisten ja suomalaisten kuvallisten narratiivien ero on pienempi kuin oletin, mikä osittain selittyy sillä, että Lapin sota oli saksalaisille vain sodan sivuhaara, jonka muisteluun ei ole uhrattu paljonkaan vaivaa. Siksi aineisto on kovin kapea. Suomalaisten ja saksalaisten narratiivien välillä on toki eroakin, mistä esimerkkinä on saksalaisten pyrkimys pitää yllä ritarillisen sodan narratiivia.

Artikkelissa tarkastelemieni suomalaisten kuvateosten narratiivi on temaattista vaihtelua lukuun ottamatta pitkälti yhtenäinen. Muiden kuvateosten linjasta tuntuvasti poikkeaa ainoastaan Kallioniemen vuonna 1989 julkaisema teos, jossa Lapin sotaa käsitellään selvästi moniulotteisemmin kuin muissa tarkastelluissa kirjoissa. Asiaan vaikuttaa luonnollisesti se, että Kallioniemen teos keskittyy yksinomaan Lapin sodan käsittelyyn, kun taas muissa teoksissa Lapin sotaa käsitellään vain yhtenä vaiheena Suomen viime sodissa. Toisaalta myös käsitys sotahistorian kirjoittamisesta oli 1980-luvun loppupuolella muuttunut, ja sotaa tarkasteltiin entistä useammin koko yhteiskunnan oloja muokkaavana ilmiönä.

Valitsemani näkökulma tarjoaa mahdollisuuden tarkastella ikonisten kuvien joukon muotoutumista jopa kansainvälisestä näkökulmasta, suomalais-saksalaisena vertailuna. Lapin sodan kuviin kuuluu joitakin ikonisoituneita kuvia, joita painetaan uudelleen teoksesta toiseen. Tällaisia ovat esimerkiksi kuva Sodankylässä lastausta odottavista evakkojen tavaroista, autioksi pala-

62. Kallioniemi 1989, 54–61.

63. Esim. Kallioniemi 1989, 211.

64. Kallioniemi 1989, 62–63, 213. Joissakin kuvateoksissa, kuten esimerkiksi pian talvisodan jälkeen kesällä 1940 ilmestyneessä, WSOY:n ja Maan turvan kustantamassa *Kunniamme päivät*-teoksessa, sotaa oli käsitelty siviilien näkökulmasta jo ennen Kallioniemen teosta. *Kunniamme päivät*-teoksesta ks. Olli Kleemola, Talvisota. Valkoisten lumipukujen muuttumaton kuvakertomus? *Ennen ja nyt* 3 (2015), /http://www.ennenjany.net/2015/10/talvisota-valkoisten-lumipukujen-muuttumaton-kuvakertomus/ (10.10.2018).

65. Kleemola 2016, 18.

66. Kallioniemi 1989, 92, 189.

67. Kallioniemi 1989, 259.

68. Lipunnostokuvan taustasta Kulju 2017b, 192–197.

Das durch die schweren Explosionen eines Munitionszuges ausgebrannte und zerstörte Rovaniemi, daß auch vorher, verlassen von der Bevölkerung, langsam abbrannte, da niemand Zeit fand, in der aus Holz erbauten Stadt zu löschen.

Hier explodierte
der Zug;
das Bild
weist aus,
daß die
Explosionen
oberhalb
des Erdbodens
erfolgt sind.
Kein
Sprengtrichter

164

■ Kuva 6. Rovaniemen tuhon esittelyä saksalaisessa kuvateoksessa. Lähde: *Gebirgsjäger im Bild*.

neen Rovaniemen keskustaa esittävä otos sekä vaikkapa kuva saksalaisten räjäyttämästä, mutta pystyy jätteenä Kemian kaupungintalosta.

Kaikkein tunnetuin ikoninen kuva Lapin sodan ajalta on kuitenkin artikkelissa mainittu, eversti Väinö Oinosen käskystä otettu kuva lipunnostosta kolmen valtakunnan rajapyykillä 26.4.1945. Kuva ei kuitenkaan esiinny ainoassakaan artikkelissa tarkastelluista kuvateoksista. Kuvan puuttuminen johtuu arkistojen vallasta eli siitä poikkeavasta tavasta, jolla useimmat arkistot suhtautuvat kuvamateriaaliin esimerkiksi tekstidokumentteihin verrattuna. Kun lähtökohtana on, että historiallinen asiakirja-aineisto on kaikkien käytettävissä ja siteerattavissa, kuvat nähdään usein kuin omaisuutena, jonka käytöstä arkistot voivat veloittaa suuriakin käyttömaksuja. Kuvien poikkeavan kohtelun oikeutuksena on käsitys kuvista pelkkänä tekstin kuvituksena, koristeina, joilla ei ole itsenäistä lähdearvoa.

Lähes kaikki tarkasteltujen teosten kuvat ovat peräisin nykyisin Sotamuseon hallinnassa olevasta SA-kuvakokoelmasta, jonka kuvat ovat olleet tutkijoiden käytettävissä hyvin edullisin käyttömaksuin aina vuoteen 2013 saakka, jolloin ne muuttuivat ilmaisiksi. Myös kaikki edellä mainitut ikoniset kuvat aiemmin mainittua lipunnostokuvaa lukuun ottamatta ovat peräisin SA-kuvien joukosta. Kuvaa lipunnostotilanteesta säilytetään kuitenkin nykyään Lehtikuva Oy:n arkistossa.⁶⁹ Se, että kyseessä ei ole SA-kuva, on epäilemättä vaikuttanut kuvan käyttöön jo ensimmäistenkin teosten kohdalla – yksittäistä liputuskuvaa ei välttämättä osattu edes etsiä muualta, etenkin kun TK-kuvaajat vastasivat ainakin muodollisesti kaikista rintamaoloissa tapahtuneesta kuvaustoiminnasta.

Artikkelissani olen osoittanut, miten luonteeltaan ei-narratiiviseksi medioiksi luokitelluilla medioilla, kuten valokuvilla, voidaan niitä taitavasti yhdistelemällä rakentaa omiin tarpeisiin

ja tavoitteisiin sopiva kuvallinen narratiivi. Olen osoittanut, miten kuvien valinnalla – ja etenkin ”poisvalinnalla” – voidaan rakentaa narratiivi, jossa useita kuukausia kestänyt sota saadaan redusoitua näyttämään lähes pelkästään logistiselta suoritukselta. Enemmän tai vähemmän tarkoitushakuisten kuvanarratiivien kriittinen analyysi on sitäkin tärkeämpää, kun otetaan huomioon että kuvan merkitys kollektiiviseen muistiin on huomattavan tärkeä. Kuten filosofi Walter Benjamin on todennut, historia jakautuu kuviksi, ei tarinoiksi.⁷⁰ Kuva vaikuttaa näennäisellä välittömyydellään ja kuvateoksiin rakennettu kuvallinen narratiivi luo katsojassaan helposti vaikutelman puolueettomasta, koko tarinan kuvallisesti kertovasta tarkkailijasta.

Mikä sitten on kuvateosten ja kuvallisen historiankirjoituksen tulevaisuus? Pitkälle visuaalisuuteen perustuvassa nyky-yhteiskunnassa kuvien merkitys tulee epäilemättä kasvamaan. Jo nykyään esimerkiksi erilaisilla historiaan erikoistuneilla sosiaalisen median sivustoilla käydään päivittäin kiivaita keskusteluja historiallisista kuvista, ja harrastajat julkaisevat runsaasti itse värittämiään mustavalkokuvia⁷¹. Kuvat siis kiinnostavat. Esimerkiksi yleisölle avatun SA-kuva-verkkoarkiston kuvia oli kevästä 2013 syksyyn 2017 mennessä ladattu yli 50 miljoonaa kertaa.⁷² Sosiaalisen median asema keskeisenä viestintä- ja keskustelukanavana vahvistaa kuvien merkitystä entisestään, sillä somekanavissa leviävät nimenomaan kuvat. Esimerkiksi Facebookiin ladattiin jo vuonna 2013 yli 350 miljoonaa kuvaa päivittäin.⁷³ Instagramin ja muiden selvästi kuvien julkaisemiseen ja levittämiseen keskittyvien palveluiden käytön yleistymisen lienee kasvattanut määrää entisestään.

Suomen sisällissodan digitaalista muistamista tutkineen Anne Heimom mukaan sosiaalinen media on muuttanut historian muistamiskult-

69. Nykyään kuvasta on kopio myös Sotamuseon hallussa.

70. Erli 2017, 154–155.

71. Alkupaanan sosiaalisen median alustoilla ilmiönä mm., https://www.facebook.com/jhlcolorizingFIN/?hcref=ARRsjT8vWL4vCbywAxlmmj6fT5FD-wNI_zafboDQ5D_pneGfsjPDr-5WVhqtPK_Wdw&fref=nf (18.6.2018) levinnyt vanhojen mustavalkokuvien väritysharrastus on tuottanut myös kirjoja. Esim. Juri Nummelin & Taneli Kulo, Sodan värit. Värikuvia jatkosodasta. Kustantaja Laaksonen 2014. Toisaalta Wolnik et al. artikkelissa todetaan yllättäen, että internet on suomalaisnuorille varsin merkityksellisen historiallisen informaation lähde. Kevin Wolnik, Britta Busse, Jochen Tholen, Carsten Yndigegn, Klaus Levinsen, Kari Saari & Vesa Puuronen, The long shadows of the difficult past? How young people in Denmark, Finland and Germany remember WWII. *Journal of Youth Studies* 20 (2017), 175–176.

72. Puolustusvoimien Kuvakeskuksen entisen johtajan Pasi Leskisen suullinen tiedonanto allekirjoitaneelle 14.9.2017.

73. <https://www.theverge.com/2013/9/17/4741332/facebook-users-have-uploaded-a-quarter-trillion-photos-since-launch> (18.6.2018).

tuuria osallistavaksi toiminnaksi, jossa asiantuntijoiden rinnalla aktiiviset maallikkokansalaiset itse tuottavat oman käsityksensä historiasta seuraajansa nähtäville ja luettavaksi. Kyseessä on siis eräänlainen *history from below* -suuntaus. Heimo käyttää tästä kulttuurista nimitystä *new heritage*. Luetellessaan osallistavan historiakulttuurin kannalta tärkeitä, monesti perhepiirissä säilytettyjä ja suuressa arvossa pidettyjä aineistoja Heimo mainitsee useasti myös valokuvat.⁷⁴

Uudenlaisessa historian ja muistamisen kulttuurissa on monia hyviä puolia, joista merkittävin on epäilemättä se, että uusi kulttuuri pitää yllä yleisön mielenkiintoa historiaan. Toisaalta osallistava historiakulttuuri saattaa johtaa historiakäsitysten entistä voimakkaampaan sirpaloitumiseen. Omaksuessaan yhä suuremman osan historiakäsityksistään sosiaalisen median algoritmien rakentamissa ”todellisuuskuplissa” ihmiset tulevat usein myös tietoisesti tai tiedostamattaan sulkeneeksi pois tulkintoja, jotka ovat ristiriidassa heidän omien käsitystensä kanssa. Keskusteluissa kuvia käytetään helposti todisteina siitä, miten jokin asia on ollut. Samalla sivuutetaan se tosiasia, että monet historiallisista kuvista on aikanaan otettu propagandataroituksiin. Kuvantulkinnan sinisilmäisyys ei ole ihme, sillä aivan viime aikoihin asti myös historia-alan ammattilaiset ovat tarkastelleet kuvia lähinnä tekstin ”koristeina” ja unohtaneet sen, että vaikka kuva näyttää viattomalta ja ”tyhjältä”, se on tosiasias-

täynnä merkityksiä, jotka vaikuttavat katsojansa käsityksiin historiasta. Tulevaisuuden historioitsijan on siksi kyettävä käsittelemään kuvallisia lähteitä samalla varmuudella, jolla tutkijat nykyään käsittelevät tekstiaineistoja.

Oman haasteensa tulevaisuuden historian-tutkimukselle tuo lisäksi kuvien siirtyminen kaupallisten toimijoiden haltuun. Esimerkiksi artikkelissa mainittu Lehtikuva oy on kaupallisesti toimiva yritys, jonka kuvankäyttömaksut ovat olleet huomattavia. Kuvien siirtyminen maksu-muurien taa on yksi suurimmista esteistä kuvalliselle aineistolle perustuvan historian-tutkimuksen tiellä. Tämä nähtiin esimerkiksi valittaessa vuonna 2017 pystytetyn kansallisen Talvisodan muistomerkin kuvastoa: aikanaan hyvin tunnetut, teknisesti korkeatasoiset ja laajalle levinneet amerikkalaisen sotakuvaaja Carl Mydansin kuvat ovat nykyään Getty Images -kuvatoimiston hallussa eikä niitä voitu siksi käyttää muistomerksinä.⁷⁵ Horisontissa näkyy kuitenkin myös valoa. Viime vuosina monet suuret toimijat niin kotimaassa kuin ulkomaillakin ovat avanneet kokoelmiaan kaikkien nähtäville ja käytettäväksi.

VTT Olli Kleemola toimii post doc -tutkijana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.
Sähköposti: owklee@utu.fi.

74. Anne Heimo, The 1918 Finnish civil war revisited. The digital aftermath. *Folklore* 57 (2014), 142–149. Valokuvien tärkeys lähteinä voi korostua myös siksi, että Wolnik et al. artikkelissa todetaan suomalaisnuorten saavan merkittävän osan historiallisesta tiedostaan isovanhemmilta tai muilta perheenjäseniltä. Wolnik et al. 2017, 175–176.

75. Kleemola 2015.

Marjo Laitala ja Outi Autti

Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit siviilien muistelemina

Suomalaisella sotavankihallinnolla oli käsissään polttava ongelma loppuvuonna 1941: noin 50 000 neuvostoliittolaista sotavankia. Jatkosodan hyökkäysvaiheen jälkeen sotavankeja oli moninkertaisesti talvisotaan verrattuna ja vankileirejä oli perustettava kiireellä, erityisesti tulevaa talvea silmällä pitäen. Suureen vankimäärään oli varauduttu huonosti ja sodan oli arveltu päättyvän pian, joten edessä odottavaa katastrofia ei osattu tai haluttu nähdä¹.

Vankileirien sijoittelua ohjasi pyrkimys hyödyntää vankeja työvoimana mahdollisimman tehokkaasti. Siksi leirit rakennettiin pääasiassa rautateiden varsille, ja niitä perustettiin koko sodan aikana kaiken kaikkiaan 32. Pääleirien alaisuudessa oli yhteensä satakunta pienempää leiriä ja tuhansia väliaikaisia työpisteitä. Pohjois-Suomessa suurimmat ja pisinpään toimineet leirit sijaitsivat Oulussa ja Kemissä.²

Sotatoimialueen ulkopuolisista vankileireistä vastasi suojeluskuntapiireistä muodostettu kotijoukkojen esikunta. Se huolehti leirien perustamisesta, vankien huollosta ja vartioinnista leireillä sekä näiden siirroista. Esikunta päätti myös kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön kanssa, kenelle ja mihin vankeja luovutettiin töihin. Satamien lastaus- ja purkutytöt, puutarvateollisuus sekä maa- ja metsätöitä arvioitiin tärkeimmiksi siviilikohteiksi. Töiden keskinäinen

painoarvo muuttui sodan kuluessa siten, että vankeja ohjattiin yhä enemmän maataloihin ja savotoille.³

Työvoimapula koetteli tuotantoa ja useita elinkeinoja, vaikka vanhimpia ikäluokkia kotiutettiin rintamalta vähitellen. Ehkä vaikein tilanne oli maataloudessa: sadonkorjuuseen valmistautuvat naiset, lapset ja sotatoimista vapautetut, usein iäkkäät miehet. Tilanteen parantamiseksi maataloilille lähetettiin syksyllä 1941 yhteensä noin 12 000 neuvostovankia, mikä oli lähes puolet tuolloin vankileirien ulkopuolella työskennelleistä vangeista.⁴ Pian lehtikirjoittelu vankien liian hyvästä kohtelusta sekä heidän ja suomalaisnaisten seurustelusuhteista lisääntyi, ja joulukuussa vangit vedettiin tiloilta pois. Päätös oli kohtalokas, sillä talvikuukausina 1941–1942 menehtyi huomattava osa sodan aikana kuolleista, yhteensä noin 19 000 vangista. Vangeista noin 80 prosenttia kuoli ensimmäisen sotatalven aikana nälkään sekä huonon hygienian ja ahtaan majoituksen lietsomiin tauteihin. Katastrofin keskellä vankityövoiman käyttö maataloustöissä arvioitiin uudelleen, ja tuhansia vankeja sijoitettiin jälleen maataloilille kevästä 1942 alkaen aina sodan päättymiseen saakka.⁵

Vankeja oli siis töissä runsaasti eri puolilla maata ja heidän läsnäolonsa on koskettanut monia suomalaisia. Muistot ajasta ovat kuitenkin

1. Mirka Danielsbacka, *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944*. Helsingin yliopisto 2013, 87–88.
2. Lars Westerlund (toim.) *Talvi-, jatko- ja Lapin sodan sotavanki- ja siviilileirit 1939–1944. Käsikirja*. Kansallisarkisto 2008a, 40–43; Danielsbacka 2013, 87–89.
3. Petri Hokkanen, Sotavankien käyttö maataloustyövoimana. Esimerkkinä Pohjois-Savo. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Vihollisen armoilla*. Minerva 2004, 68–69. Sotavankihallinnosta ja leirien organisoinnista tarkemmin ks. Danielsbacka 2013, 68–71.
4. Hokkanen 2004, 68–69, 72.
5. Lars Westerlund, The mortality rate of prisoners of war in Finnish custody between 1939 and 1944. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *POW deaths and people handed over to Germany and the Soviet Union in 1939–55*. Museovirasto 2008b, 19, 31; Noora Wilms-Narvola, Vieraat miehet taloissa. Naisten ja sotavankien suhteet jatkosodan aikana. *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 2011 (31), 79–86; Danielsbacka 2013, 150–151.

■ Kuva 1. Sotavanki Ivan Bareskij. Sofia ja Kalle Keinänen kotialbumi. Kuvaaja tuntematon.

jääneet paljolti yksityisiksi. Vankeja koskevia tarinoita ja muistoja vangeista on toki kerrottu kahvipöydissä vuosikymmenten ajan, mutta julkisesti kertomuksia on jaettu hyvin vähän suhteessa moneen muuhun sodasta muisteltuun aiheeseen⁶. Muistitietoon perustuvaa tutkimusta sotavangeista on hädän tuskin lainkaan. Sotavankeja käsittelevä tutkimus oli ylipäätään niukkaa ennen Kansallisarkiston ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–55” -hanketta 2000-luvun alussa ja sen jälkeen julkaistuja muutamia väitöskirjoja⁷.

Olemme vuosina 2016–2017 haastatelleet 35 henkilöä, joilla oli omakohtaisia muistoja neuvostovangeista. Halusimme tallentaa katoamassa olevaa sota-ajan muistitietoa ja tutkia, mitä omassa kodissa tai lähistöllä joko maatalous- tai metsätöissä vankeja kohdanneet kertoisivat ajasta nyt. Muistelijat olivat jatkosodan aikana lapsia tai teini-ikäisiä. Tavatessamme nuorin heistä oli 78- ja vanhin 91-vuotias. Miehiä haastatelluista oli 21 ja naisia 14, ja muistot olivat pääasiassa Pohjois-Pohjanmaalta ja Lapista.⁸ Lähdimme hakemaan paikallisia kokemuksia ja kuvauksia osallisten yhteisestä arjesta. Miten vankien olot oli järjestetty ja millaisia töitä he tekivät? Millaista kans-

sakäymistä vankien ja siviilien välillä oli? Miten tavalliset suomalaiset suhtautuivat vankeihin?

Artikkelimme metodologiaa ohjaa kansainvälisen *oral history* -perinteen (suom. muistitietotutkimus) käsitys muistitiedosta nimenomaan suullisena tietona. Oral history -metodi on nauhoitettu haastattelu, jossa ihmiset kertovat omakohtaisia muistoja jostain tietyistä aiheista.⁹ Suomessa muistitietotutkimus ymmärretään yleensä laajemmin. Käsite kattaa suullisen historian ohella myös kirjoitettuja aineistoja, eikä meillä tavallisesti tehdä eroa omakohtaisesti koetun ja historiallisen perinteen välillä.¹⁰ Suullista muistitietoa sotavangeista on aiemmin tallennettu tiittävästi vain yhteen muistitiedon keruukokoomaan¹¹, tai vastaavia aineistoja ei ainakaan ole tutkimuksissa toistaiseksi esiintynyt yhtä poikkeusta lukuun ottamatta¹².

Käytettävissämme oli lisäksi yksityinen 21 kirjeen muisteluaineisto sotavangeista Lapissa. Kirjoitelmat kerättiin 1990-luvun lopussa pro gradu -tutkielmaa varten, ja saimme ne haltuumme oman analyysimme jälkeen. Käytimme kirjeitä täydentävänä aineistona nähdäksemme, löytyisikö niistä uusia juonteita tai vahvistuksia päätelmillemme.¹³ Sotavankihallinnon ohjeissa ja määräyksissä nojaamme Oulun sotavankileirin asiakirjoihin ja aiempaan tutkimukseen.¹⁴ Sotavankeja koskevat dokumentit, kuten julkisyhteisöjen asiakirjat yleensä, välittävät kuvan viranomaisten tiedontarpeista. Vankileirien asiakirjat

6. Vrt. Marko Tikka, Ruma sota nyt väreissä. *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (2009), 121.

7. Ks. esim. Danielsbacka 2013, 38–40; Ida Suolahti, *Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana*. Helsingin yliopisto 2015, 19–23. Vuonna 2004 julkaistiin sotavankeja käsitteleistä pro gradu -tutkielmista laadittu artikkelikokoelma, ks. Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Vihollisen armoilla*. Minerva 2004.

8. Tavoitimme haastateltavat pääasiassa tutkimuksestamme kertovien paikallislehtien juttujen avulla. Haastattelut on anonymisoitu, ja artikkelissa on ilmoitettu haastateltavan sukupuoli, syntymävuosi ja haastattelupäivä.

9. Lynn Abrams, *Oral history theory*. Routledge 2010, 1.

10. Anne Heimo, Omaehtoista historiantuottamista. *Elore* 21 (2014), <http://www.elore.fi/elore-2-2014/yhteyksia-ja-katkoksia-omaehtoista-historiantuottamista/> (1.6.2018).

11. Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa on 1970-luvulla nauhoitettuja haastatteluja, joissa yleisen muistitiedonkeruun yhteydessä on kysytty neuvostosotavangeista. Ks. Katariina Eskola, *Neuvostosotavangit suomalaisten muistissa*. pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2017, 7. Kyselyinä kerättyjä kirjallisia muistelmia vangeista on ainakin Museoviraston, Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen ja SKS:n kansanrunousarkiston 1980–1990-luvulla keräämissä kokoelmissa. Ks. Wilms-Narvola 2011; Lars Westerlund, Neuvostosotavankien suomalaiset naisystävät ja heidän lapsensa 1942–1945. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Saksalaisten ja neuvostosotilaiden lapset Suomessa, Norjassa, Tanskassa, Itävallassa, Puolassa ja Itä-Karjalassa*. Kansallisarkisto 2011, 9–104; Pauliina Latvala, ”Lapsuuteeni kuuluivat sota, siirtolaiset ja sankarihautajaiset”. Suomeen jääneiden lasten muistoja sotavuosien arjesta. *Historiallinen Aikakauskirja* 104 (2006), 142.

12. Kari Virolainen, *Elinikäinen taakka. Ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin*. Lapin yliopisto 1999, 110–117.

13. Pirkka Mikkolan henkilökohtainen arkisto (PM-Ark).

14. Sotavankileiri nro 19:n arkisto, Kansallisarkisto Oulu (Svl19/KAO).

kertovat määräyksistä ja ohjeista eli siitä, miten asioiden *tuli olla* ja esittävät yksityiskohtaisia faktoja vankijoukosta.

Muistitiedon korostetaan olevan erityistä sen takia, että se kertoo ihmisten kokemuksista ja heidän tapahtumille antamistaan merkityksistä. Muistitietotutkimus onkin usein kiinnostunut käsityksistä, ajatuksista ja tunteista, mutta meille yhtä oleellinen lähtökohta oli se, että muistitieto voi kertoa myös siitä, mitä todella tapahtui.¹⁵ Muistitieto tuottaa usein vastakertomuksia instituutioiden tuottamalle tiedolle¹⁶. Oli mielenkiintoista ryhtyä selvittämään, tuottaisiko se vaihtoehtoja sotavankeihin yleisesti liitetyille käsityksille.

Ennen kaikkea sotapropaganda, mutta osataan myös viranomaismääräykset välittivät kärkeää viholliskuvaa. Suomalaisen sotapropagandan tutkimuksissa on korostettu, että mielikuva Neuvostoliitosta ja sen kansalaisista ei olisi pelkästään talvi- ja jatkosodan tuotetta, vaan paljon vanhempaa perua. Juuret venäläisten esittämiseksi alkukantaisina, raakoina, likaisina tai siveettöminä vievät jopa isovihan ajalle. Kuva perivihollisesta tiivistyi propagandan ”ryssässä”, joka ilmensi halveksuntaa ja vihaa niin neuvostoliittolaisia kuin näiden valtiojärjestystäkin kohtaan.¹⁷ Tavallisten ihmisten sotienaikaisia Neuvostoliitto-käsityksiä ja niiden muutosta ei ole tutkittu¹⁸, mutta ”ryssävihalla” on arvioitu olleen paikka kansan enemmistön tunnoissa¹⁹.

Tutkimuksessa on päädytty myös siihen, että meillä sensuuri kitki sotapropagandan pahimmat ”kukkaset”, ja esimerkiksi rintamakirjeenvaihtajien (TK-miehien²⁰) loukkaavimpia

artikkeleita ei sodan aikana julkaistu²¹. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö lehtien palstoilla olisi ilmestynyt ennen kaikkea jatkosodan alussa räikeitä ja vähätteleviä luonnehdintoja henkisesti kehittymättömistä, käsittämättömän julmista ja uskomattoman siivottomista venäläisistä. TK-valokuvissa neuvostosotavangit esitetään usein korostetun säälittävänä, pelokas ilme kasvoillaan, toteaa kuvia tutkinut Olli Kleemola ja arvioi, että kuvien tarkoituksena on ollut pyrkimys kasvattaa suomalaisten ylemmydentuntoa ja taistelumlialaa²². Toisaalta on esitetty, että kuvat rääsyistä vangeista eivät joka suhteessa ja sodan eri vaiheissa palvelleet parhaiten propagandan tarkoituksia. Miten sodan pitkittyminen ja tappiot olivat selitettävissä, jos vastassa oli kelvoton resurssiparvekke-armeija.²³ Alistunutta olemusta saatettiin myös pitää juonitteluna. Oulun vankileiri lähetti työnantajille kesällä 1942 käskyn tehostaa vankien vartiointia. Se totesi, että vangit ovat, ”vaikka nöyriltä näyttävätkin, kylmästi laskelmoivia, bolshevistisen hengen edelleen elähdyttämää ja minkäänlaisia keinoja kaihtamatonta joukkoa”²⁴.

Kulttuurinen mallitarina vangeista

Haastattelujen lomassa aloimme etsiä sanoma- ja kotiseutulehdissä tai vastaavissa julkaistuja artikkeleita vangeista tutkimuksen tausta-aineistoksi. Myös muutamilla muistelijoista oli tallessa aihetta käsittelevä lehtijuttu, ja joillakuilla oli valokuva vangista. Saimme kopiot useimmista kuvista, yhteensä kahdeksan kuvaa. Varsin pian kiinnitimme huomiota siihen, että mautiloilla olleista vangeista kerrottiin niin julkaisuissa kuin haastatteluissamme hyvin samalla tavalla. Toi-

15. Alessandro Portelli, Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus*. SKS 2006, 55.

16. Paul Thompson, The voice of the Past. Oral History. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. Routledge 2016, 33.

17. Heikki Luostarinen, *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Vastapaino 1986, 207–235; Sinikka Wunsch, *Punainen uhka*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2004, 307–309; Helena Pilke, *Julkaiseminen kielletty. Rintamakirjeenvaihtajat ja sensuuri 1941–1944*. SKS 2011, 110–113.

18. Kari Immonen, Suomalaisen Neuvostoliitto-kuvan muutokset; onko nyt häpeän aika? *Ulkopolitiikka* 4 (1988), 13.

19. Timo Vihavainen, Hoidettu mielipide. Teoksessa Timo Vihavainen (toim.) *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita 2004, 335–336

20. TK = tiedotuskomppania.

21. Pilke 2011, 271. Sodan aikana julkaisemattomat TK-tekstit, ks. myös Miika Kulju & Pekka Tuomikoski, *Tuntematon jatkosota. TK-miesten sensuroidut dokumentit*. Gummerus 2015.

22. Olli Kleemola, *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotalokuvissa 1941–1945*. Sigillum 2016, 162.

23. Jenni Kirves, ”Päivittäinen myrkyannoksemme”. Sensuuri ja propaganda jatkosodassa. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga 2008, 46.

24. Käsky N:O 2 sotavankien vartiointista 6.7.1942, Sv119/KAO.

siaan muistuttavista kuvauksista ja luonnehdinnoista oli muodostettavissa yhtenäinen vanginpidon *kulttuurinen mallitarina*.

Yleisellä tasolla kulttuuriset mallitarinat kertovat sosiaalisen maailman *moraalijärjestyksestä*. Moraalijärjestys on tavallisesti julkilausumaton ja vaikuttaa ikään kuin pinnan alla toiminnan itsestään selvänä lähtökohtana. Moraalijärjestys erottelee oikean ja väärän, hyvän ja pahan, ja välittäessään sen, mitä yhteisössä pidetään tärkeänä ja muistamisen arvoisena, moraalijärjestystä ilmentävä mallitarina tulee kertoneeksi myös sen, millaiset asiat sivuutetaan, kielletään tai pyritään unohtamaan. Julkisesti kerrotut mallitarinat, joita synnyttävät muun muassa tiedotusvälineet, kirjallisuus ja tutkimukset, opastavat yhteisön jäseniä arvojen valinnassa ja normien noudattamisessa eri elämäntilanteissa. Ne tarjoavat persoonallisen identiteettiprojektin rakennusaineiksia ja ylläpitävät tai uusintavat yhteisön käytäntöjä ja perinteitä, mutta toistettuna mallitarina vahvistaa yksinäisyyttä ja voi tulla sulke-neeksi vaihtoehtoiset kertomukset ulkopuolelle. Myös perheillä on omia tarinoita, joissa ihanteet ja tabut siirtyvät sukupolvelta toiselle.²⁵

Mallitarinan sotavanki oli lähes poikkeuksetta ahkera ja oma-aloitteinen, iloinen luonteeltaan ja oppi suomea ainakin välttävästi. Vanginpidosta annetuista määräyksistä ei liiemmästi välitetty, vaan vanki eli ja oli kuten muukin talonväki. Sotajan vihollisuuksista huolimatta vankeja ei pelätty eivätkä he aiheuttaneet vaikeuksia, ja kyyneleet saattelivat vangit takaisin Neuvostoliittoon.²⁶ Sama ahkerasti työtä tekevä vanki, yhdenvertai-

suus ja konfliktittomuus löytyvät arkistodokumentteihin tai kirjalliseen muistitietoaineistoon perustuvista tutkimuksista ja tutkielmista, joissa on käsitelty vankien työtä maataloilla²⁷.

Havainto mallitarinasta suuntasi sekä haastattelujamme että koko tutkimustamme hieman uudella tavalla. Pyrimme haastatteluissa aiempaa aktiivisemmin raaputtamaan pintaa ja yritimme selvittää, olivatko kokemukset vangeista niin yhtenäisiä kuin millaisina mallitarina ne esittää. Olemme tarkastelleet haastateltavien kertomuksia "vastakarvaan" eli todennäköisesti hieman heidän tarkoituksiaan vastaan. Vastakarvaan lukemisessa huomio kiinnitetään siihen, kuka pääsee ääneen ja kuka ei, mitä jätetään lausumatta ja löytyykö kerronnasta merkkejä kulttuurisista uskomuksista ja arvoista, joita muistelijat eivät luultavasti ole itse edes huomanneet.²⁸ Kiinnitimme erityistä huomiota yksilöllisiin ja paikallisiin eroihin ja painotuksiin, säröihin ja sävyihin²⁹. On syytä korostaa, että emme lähteneet kyseenalaistamaan tai kiistämään ihmisten kertomuksia. Mallitarinassa ei ole kyse siitä, että ajateltaisiin ihmisten valehtelevan, vääristelevän tai tietoisesti harkiten rajaavan asioita keskustelun ulkopuolelle.

Osalla haastateltaviamme oli tarina kerrottavaksi, osa halusi muistella tutkijan ohjaamana. Mallitarinan naarmuttaminen ja sen säröjen löytäminen oli mahdollista, sillä suullinen haastattelu on dialogia. Haastattelussa molemmat voivat tarkentaa, täsmentää ja varmistaa tulkittoja.³⁰ Mallitarinan ulkopuolelle helposti jäävistä vaikeista tai arkaluonteisista asioista joidenkin on

25. Rom Harré, *Personal being*. Blackwell 1983, 244–145; Ylijoki 1998, 138–139, 146–147; Vilma Hänninen, *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampereen yliopisto 2000, 51–52; Anna Kulmala & Anni Vanhala, Vanhemmuus marginaalissa. Kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta*. Gaudeamus 2004, 99–100. Kulttuurista mallitarinaa vastaava käsite on "kulttuuriset skriptit", ks. Tiina Silvasti, *Talonpojan elämä*. SKS 2001, 15–16.
26. Mm. Jussi odotti omaiaan. *Kempeleläinen* 25.7.1992; Taimi Piipari, Ja karata ei saa. Teoksessa *Syli sanoja täynnä, Oulu-opiston proosaryhmän antologia 1995–1996*. Oulu-opisto 1996, 35–38; Martti Myllykoski, Sotavankimme Vasili. Teoksessa *Härmän Joul*. Härmä-seura 2005; Arvo Penttilä, Erkki Kantola, Erkki Luoma-aho & Mauno Santala teoksessa *Sota-aika kotirintamalla*. Alajärvi-Seura 2006; Jouni Kallioniemi (toim.) *Kotirintama*. Vähäheikkilän kustannus, 2007, 134–135; Jorma Keinänen, Venäläinen vanki numero Ö-4352 työpalvelussa. *Rantalakeus* 29.12.2000; Tuomas Linna teoksessa *Keski-Pohjanmaan sotaveteraanin joul*. Keski-Pohjanmaan sotaveteraanipiiri 2011; Eero Härkönen, *Härkösen ryssät*. Pattijoen Kotiseutuyhdistys 2013, <http://pattijoenkotiseutuyhdistys.fi/sivu.php?p=39> (15.1.2018).
27. Mm. Pirkka Mikkola, *Sotavangin elämä ja kuolema*, pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2000, 155–156; Hokkanen 2004, 82; Danielsbacka 2013, 273–274; Latvala 2006, 147–148; Eskola 2017.
28. Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén. Vastakarvaan lukemassa. Teoksessa Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén (toim.) *Tekstien rajoilla*. SKS 2011, 11–12.
29. Vrt. Kaija Heikkinen, *Yksin vai yhdessä*. Suomen Kansantietouden Seura 2012, 32–33.
30. Vrt. Valerie Yow. Interviewing techniques and strategies. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. Routledge 2016, 165–169.

helpompi kertoa kirjoittamalla, ja joillekin sopii paremmin puhua vaietuista, haavoittaneista tai häpeällisistä muistoista haastattelussa. Tutkija voi olla merkittävässä roolissa auttaessaan, haastaessaan tai houkutelllessaan haastateltavaa muistamaan, mutta tapahtui muisteleminen miten tahansa, kertoja päättää aina viime kädessä, mihin kysymyksiin ja miten hän vastaa³¹.

Yleisesti ottaen haastatteluissa käsiteltiin arjessa toistuneita asioita ja vaaran tai vahvan elämyksen kokemuksia. Ne ovat teemoja, joista omakohtaiset muistot usein koostuvat.³² Muisto noin 70 vuoden takaisista tapahtumista tuotettiin haastatteluhetkessä, joten kaikki sen jälkeen sodasta keskusteltu, luettu ja koettu ovat kerroksissa mukana. Moni haastateltavistamme on puhunut sota-ajasta jälkeensä läheistensä kanssa, joten osa omakohtaisista muistoista on sulautunut yhdessä muisteltuun. Kuten tiedetään, omakohtaiset ja kollektiiviset muistot eivät ole kaiverrettavissa mieleen erillisinä, vaan kertomusta alkuperäisestä kokemuksesta muokkaavat eletty elämä, aikakaudet ja kulloisenkin muistelukun nimenomainen hetki³³.

Sotavangit maataloilla

Eräs haastatelluista muisti päivän, jolloin vangit saapuivat heille. Tilanne oli erityinen, sillä hän nouti vangit kirkonkylältä. Talon jo iäkäs työmies oli kieltäytynyt lähtemästä jouduttuaan päivällä kyläläisten pilailun kohteeksi. ”Siellä oli jotkut sitte sanoneet että miten sinä uskallat, nehän rysät tappaa sinut”, ja haastatteluhetkellä 88-vuotias mies hymyilee muistellessaan itseään 13-vuotiaana sanomassa äidilleen: ”kyllä minä lähen, se on miesten homma.”³⁴

Vangit oli tuotu kuorma-autolla Oulun vankileiriltä.³⁵ Vankia vastaanottamaan saapuneet

miehet seisoivat rivissä odottamassa kuljetuksesta vastanneen majurin kehotusta.

Minähän tietysti astuin niinku ainakin siihetteen, se katto pitkään ja sano että kovin on nuori ja pieni tämä isäntä, mitenköhän tässä nyt käypi. No siellä oli näitä vanhempia miehiä, isäntiä jotka tunsivat minut niin ne sano että kyllä se [Etunimi] pärjää näitten vankien kanssa siinä ku hekin, ihan huoletta voi antaa. Ja niin se sitte majuri anto ne vangit ja minä ohjasin sinne kärryihin ne vangit ja lähdettiin kotimatalle.³⁶

Ilta pimeni ja kesällä 1942 hevostärryillä käytiin suomalaispojan ja kahden, vankileirillä suomea oppineen ukrainalaisvangin välinen unohtumaton keskustelu. ”Sinulla on varmaan hyvä äiti”, kertoo haastateltava vankien todenneen. ”Minä että mistä sen voitte tietää, niin sanoivat että täytyhän sen olla hyvä kun on luottanut pojan vastaan venäläisiä sotavankeja.”³⁷

Vangit tekivät maataloilla työt, jotka sota oli jättänyt naisten, vanhusten ja lasten hoidettavaksi. Vankeja oli taloissa, joissa isäntä oli iän tai haavoittumisen takia kotona, mutta myös tiloilla, joissa ei ollut miehiä paikalla lainkaan, vaikka se oli määräysten mukaan täysin kiellettyä³⁸. Haastatellut kertoivat suomalaisesta arvomaailmasta, jossa työ oli keskeinen ihmisen mitta. Ahkeruutta ja tunnollisuutta odotettiin myös lapsilta, jotka usein joutuivat pienestä pitäen selviytymään aikuisten töistä.³⁹ Sotavangin mallitarina osoittaa, että vankeja arvioitiin erityisesti suhteessa työteollisuuteen. Tyypillisesti vankia luonnehdittiin, että ”se oli sellanen ahkera ja siitä tykkäsivät”⁴⁰. Haastateltava kertoi, että vanki oli ollut aikaisin aamulla hakkaamassa halkoja. ”Isä oli sanonu

31. Vrt. Sami Lakomäki et al. 2011, 20–21.

32. Pirjo Korhokangas, *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistys 1996, 27–28.

33. Ulla-Maija Peltonen, *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. SKS 1996, 24. Juha Siltala, Kollektiivinen muisti. Kuka on se, joka muistaa? *Duodecim* 130 (2012), 2449–2458.

34. *Mies*1929, 20.6.2017.

35. Oulun vankileiri toimi käytännössä koko jatkosodan ajan ja siellä oli enimmillään noin 2300 vankia. Ks. Westerlund (toim.) 2008a, 100–101.

36. *Mies*1929, 20.6.2017.

37. *Ibidem*.

38. Esim. Yksityisten käyttöön ja valvontaan annettujen sotavankien vartiointi- ja käsittelyohjeet, päiväämätön, Sv19/KAO; Tyrvävän työvoimalautakunnan ohje vankien työnantajille 30.5.1942, Sv19/KAO.

39. Mía Leino & Kirsi Viitanen, Aikuiseksi kasvaminen suomalaisessa maalaisperheessä 1940–1950-luvuilla. Teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. SKS 2003, 190–192.

40. *Nainen*1927, 1.7.2017.

sille että eihän sinun Ivan tarvitte näin aikuis että oisit nukkunu vielä, ni sano että ei saanu unta kun on niin kova koti-ikävä⁴¹. Kertomus muistuttaa siitä, että vangit olivat usein nuoria miehiä kaukana kotoa, kuten sotilaat ovat olleet kautta historian. Murhe saattoi vallata mielen töidenkin lomassa, haastateltava muisteli. ”Griša, sillä kyyneleet valu ja minä sitte kysyin että mikä on nyt hätä, sano että on niin kauhiasti äitiä ikävä⁴².”

Vanki saattoi olla talossa vuoden, jopa kaksi. ”Niin se osas tehdä, olla niin mieliksi sille isännälle, se oli niinkö ylpiä melkein se [isäntä] et hää omistaa sellasen työntekijän”, haastateltava kertoi. Hän kuitenkin tarkensi, että ”ne jotka osas tehdä niin ne sitte kelepasi näille maanviljelijöille”, mutta ”jos se ei miellyttävästi pystyny niihin maatoihin niin ne kävi vaihtamassa⁴³. Vanki ei voinut ”looteria maata”, kuten renkinä ollut mies laiskottelua nimitti ja kertoi talonväen puuttuneen heti, jos vangin epäiltiin laistavan töistä⁴⁴. Vankeja palautettiin tiloilta leirille laiskuuden,

■ Kuva 2. Jegor ja Aleksander (vas. ylhäällä) Komosten perheen ja kahden paikallisen muonamiehen kanssa kahvilla. Seppo Komosen kotialbumi. Kuvan ottaja mahdollisesti Erkki Komonen.

sairauden, tottelemattomuuden tai niskoittelun perusteella, mutta heidän määräänsä suhteutettuna ilmeisen harvoin⁴⁵. Vangit saattoivatkin uurastaa leirille palauttamisen pelossa. ”Ne hirviän ahkerasti tekivät hiki päisä sitä ja, minä niille sanoinkin jotta pidetään vähä taukova, mut ei ne malttanu. Sitte selevisi että ne pelkäsi että heidät palautetaan leirille jos he eivät puske ihan tosissaan töitä”, haastateltava muisteli ja kertoi äitinsä rauhoitelleen vankeja, että tavallinen työtahti riittää⁴⁶. Vankityövoiman käyttöä valvoneet työvoimaviranomaiset kyllä patistivat työnantajia, että vankien työteho oli viritettävä huippuunsa ja pinnauksesta tuli rangaista pienentämällä ruoka-annoksia⁴⁷. Toisaalta päivittäisen ruoka-annok-

41. Mies1929, 20.6.2017

42. Mies1929, 20.6.2017.

43. Mies1926, 5.5.2017.

44. Mies1931, 15.1.2017.

45. Saapuneet asiakirjat, Sv19/KAO.

46. Mies1929, 20.6.2017.

47. Tyrnävän työvoimalautakunnan kirje vankien työnantajille 30.5.1942, Sv19/KAO.

sen sai jopa ylittää työtehon lisäämiseksi, mutta ei säännöstellyillä elintarvikkeilla⁴⁸.

Vangin asema oli osoitettava sekä hänelle itselleen että ulkopuolisille. Sotavankihallinnon laatimia määräyksiä ja ohjeita vankien majoituksesta, ruoka-annoksista ja vartioinnista välittivät ensi sijassa työvoimaviranomaiset, ja työnantajia muistutettiin toistuvasti siitä, että sääntöjen rikkojilta voitiin ottaa vangit pois. Vangin vaateen selkään tuli maalata valkoinen V ja hän sai olla siviilien kanssa tekemisissä ainoastaan työaikana. Naisten kanssa vanki sai määräysten mukaan tehdä töitä vain, mikäli paikalla oli mies, ja yöksi vanki oli pantava lukkojen taakse.⁴⁹ Haastateltava kertoi, että vangille rakennettiin ”pirtin nurkkaan tukevasta puutavarasta semmonen koppi ja siihen ovi ja lukko ja sänky sinne tai laveri”⁵⁰. Toisessa talossa koppi kyhättiin ”jonkinlaisista pahvilevyistä”⁵¹.

Millaisissa tiloissa vankeja aluksi pidettiinkin, valvontakäytäntöjä usein vähitellen höllennettiin tai niistä luovuttiin kokonaan. ”Se kävi tuntuun turhautavalta isäntäväestäkin, semmosia luotettavia työntekijöitä pitää lukkojen takana”⁵². Koppi saatettiin alun alkaenkin tehdä silmänlumeeksi näyttämään siltä, että määräyksiä noudatettiin, sillä ”yhtään yötä ei ollut Teppa siellä”⁵³. Kesällä vanki usein nukkui ulkorakennuksessa muun työväen tai talon poikien kanssa. YYA-Suomen kielenkäyttöön vakiintunut käsite ”kotiryssä” juontaa juurensa tältä ajalta. ”Kotiryssä” tarkoitettiin vankia, jota ei yöksi teljetty talonväestä erilliseen tilaan tai rakennukseen.⁵⁴

Maatiloilla vankien vartiointi oli isännän vastuulla tai sillä, ”jolle hän on luovuttanut vartiointitehtävän”. Vartijan tuli olla 17–60-vuotias mies ja aseistettu.⁵⁵ ”Kun ohjeethan oli sitte että jos oli ulkotöissä niin siel ois pitäny olla aikasen miehen

mukana, mutta eihän siellä ollu mukana muita kun minä”, kertoi vankeja hevostärryillä hakenut mies ja pohti, että ”ei kait sitä asetta silloin saanukaan, nehän kerättiin käyttökelpoaset kaikki tonne sotahommiin”⁵⁶. Leväperäisestä tai olemattomasta vartioinnista maatiloilla kertoivat lähes kaikki haastatellut.

Haastattelussa puhuttiin erityisen painokkaasti määräysten rikkomisesta. Kertomuksista välittyi hölmöinä, typerinä tai ainakin käytännössä toteuttamiskelvottomina pidettyjen määräysten ylenkatsonta, mutta samalla haluttiin korostaa, että vankeja kohdeltiin ja heihin suhtauduttiin humanisti ja oikeudenmukaisesti. Vastineeksi vangin ahkeruudelle ja luotettavuudelle luovuttiin käytännöistä, jotka alleviivasivat vangin olevan vanki. Erään talon vangille vaatteeseen maalattu V oli ”kauhistus”. ”Että semmonen vaate pitää panna päälle että vanki”, haastateltava muisti vangin päivitelleen ja kertoi äidin huolehtineen vankikamppien tilalle talon miesten vaatteet.⁵⁷ On kuitenkin syytä korostaa, että suhtautuminen ei ole ollut huoletonta kaikissa taloissa. Osa haastatelluista korosti, että vanginpidon ohjeita noudatettiin jokseenkin tarkasti. ”Sen muistan että pappa sanoi että sinne (aitta) vangit viedään yöksi ja hän lukitsee oven”⁵⁸.

”Älköön kukaan ilman asianomaisen sotilaviranomaisen lupaa puhutelko sotavankia tai muuten seurustelko hänen kanssaan, älköönkä antako mitään vangille”, kuuluu tunnettu presidentti Risto Rytin allekirjoittama vuoden 1942 asetus⁵⁹. Sakolla tai puolen vuoden vankeudella sanktioitu määräys näyttäisi siis maaseudulla olleen melko ponneton, ja kanssakäymiskieltoa haastettiin myös vankileirien tai niiden alaisten työpisteiden läheisyydessä. Leivän vieminen vankeille toistuu muistoissa. Syötävää tai muuta apua

48. Ohje sotavankien työnantajille Nro 1597/II/1. 22.9.42, Svl19/KAO.

49. Käsky N:o 2 sotavankien vartioinnista, 6.7.1942, Svl19/KAO; Ohjeita vankityövoiman käyttäjille, päiväämätön, Svl19/KAO.

50. Mies1929, 20.6.2017

51. Nainen1935, 7.8.2017.

52. Mies1929, 20.6.2017.

53. Mies1939, 18.7.2017.

54. Sotavankien työnantajille Nro 831/I/4/, Svl19/KAO.

55. Käsky N:o 2 sotavankien vartioinnista 6.7.1942, Svl19/KAO.

56. Mies1929, 20.6.2017.

57. Mies1935, 15.6.2017

58. Nainen1927, 1.7.2017.

59. Asetus N:o 397 kiellosta seurustella sotavangin kanssa 13.5.1942.

vangeille toimittivat naiset sekä usein myös lapset vanhempiensa tietäen. Kemissä ”siinä Karihaaran asemalla ne jotaki tekivät, ja minä muistan ko me vietiin niille sinne voileipää”⁶⁰. Siviilien tottelemattomuus tuskastutti Kemin vankileirin päällikköä. ”Eivät vartijat kaiketi keskellä kaupunkia voi ryhtyä ampumaan vangeille paketteja ja tupakkaa vieviä siviilejä”, purki hän neuvottomuutta kirjeessään suojeluskuntapiirin päällikölle syksyllä 1941. Luvattomuuksia yritettiin suitsia kielto- ja kieltotauluin ja oikeustoimilla uhkailemalla, mutta varoituksia ankarammin toimintaa ei tietyvästi sanktioitu.⁶¹

Siviilien empatian osoitukset ovat räikeässä ristiriidassa sotilasjohdon toimintaan vankileireillä katastrofitalvena 1941–1942. Mirkka Danielsbacka on esittänyt, että elintarvikepulan ja muiden olosuhteiden lisäksi vankien joukkokuolemat selittyvät sotavankihallinnon ja sodanjohdon itsepetoksella; byrokraattien välinpitämättömyydellä, sokeudella ja hitaudella sekä vankien epäinhimillistämällä. Vankien vetäminen pois maataloilta loppuvuodesta 1941 oli ilmeinen virhe. Maataloissa työ oli suhteellisen kevyttä verrattuna esimerkiksi raskaisiin metsätöihin. Vangit nähtyivät töissä, eivät leireillä, Danielsbacka toteaa.⁶² Vankien lähettäminen leireiltä maataloihin oli ratkaisu, josta hyötyivät kaikki. Vankien ylläpito siirtyi leireiltä maataloilta ja he ”saivat hyvän ruan täällä ja tuli työtki tehtyä”, kuten eräs haastatellutakin asian kiteytti.⁶³

Vankien työteho herätti kuitenkin ainakin alussa tyytymättömyyttä. Esimerkiksi Tyrnävän työvoimalautakunta valitti Oulun sotavankileirille elokuussa 1942 toimittamassaan työtehoilmoituksessa, että viimeksi lähetetyt vangit olivat olleet niin huonossa kunnossa, että edes tyydyttävää työtulosta ei oltu saavutettu. Lautakunta ihmetteli, miten arvokas työvoima oli päästetty sellaiseen kuntoon, ettei ”se ole kyennyt edes ruokansa

eteen töitä tekemään”, ja neuvoi, että ”kohtuullisella ruuan lisäyksellä saavutetaan melkoinen lisä työtehoon”⁶⁴

Toistuva aihe haastatteluissa olivat vangin ruoka ja ruokailu, ja yhteisellä ruokailulla on merkittävä asema vanginpidon mallitarinassa. Ohjeistus sekä määritteli vangin ruoka-annoksen että määräsi tämän ruokailemaan ”muusta palvelusväestä erillään”⁶⁵. Kertojien mukaan erityisesti näistä määräyksistä poikettiin. ”Vanki söi muiden kanssa samassa pöydässä”, haastateltava kertoi, napautti pöytää sormellaan ja totesi nyt istuttavan saman pöydän ääressä⁶⁶. Eroja kertomusten välillä oli lähinnä vain siinä, miten ruokailu oli taloissa järjestetty. ”Nehän söi talon väjen kanssa, tai talon väkihän söi siellä omassa keittiössä omassa pöyvässä, va työmiesten kanssa samassa pöyvässä söivät niinku muutkin ihmiset”⁶⁷. ”Kyllä se oli leipäkori pöyväällä ota niin paljo ku lystää. Keitetään sen verran isoon pataan ettei keitto kesken lopu.”⁶⁸ Hieman mahtipontinen muistelu tulee ymmärrettäväksi sitä taustaa vasten, että maalla ylipäätään oli ruokaa, kun kaupungeissa taas oli pulaa monista elintarvikkeista. Esimerkiksi syksyllä 1942 Oulun vankileiri jo läksytti työnantajia siitä, että nämä olivat syöttäneet vangeille ”huomattavia määriä voita ja lihaa”⁶⁹.

”Siittä ois kuule kovia juttuja va en tähän ny viiti panna niitä”⁷⁰. Haastateltava tarkoitti vangin huonoa kohtelua naapurissa, mutta halusi kertoa tapauksesta vain sen, että vankia piinattiin liialla työnteolla ja tämä sairastui vakavasti. ”Katopa kun mies pannaan siihen jammaan, että vielä pannaan se yöksi hakkaamaan pikkuhalkoja liiteriin sillon ku muut nukkuu”⁷¹ Ylipäätään vangin kaltoinkohtelusta kertoneet olivat harvassa. Omassa kodissa vankia ei kohdeltu huonosti, mutta saatettiin todeta, että ”kyllä siitä mainetta oli että ne

60. Nainen1935, 3.4.2017.

61. Mikkola 2000, 138.

62. Danielsbacka 2013, 294–295, 300.

63. Mies1935, 15.6.2017; ks. myös Danielsbacka 2013, 152.

64. Muistiinpanot ja ilmoitukset, Sv19/KAO.

65. Tyrnävän työvoimalautakunnan kirje vankien työnantajille 30.5.1942, Sv19/KAO.

66. Mies1932, 15.6.2017.

67. Mies1931, 15.1.2017.

68. Mies1935, 15.6.2017.

69. Sotavankien työnantajille Nro 1597/II/1. 22.9.1942, Sv19/KAO.

70. Mies1928, 20.6.2017.

71. Mies1928, 20.6.2017.

aika huonolla ravinnolla piti niitä”⁷². Yhden isännän naapurit ilmiantoivat viranomaisille: ”(k)un se oli tuolla isännän kansa heinäniityllä se vanki niin isäntä oli hangolla hakannu sitä vankia, niin se otettiin pois se vanki heti sieltä”⁷³. Aina vangin huonoon kohteluun ei kuitenkaan haluttu sekaantua. Haastateltava kertoi, että hänen äitinsä tapasi antaa talossa olleille vangeille työpäivän päätteeksi ruokapaketit, mutta vankien majapaikassa naapurissa emäntä oli ottanut ne pois. Lapset olivat käyneet kurkkimassa, kun naapurista kuului ”semmosta kauhiaa mölyä ja ääntä ja semmosta ilkeää”. Heidän kerrottua äidille, että ”se [naapurin isäntä] pieksi niitä vankia sieltä ja sieltä kuulu itku ja valitus”, tämä oli vain todennut kieltäneensä menemästä.⁷⁴ Eräs emäntä päätyi kertojan mukaan sodan jälkeen käräjille ja hänet tuomittiin sakkoihin vangin pahoinpitelystä⁷⁵.

Sotavangit ja raskaat metsätyöt

Monet vangeista työskentelivät pääasiassa vain metsätöissä ja syksyisin savotat saivat täydennystä maataloilta siirretyistä vangeista. Marraskuussa 1942 Metsähallituksen Perä-Pohjolan piiri yhä odotteli vankilähetystä. Vankien oli pitänyt saapua jo muutamia viikkoja aiemmin, mutta maataloustyöt Etelä-Suomessa olivat viivästyneet.⁷⁶ Lapissa vangit tekivät metsätöitä muuta maata yleisemmin koko sodan ajan, mutta kaiken kaikkiaan metsätöiden osuus vankityövoiman käytössä kasvoi jatkuvasti ja on arvioitu, että viimeisenä sotakeväänä metsätöissä oli yhteensä noin 17 000 vankia ja maataloissa olleista vangeistakin huomattava osa hakkasi halkoja.⁷⁷ Metsätyömaiden lisäksi erityisesti Lapissa oli mittavia rautatie- ja maantietyömaita. Yhdessä rakennus-

kohteessa saattoi työskennellä lähemmäs tuhat vankia⁷⁸.

Aivan erityisen tilanteen ja ilmapiirin pohjoiseen toi saksalaisten läsnäolo. Vuoden 1940 kauttakulkujoukoista aseveljiksi vuonna 1941 muuttuneen Saksan armeijan sotilaisiin oli vaikea kenenkään olla törmäämättä. Saksalaisten joukkoja oli runsaimmin suuremmissa kaupungeissa ja asutuskeskuksissa kuten Oulussa, Kuusamossa, Kemissä, Rovaniemellä ja Ivalossa. Yksistään Lapissa saksalaissotilaita oli jatkosodan lopussa enemmän kuin paikallisia asukkaita, noin 220 000.

Myös saksalaiset tarvitsivat runsaasti työvoimaa muun muassa linnoitus-, lentokenttä- ja tienrakennustöihin. He käyttivät suomalaisten tapaan vankityövoimaa ja palkkasivat myös siviilejä.⁷⁹ Vankeja saksalaisilla oli töissä Lapissa ja Pohjois-Norjassa yhteensä noin 30 000⁸⁰. Vierasta väkeä ja kaikenlaista kulkijaa oli niin paljon, että jo sen takia monen pohjoissuomalaisen sotakokemus muodostui täysin toiseksi kuin esimerkiksi Länsi-Suomessa, missä rintama oli kaukana ja kenties kaukainenkin paitsi siellä olleiden läheisten kautta⁸¹.

Metsätöissä vankeja käyttivät niin valtio, metsäyhtiöt kuin yksityiset metsänomistajat. Mitä suurempi työmaa, sitä selvemmin erottuvat käytännöt ja kohtelu, joissa vanki ei ollut yhteisön jäsen, vaan osa vankijoukkoa. ”Veitsiluodon työmaalla Syvälälammilakihan niitä oli, semmoset 150 ainaki. Siellä oli kolme isoa parakkia ja ne parakit oli sitte semmosia, että oli kolme laveria päällekkäin”, muisteli ”mettähommiin” yhden-toista ikäisenä lähtenyt mies.⁸² Ounasjoen varressa vankityömaan lähellä asuneen muistelijan

72. Mies1926, 5.5.2017.

73. Nainen1927, 1.5.2017.

74. Nainen1935, 12.7.2017.

75. Mies1929, 20.6.2017.

76. Hankintapiirille ja hankintametsänhoitajalle saapuneet kirjeet, Metsähallituksen piirikuntakonttorin I arkisto, KAO.

77. Mikkola 2000, 151–152.

78. Ibidem, 153–154.

79. Susanna Runtti, Rovaniemi sota- ja jälleenrakennusvuosina. Teoksessa Matti Enbuske et al. (toim.) *Rovaniemen historia 1721–1990*. Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta ja Rovaniemen seurakunta 1997, 323–324; Maria Lähteenmäki, *Jänkääjäkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. SHS 1999, 117–118, 185; Marianne Junila, *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. SKS 2000, 88–90.

80. Otto Reinhard, *Soviet Prisoners of War on the German Lapland Front 1941–1944*. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja*. Kansallisarkisto 2008c, 70–71.

81. Vrt. Marianne Junila, *Wars on the home front. Mobilization, economy and everyday experiences*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 193–194.

82. Mies1928, 9.9.2016.

tuokiokuva oli kolkko: ”Viidenkymmenen miehen nippu annettiin, kuorma-auton lavala tuotiin, niillä oli paperisäkit niskasa että ne tarkenee. Ja tuota, näläkähän se oli hirviä.”⁸³

Lohduttomuudessaan vastaavia kuvauksia samalta seudulta on myös Mikkolan kirjeaineistossa. Neljästäkymmenestä vangista kaksi oli matkalla palelluttanut jalkansa, sillä sukia tai jalkarättejä ei ollut. Vangit majoitettiin kertojan mukaan ”talorähjään” ja paleltumisvammoja saaneet vangit kuolivat jonkun ajan jälkeen. Vankeja ei pahoinpidelty, mutta kurjan asumuksen lisäksi myös ruoka oli ollut huonoa. Kertoja oli todistanut toukkia täynnä olevan poronraadon valmistusta ”ryssille ruuaksi”.⁸⁴ Pohjois-Pohjanmaalla parinkymmenen vangin joukko oli saatu raivamaan kantoja ja heidät majoitettiin talonväen tyhjäksi jättämään taloon. Vartijoilla oli parempi ruoka kuin vangeilla, kertoi vartijan kanssa seurustellut nainen, ja ”se nyt on melekein ymmärrettävä juttukin kyllä”⁸⁵.

Vankien majoituksessa ja huollossa erityisesti yksityisten metsänomistajien oli turvattava

■ Kuva 3. Tuntemattomia sotavankeja Rovaniemellä. Katariina Kallion kotialbumi. Kuvaaja tuntematon.

luovaan mielikuvitukseen ja olemassa oleviin rakennuksiin. Polttopuuhaakuisiin Rovaniemen maalaiskuntaan saadut kolmetoista vankia majoitettiin talon riiheen ja heitä vartioineet kaksi ”sotaväen käynnyttä nuorta miestä” talon pirttiin. Riiheen rakennettiin laverit olkipatjoille ja ”bensatynnyristä semmonen puolikas niin se vietiin aina iltasella siihen ovensuuhun ja ovi pantiin kiinni, ja semmonen paksu lauta siihen päälle ja munalukolla kiinni”, kertoi vartijoiden apuna ollut mies. Hänen mukaansa vangit saivat kilon ruisleipää päivässä ja puolukkamehua. Vangeista ei puhuttu muille, vaan ”pidettiin kyllä aivan omana tietona, ettei tästä kerrottu kyläläisillekään mitään.”⁸⁶

Vankileirien ja suurien työpisteiden vartijoiksi määrättiin rintamapalveluksesta vapautettuja niin sanottuja B-miehiä. Leirien tarkastuskertomuksissa on useita mainintoja liian ”helläkäti-

83. Mies1931, 12.7.2017.

84. PM-Ark.

85. Nainen1927, 1.5.2017.

86. Mies1927, 11.7.2017.

sistä” vartijoista⁸⁷, mutta toisaalta erään suurella vankileirillä vartijana olleen miehen mukaan vankeja kohdeltiin ”sikamaisesti”: ”Sota tekee ihmisen välinpitämättömäksi” ja ”sitä oli niin raa’istunut, että vaikka nyt olis kuollut 6000, niin se oli ihan sama”⁸⁸ Leirit ja yli viidentoista vangin majoitustilat tuli aidata piikkilangalla⁸⁹. Näin meneteltiin vankityömaalla Ounasjoen tuntumassa ja porttikin laitettiin lukkoon, haastateltava kertoi, mutta avain annettiin luottovangille. ”Sanottiin, että kuhan tulet vain aamuksi kotia.”⁹⁰

Tapahtumia saatetaan jälkeenpäin hieman värittää, mutta jollei vartiointi savotoilla ollut aivan yhtä olematonta kuin monilla mautiloilla, niin usein ilmeisen löperöä kuitenkin. Vankeja saattoivat vartioida pojankoltiaiset.⁹¹ Haastateltava kertoi tapauksesta, jossa juuri 14 vuotta täyttänyt poika lähti vartiopäällikön pyynnöstä viemään vankijoukkoa oikopolkua työmaalta majapaikkaan. Myös poika itse on myöhemmin vanhana miehenä muistellut samaa reissua Kemijoen varressa. Vartija varustautui matkaan luodikolla, jonka vähät panokset jätettiin kuitenkin kotiin, ja seuraan liittyi lisäksi viisi vuotta nuorempi serkkupoika. Luodikon kerrotaan siirtyneen heti matkan alussa yhden vangin kannettavaksi, sillä vartijan oli merkittävä kulku-ura seuraavaa päivää varten. Nuorempi saattaja puolestaan uupui matkalla, ja vangit kantoivat vuorollaan väsyneen vartiomiehen perille.⁹²

Yksinkertaisimmillaan vartiointin pohjoisessa hoiti maantiede, kun vangit majoitettiin kairan laitaan. ”Sielähän ne oli kyllä herran kukkarossa, ko matkaa oli kuitenkin muutama kilometri ja lunta paljon joka puolella, ettei sieltä kyllä paljon pakoon päässyt. Ja jos lähtiki niin ei ois kyllä pit-

källe elänyt.”⁹³ Vankeja karkasi koko sodan aikana arviolta noin 1 100. Heistä reilut 900 saatiin kiinni elävänä tai ammuttiin paon yhteydessä. Muut olivat sodan päättyessä karkuteillä, osa heistä oli paennut Ruotsiin.⁹⁴

Vangit tekivät savotoilla töitä yhdessä suomalaisten kanssa. Metsätöihin osallistui myös teini-ikäisiä, mutta ani harva heistä on enää kokemukseen kertomassa. ”No eihän ne sitä vertasta mitä suomalainen mutta sielähän nuoret miehet koitti opetella ja tuota kylläpä se työ tekijäänsä neuvoo”, vankisavotalla apupoikana ollut mies muisteli.⁹⁵ Vankien työteho on muutamissa, lähinnä alaviitteenomaisissa selvityksissä arvioitu heikoksi⁹⁶. Ravinto huomioon ottaen laskelmat eivät yllättäne ketään, mutta moni vanki myös piteli sahaa tai kirvestä kädessään ensimmäisen kerran. On kuitenkin kerrottu myös siitä, kuinka vangit tekivät töitä hartiavoimin. Kemi Oy:n metsätyömaalla Savukoskella oli enimmillään parisataa vankia. Savotan työnjohtaja on muistellut, kuinka pöhlinteossa vangit ”innostuivat tekemään aivan yllättävän kovalla vauhdilla, ettemme valvojat ja lukumiehet tahtoneet perässä pysyä”. Yhtiön metsänhoitaja oli ihmetelty asiaa, ja ”vastasin siihen, että olimme antaneet heille hyvän kohtelun ja tarpeeksi ruokaa.”⁹⁷

Se, miten saksalaiset kohtelivat vankejaan, ahdisti useita kertoja. ”Vangit oli yrittäny tunkiolta perunankuoria ottaa niin eikö möykkäsi vaan saksalaiset remmilä ja piiskala, ja järven jääle yks vanki kuoliki ko hakkasivat sitä ko se karkas”⁹⁸. Kertomus ei ole lajissaan ainut, vaan pohjoissuomalaisissa muistoissa korostuu näkemys, että suomalaiset kohtelivat vankejaan paljon paremmin kuin saksalaiset⁹⁹. Eräs haastateltava

87. Danielsbacka 2013, 202–203.

88. Pentti Raittila, *Venäläiset ja virolaiset suomalaisten Toisina*. Tampereen yliopisto 2004, 139.

89. Ohjeet työnantajalle annettujen vankien vartiointista, käsittelystä, huollosta ja työvoimakorvausten perimisestä. Eskola 2017, 91.

90. Mies1931, 12.7.2017.

91. Vrt. Danielsbacka 2013, 201–202.

92. Alpo Illikanen, *Viiriltä – Sompioon*. Omakustanne 2000, 67–68; Mies1928, 11.7.2017.

93. Mies1927, 11.7.2017.

94. Timo Mikkola, *Sotavankikysymys Suomessa 1941–1944*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1976, 121–124.

95. Mies1931, 12.7.2017.

96. Kari Nars, Suomen sodanaikainen talous ja talouspolitiikka. *Taloudellisia selvityksiä 1966*. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 1966, 65; Heikki Lindroos, *Puuta mottiin*. Teollisuuden metsänhoitajat 1993, 148–149.

97. Fredrik Ekdahl, Muistelmia sota-ajan vankisavotoista. Teoksessa Veli Arrela & Erkki Rännäli (toim.) *Näin taisteli kotirintama*. Lapin maakuntaliitto 1994, 13–34.

98. Mies1928, 9.9.2016.

99. Virolainen 1999, 110–117; Lars Westerlund, *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–44*. Tammi 2008, 17–18.

jopa arveli, että ”tuskin suomalaisleireissä näitä vankeja pahemmin kuolikaan, mutta saksalaisilla niitä kyllä kuoli paljon”¹⁰⁰.

”Samanlaisia kuin me”

Enemmistö haastateltavista halusi kuitenkin muistella ensi sijassa positiivisia ja iloisia tapahtumia. Vankien tavat tai taidot herättivät hämmästyksiä tai ihailua. Eräs miehistä kertoi ällistyneensä, kun talon vanki esitteli aseenkäyttöään. ”Siellä oli sitte hyvästi koppeloita siinä, naarasmettoja, siinä mökin tykönä oli mukavaa metää, se tahto mua, näytti että lähetään käymään että hän ampuupi, ni sehän perkele ampu yhdellä käjellä roslon sillä haulikolla. Sano että täällä osataan”¹⁰¹ Vankien ratsastusnäytös Ounasjoen varressa puolestaan oli suoranaisten tapaus. Haastateltava kertoi, kuinka ”sielähän oli kuule semmosia kasakoita ne jotka hevosen laukatesa niin meni vattan kautta ympäri, se oli kuule nähtävyyks. Ko tivolista oli kuullu, että voi joku seisua päällään ja hevonen laukkaa, ja nämä pojat osas.” Haastateltava selvästi eli esityksen uudelleen sitä selostaessaan, ja hän harmittelikin, ettei aikoinaan ollut laitteita sen taltiointia varten.

Tuli kylän akat kuule kattomhan ja tuli miehetki. Kasakat ko tanssi kuule. Ja niitä lauluja mitä ne esitti siinä, ne pojat kuorosa laulo niin kyllä siinä silimät pyöriänä kuunneltiin että ei ole tämmöstä ennen kuultu. Komiaäänisiä miehiä niissä oli, piru vieköön.¹⁰²

Vankeja muistelleet puhuivat usein tavalla tai toisella siitä, että vangit olivat ”samanlaisia ihmisiä kuin me”¹⁰³. Tosin aivan selväksi ei haastatteluissa aina tullut, oliko kyse lähtökohtaisesta suhtautumisesta vai kanssakäymisen myötä käsityksissä tapahtuneista muutoksista. Jälkimmäistä edustaa kertomus yläsavolaiselta tilalta viimeisenä sotake-

sänä. Vangin tuloon suhtauduttiin hyvin varauksellisesti jo siksi, ettei ulkopuolista työvoimaa olisi talossa edes tarvittu. Vanki kuitenkin otettiin, sillä viranomaiset tätä suorastaan tyrkyttivät. Haastateltava kertoi vanhempiansa toivoneen, ettei vanki olisi ”mitenkään pahaluontonen, vaarallinen, ei mikkään rikollinen eikä rosvo”. Kun vanki oli ryhtynyt töihin ja asettunut, vanhemmat olivat todenneet, että ”tämä taitaaki olla tavallinen ihminen, jotta ei ole oo mikään roisto”¹⁰⁴ Vankien muistelu ”samanlaisina kuin me” osoittaa, että sotapropagandan viholliskuva ei uponnut lähemmäksi kaikkii suomalaisiin, ainakaan sellaiseen. ”Oltiin kavereita”, haastateltava kuvasi kanssakäymistä kotonaan olleen vangin kanssa. ”Sitä ei ois kait ohjeitten mukaan saanu olla mutta, ei sitä tunnettu minkäänlaista vihaa”¹⁰⁵

Muutamissa haastatteluissa käsiteltiin puhetta ”ryssästä”. Eräs muistelijasta kertoi, että ”sillon sota-aikana meiläki niin se ryssähän oli semmonen kirosana että, ja semmonen sana jolla peloteltiin pienempiä lapsia, jos et oo kunnola niin ryssä tulee”¹⁰⁶. Hän ei muistellut asiaa enempää, eli emme tiedä, miten vanhempien käsitykset mahdollisesti lientyivät. Antikommunismia, ryssävihaa ja revanssihenkeä viljelevien fiktiivisen sotakirjojen suuri suosio sotien jälkeen on tulkittu viitteeksi siitä, että viholliskuva olisi kytenyt mielissä pitkään¹⁰⁷. Oli aivan tavallista pyytää lapselta, että ”käy hakemassa ryssä syömään”, totesi toinen, ja kiirehti lisäämään, että ei sillä ”sen kummempaa tarkoitettu”. Sitä paitsi ”ryssä on ryssä vaikka voissa paistais” -mentaliteettia opetettiin koulussakin, hän korosti.¹⁰⁸ Antaumuksellinen ”ryssittely” oli joka tapauksessa haastatteluissa poikkeuksellista. Jos ”ryssä” vilahti puheessa, se saattoi pikemminkin vaivaannuttaa haastateltavaa. ”Mie puhun vaan ryssäksi, vai puhutaanko vangiksi, kummikko päin”, kuulosteli haastateltava tutkijan suhtautumista¹⁰⁹.

100. Mies1927, 11.7.2017.

101. Mies1928, 20.6.2017.

102. Mies1931, 12.7.2017.

103. Vrt. Raittila 2004, 123.

104. Mies1937, 31.7.2017.

105. Mies1929, 20.6.2017.

106. Nainen1937, 22.6.2016.

107. Markku Jokisipilä, Myyttinen tabu. Talvisota suomalaisessa historiankirjoituksessa kylmän sodan kaudella. Teoksessa Tiina Linunen & Louis Clerc (toim.) *Kenen sota? Uusia näkökulmia talvisotaan*. Helsingin yliopisto 2010, 20–22.

108. Nainen1934, 18.7.2017.

109. Mies1931, 11.7.2017.

Aika vangin kanssa opetti uutta kieltä molemmin puolin. Haastatteluisissa keuhuttiin yleisesti vankien oppivaisuutta ja talon nuori poika saattoi ennen pitkää puhua ”täyvet venäjät”. Kanssakäymisen sujuvoittamiseksi vangeille annettiin suomalaisia nimiä. Oli helpompi kutsua Pekkaa, Mikkoa, Paavoa tai Juhania. Monessa talossa vangit kuuntelivat radiota yhdessä talonväen kanssa, joskus jopa kiellettyjä ulkomaanlähetyksiä. ”Ja pyhänä kun Ivana valakia paita ja suorat housut ja pikkukengät, kun he tuolla kävelivät ja pyöräili...nehän oli ku suomalaiset hienot miehet”. Haastateltava höystää kertomustaan kuvailemalla, kuinka talvella vangilla oli ”pussihousut ja jatsarit”, jollaisia ei ollut monella suomalaisellaakaan.¹¹⁰

Keskustelu siviilien ja vankien välisestä kanssakäymisestä kääntyi ajoittain myös vankien ja suomalaisnaisten välisiin lähisuhteisiin. Monet kielletyistä suhteista ovat olleet aikalaisten tiedossa, ja osaa niistä puitiin käräjillä asti seurustelun vangin kanssa kieltävän asetuksen tultua voimaan. Sodan jälkeen suhteista kuitenkin vaiettiin niihin liittyvän häpeän takia, ja useat sotavankien ja suomalaisnaisten jälkeläiset eivät tiedä alkuperäänsä – salaisuus on mennyt äidin mukana hautaan.¹¹¹

Pitkään vaietuista suhteista ei osattu tai haluttu haastatteluisakaan kertoa tarkemmin. Eräs naishaastateltava muisteli aluksi, kuinka hänen kotiseudullaan vangin kanssa seurustellut nainen sai lapsen. Kertojan äiti oli opettaja ja tiesi asian sitä kautta, ja tytär ”kuuli kun aikuiset puhu”. Vaikka haastateltava otti asian itse puheeksi, hän ei lopulta halunnut kertoa siitä kuin epämääräisesti ja kaarrellen. Synnyinseudullaan yhä asuva sotavangin lapsi ei edelleenkään tiedä isästään, nainen arveli. Epäilyjä vangin kanssa ”vehtaamisesta” oli kylällä kohdistettu muihinkin naisiin.¹¹² ”Onhan niitä lapsiakin suhteista syntynyt”, saatiin haastattelussa todeta, mutta jätettiin asia vihjailuksi. Suhtautumisessa oli peiteltyä uteliaisuutta ja innostusta; asiasta ei haluttu puhua,

mutta ei kuitenkaan maltettu olla sen kanssa hieman herkuttelematta¹¹³. Eräs haastatelluista arveli, että vuosikymmenten vaikenemisella on haluttu suojella naisia kyseenalaiselta maineelta, varsinkin ”jos sielä on ollut merkittävämpiäkin ihmisiä joukossa”¹¹⁴.

Yksi haastatelluista kuitenkin kertoi ilman häveliäisyyttä tai paheksuntaa heille siirretyn vangin suhteesta nuoreen leskiemäntään. Vanki oli siirretty heille nimenomaan sen takia, että kielletty suhde toisella tilalla oli paljastunut. Vanki lähti saman emännän luo yöjalkaan myös uudesta paikasta, mutta paljastui palattuun. ”Sinä saatat mejät kaikki vähän vaikiaan asemaan”, kertoi haastateltava isänsä moittineen vankia ja vannottaneen tätä, että ”jos malttaisit että se jäis tähän yhteen kertaan. Ja Nikolai lupasi, sano että kyllä hän jo paluumatkalla sitä ajatteli että jos se isäntäkin joutuu tästä puhutteluun.”¹¹⁵

Mallitarina vanginpidosta on taas vahvimmitaan haastateltavien kertoessa vangin lähdöstä. Hetki oli haikea, ja varsinkin maatiloilla molemmin puolin vedet silmissä luvattiin pitää yhteyttä. Vankien palautus takaisin Neuvostoliittoon alkoi marraskuussa 1944. Dramatiikkaa tilanteeseen toivat ”tiedot” siitä, millainen kohtalo vankeja kotimaassa odotti. Haastatellut eivät oikein osanneet nimetä tiedon alkuperää, mutta käsityksiä ei ole sittemmin muutettu, vaan yleisesti ajatellaan, että kaikki sotavangit tapettiin tai lähetettiin Siperiaan.

Kotimaahansa palautettujen sotavankien kohdalta tiedetään hyvin vähän. Toistaiseksi ainoassa suomalaistutkimuksessa on päädytty siihen, että niin sotavangit kuin muutkin Suomesta Neuvostoliittoon palautetut tai luovutetut joutuivat ainakin joksikin aikaa tutkinta- tai rangaistusleirille. Sen jälkeen heitä odotti sosiaalinen tyhjiö tai yhteiskunnallinen unohdus.¹¹⁶ Neuvostoliiton hajoaminen avasi kuitenkin ovet tämänkin sotajan ilmiön jatkoselvittelylle. Muutamit haastatelluista ovat jäljittäneet vangin myöhempiä vaiheita, ja yksi vangeista myös vieraili entisessä

110. Mies1935, 15.6.2017.

111. Ira Vihreälehto, *Kunnes rauha heidät erotti. Neuvostosotavankien ja suomalaisten suhteet jatkosodan aikana*. Ateena Kustannus 2018, erit. 131–161; ks. myös Westerlund 2011, 75–78.

112. Nainen1935, 7.8.2017.

113. Vrt. Heikkinen 2012, 201.

114. Mies1926, 5.5.2017.

115. Mies1928, 20.6.2017.

116. Pekka Kauppala, *Paluu vankileirien tielle*. Gummerus 2011, 243–247.

SOTAVANKIKORTTI.

1. Suku- ja etunimi *Reyndin, Feodor- Pöngur, Pego Wbanobur*

2. Syntymäaika ja -paikka *17/12 - 14*

3. Vanhempien nimet, äidin tyttönimi *+ 7 - u; + Dup. B. D. Wbanobur*

4. Kenelle ja mihin ilmoitettava tapaturmasta t. m. s. *Merita Anhaemacina Pöngur*

5. Siviiliammatti *selätyt.* 6. Kansallisuus *venäl.*

7. Tuntolevyn N:o 8. Sotilasarvo *stn.*

9. Joukko-osasto (div, rykm, kompp.) *24 tank. amp. a.*

10. Vangitsemisaika ja -paikka *9/9 - 41 Petroskoin suun.*

11. Vankilaantuloaika *10/9 - 41*

12. Vanki lähetetty edelleen (milloin ja minne) *S. v. 6. 7. 1. 10 - 41*

*) Tämä kortti lähetetään aina vangin mukana sijoituspaikkaan.

*16. 2. 42. Sv. järs. leirisiin N:o 1.
2. 3. 42. B. v. Keisi 19.
18. 10. 44. Neuvosto luttoon* (Käännä)

sijoituspaikassaan 1990-luvulla. Mies oli lähetetty viideksi vuodeksi leirille ja tuomion kärsittyään hän oli päätenyt sekä yhteisön että oman perheen hyljeksimäksi.¹¹⁷

Vanginpidon mallitarinan puolesta ja vastaan

Pohjois-Suomesta kerätty muistitieto sekä uusintaa että haastaa vanginpidon mallitarinaa. Useimmilla mautiloilla vankeja kohdeltiin hyvin tai ainakin asiallisesti. Monessa talossa vanki oli samassa asemassa kuin muut työmiehet siinä, että hän sai olla ja liikkua vapaasti, ja hän ruokaili yhdessä talonväen tai palkollisten kanssa. Käytännöt olivat viranomaismääräysten vastaisia, mutta muillekin vanginpitoa koskeville käskyille ja ohjeille viitattiin yleisesti kintaalla. Esimerkiksi vangin vartioinnista annettuja ohjeita oli käytännössä hyvin vaikea tai mahdotonta noudattaa, joten ei ole ihme, että ne näyttäytyivät aikalaisille usein typerinä tai naurettavina. Toiminta voidaan

■ Kuva 4. Sotavankikortti. Seppo Härkösen kotiarkisto.

ymmärtää myös tavallisten suomalaisten inhimillisenä reaktiona esivallan kurinpitoa painottavia ohjeita ja vankien toiseutta korostavaa suhtautumista vastaan.

Kulttuurinen mallitarina muistaa vangit ahkerina ja aikaansaavina, jollaisia he ilmeisen voittopuolisesti olivatkin. Mallitarina kuitenkin syrjäyttää sen, että vangilla ei ollut vaihtoehtoja. Laiskoja, sairaita tai epämieluisia vankeja ei mautiloilla pidetty. Vangit joutuivat lunastamaan asiallisen ja inhimillisen kohtelun ahkeruudella ja jossain määrin myös isäntäväkeä miellyttävällä luonteella. Mallitarinan sotavangin yhteys Heikki Luostarisen sodanaikaisista lehdistä löytämään mallisuomalaiseen on mielenkiintoinen. Sotapropagandan sanomalehtien välityksellä tai lehtien omaehtoisesti tuottama suomalainen oli

117. Mies1944, 7.7.2017; myös Reijo Nikkilä, *Ryssä perkele*. Yleisradio 2000.

tasainen, ahkera, luja ja vaatimaton – mallitarinan sotavanki oli aivan hänen kaltaisensa.¹¹⁸

Mallitarinassa ei liioin ole sijaa ylemmääräisellä työnteolla uuvuttamiselle eikä vankeihin kohdistuneelle väkivallalle. Haastattelujen perusteella ei kuitenkaan voi sanoa, kuinka yleistä huono kohtelu oli. Vankiajasta halusivat tutkimushaastattelussa puhua ennen kaikkea he, joiden perheessä yhteiselo vangin kanssa sujui jouhevasti ja joilla oli kerrottavana omasta tai tuttavaperheestä hyvää.¹¹⁹ Ihmiset haluavat usein julkisesti muistella läheisistään myönteisiä asioita – kukapa mielellään kertoisi kotonaan vankia kaltoinkohdellun tai rääkätyin.¹²⁰ Muistoissa korostuu reippaus. Jos ovat mallitarinan vangit ahkeria ja iloisia, niin sitä ovat olleet kertojat itsekkin. Muistelukerronnasta välittyi monen kohdalla myös aikuisuutta muokannut pärjäämisen ja selviytymisen eetos¹²¹.

Parhaimmassa tapauksessa kaikki hyötyivät vankien työskentelystä maatilalla. Huoltovastuussa ollut vankileiri pääsi velvoitteistaan, tilat saivat halpaa työvoimaa ja vanki paremmat olot ja kohtelun kuin leirillä. Metsätöihin joutuneen vangin tilanne oli toinen. Olosuhteet erityisesti Lapissa olivat jo yksistään ilmaston puolesta ankarat, ja majoituksessa ja huollossa oli mitä ilmeisemmin suuria eroja eri työpisteiden välillä. Selvyttä siitä, oliko vastuu niukalla ravinnolla sekä metsä- ja rakennustöillä näännytettyjen vankien joukkokuolemista talvella 1941–1942 ensisijaisesti vankileirien vai työpisteiden, ei toistaiseksi ole¹²². Haastateltavat eivät ottaneet kuolleisuuskatastrofia puheeksi. On vaikea sanoa, pidettiinkö aihetta jotenkin vaikeana tai kiusallisena, vai onko yksinkertaisesti niin, että he eivät tunne asiaa. Sodan aikana vankien joukkokuolemat sensuroitiin, ja hiljaisuus leimasi aiheen julkista käsittelyä vielä 60 vuotta tapahtumien jälkeen¹²³.

Huonosta kohtelusta pohjoissuomalaisiin muistoihin näyttäisivät painuneen tiukimmin saksalaissotilaiden raa'at teot. Muutamissa tutkimuksissa on kuitenkin tuotu esille se, että saksalaisten ottamien neuvostovankien kuolleisuus oli Lapissa huomattavasti pienempi kuin Saksan itärintamalla yleensä. On arvioitu, että saksalaisten Suomen Lapissa ja Pohjois-Norjassa pitämistä neuvostovangeista kuoli joka kymmenes eli noin 3 000, mutta muualla Saksan itärintamalla vangeista menehtyi joka toinen. Selitysten pohdinnassa on päädytty ensinnäkin siihen, että Lappiin muilta rintamaloikoilta kuljetetut vangit olisivat jo lähtökohtaisesti olleet keskimääräistä paremmassa kunnossa ja saksalaisten huoltotilanne siellä oli verraten hyvä. Toiseksi on esitetty, että saksalaiset yksinkertaisesti olisivat huolehtineet vankityövoimastaan Lapissa paremmin kuin muualla, ja näiden tekijöiden yhteisvaikutuksesta neuvostovankien kuolleisuus saksalaisten hallinnassa olisi jäänyt huomattavasti vähäisemmäksi kuin suomalaisten vankileireillä ja työpisteissä.¹²⁴

Vankien kärsimykset herättivät siviileissä sääliä ja halun auttaa. Empatiaa liikenä myös kasvotomaksi jääneelle vankijoukolle aidan yli viskatun leivän muodossa, ei pelkästään maatilan arjessa tutuksi käyneelle vangille. Myötätunto erityisesti heikossa asemassa olevia kohtaan on *moraaliresurssi*, jonka ansiosta kohtaamme inhimillisyyttä ja empatiaa myös sodan kauheuksien keskellä¹²⁵. Vastaavaa toimintaa oli esimerkiksi sisällissodan aikaan vuonna 1918 Santahaminassa, missä yksittäisten ihmisten tekojen on arvioitu pienentäneen naisvankileirin kuolleisuutta¹²⁶. Moraaliresurssien näkökulmasta neuvostovankien muita saksalaisleirejä parempi kohtelu Lapissa ei perustunut vankien arvoon ihmisinä, vaan heidän väli-nearvoonsa.

118. Luostarinen 1986, 396.

119. Tutkielma 1970-luvulla kerätystä haastatteluaineistosta osoittaa positiivisten muistojen olleen päällimmäisenä myös tuolloin, ks. Eskola 2017, 78–79.

120. Vrt. Erka Pehkonen, ”Poikasi täältä jostakin” *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylän yliopisto 2013, 59–60.

121. Ks. Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*. WSOY 2010.

122. Danielsbacka 2013, 135–137.

123. Ks. Heikki Ylikangas, *Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kanslialle*. Valtioneuvoston kanslia 2004.

124. Reinhard 2008, 109–110; Westerlund 2008, 288–292; Oula Silvennoinen, Limits of intentionality. Soviet prisoners-of-war and civilian internees in Finnish custody. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 375.

125. Jonathan Glover, *Ihmisyys. 1900-luvun moraalihistoria*. Like 2007, erit. 41–44.

126. Virva Liski, ”Sillä me painettiin akkunasta sisään aina silloin kun sotamies kääntyi toisinpäin” Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan punavankileirillä kesällä 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2018), 134–138.

Muistitieto haastaa sota-ajan viholliskuvaa ja puhuu ”ryssävihaa” vastaan. Neuvostovankeja kohtaan oli epäluuloja, mutta varsinkin maatiiloilla yhteiset arjen askareet ja vuorovaikutus siirsivät niitä taka-alalle. Syntyi kanssakäymistä ja läheisyyttä, joilla on ollut merkitystä koko loppuelämälle. Haastatteluissa kerrottiin tapahtumista ja hetkistä, jolloin vanki ei ollut enää vanki vaan vertainen; työmies, kaveri tai jopa ystävä, ei propagandan ”ryssä”. Monet ovat myöhemmin yrittäneet ja jotkut ovat onnistuneetkin jäljittää talossa olleen vangin, mikä osoittaa, että jotakin idän vieraista jäi lähtemättömästi mieliin. Haastateltavien kotialbumeistaan poimivat valokuvat vahvistavat osaltaan ”kuin me” -kertomuksia. Sotavangit Jegor ja Aleksander ovat asettuneet yhteiskuvaan talonväen kanssa (Kuva 2.) ja poseerauksesta päätellen kokivat olonsa kameran edessä lähes yhtä epämukavana kuin suomalaiset.

Mallitarinassa ei ole myöskään paikkaa vankien kanssa seurustelleille tai heidän kanssaan

intiimissä suhteissa olleille naisille. He rikkoivat käyttäytymisellään yhteisön moraalijärjestystä ja päätyivät usein vieroksutuiksi tai halveksituiksi. Asiasta on vaiettu kauan, ja sekä monet naiset että sotavanki-isien lapset ovat kantaneet taustastaan elinikäistä häpeää. Sotavankien jälkeläiset ovat kuitenkin viime aikoina aktivoituneet rikkoen vuosikymmenten hiljaisuutta¹²⁷. Julkinen muistelu tuottaa uusia tarinoita ja edistää sotavankien kanssa seurustelleiden naisten vapautumista ”huoran varjosta”¹²⁸.

KM **Marjo Laitala** on väitöskirjatutkija kasvatustieteiden tiedekunnassa Oulun yliopistossa.

Sähköposti: marjo.laitala@oulu.fi.

FT **Outi Autti** työskentelee tutkijatohtorina UIT Norjan arktisessa yliopistossa, yhteiskuntatieteiden laitoksella. **Sähköposti:** outi.m.autti@uit.no.

127. Esim. *Dokumenttiprojekti: Matka isän luo*. Yle 12.7.2011; Vihreälehto 2018.

128. Heikkinen 2012, 201.

Julia Pajunen

Mielikuvien markkinoilla

Tuntematon sotilas 2017

Väinö Linnan romaani *Tuntematon sotilas* (1954) on kertomus, josta on tullut merkittävä osa jatkosodan 1941–1944 kollektiivista muistamista sekä Suomen itsenäisyyden juhlimista. Linnan romaanissaan kuvaama konekiväärikomppania on valloittanut myös valkokankaat ja teatterinäyttämöt. *Tuntematon sotilas* ei palaudu enää kaikissa käyttöyhteyksissään Linnan romaaniin, vaan sanapari on muuttunut mielikuvapankiksi, josta lainataan viitteitä sanaruudesta tai kansallisesta yhtenäisyydestä.

Eri versiot ja tulkinnat kertomuksesta tekevät *Tuntemattomasta sotilaasta* kollektiivisena muistirakennelmana rajoiltaan häilyvän.¹ Siihen liittyy muun muassa visuaalisia, suullisia ja tekstuaalisia muistumia romaanista, elokuvista, esityksistä ja arkipuheesta käytetyistä sanonnoista. Linnan romaanin repliikit ovat muuttuneet myös lentäviksi lauseiksi, joita käytetään keskenään ristiriitaisissa konteksteissa. Mielikuva *Tuntemattomasta sotilaasta* ei ole paikannettavissa tiettyyn tulkintaan², vaan siitä saatetaan muistaa romaanikannen kuva, suosikkikohtaus Laineen vuonna 1955 julkaistusta elokuvasta, tunnereaktio Mollbergin vuonna 1985 ensi-iltansa saanee-

seen toiseen filmatisointiin, lempireplikkejä tai mielihahmoja. Sanapari ”*Tuntematon sotilas*” ei palaudukaan suomalaisessa kollektiivisessä kulttuurisessa muistissa enää välttämättä lainkaan Linnan 1950-luvulla julkaistuun romaaniin. Tässä tekstissä tarkastelen *Tuntemattoman sotilaan* merkitystä Aku Louhimiehen ohjaustulkinnan kautta.

Olen aiemmassa tutkimuksessani analysoinut *Tuntemattoman sotilaan* asemaa Suomessa laajemmin sekä sitä, miten Kristian Smedsin ohjauksessa Suomen Kansallisteatterin (2007–2009) esitysversiossa haastettiin Linnan romaanin kerontaa.³ Olen myös tarkastellut Hanna Korsbergin kanssa sotilaiden mielenterveysongelmien ja seksuaalisen väkivallan esittämistä *Tuntemattoman sotilaan* yhteydessä.⁴

Louhimiehen elokuvatulkinta tuotettiin osaksi Suomen satavuotisen itsenäisyyden juhluvuotta 2017, jolloin *Tuntematonta sotilasta* esitettiin myös kolmessa ammattiteatterissa.⁵ Tulkintani mukaan teoksen näkyvä rooli osoittaa, että Linnan tarinaa jatkosodasta halutaan ylläpitää osana suomalaista kulttuuria ja etenkin itsenäisyyden juhlimista. Artikkelissani tarkastelen *Tuntema-*

1. Väinö Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta* on kaksi romaaniversiota, *Tuntematon sotilas* (1954) ja *Sotaromaani* (2000). Romaani on sovitettu elokuvaksi kolme kertaa, Edvin Laineen (1955), Rauni Mollbergin (1985) ja Aku Louhimiehen (2017) ohjaamana sekä kuunnelmaksi kahdesti, Saulo Haarlan (1966) sekä Juhana von Baghin ja Jussi Moilan (2014) versioina. Teatterin tietokanta Ilona http://ilona.tinfo.fi/esitys_lista.aspx?lang=fi&x=all (10.10.2018).

2. Ks. myös Jere Kyyrö, Tekemällä tapettu kansakunta. *Kulttuurintutkimus* 29:1 (2012), 19–30, 19.

3. Julia Pajunen, *Tulkintojen ristitullussa. Kristian Smedsin Tuntematon sotilas teatteri- ja mediaesityksenä*. Unigrafia 2017.

4. Artikkelimme ”Performing Memory, Challenging History. Two Adaptations of The Unknown Soldier” käsittelee Kristian Smedsin ohjausta sekä Juhana von Baghin ja Jussi Moilan YLE:n Radioteatterille dramatisoimaa *Tuntematon sotilas. Vuoropuhelu Linnan romaanin kanssa* (2014) suhteessa sotilaiden mielenterveysongelmien ja seksuaalisen väkivallan esittämiseen. Hanna Korsberg & Julia Pajunen, *Performing Memory, Challenging History. Two Adaptations of The Unknown Soldier. Contemporary Theatre Review* 28:2 (2018), 224–234, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10486801.2017.1365715> (1.8.2018).

5. *Tuntematonta sotilasta* esitettiin vuonna 2017 Mikkelin ja Porin teattereissa. Teatterin tietokanta Ilona http://ilona.tinfo.fi/esitys_lista.aspx?lang=fi&x=all (10.10.2018). Lisäksi Raaseporissa tehtiin *Okänd soldat i Harparskog, Tuntematon sotilas Harparskogissa*, jota esitettiin sekä ruotsin- että suomenkielisenä versiona, Produktion kotisivut, <http://harparskogarena.fi/fi/> (10.10.2018).

tonta sotilasta erityisesti osana jatkosodan kollektiivista kulttuurista muistamista. Elokuva-analyysin sijaan tutkin, miten Linnan romaaniin liitetyt mielikuvat ilmenevät Louhimiehen elokuvan tuotannossa ja markkinoinnissa. Pohdin kolmannen elokuvaversiosta merkitystä jatkosodan muistamiselle sekä *Tuntemattoman sotilaan* kulttuuriselle erityisasemalle Suomessa. Artikkelini tarjoaa uuden näkökulman avaamalla *Tuntemattoman sotilaan* ongelmallista roolia ja asemaa kotimaaisessa sodanmuistamisperinteessä kansallisen yhtenäisyyden kuvana ja itsestään selvänä suomalaisen sankaruuden representaationa.

Käytän analyysissäni keskeisimpänä käsitteenä kollektiivista muistamista. Analyysini perustana on myös käsitys historiankirjoittamisen ja -tulkinnan performatiivisuudesta.⁶ Fiktio, tässä tapauksessa sekä Linnan romaanin että siitä tehtyjen tulkintojen, voi nähdä sekä todellisuuden representaationa että todellisuutta tuottavina teoksina. Käsitys kansallisesta historiasta, sodankäynnistä tai sen tuottamasta ihmiskuvasta ei ole essentialistista vaan se tuotetaan performatiivisesti tilassa ja ajassa erityisesti toiston avulla.⁷

Performatiivisuuden voi ymmärtää toisteisena ja siteeraavana käytäntönä tai toimintona, joka tuottaa sen minkä nimeää.⁸ Toisto on sen olennainen ominaisuus, sillä nimenomaan näkemyksen, tulkinnan tai mielipiteen toistaminen muuttaa todellisuutta kaltaiseksi. Tämän vuoksi on olennaista kiinnittää huomiota siihen, milloin toisto tapahtuu toisin toistona, eli milloin tuttuun käsitykseen tuotetaan myös muutos tai ero aiempaan. Taiteilijat ovat tuoneet omissa *Tuntematon*

sotilas -tulkinnoissaan Linnan romaanin tarinaan uusia painotuksia, joko keskittymällä romaanissa vähemmälle huomiolle jääneisiin osiin tai lisäämällä aineksia romaanin ulkopuolelta. Kutsun tämänkaltaista uudelleen tulkintaa toisin toistamiseksi. Teos on tunnistettavissa muunnelmaksi Linnan romaanista, mutta tuottaa samalla myös uusia näkökulmia.

Kollektiivinen muistaminen

Linnan romaanin ja sen sovitusten saavuttamaa asemaa Suomessa voi tarkastella kollektiivisen kulttuurisen muistin käsitteellä, jonka taustalla on Maurice Halbwachs'n tutkimukset *memoire collectivesta*.⁹ Kollektiivista muistitietoa ovat esimerkiksi historiakuva, sukupolvien avainkokemukset ja historialliset traumat.¹⁰ Käsitettä on kritisoitu siitä, että ”kollektiivinen muistaminen” siirtää yksilöpsykologisen termin suoraan kollektiivin käsitteeseen.¹¹ Voi kuitenkin ajatella, että jatkosodan kaltainen, koko yhteisöön vaikuttanut ajanjakso on muodostanut eräänlaisen ryhmäidentiteetin, joka sisältää tapahtumia, joihin ryhmän jäsenillä on emotionaalinen suhde. Henkilökohtaisen tunnesiteen lisäksi suhde tapahtumaan rakentuu myös toisten ihmisten sekä laajemmin kulttuuristen representaatioiden kautta.¹² Nimenomaan representaatioiden kautta jaetun, ylläpidetyn ja välitetyn muistitiedon tarkasteluun kollektiivisen muistamisen käsite on kriittistä huolimatta käyttökelpoinen. Lisäksi se sopii etenkin jatkosodan käsitteeseen Suomessa, sillä tutkimuksen mukaan suomalaisten käsitykset itsestään ovat kansainvälisessä vertailussa hyvin

6. Performatiivisuuden käsitteen taustalla on J. L. Austinin puheaktiteoria. Sittemmin käsitettä on käytetty sekä filosofian ja sukupuolentutkimuksen teorioiden että teatterin ja erilaisten kulttuuristen esitysten yhteydessä. Sen määrittelyminen yksiselitteisesti on muuttunut mahdottomaksi. Kaikissa käyttökontesteissa käsite kuitenkin kiinnittyy aktiiviseen, seurauksia tuottavaan merkitykseen. Ks. esim. J. L. Austin, *How to do thing with words*. Oxford University Press 1962; Andrew Parker & Sedgwick Eve Kosofsky, *Performativity and Performance*. Routledge 1995; Marvin Carlson, *Esitys ja performanssi*. Like 2006, 112–117; Barbara Bolt, *A Performative Paradigm for the Creative Arts? Working Papers in Art and Design* 5 (2008); Tieteen termipankki, http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:performatiivisuus#performatiivisuus_performatiivinen_funktio (10.10.2018).
7. Kirsti Lempiäinen, *Kansallisuuden tekeminen ja toisto*. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Vastapaino 2002, 19–36, 19.
8. Bolt 2008, 4.
9. Maurice Halbwachs aloitti käsitteen kehittelyn teoksessaan *Cadres sociaux de la memoire* vuonna 1925. Hänen kollektiivisen muistin teorian sa on koottu postuumisti julkaistun kirjaan *On Collective Memory*. The University of Chicago Press 1992 [1952].
10. Juha Siltala, *Kollektiivinen muisti*. Kuka on se joka muistaa. *Duodecim* 130 (2014), 2449–2458.
11. Astrid Erll, *Cultural Memory Studies. An Introduction*. Teoksessa Astrid Erll & Ansgar Nünning (toim.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Walter de Gruyter 2008, 1–15.
12. Tuomas Tepora, *Mikä tekee sota-ajasta muistettavan*. *Ennen ja nyt* (2015), http://www.ennenjanyt.net/2015/08/mika-tekee-sota-ajasta-muistettavan-sota-ja-kollektiivinen-muistaminen/#identifier_15_2707 (10.10.2018).

sotasidonnaisia. Toisen maailmansodan muisto määrittää niin valtiollista kuin yksilöiden muistokulttuuria.¹³

Historiaan perustuvan fiktion voi puolestaan nähdä kaksisuuntaisena ”sodan muistina”: se tallentaa muistitietoa, heijastaa kirjoittamisajankohtansa asenteita ja aatevirtauksia, mutta samalla myös vaikuttaa siihen, mitä muistamme ja miten muistamme.¹⁴ *Tuntematon sotilas* on siis yhteisön kautta omaksuttavaa kulttuuria ja muotoutuu sitä kautta osaksi laajempaa, jaettua kulttuurista muistia.

Tulkintani mukaan *Tuntematon sotilas* on toisin toiston kautta irronnut 1950-luvun kontekstista ja romaaniin tuolloin liitetystä merkityksistä. Kirjallisuudentutkija Marita Hietasaaren määrittelemä historiallisen romaanin kaksisuuntaisuus on muuttunut yksisuuntaiseksi. *Tuntematon sotilas* on muuttunut symboliksi, jonka arvostusta ja arvovaltaa lainataan ilman romaanin ristiriitaisen vastaanoton saanutta sisältöä. Samalla Linnan tarina eri tulkintoineen on saanut sotahistorian kuvaajan aseman. Historiakulttuurin tutkijan Pilvi Torstin suomalaisten historiatietoisuutta koskeva tutkimus osoitti, että vielä 2000-luvun lakin suomalaiset pitivät Linnan *Tuntematonta sotilasta* vaikuttavimpana kirjana historiasta.¹⁵

Vakiintuneen määritelmän mukaan kollektiivitradiatio on yhteisön tuntemaa ja hyväksymää perinnettä, johon yhteisön sosiaalinen kontrolli pohjautuu, mutta joka on jatkuvan neuvottelun kohteena.¹⁶ Median ja taiteen kautta tuotetut ja levitetyt representaatiot ovat osa kulttuuristen merkitysten taistelua, jossa vallassa olevia hegemonisia arvoja, ideologioita ja näkökulmia yritetään vahvistaa ja pitää yllä, muun muassa stereotyyppisten esitysten avulla.¹⁷

Tuntemattoman sotilaan tarinan käyttöä osana kollektiivista jatkosodan muistamista voi

■ Kuva 1. Kasper Strömmanin (@kasperstromman) Twitterissä 18.7.2017 jakama kuva. ”Yllätyin näiden Tuntematon sotilasvichyjen esillepanosta kaupassa.”

siis tarkastella myös merkityskamppailuna, jossa uusien tulkintojen tekijät yrittävät muokata kollektiivista kulttuurista muistia. Louhimiehen elokuvatulkinta sijoittuu tähän jatkumoon.

Klassikon äärellä

Tuntematon sotilas oli aikalaiskontekstissa kertomus, jossa sodan merkitystä ja luonnetta käsiteltiin uudesta näkökulmasta.¹⁸ Linnan romaanin suosion selittäviin tekijöihin kuuluu toisin toistaminen. Romaanin nähtiin haastaneen vallinneen ideologian, runebergiläisen sotilasihanteen sekä yhteiskunnan konservatiivisen nationalismiin.¹⁹ Linnan romaani tavoitti heti ilmestyessään laajan yleisön, ja sen vastaanottoon liittynyt ”kirjallinen

13. Tuomas Tepora, Toisen maailmansodan muistokulttuuri. Kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuuriseen muistiin. Teoksessa Teemu Tallberg, Anni Ojajärvi & Tiia Laukkanen (toim.) *Puolustuslinjalla. Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*. Nuorisotutkimusverkosto 2017, 127.

14. Marita Hietasaari, *Sodan muisti*. Avain 2016, 15.

15. Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012, 136-138.

16. Anne Heimo, *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. SKS 2010, 40.

17. Juha Herkman, *Audiovisuaalinen mediakulttuuri*. Vastapaino 2001, 221.

18. Ville Kivimäki, Between Defeat and Victory. Finnish Memory Culture of the Second World War. *Scandinavian Journal of History* 37:4 (2012), 488.

19. Kivimäki 2012, 487; Jukka Sihvonen, *Idiotti ja Samurai. Tuntematon sotilas elokuvana*. Eetos 2009, 14.

jatkosota”²⁰ lisäsi romaanin merkitystä suomalaisessa kirjallisuuden historiassa.

Jyrki Nummi on suhteuttanut *Tuntematon sotilas* -romaanin aiempiin suomalaisiin kirjallisiin kollektiivikuvauksiin ja nostanut etualalle romaanin yhteydet Runebergin suomalaisen sotilaan kuvaan, Kiven veljeksiin sekä Topeliuksen maakunnalliseen heimogalleriaan. Hän näkee *Tuntemattoman sotilaan* kansalliskirjallisuuden tuotteena, mutta samalla kriittisenä reaktiona siihen.²¹ *Tuntematon sotilas* oli siis lähtökohtaisesti performatiivinen teksti, jonka kautta muokattiin vallitsevia normeja ja sodan muistamista alle kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen. Linnan romaanin voi nähdä tarinana, joka loi uutta ja jolla oli erityinen kyky vaikuttaa lukijoiden, katsojien ja kuulijoiden ajatteluun, tunteisiin ja tapaan muistaa jatkosodan käyntiä.²²

Romaanista sovitettu ensimmäinen elokuva-versio, Edvin Laineen *Tuntematon sotilas* (1955) puolestaan tuotettiin enemmän tai vähemmän tietoisesti kollektiivisen traumatyön käyttöön, eli kokemukselliseksi, audiovisuaaliseksi ympäristöksi työstää sitä yhteisöllistä, perustavaa laatua olevaa traumaa, minkä sota oli aiheuttanut.²³ Samankaltaisesti *Tuntemattoman sotilaan* ensimmäisestä teatteriversiosta Pyynikin ulkoilmanäyttämölle (1961–1969)²⁴ ehti muodostua instituutio ja sen katsomismatkoista rituaali. Esityksessä käynnin kuvattiin lähenevän uskonnollista kokemusta. Kuten pääsiäisenä piti palauttaa muistiin Kristuksen kärsimykset, Pyynikille piti mennä kesäisin kunnioittamaan Suomen itsenäisyyden verellensä lunastaneiden sankareiden muistoa.²⁵

Tuntemattoman sotilaan toisen elokuvaversioiden ohjasi Rauni Mollberg vuonna 1985. Mollbergin ohjauksessa korostui dokumentaarisuus. Hän roolitti elokuvaansa nuorempia näyttelijöitä, joiden ikä vastasi Laineen ohjaamaa elokuvaa paremmin todellisuudessa sotineiden sotilaiden ikää. Ohjauksessa käytettiin käsivaraista kuvausta, mikä lisäsi dokumentaarisuuden vaikutelmaa.²⁶ Mollbergin värielokuvaversiota on kuitenkin pidetty enemmänkin mielenkiintoisena kokeiluna kuin merkittävänä uudelleen tulkitana. Jukka Sihvosen mukaan tämä johtuu siitä, että Linnan romaani ja Laineen elokuva olivat kietoutuneet kiinteästi yhteen yleisön mielikuvissa.²⁷

Vuonna 2000 *Tuntemattomasta sotilaasta* julkaistiin lyhentämätön versio nimellä *Sotaromaani: Tuntemattoman sotilaan käsikirjoitus*, johon kustantajan vuonna 1954 tekemät muokkaukset ja poistot on jätetty kursiivilla lukijan nähtäväksi ja arvioitavaksi. *Sotaromaanin* lukijoille selvisi, että poistolistalle olivat 1950-luvulla joutuneet monet sotilaiden ronskit jutut, kuten miesten puheet lottien moraalista, alapäähuumori ja kirosanalitaniat. Toinen käsikirjoituksesta editoitu teema oli sodanjohdon ja päällystön toiminnan arvostelu. Lisäksi yleistä historian- ja sodanfilosofiaa käsitteleviä selittäviä tekstijaksoja oli vähennetty. Kannat siihen, miksi poistot aikanaan tehtiin, ovat vaihdelleet. Sensuurin mahdollisuutta käsiteltiin jo romaanin julkaisun jälkeen vuonna 1955 romaanin ruotsiksi kääntämisen yhteydessä.²⁸ Yrjö Varpion mukaan tekstin editoinnin seula oli asetettu suurin piirtein senhetkisen lukevan yleisön sulattelukykyä

20. Ks. esim. Yrjö A. Jäntti, Päämäärästä Tuntemattomaan sotilaaseen. Teoksessa Väinö Linna. *Toisen tasavallan kirjailija*. WSOY 1980, 70–81, 79; Nils-Börje Stormbom, Väinö Linna. *Kirjailijan tie ja teokset*. WSOY 1992, 126. Romaanin ilmestymisestä 3.12.1954 alkoi laaja julkinen kirjoittelu. Teoksesta kirjoitettiin sanomalehdissä ja yleisönosastoilla enemmän kuin mistään kirjallisesta teoksesta ennen sitä tai sen jälkeen. Romaanin kritiikissä eniten huomiota kiinnittivät sodanjohdon arvostelu sekä lottien kuvaus. Vastaanotossa teos joko hyväksyttiin tai torjuttin. Yrjö Varpio, *Väinö Linnan elämä*. WSOY 2007, 342, 309.

21. Jyrki Nummi, *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. WSOY 1993, 306.

22. Ks. Sihvonen 2009, 21.

23. Sihvonen 2009, 163, ks. John Sundholm, The Unknown Soldier. Film as a Founding Trauma and National Monument. Teoksessa Conny Mithander, John Sundholm & Maria Holmgren Troy (toim.) *Collective Traumas. Memories of War and Conflict in 20th -Century Europe*. P.I.E. Peter Lang 2007, 111–141.

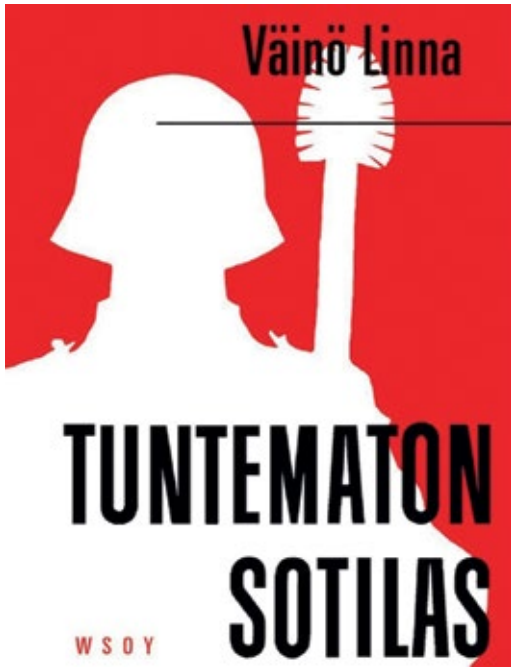
24. Esitystä esitettiin yhdeksän kesää vuodesta 1961 vuoteen 1969 saakka. Tänä aikana sen näki yhteensä noin 348 000 katsojaa. Varpio 2007, 540–541.

25. Varpio 2007, 544.

26. Juha Seppälä, *Tuntemattomat kuvat*. Teoksessa Väinö Linna. *Kootut teokset II. Tuntematon sotilas*. WSOY 2000, 15.

27. Sihvonen 2009, 33.

28. Varpio 1980, 82.

■ Kuva 2. Aleksi Salokanteleen (@sisindesign) Twitterissä 2.8.2017 jakama meemi *Tuntematon sotilas* -tiskiharjasta.

vastaavaksi.²⁹ Muokkausten jälkeenkin juuri voimakkaimmin editoidut teemat saivat aikalaisilta eniten kritiikkiä.

Jatkuva palaaminen Linnan romaaniin ja sen tulkintoihin on muodostanut *Tuntemattomalle sotilaalle* auktoriteetin ja valta-aseman jatkosodan kollektiivisessa muistamisessa. Teoksen arvostus on muuttunut käyttöarvoksi suomalaisessa kulttuurissa. Yli kuusikymmenvuotisen toistamisperinteen kautta *Tuntematon sotilas* on vahvistanut rituaalista ja symbolista merkitystään. Linnan romaanissaan kuvaama keskenään lojaali, mutta muille ikävä, purnaava miesjoukko on nostettu kansallisen yhtenäisyyden kuvaukseksi. Lähinnä lentävien lauseidensa kautta hahmotettavia henkilöitä on puolestaan alettu käyttää suomalaisen miehen prototyyppinä.

Linnan teoksen on toistuvasti todistettu sekä tutkimuksessa että kansan suosion kautta olevan niin dokumentti kuin merkittävään kirjallisuuteen kuuluva taideteos.³⁰

Linnan fiktio on saanut dokumentaarisen aseman, joten sen haastaminen on vaikeampaa kuin esimerkiksi historiankirjoituksen. Historiantutkimuksen kautta voidaan tuoda uutta tietoa ja näkökulmia tosiasioina pidettyihin näkemyksiin. Tutkimuksen legitimaation kautta uusilla näkemyksillä on auktoriteettia ja vanhat hylätään. Totuusarvon saaneen fiktion haastaminen on vaikeampaa, koska tarina ei muutu. Myöskään muut sotaromaanit tai *Tuntemattomasta sotilaasta* tehdyt tulkinnat eivät ole horjuttaneet mielikuvaa Linnan romaanista kansallisen yhtenäisyyden kuvana.

Markkinoiden ehdoilla

Tuntemattoman sotilaan tuorein versio eli Aku Louhimiehen elokuva tuotettiin kulttuuriteollisuuden laajalevikkiseksi kaupalliseksi tuotteeksi. Elokuva on yksi Suomen kaikkien aikojen kalleimmista elokuvaproduktioista, minkä vuoksi sen rahoittamiseksi käytettiin tavanomaista näkyvämpiä tuoteyhteistyökampanjoita. Elokuvan markkinoinnista vastannut Hasan & Partners oli mukana projektin suunnittelussa vuodesta 2008 alkaen.³¹ Elokuvan ”kumppaneina” eli rahoittajina ja mahdollistajina toimi yrityksiä, yhteisöjä sekä yksityisiä henkilöitä.³² Yhteistyön reunaehtoina olivat kumppaneiden soveltuvuus, tekemisen korkea taso ja teoksen hengen kunnioittaminen.

Tekijätiimin lupaus kumppaneille puolestaan oli, ettei ”klassikkoon kosketa”³³, mikä saattoi olla reaktio Kristian Smedsin Suomen Kansallisteatteriin vuonna 2007 ohjaaman *Tuntemattoman sotilaan* aiheuttamaan hälyyn ja toimittajien esittämiin epäilyksiin Linnan romaaniklassikon ”raiskaamisesta”³⁴. Smedsin ohjaus oli kuitenkin osoitus siitä, että 1940-luvun jatkosodan kuvaimen ja nykyajan välille on mahdollista luoda analogia ja samalla kriittinen suhde.

29. Varpio 1980, 91–92.

30. Pekka Lilja, *Väinö Linnan Tuntematon sotilas konfliktromaani. Normistojen taistelu*. Jyväskylän yliopisto 1984, 5.

31. Jani Niipola, Kumppanit auttavat tekemään elokuvasta ilmiön. *Kauppalehti* 19.6.2017.

32. *Tuntematon sotilas* -elokuvan internetsivut, <http://www.tuntematonsotilas2017.fi/#partners>. (10.10.2018).

33. Niipola 2017.

34. Pajunen 2017, 85.

Smeds lisäsi esitysversioonsa Linnan romaanin ulkopuolelta materiaalia, joka haastoi ennennäkemättömällä tavalla kansallista kollektiivista muistia sekä *Tuntemattoman sotilaan* että jatkosodan osalta. Kansallisteatterin suurella näyttämöllä nähtiin Linnan henkilöhahmojen tekemä joukkoraiskaus ja Riitaoja teloitettiin pelkuruudesta, toisin kuin Linnan romaanissa on kuvattu.³⁵ Tulkinta horjutti sitä tapaa, jolla *Tuntemattoman sotilasta* tai jatkosotaa on muistettu. Joukkoraiskaus tai pelkuruus eivät sovi itsenäisyyden juhlimiseen eikä Linnan henkilöhahmoista luotuihin sankarikarikatyyreihin. Samalla Smedsin ohjauksen saama arvostus ja yleisömenestys vahvistivat kuitenkin *Tuntemattoman sotilaan* asemaa osana jatkosodan muistamista, ohjauksen kriittisistä sävyistä huolimatta.

Tuntemattoman sotilaan, ja etenkin Laineen elokuvatulkinnan, dominoiva asema jatkosodan ”oikeanlaisen” muistelun³⁶ välineenä selittää myös sitä, miksi Smedsin ohjauksen kaltaiset uudet tulkinnat nähdään uhkana ja hyökkäyksenä vallitsevaa käsitystä vastaan. Toistamisessa on pyrkimys säilyttämiseen, toisin toistamisessa voi olla pyrkimys kyseenalaistamiseen, kritisoimiseen ja horjuttamiseen. Vallitsevan käsityksen haastaminen ja kyseenalaistaminen voi olla järkyttävä, jopa väkivaltainen kokemus.

Liitän Louhimiehen elokuvan tekijätiimin lupauksen siitä, ettei ”klassikkoon kosketa” myös *Tuntemattoman sotilaan* rooliin valtiollisen itsenäisyyden juhlimisen rituaalina. Vuodesta 2000 alkaen Yleisradio on esittänyt Laineen elokuvatulkinnan itsenäisyyspäivänä, minkä kautta se on saanut keskeisen osan itsenäisyyspäivän mediarituaalina.³⁷ Ottaakseen paikkansa Laineen elokuvan kaltaisena rituaalina Louhimiehen tuli tehdä teos, joka ei provosoi liikaa ketään elokuvan menestymisen kannalta merkittävää tahoja eli rahoittajia tai suurta yleisöä.

■ Kuva 3. Aleksi Salokanteleen meemi *Tuntemattoman sotilas* -elokuvan julisteesta.

Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* osaltaan taloudellisesti mahdollistaneet tuoteyhteistyöt ja niiden herättämät reaktiot antavat myös mahdollisuuden tarkastella, mitä *Tuntemattomasta sotilaasta* muistetaan ja miten *Tuntemattomasta sotilasta* muistetaan. Yhteistyökumppanien yhteisenä tavoitteena oli luoda elokuvasta ”ilmiö”.³⁸ Paradoksaalista kyllä, he toivoivat, että sotakonteksti unohdettaisiin tuotemainonnassa.³⁹ Esimerkiksi Hartwallin edustajalta Aapeli Helkkulalta kysyttiin, miten fiktiiviset tappajat sopivat vichyn mainostamiseen. Hän perusteli valintaa seuraavasti: ”Ei haluttu tuoda mukaan niinkään sotaa, vaan korostaa suomalaista miehisyyttä. Hahmot ovat suomalaisen mie-

35. Korsberg & Pajunen 2018.

36. Ks. Sundholm 2007, 111–141.

37. Kyyrö 2012, 19. Kyyrö näkee *Tuntemattoman sotilaan* osana 2000-luvun kansalaisuskontoa. Hän käyttää kansalaisuskonnon määritelmässään Tiina Mahlamäen muotoilua, jonka mukaan kansalaisuskonto eroaa nationalismista siten, että jälkimmäinen on tuotettua, kun edellinen taas ei; Tiina Mahlamäki, *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulkinta*. SKS 2005, 212. *Tuntemattoman sotilaan* tapauksessa kyseessä kuitenkin on tuotettu luenta ja rooli, eikä sattumalta syntynyt perinne.

38. Niipola 2017.

39. Laura Hallamaa, Historioitsija tuomitsee. ”Banaaliuden raja on ylittynyt, jos myydään wc-harjoja” – menikö *Tuntemattoman sotilaan* tuotteistaminen liian pitkälle? *Helsingin Sanomat* 3.8.2017, <https://www.hs.fi/paivanlehti/04082017/art-2000005313118.html> (10.10.2018).

hen perikuvia. Jos *Tuntemattomasta sotilaasta* ottaa sotakontekstin pois, niin siinä nousevat esiin hahmojen periksi antamattomuus, sisu ja huumori.⁴⁰

Kommentin perusteella vaikuttaa siltä, että mielikuvat *Tuntemattomasta sotilaasta* ovat positiivisia, jos vain jätetään sotakonteksti huomioimatta. Samalla unohdetaan se, että Linnan romaania ei otettu vastaan 1950-luvulla yksioikoisen innostuneesti, vaan se herätti myös vahvaa vastustusta etenkin armeijan päällystössä.⁴¹ Lisäksi yhteistyökumppaneiden kommentit paljastavat, ettei käsitys *Tuntemattomasta sotilaasta* liity enää Linnan romaaniin kuin mielikuvatasolla. Romaanissa kuvatut sankarikuvaa riitauttavat puolet, kuten esimerkiksi pelkuri-Riitaajan kiusaaminen, Lammion koiran hukuttaminen tai Rahikaisen toiminta parittajana eivät kuulu tähän mielikuvaan. Jopa se, että suurin osa henkilöihahmoista kuolee traagisesti, on unohdettu.

Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* kumppanuuksien myötä lanseeratut *Tuntematon sotilas* -tuotteet saivat aikaan sosiaalisen median palveluissa vitsejä ja meemejä. Nimikkotuotteista vitsailtiin, mutta toisaalta niitä myös kritisoitiin mauttomiksi. Linnan perikunta sanoutui niistä irti.⁴² ”Ilmiön” lisäksi tuotelanseeraukset aloittivat *Tuntemattoman sotilaan* kollektiivisen muistamisen ja arvioinnin jo ennen Louhimiehen elokuvan ensi-iltaa. Kaupallisen yhteistyön kautta aktivoituivat kysymykset siitä, mikä on *Tuntemattoman sotilaan* arvon mukaista tai mikä on *Tuntemattoman sotilaan* puitteissa sopivaa.

Tuntematon sotilas 2017

Aku Louhimiehen ohjaama *Tuntematon sotilas* sai ensi-iltansa 27.10.2017. Ennen ensi-iltaa elokuvan oli nähnyt 48 000 katsojaa erilaisissa ennakkonäytöksissä. Elokuva esitettiin muun muassa

eduskunnalle jo 18.10.2017. Ensi-iltaviikolla elokuvaa esitettiin 141 salissa, jotka vetivät 122 000 katsojaa.⁴³ Katsojamäärä rikkoi kotimaisen elokuvan ensi-iltaviikonlopun aiemmat ennätykset.

Romaanin muuttaminen elokuvaksi vaatii väistämättä tiivistämistä ja valintoja. Louhimiehen ohjauksessa keskiöön nousevat Hietanen, Kariluoto ja Rokka eli eniten sankareiksi mielletyt hahmot. Louhimiehen elokuvan merkittävimmät muutokset suhteessa Linnan romaaniin liittyvät naisten kuvaamiseen. Louhimies ja käsikirjoittaja Jari Olavi Rantala ovat lisänneet elokuvaan kohtauksia kotirintamalta. Sen sijaan Linna ei kirjoita romaanissaan henkilöihajonsensa taustoista juurikaan, mikä on jättänyt tilaa kuvittelulle.⁴⁴ Elokuvassa nähdään Rokan vaimo Lyyti (Paula Vesala), Kariluodon morsian Sirkka (Marketta Tikkanen) ja vilaukselta Koskelan äiti Elina (Sara Paavolainen). Rokkaa, Kariluotoa ja Koskelaa kuvataan heidän kotiympäristöissään. Rokan perhekuvauksessa nähdään muun muassa joulunvietto, kotiloma sekä kohtaus, jossa Lyyti pakkaa perheen omaisuuden ja lähtee evakkoon lasten kanssa.

Naiset eivät saa Lyytiä lukuun ottamatta minikäänlaista subjektipositiota, vaan he ovat tuomassa psykologista syvyyttä mieshahmoihin. Louhimiehen elokuvassa Rokka muuttuu inhimillisemmäksi, kun hänet on kuvattu kodin piiriin. Hietanen on rakkaidenkipeä poikanen, joka palaa Petroskoihin etsimään Veraa sormus taskussaan. Samalla aiemmat tulkinnat *Tuntemattomasta sotilaasta* vaikeuttavat elokuvan naisten näkemistä osana kansallista myyttiä. Elokuvan naishahmot muuttuvat korostetun fiktiivisiksi verrattuna sotilaisiin, koska aiempia tulkintoja tunteva tietää, etteivät elokuvassa nähdyt naiset tanssivaa Veraa lukuun ottamatta kuulu Linnan kertomukseen kuin sivuhuomautuksina.

40. Vilma Flinkman, Hartwall tuo *Tuntemattoman sotilaan* hahmot vichypulloihin, somessa hirnuttiin viinaan menevien hahmojen äkkiraittiudelle. *Helsingin Sanomien* Nyt-liitteen verkkosivut 4.7.2017, <http://www.hs.fi/nyt/art-200005278888.html> (10.10.2018).

41. Varpio 2007, 326–327.

42. Petteri Linna, Linnan perikunta ei tue tuotelanseerauksia. *Helsingin Sanomat* 11.8.2017.

43. Ks. esim. Satu-Lotta Peltola, Uusin *Tuntematon sotilas* -elokuva veti ennätysyleisön avajaisviikonloppunaan. *Yle uutiset* 30.10.2017, <https://yle.fi/uutiset/3-9907542> (10.10.2018). Vrt. vuonna 1985 ensi-iltansa saanutta Rauni Mollbergin versiota levitettiin 39 kopiolla. Jokinen & Linko 1987, 14.

44. Ks. esim. Ilkka Malmberg, *Tuntemattomat sotilaat*. WSOY 2007. Kirjassa Malmberg on kuvittellut henkilöihahmoille taustoja sekä avannut sodan olosuhteita 2000-lukuun verraten. Matti Röntgen romaanissa *Yyteet* (2017) puolestaan kuvataan Linnan henkilöihahmot 2010-luvun it-firmaan siirrettyinä ja WSOY:n ja viestintätoimisto Ellun Kanojen yhteistyönä kokoamassa novellikokoelmassa *Toinen Tuntematon* (2017) on 22 novellia, joissa kuvitellaan *Tuntemattoman sotilaan* henkilöihahmojen taustoja naisten näkökulmasta.

Sitä vastoin lottien rooli Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* on kuitenkin ollut merkittävä osa kamppailua jatkosodan muistamisesta. Linnan tapa esittää lotat koettiin loukkaavana jo *Tuntemattoman sotilaan* ilmestyessä 1950-luvulla.⁴⁵ Laineen elokuvaversiosta lotta Raili Kotilaisen hahmo jätettiin pois kokonaan ja ruotsinkielisestä käännöksestä Kotilaisen osuutta sensuroitiin, ettei se antaisi väärää kuvaa suomalaisista (naisista).⁴⁶ Mollbergin elokuvaversiosta upseereita saunottava lotta-Kotilaisen hahmo koettiin puolestaan loukkaavana.⁴⁷ Historiantutkija Tiina Kinnusen mukaan lottakeskusteluissa on aina romaanin ilmestymisestä lähtien käyty symbolista sotaa, jossa lotta-hahmon kautta taistellaan kansallisesta historiasta, kansallisista arvoista ja oikeudesta niiden määrittelyyn.⁴⁸

Louhimiehen elokuvaan lotta-Kotilainen (Annikka Stenvall) on otettu mukaan, mutta rooli on hyvin pieni. Elokuvassa annetaan viitteitä siitä, että Sarastien ja Kotilaisen välillä olisi romanttinen suhde. Lisäksi elokuvassa on Linnan romaanin naisten halventamista kuvaavista kohdista repliikki, jossa sotamies huorittelee lottia⁴⁹ sekä perääntymisvaiheen kohtaaminen, jossa Korpela halventaa Kotilaista kutsumalla tätä sonnaksi.⁵⁰ Kotilaisen hahmon esittäminen Louhimiehen tulkinnassa ei herättänyt keskustelua.

Louhimiehen elokuvatulkinnassa tuodaan siis tarinaan mukaan kotirintama, jota aiemmissa tulkinnoissa ei ole ollut. Sen kautta kuvataan sotilaiden elämää rintaman ulkopuolella ja laajennetaan mielikuvaa miehistä muussa kuin sotilaan roolissa. Raili Kotilaisen hahmon kautta puolestaan tuodaan esiin Linnan romaaniakin leimaava naisvihamielisyys ja lottiin kohdistuva halveksunta. Kotilaisen rooli on kuitenkin jätetty

sen verran viitteelliseksi, ettei se aktivoi lottahahmosta käytyä kiistaa enää uudelleen.

Pyrkimyksiä aitouteen

Elokuva taidemuotona mahdollistaa realistisen sodankuvauksen eri tavalla kuin muut taidemuodot. Ville Yliaskan mukaan Suomessa vallitsee voimakas ”todellisuusvastaavuuden” oletus, joka koskee taiteenlajeista ehdottomimmin sotaelokuvaa.⁵¹ Tämän eetoksen mukaisesti Aku Louhimies toi *Tuntemattoman sotilaansa* tuotantoprosessin aikana esiin, että tarkoituksena oli tehdä historiallisesti mahdollisimman aidon näköinen elokuva. Tämä näkyy myös päivityksinä historiakuvassa.⁵² Elokuvan teossa käytettiin asialle omistautuneita asiantuntijoita.⁵³ Itse elokuvassa viitataan historiantutkimuksen esiin tuomiin näkökulmiin, jotka eivät näy vielä aiemmissa tulkinnoissa suomalaisesta sodankäynnistä. Esimerkiksi Suomen ja Saksan aseveljeys tehdään selväksi elokuvassa. Kuvissa vilahtavat myös metamfetamiinin käyttö perääntymisvaiheessa ja suomalaisten sotilaiden aggressiivinen ryppääminen Petroskoin valloituksen jälkeen.

Pyrkimys autenttisen sotahistorian kuvaukseen jatkaa Linnan *Tuntemattoman sotilaan* asemoimista virallisen historiankirjoituksen piiriin, mikä on kuulunut romaanin ja tulkintojen luentaan sen julkaisemisesta lähtien. Linnan romaanin fiktiivisyyttä häivyttiin, kun Louhimiehen elokuvan merkitystä motivoitiin tarkemmalla historian kuvaamisella. Tekijät olivat äärimmäisen tarkkoja elokuvan yksityiskohdissa, koska pienetkin historialliset virheet horjuttaisivat elokuvan ”totuusarvoa”. Vastaanotossa puolestaan penähtiin veteraanien mielipiteitä kuvauksen aitoudesta.⁵⁴

45. Tiina Kinnunen, *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Otava 2006, 117.

46. Kinnunen 2006, 118, 120.

47. Tuula Ojala, *Lottakuvat kirjallisuudessa. Lottien väkensäntien lähteillä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1993, 73.

48. Kinnunen 2006, 131.

49. Väinö Linna, *Sotaromaani*. WSOY 2000, 163. Repliikki on myös vuonna 1954 julkaistussa versiossa. Romaanissa repliikin lausujaa ei ole identifioitu, mutta Louhimiehen elokuvassa sen sanoo Lahtinen.

50. Linna 2000, 473. Kohtaus on myös vuonna 1954 julkaistussa versiossa.

51. Ville Yliaska, Uusnationalismi ja sotaelokuvan vastaanotto. *Kritiikki. Nuoren Voiman kirjakskaus* 14 (Kevät) 2016, 35–43, 35.

52. Ilari Leskelä ja Ilmar Metsalo näkevät, että Louhimiehen elokuva rikkoo monia myyttejä ja että elokuvan kautta yleinen historiankäsitelmä toisesta maailmansodasta siirtyi hiukan lähemmäs akateemista historiantutkimusta. Ilari Leskelä & Ilmar Metsalo, Miksi vuonna 2017 piti taas tehdä yksi Tuntematon. *The Ulkopolitist* 27.10.2017, <https://www.ulkopolitist.fi/2017/10/27/miksi-vuonna-2017-piti-taas-tehdä-yksi-tuntematon-sotilas/> (10.10.2018).

53. Jari-Olavi Rantala, *Tuntematon sotilas elokuvakirja*. WSOY 2017, 95–96.

54. Ks. esim. Veteraaneilta tyrmäävä, jopa vihainen arvio Tuntemattomasta sotilaasta – ”Pettymys”. *Etelä-Suomen Sanomat* 28.10.2017, <http://www.ess.fi/uutiset/kulttuurijaviihde/art2410758> (10.10.2018).

■ Kuva. 4. Toivo Haimin (@toivohaimi) reaktio Twitterissä *Tuntematon sotilas* -kahviin 2.7.2017.

Todenmukaisuuden vaatimus suhteessa sodankäynnin olosuhteisiin vaikutti myös teko-prosessiin. Louhimiehen elokuvan kuvauksissa näyttelijät asuivat telttamajoituksessa ja imitoivat jatkosodan olosuhteita.⁵⁵ Tällä haluttiin luoda mielikuva autenttisuudesta. Rokkaa näyttellyt Eero Aho kuvasi naistenlehtihaastattelussa, miten kuvaukset tuntuivat sodalta. Kohtauksissa, joissa Koskela (Jussi Vatanen) ja Hietanen (Aku Hirviniemi) näyttelivät kuolevansa, tuntui Ahon mukaan siltä, ”kuin yksi meistä olisi kuollut”.⁵⁶ *Tuntemattoman sotilaan* kuvaukset muuttuivat analogioiksi sodankäynnistä.

Näyttelijät osallistuivat myös veteraanityöhön mainoksissa, joilla myytiin Veteraanit Suomi 100 -juhlamerkkiä. Jussi Vatanen (Koskela) ja Samuli Vauramo (Lammio) representoivat veteraaneja ja kertoivat sodan merkityksestä. Veteraanityön ja esittämiensä kommenttien kautta elokuvan näyttelijät esiintyivät kuin he jakaisivat veteraani-kokemukset.

Näyttelijöiden jakamat kokemukset sodan (esittämisen) kauhuista muistuttavat veteraani-tekemästä uhrauksesta. Puhetapa linkittyy uusisänmaalliseen narratiiviin, jossa korostetaan kansallista uhrausta ja ylpeyttä, eikä suinkaan sotaan liittyvää inhimillistä tragediata.⁵⁷ Suomalaiseen sotanarratiiviin kuuluvat myytti yhdestä puusta veistetystä kansasta, kansan kärsimyksen korostaminen ja omien syyllisyyskysymysten peittäminen.⁵⁸ Tältä osin Louhimiehen *Tuntematon sotilas* ja sen markkinoiminen linkittyy 1990- ja 2000-luvulla nähtyyn uusnationalististen sotalokuvien aaltoon.⁵⁹ Louhimiehen *Tuntematon sotilas* toimi kansallisen myytin vahvistajana.

Kansansuosio Tuntemattoman sotilaan takana

Ilmiön rakentaminen Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* ympärille onnistui. Luotto *Tuntemattoman sotilaan* kulttuuriseen pääomaan kannatti, sillä yleisö saapui elokuvateattereihin. Miljoonan katsojan raja ylittyi helmikuussa 2018. Tämä tarkoittaa neljättä sijaa Suomen katsotuimpien elokuvien listalla.⁶⁰ Yleisösuosio myös osoittaa, että *Tuntemattoman sotilaan* arvo itsenäisyyden juhlimisen rituaalina on säilynyt. Louhimiehen elokuvan katsominen muodostui eräänlaiseksi kansallisvelvollisuudeksi veteraani-uhrauksien kunnioittamiseksi, samaan tapaan kuin Pyynikin kesäteatteriesityksen seuraaminen 1960-luvulla.

Kunnioitus elokuvan symboliarvoa kohtaan ilmeni myös tavasta, jolla kritiikkiä *Tuntemattomasta sotilaasta* käsiteltiin. *Helsingin Sanomien* kriitikko Juho Typpö antoi Louhimiehen elokuvalla kaksi tähteä viidestä, mikä herätti keskustelua – ei elokuvasta, vaan kritiikistä. *Tuntemattomasta sotilasta* ei voinut kritisoida elokuvana halventamatta sen merkitystä Suomen historian

55. Rantala 2017, 65, 124-125.

56. Siistonen Miia, Vaimo heräsi joskus huutooni. *Anna* 21.12.2017.

57. Ks. Tiina Kinnunen & Markku Jokisipilä, Shifting images of “our wars”. Finnish Memory Culture of World War II. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Brill 2012, 471.

58. Kinnunen & Jokisipilä 2012, 472.

59. Ville Yliaska, Kansakunnan uudelleensynty. Teoksessa Marja Jalava, Ilkka Levä, Tuomas Tepora & Ville Yliaska (toim.) *Yhteisöstä yksilöön. Juha Siltalan juhla-kirja*. Into 2017, 320-337, 326.

60. Suomen elokuvasäätiö, katsotuimmat kotimaiset elokuvat elokuvateattereissa, <http://ses.fi/tilastot-ja-tutkimukset/vuositilastot/kaikkien-aikojen-katsotuimmat/> (10.10.2018). Louhimiehen *Tuntemattomasta sotilaasta* on kaksi leikkauksiversiota: Suomen markkinoille tarkoitettu 179 minuuttinen versio sekä kansainvälisille markkinoille tarkoitettu 133 minuuttinen versio. Kotimaisten katsojien määrä sisältää molempien versioiden katsojat kotimaisessa elokuvalevityksessä 8.10.2018 mennessä elokuvalla oli 1 017 834 katsojaa. Suomen elokuvasäätiö, kotimaisten elokuvien katsojaluvut, <http://ses.fi/tilastot-ja-tutkimukset/kotimaiset-katsojaluvut/> (10.10.2018).

kuvaajana ja kunnianosoituksena veteraanien uhrauksille.⁶¹ *Helsingin Sanomien* arvostelua lukuun ottamatta kritiikki Louhimiehen elokuva kohtaan oli vähäistä. Päinvastoin, arviot olivat pääosin kiittäviä.

Elokuvakentän sisältä *Tuntemattoman sotilaan* haastoi näkyvimmin aiemmin dokumenttielokuvistaan *Kummisetäni thaimorsian* (2012) ja *Onnelliset* (2015) tunnettu elokuvaohjaaja Wille Hyvönen ohjaamalla Louhimiehen filmatisoinnin innoittamana metaelokuvan *Tuntematon*. *Tuntematon* toteutettiin ilman rahoitusta ja se oli mahdollista nähdä yksittäisissä elokuvanäytöksissä. Ensi-ilta oli Korjaamo Kinossa Helsingissä lokakuussa 2017.⁶²

Tuntematon tarkastelee etenkin sukupuolta ja sen esittämistä. Hyvönen kyseenalaistaa Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* esittämän ja edustaman suomalaisen elokuvan kapean mieskuvan ja kulttuurin. Hyvönen esittämä kritiikki tuo esiin, miten Linnan romaanissa kuvattu miehinen siirtymäriitti, jossa joukko nuorukaisia kasvaa sotilasmiehiksi⁶³, ja siitä suomalaiseksi sankaruudeksi jalostettu mieskuva ei välttämättä ole konservatiivisuudessaan enää relevantti tai samaistuttava 2010-luvun miehelle. Louhimiehen elokuva vahvistaa myös miessukupuolen kyseenalaistamatonta ja ohittamatonta positiota suomalaisuudeksi kuvatussa kansallisessa omakuvassa.⁶⁴ *Tuntemattoman sotilaan* kaikissa tulkinnoissa suomalaisuus esitetään heteroseksuaalisen valkoisen miehen historian kautta.

Vaikka Hyvösen vastaelokuva huomioitiin mediassa, se ei aiheuttanut laajempaa keskuste-

lua.⁶⁵ Hyvösen elokuva antaa kuitenkin aihetta muutamalle huomiolle. *Tuntemattoman sotilaan* käytössä osana suomalaista jatkosodan muistamista rakennetaan myyttiä siitä, että sota ja miehisuus olisivat luonnollinen yhdistelmä. Maataan puolustavat miehet ovat oikeutettuja väkivaltaan. Linnan henkilöhahmoihin perustuvista sankarikuvista on luotu suomalaisen miehen ideaalityyppejä, joista suomalaisten miesten odotetaan tunnistavan itsensä.⁶⁶ *Tuntematon sotilas* voidaan nähdä osana sukupuolittuneen väkivaltakultin siirtämistä sukupolvelta toiselle, kun sodan esittämisen kontekstissa väkivallan osaaminen kääntyy isänmaan puolustamiseksi, urheudeksi, veriuhrilla lunastetun isänmaan lunaksi.⁶⁷ Toisin sanoen sankaruudeksi.

Tuntemattoman tulevaisuus?

Sukupuolittuneen sisältönsä lisäksi *Tuntematon sotilas* liittyy taiteen kentän sukupuolittuneeseen neromyyttiin. *Tuntemattoman sotilaan* ohjaaminen on ollut tapa kirjoittaa itsensä merkittävien (mies)taiteilijoiden joukkoon.⁶⁸ Louhimiehelle myönnettiin vuonna 2017 muun muassa Pro Finlandia -mitali ja hänet kutsuttiin Linnan juhliin. Elokuva voitti myös Yleisö-Jussin vuoden 2017 parhaana elokuvana.⁶⁹

Yli miljoonaan yltäneellä katsojaluvullaan Louhimiehen *Tuntematon sotilas* ehti toimia Suomen satavuotisen itsenäisyyden juhlimisrituaalina, ennen kuin Louhimiehen elokuvissaan käyttämä tapa ohjata näyttelijöitä kyseenalaitettiin keväällä 2018. Joukko hänen aiemmissa elokuvissaan työskennelleitä henkilöitä kertoi

61. Louhimiehen *Tuntemattoman sotilaan* vastaanotossa ja sen arvostelun teilaamisessa on identtisiä piirteitä Pekka Parikan *Talvisota* (1989) elokuvan vastaanoton kanssa. *Yliaska* 2017, 328.

62. *Tuntematon* on tätä kirjoittaessa katsottavissa elokuvan kotisivuilla, <http://www.tuntematonelokuva.fi/> (9.10.2018).

63. Ville Kivimäki, Sotamies Riitaajan poikauhri. Sota suomalaisen miehyyden myyttisenä lähteenä. Teoksessa Pirjo Markkola, Ann-Carin Östman & Marko Lamberg (toim.) *Näkymätön sukupuoli. Miehyyden pitkän historia*. Vastapaino 2014, 248.

64. Lempiäinen 2002, 28.

65. Ks. esim. Jose Riikonen, Taistelu setävaltaa vastaan. *Helsingin Sanomat Nyt-liite* 6.10.2017, <https://www.hs.fi/nyt/art-200005395907.html> (10.10.2018).

66. Ks. Johanna Oksala, Pitääkö Linna polttaa? Teoksessa Antti Arnkil ja Olli Sinivaara (toim.) *Kirjoituksia Väinö Linnasta*. Teos 2006, 202.

67. Suvi Ronkainen & Sari Näre, Intiimin haavoittava valta. Teoksessa Sari Näre & Suvi Ronkainen (toim.) *Paljastettu intiimi. Sukupuolittuneen väkivallan dynamiikka*. Lapin yliopistokustannus 2008, 28.

68. Ks. Pajunen 2017, 99–101.

69. Lisäksi Jussi-gaalassa palkittiin *Tuntemattoman sotilaan* tekijätiimistä Eero Aho parhaasta miespääosasta, Ben Mercer leikkauksesta, Salla Yli-Juopa maskeeraus suunnittelusta ja Kirka Sainio äänisuunnittelusta. Aku Louhimiehen ohjautavan kritiikistä herännyt keskustelu ei vaikuttanut Jussi-äänestykseen, sillä asiasta uutisoitiin Jussi-äänestyksen päätymisen jälkeen.

julkisesti vallan väärinkäytöksistä kuvaustilanteissa.⁷⁰ Keskustelu laajeni koskemaan myös *Tuntemattoman sotilaan* kuvauksia, kun Paula Vesala ja Marketta Tikkanen todistivat kokeneensa vastaavaa käytöstä myös tämän elokuvan kuvauksissa.⁷¹ Tätä kirjoittaessa on vaikea sanoa, millaisia pitkäkestoisia seurauksia julkisella keskustelulla on ohjaajan asemaan elokuvantekijänä tai hänen ohjaamansa *Tuntemattoman sotilaan* tulevaan käyttökelpoisuuteen osana kansallisia rituaaleja.

Louhimiehen *Tuntematon sotilas* kuitenkin päättyy siihen, kun Rokka palaa evakkoon lähteneen perheensä luokse. Elämä jatkuu ja äärimmäisen väkivallan koneistossa vuosikausia ryvetyt sotilaat palautetaan arkeen. Loppukohtaus on oikeastaan *Tuntemattoman sotilaan* tarinan tuntevalle elokuvan kiinnostavin hetki, koska se paljastaa aukon kollektiivisessa muistamisessa. Mitä sitten tapahtui? Sodan seurausten avaaminen koko kansan, niin miesten, naisten kuin lastenkin näkökulmasta on keskeneräinen prosessi.

Tuntemattoman sotilaan ylläpitäminen suomalaisena sankaritarinana on aktiivista toimintaa ja osin tietoista kamppailua tarinaan liitetyistä merkityksistä. Fiktioon perustuvan kollektiivisen muistin ohittaminen on hankalaa, koska faktat eivät horjuta sitä. Päinvastoin Louhimiehen *Tun-*

temattomassa sotilaassa toisin toistaminen eli elokuvaan lisätyt naishahmot sekä historiakuvan päivitykset tukivat Linnan tarinaan liitettyä dokumentaarista todistusvoimaa sekä sen henkilöhaamoista rakennettua sankarimyyttiä.

Kulttuurinen muisti on ehtymätön resursivaranto, jonka tehtävänä on tarjota ihmisille ja ihmisryhmille välineitä tulkita ympäristöä ja uusia tapahtumia tarpeen tullen uudella tavalla.⁷² *Tuntemattoman sotilaan* dominoiva asema jatkosodan muistamisen välineenä vaikuttaa kuitenkin olevan este muistamikulttuurin laajentamiselle. Kollektiivisessa muistissa *Tuntematon sotilas* muuttuu joukoksi tarinaan löyhästi viittavia lausumia, tuotteita ja tiivistettyä elokuvakerontaa. ”Tuntematon sotilas” mielikuvana muuttuu entistä irrallisemmaksi Linnan romaanista. Samalla suomalainen jatkosodan muistamikulttuuri pysyy yksiulotteisena sekä epämääräisen myytin ja patriarkaalisen eetoksen hallitsemana.

FT Julia Pajunen on teatteritieteen post doc -tutkija Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: julia.pajunen@helsinki.fi.

70. Sara Rigatelli, *Tuntematon ohjaaja*. *Yle-uutiset* 19.3.2018, <https://yle.fi/uutiset/3-10115456> (10.10.2018).

71. Ville Laakso & Santtu Natri, *Tuntemattomassa sotilaassa* näyttelleet Paula Vesala ja Marketta Tikkanen liittyivät Louhimiehen ohjaustapojen arvostelijoihin. *Yle-uutiset* 21.5.2018, <https://yle.fi/uutiset/3-10215461> (10.10.2018).

72. Tepora, 2015.

Mikko Karjalainen

”Uutta vai perinteistä?”

Sota- ja sotataidon historia Maanpuolustuskorkeakoulun tutkimuskeskiössä

Tunnistavatko suomalaiset akateemisen sotahistoriantutkimuksen tekijät tutkimuskentän eri virtaukset? Ovatko ”uusi” eli sodan sosiaali- ja kulttuurihistoria ja perinteinen sotahistorian tutkimus lokeroituneet omiin tutkimussiiloihinsa? Tuntevatko sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriaa tutkivat sota- ja sotataidon historian tutkimuskenttää ja päinvastoin? Tarkastelen edellä kuvattua problematiikkaa Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian oppiaineen ja siellä laadittujen ja tekeillä olevien sota- ja sotataidon historian väitöskirjojen avulla.

Ville Kivimäki ja Tiina Kinnunen esittävät katsausartikkelissaan,¹ että Suomessa on valmistunut vuodesta 2007 vuoteen 2018 kaksikymmentäviisi sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriaa käsittelevää väitöstutkimusta eli tutkimuksia, jotka voidaan kansanomaisemmin luokitella ”uuden” sotahistoriantutkimuksen sateenvarjon alle. Samaan aikaan vuosina 2007–2018² on valmistunut pelkästään Maanpuolustuskorkeakoululta kymmenen väitöskirjaa sotahistorian oppiaineesta. Tutkimustraditioltaan ne ovat pääosin perinteiseksi luokiteltavaa, laadullisen historiantutkimuksen työkaluin kokoonpantua tutkimusta. Kun tähän lisätään perinteiseen sotahistorian tutkimukseen määriteltävät, muissa yliopistoissa valmistuneet sota- ja sotilashistorian alan väitöskirjat, voidaan ilman ylisanoja todeta,

että akateemista sotahistorian tutkimusta ilmestyy nykyisin enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Joulumyyntikatalogeja viivottimella mitaten käy ilmi sotahistorian tutkimuksen kääntöpuoli. Ei-akateeminen, laadultaan erittäin vaihteleva sotahistoriallinen tietokirjallisuus luo kirjankustantajien toiminnalle keskeisen taloudellisen selkänöjan.

Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian väitöskirjoja tarkasteltaessa tutkimuksen määrällisen nousukulman voi olettaa pysyvän vähintäänkin ennallaan tai jopa jyrkkenevän, sillä nykyisellään opintojaan eteenpäin vievät tohtoriopiskelijat muodostavat noin 20 opiskelijan seminaariryhmän. Tutkimusteemojen osalta seminaarilaisten aiheet linkittyvät toisiinsa. Kuu-kausittain kokoontuva tohtoriopiskelijaseminaari ja vuosittain järjestettävät opintomatkat niin kotikiin ulkomaille muodostavat luonnollisen kasvualustan kunkin opiskelijan tutkimusälän kehittymiselle. Kivimäen ja Kinnusen katsausartikkelin pohjalta määrällisesti positiivista tulevaisuutta voi povata myös sodan sosiaali- ja kulttuurihistorian tutkimukselle.

Sotahistorian tutkimus Maanpuolustuskorkeakoulussa

Maanpuolustuskorkeakoulussa on nähty tarpeelliseksi pyrkiä kohdentamaan sotahistorian tutki-

1. Ks. toisaalla tässä lehdessä.

2. Ennen vuotta 2007 Maanpuolustuskorkeakoulussa tarkastettiin kaksi sotahistorian alan väitöskirjaa. Vuonna 2003 tarkastettiin Aarni Lehden väitöstutkimus *Baltian kuvernementtien ja Suomen merkitys Venäjän keisarilliselle laivastolle v. 1856–1914* ja Markku Iskaniuksen väitöstutkimus *Suomen kuljetusjärjestelmän kehitys toisen maailmansodan aikana: siviili- ja sotilasviranomaiset kuljetusten johtajina*.

musta tiettyihin teemakokonaisuuksiin. Rajalliset tutkimusresurssit niin rahoituksen kuin opintoja ohjaavan henkilöstön osalta pakottavat rajamaan tutkimusaiheiden kirjoa. Suomen ainoan sotahistoriaan erikoistuneen oppituolin haltija, sotahistorian professori Vesa Tynkkynen otti asiaan kantaa Maanpuolustuskorkeakoulun toisessa tohtoripromootiossa syyskuussa 2018. Tynkkynen totesi promoottorin puheessaan:

Maanpuolustuskorkeakoulun resurssit tutkimuksen alueella ovat hyvinkin rajalliset. Uhkana on vähäisten resurssien sirpaloituminen sotatieteiden laajaan kenttään, jos tutkimus ei hae perusteitaan ytimen tarpeista. Korkeakoulu ei ole, eikä sen pidä ollakaan laaja-alainen yleisliopisto, jossa viljellään ja kastellaan kaikenlaisia kukkia. Kukkalaatikko on pieni ja taimien on oltava tarkkaan valittuja. Keskittymällä vain oleelliseen päästään tutkimuksessa omilla alueillamme riittävän syvälle.³

Mitä ”oleelliseen” keskittymisellä tässä yhteydessä tarkoitetaan? Asian voi kiteyttää Maanpuolustuskorkeakoulussa 2000-luvulla tehdyn akateemisen sotahistoriantutkimuksen osalta jo aikaisemmin todettuun tavoitteeseen: uuden, tieteellisesti kestävä tiedon tuottaminen Suomen puolustusvoimien historiallisesta kehityksestä niin sota- kuin sotataidon historian kontekstissa. Asetelma, jossa uuden tiedon määrä määrittelee tutkimuksen arvon, on ohjannut myös tutkimusteemojen valintaa näkyen esimerkiksi tutkimusten ajallisessa painopisteessä. Itsenäisyyden ajan teemat ovat tutkimuskeskiössä.

Siviiliyliopistoissa usein keskeiseksi tutkimuselementiksi nostettu tutkimusmenetelmällinen innovatiivisuus näyttäytyy Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian tutkimuksessa toisarvoisena tavoitteena. Maanpuolustuskorkeakoulun

sotahistorian oppiaineessa valitun tutkimusmenetelmän käyttökelpoisuus, käytetyn menetelmän ymmärrettävyys ja opiskelijan kyky osoittaa valitsemansa tutkimusmenetelmän käytön osaaaminen on määritetty väitöskirjatyössä tavoiteltavaksi tasoksi.⁴

Mitä Maanpuolustuskorkeakoulussa on jo tutkittu

Sodan sosiaali- ja kulttuurihistorian alalle sijoituvat väitöstutkimukset näyttäytyvät niin tutkimusteemoiltaan kuin tutkimusentekotavoiltaan hyvin moninaisia tutkimuspiirteitä omaavana kokonaisuutena. Sen sijaan Maanpuolustuskorkeakoulussa vallitseva tutkimustraditio vaikuttaa ensisilmäyksellä sangen yhteneväiseltä. Tarkemmassa tarkastelussa jälkimmäinen väite osoittautuu vain osatotuudeksi. Tutkimuksen kohdeorganisaation eli puolustusvoimien ja jo aikaisemmin kuvaillun uuden tiedon tuottamisen lisäksi valmistuneista tutkimuksista ei ole löydettävissä kovinkaan vahvaa, yhteistä punaista lankaa.

Vuonna 2007 Maanpuolustuskorkeakoulussa valmistui kaksi sotahistorian väitöskirjaa. Ensimmäisessä työssä tutkittiin rannikkopuolustuksen aluekysymyksiä autonomian aikana ja itsenäisyyden ajan puolustusvoimissa⁵. Toinen tutkimus käsitteli kenraali Yrjö Keinosen toimintaa puolustusvoimain komentajana 1960-luvulla⁶. Yhdistävänä tekijänä oli tutkimuksellisen uuden tiedon tuottamisen ensisijaisuus menetelmälliseen innovointiin nähden.

Sotahistorian oppiaineen tutkimusversojen vähäisyys konkretisoituu siinä, että seuraava väitöstutkimus tarkastettiin viisi vuotta myöhemmin, vuonna 2012. Janne Mäkitalon jugoslavialaisen sotataidollisen ajattelun kehittymistä käsittelevä tutkimus⁷ avasi tutkimusväylää sotataidon historian tutkimuksen suuntaan. Äkkiseltään tarkasteltuna tutkimusteema vaikuttaa

3. Promoottorin puhe Maanpuolustuskorkeakoulun toisessa tohtoripromootiossa 7.9.2018, https://maanpuolustuskorkeakoulu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/promoottorin-professori-vesa-tynkkyksen-puhe-tohtoripromootiossa (17.9.2018).

4. Vrt. esim. Itä-Suomen yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunnan asiakirja ”Ohje väitöskirjojen arviointiperusteista” ja Maanpuolustuskorkeakoulun tutkimusalan asiakirja ”Väitöskirjan arvostelu Maanpuolustuskorkeakoulussa”.

5. Ks. Ove Enqvist, *Kellä saaret ja selät on hallussaan... Rannikkopuolustuksen aluekysymykset autonomisessa ja itsenäisessä Suomessa*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2007.

6. Ks. Pentti Airio, *Yrjö Keinonen. Uudistajaksi asetettu*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2007.

7. Janne Mäkitalo, *Partisaanisodasta alueelliseen puolustusjärjestelmään. Jugoslavialaisen sotataidollisen ajattelun kehittyminen toisen maailmansodan jälkeen*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2012.

täysin irralliselta kansallisen puolustusjärjestelmämme kehittämiseksi tuotettavan uuden tiedon suhteen. Jugoslavalaisen ja suomalaisen sotataidon yhtymäkohdista on kuitenkin tehtävissä universaaleja oivalluksia, joiden myötä tutkimus synnyttää yhtäältä taktiikan, operaatiotaidon sekä johtamisen kehittämistä tukevaa ajattelua. Toisaalta tutkimus kohdentuu monitasoisesti Maanpuolustuskorkeakoulussa sotahistorian tutkimukselle asetettuihin painopistealueisiin: sotataidon historian kehittymiseen, toisen maailmansodan jälkeisen sotataidon kehitykseen sekä Suomen sotahistoriaan⁸.

Mäkitalon ajatukset vuonna 2001 alkaneen tutkimuksensa tavoitteista nivoutuvat puolustusvoimien tarvitseman uuden tiedon ympärille:

Pääsyy valintaan oli kuitenkin jo alkumetreillä nähtävissä oleva kytkös [Suomen] alueelliseen puolustusjärjestelmään. Jo 2000-luvun alussa oli nähtävissä että sitä tulee ylläpitää ja päivittää. Voisiko Jugoslavian mallin kehityskaareissa olla jotain hyödynnettävää?⁹

Mäkitalon ajatus siitä, että myös sotahistorian aiheita ja tavoitteita määritettäessä katseen tulisi olla, ei menneessä vaan tulevassa horisontissa, ei ole aina toteutunut yhtä onnistuneesti kuin hänen tutkimusaiheessaan. Mäkitalon tutkimuksen ollessa vireillä, alkoi hahmottua maavoimien uudistetun taistelutavan kehitystyö, jonka käyttöönotto tapahtui vuonna 2011. Jugoslaviassa tehdyt tietyt sotataidolliset ratkaisut antoivat selkänöjää sille, että suomalaista järjestelmää vastaavat, tosin eri aikakaudella kehitetyt mallit olivat toimivia. Mäkitalo tiivistää tutkimuksensa annin: ”Aikamatka Jugoslavalaiseen sotataitoon osoitti, ettei mitään sotataidollista tulokulmaa tai tutkimusteemaa pidä halveksua, ilman syvää sotatieteellistä ymmärrystä.”¹⁰

Sotataidon historiaa käsitteli myös seuraava, vuonna 2014 ilmestynyt väitöstutkimus. Siinä

tutkimusluopin alla oli sissitoiminta osana suomalaisen sotataidon kehitystä. Tutkimuksen laatinut Marko Palokangas vastasi vuoden 2018 tohtoripromootiossa primustohtorille esitettyyn kysymykseen seuraavasti:

[...] Viimeistään 1900-luvun kuluessa on asevoimien parissa tunnustettu, että tieteestä ja sen sovelluksista voi olla merkittävää hyötyä sotataidon kehittämiseksi. Ihmisellä on aina ollut tarve selittää ja etsiä sodasta säännönmukaisuuksia ja yleispäteviä periaatteita [...] Tiedettä, taitoa vai yhdistelmä molempia? Varmaa on, että tämän kysymyksen käsittely sotataidon olemuksesta jatkuu yhä sotatieteiden tutkimuksessa [...]”¹¹.

Ensimmäinen Maanpuolustuskorkeakoulun tutkijaupseeri väitteli historian alalta tohtoriksi Helsingin yliopistosta vuonna 1996. Sotahistorian professori perustettiin Maanpuolustuskorkeakouluun 1. elokuuta 1998 alkaen, jolloin ensimmäiseksi sotahistorian professoriksi nimettiin filosofian tohtori Ohto Manninen. Nimitys loi edellytykset sotahistorian oppiaineen omalle tieteelliselle jatkokoulutukselle.¹² Kaksi vuosikymmentä myöhemmin Palokankaan priimusvastauksessa on nähtävissä suora heijastus Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian tutkimuksen nuoreen tutkimustraditioon. Tieteellisen, uuden tiedon tuottamisen tarve on Maanpuolustuskorkeakoulun piirissä tunnustettu, mutta sotatieteellisen tutkimustradition ajallisesta lyhydestä johtuen työ on pikemminkin vasta kiihdytysvaiheessa maksimivauhdin sijaan. Ylipäänsä ajatus tieteen ja taidon yhdistämisessä koko Puolustusvoimien läpitunkemaksi ajatusmalliksi on tunnustettu, mutta ajatuksen konkretisoiminen teoiksi on vielä kehitysvaiheessa.

Sotataidon historian tutkimustradition ohuutta ja erilaisia tulokulmia kuvaavat kaksi vuoden 2015 aikana ilmestynyttä väitöstutkimusta,

8. Maanpuolustuskorkeakoulun eri tutkimusalojen kuvaukset, <https://maanpuolustuskorkeakoulu.fi/tutkimusalat> (8.10.2018).

9. Sotilasprofessori Janne Mäkitalon sähköpostiviesti kirjoittajalle 10.10.2018. Viesti kirjoittajan hallussa.

10. Ibid.

11. Priimustohtorin vastaus priimuskysymykseen Maanpuolustuskorkeakoulun tohtoripromootion promootioaktissa, https://maanpuolustuskorkeakoulu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/priimustohtorin-vastaus-priimuskysymykseen-maanpuolustuskorkeakoulun-tohtoripromootion-promootioaktissa (6.10.2018).

12. Esko Vaahtolampi, *Maanpuolustuskorkeakoulu 20 vuotta. Sotilasyliopiston ensiaskeleet 1993–2013*. Maanpuolustuskorkeakoulu 2013, 98–99, 130.

joista ensimmäisessä¹³ tarkasteltiin merisotataitoa laivastoaiheisten postimerkkien kautta ja toisessa¹⁴ globaalia jihadistista liikettä kumouksellisen sotataidon kehittäjänä. Toisaalta väitöskirjat osoittavat, että Maanpuolustuskorkeakoulussa toteutettava sotataidon historiaa käsittelevä tutkimus on tietyllä tavalla uudenlaista sotahistoriaa, sillä sotataidon historiaan keskittyvä tutkimustraditio on muissa yliopistoissa täysin marginaalissa, parin yksittäisen tutkijan tutkimuspanosta lukuun ottamatta.

Vuonna 2016 tarkastettiin puolustusvoimien ilmavalvontajärjestelmän kehitystä 1930-luvun alusta jatkosodan vuosiin käsitellyt työ.¹⁵ Kyseisessä tutkimuksessa korostuu poikkeuksellisen vahva aikaisemman tutkimuskirjallisuuden kriittinen keskusteluttaminen ja korjaaminen. Sotahistoriallisen tiedon kumulatiivisuuden ymmärtäminen voidaan nähdä yleisemminkin yhtenä Maanpuolustuskorkeakoulun tutkimustradition vahvuutena. Tutkimusteemojen limittyessä toisiinsa, syntyy uusien tutkimuskysymysten ja uusien lähdeaineistojen läpikäynnin myötä tarkentavia ja oikaisevia tulkintoja jo aikaisemmin kirjoitettuun nähden.

Sotahistorian tutkimuksen supervuosi 2018

Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian oppiaineessa vuosi 2018 on ollut todellinen sadonkorjuun vuosi. Puolustusvoimien 100-vuotisjuhluvuotta on juhlistettu konkreettisesti neljällä valmistuneella väitöstutkimuksella. Näistä ensimmäinen¹⁶ käsittelee päämajan valvontaosaston toimintakenttää talvi- ja jatkosodan aikana. Kyseisen väitöskirjan ominaispiirre on äärimmäisen sirpaleinen ja aukollinen alkupe- räislähteiden kirjo. Sodanajan sisäisen valvonnan ja vastatiedustelun kysymyksiin vastauksia etsintä

tutkimus edustaa tältä osin laadullisen tutkimustradition perinteisintä osaa.

Toinen¹⁷ vuonna 2018 valmistunut tutkimus käsittelee suomalaisen liikekannallepanojärjestelmän kehittymistä vuosina 1918–1945. Se edustaa tutkimusperiodin rajauksen osalta Maanpuolustuskorkeakoulun viimeaikaisia tutkimuslinjauksia. Pitkittäistutkimus, jossa puolustusjärjestelmän kehittämisen näkökulmasta yhden ydintoiminnon – eli tässä tapauksessa liikekannallepanojärjestelmän – kehitystrendejä tarkastellaan itsenäisyyden ajan alusta sotien jälkeiseen aikaan. Vastaavia tietyn teeman kautta puolustusvoimien kehitystä leikkaavia tutkimusaiheita on valmisteilla useampia. Näistä jalkaväkitaktiikan kehittymistä itsenäisyyden alusta sotienjälkeisiin vuosiin tarkasteleva tutkimus¹⁸ on tämän artikkelin kirjoitushetkellä tullut jo painosta odottaen julkista puolustustaan. Sen sijaan puolustusvoimien liikekannallepanon suojaamisen näkökulmasta keskeisten suojajoukkojen käyttöperiaatteita käsittelevä tutkimus on vielä valmisteilla.

Kolmas vuonna 2018 valmistunut väitöstutkimus¹⁹ käsittelee ruotsalaisvaikutuksen välittymistä suomalaiseen sotataitoon ennen talvisotaa. Tutkimus liittyy kansainvälisen tulokulman suomalaisen puolustusjärjestelmän kehitystyöhön. Kyseinen tutkimus on osa laajempaa projektia, jonka avulla pyritään selvittämään itsenäistymisen ensimmäisinä vuosikymmeninä puolustulaitoksen kehitykseen vaikuttaneet ulkomaiset virtaukset. Muut valmisteilla olevat osatutkimukset tarkastelevat saksalais- ja ranskalaisvaikutusta suomalaiseen sotataitoon.

Edellä esiteltyjen valmistuneiden väitöskirjojen kirjo on hyvin laaja. Niistä on löydettävissä tutkimuksellisia yhteneväisyyksiä, mutta niin val-

13. Kai Varsio, *Postimerkit merisotataidon dokumentteina. Britannian ja Saksan laivastojen varustelu maailmansotien välisenä aikana*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotataidon laitos 2015.

14. Antti Paronen, *Globaali jihadistinen liike kumouksellisen sotataidon kehittäjänä*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotataidon laitos 2015.

15. Jussi Pajunen, *Ilmatähystyspalveluksesta alueelliseen ilmavalvontaan. Suomen ilmavalvonnan kehittäminen 1930–1942*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotataidon laitos 2016.

16. Vladimir Panschin, *Diletanteja vai taitajia? Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotataidon laitos 2018.

17. Juha Ratinen, *Kaaderiperustamisesta aluejärjestelmään. Suomalaisen liikekannallepanojärjestelmän kehittyminen 1918–1945*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotataidon laitos 2018.

18. Hannu Liimatta, *Ulkomaisista esikuvista kohti omaperäisempiä ratkaisuja. Itsenäisen Suomen jalkaväkitaktiikan kehittämisen neljä ensimmäistä vuosikymmentä*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotataidon laitos 2018.

19. Max Sjöblom, *Vuorovaikutusta Pohjanlahden yli. Ruotsalaisvaikutuksen välittyminen suomalaiseen sotataitoon ennen talvisotaa*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotataidon laitos 2018.

miiden, valmisteilla olevien kuin suunnitteluasteella olevien tutkimusaihioidenkin osalta teemat ja tulokulmat vaihtelevat merkittävästi. On pitkästä tutkimuksista, sotataidon historiaa käsitteleviä tutkimuksia sekä sotien aikaan 1939–1945 ja kylmän sodan ajan sotilashistoriaan liittyviä aiheita. Kylmän sodan ajan puolustusvoimiin liittyvä tutkimus tullee olemaan seuraavina vuosina tutkimuksen keskiössä.

Tutkimusaiheiden valinnan osalta akateeminen vapaus vaikuttaa toteutuvan Maanpuolustuskorkeakoulun väitöstutkimuksissa aidosti, toki uuden tiedon tuottamisen vaade huomioiden. Yhtäältä akateemiseen vapauteen liittyä tohtoriopiskelijan oma vastuu tutkimustyön toteuttamisesta. Toisaalta sanonta ”väitöskirjat ovat ohjaajien peilejä” toteutuu monelta osin myös Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian oppiaineessa. Useamman vuoden ajan kestävä vuorovaikutus väitöstutkimuksen tekijän ja työn ohjaajan välillä, ei poikkeuksia lukuun ottamatta voi olla vaikuttamatta työn lopputulokseen. Siviiliyliopistoissa tämä haaste jakaa nähdäkseni mielipiteitä, vaikka muutamien eri yliopistoissa sota- ja sotilashistorian väitöskirjatöitä ohjanneiden kollegoiden kanssa käydyissä keskusteluissa edellä kuvattu ajatus opiskelijan tutkimuksellisesta epävarmuudesta onkin noussut esiin.

Tutkimuskenttä on sirpaloitunut

Kuten johdannossa totesin, akateemisen sotahistoriantutkimuksen kenttä on viime vuosina laajentunut merkittävästi. Tarkastelin syväluotauksen johdannossa esiin tuotua sotahistorian tutkimuksen eriytymistä käymällä läpi kymmenen edellä esitellyn Maanpuolustuskorkeakoulussa tarkastetun sotahistorian väitöskirjan lähdeaineiston. Yhdessäkään niistä ei ollut käytetty lähteinä tai edes mainittu keskeisimpiä sodan

sosiaali- ja kulttuurihistorian alalta viime vuosina valmistuneita väitöskirjoja.²⁰

Sama trendi oli havaittavissa etsittäessä satunnaisotannalla viitetietoja Maanpuolustuskorkeakoulun väitöskirjojen hyödyntämisestä sodan sosiaali- ja kulttuurihistorian väitöskirjoissa. Kriitikko voi perustellusti haastaa edellä esitetyn esimerkiksi toteamalla, että mainittujen väitöskirjojen tutkimusteemat eriävät niin paljon, ettei voida olettaakaan muiden väitöstutkimusten käyttöä tutkimuslähteinä. Kritiikin terä on kuitenkin tylsytettävissä, sillä tutkimusmenetelmällisesti ja vähintäänkin tutkimusperusteiden osalta laaja-alainen ymmärrys sota- ja sotilashistorian alan tutkimuskenttään on perusteltua. Edellä kuvattuun liittyen nouseekin esiin ajatus siitä, että suomalaiset sota- ja sotilashistorian tohtoriopiskelijat keskittyvät omaan tutkimusteemaansa ”laput silmillä”. Aikaisemman tutkimustradition tuntemus kohdistuu pelkästään oman tutkimuskohteen lähialueille ja kokonaiskuva sotahistorian tutkimuskentästä jää hyvin kapeaksi.

Sota- ja sotilashistorian tutkimustraditioiden eriytyminen tulee tunnistaa, jotta kunkin tutkimussuuntauksen anti pystytään arvioimaan oikean mittariston avulla. Sotahistorian tutkimus tulee mitä ilmeisimmin jatkossa sirpaloitumaan yhä pienempiin ja ennen kaikkea erilaisiin tutkimusperusteisiin nojautuviin tutkimussektoreihin. Tämän seurauksena sotahistorian lukijalle jää yhä suurempi vastuu tulkita lukemansa tekstin todenperäisyyttä ja tutkimuksellista keskeisyyttä.

Laaduntarkkailun näkökulmasta akateemisen sotahistorian tutkimuksen haaste tulee olemaan vertaiskriitiikin aikaisempaa suurempi hajanaisuus. Tutkimukselliset näkemyserot ovat mahdollisesti hyvinkin syviä, mutta toisaalta niistä tullaan käymään vuoropuhelua nykyistä vähem-

20. Artikkelia varten käytiin läpi vuosina 2007–2018 Maanpuolustuskorkeakoulussa tarkastetut sotahistorian väitöskirjat. Doria-tietokannasta haettiin kunkin teoksen osalta ”etsi-toiminnolla” tekijän sukunimen mukaan mainintoja seuraavista sodan kulttuuri- ja sosiaalishistorian väitöskirjoista: Juha Mälkki, *Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaisotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla* ”talvisodan ihmeeksi” SKS 2008; Anders Ahlbäck, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscript and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Åbo Akademi 2010; Tuomas Tepora, *Lippu, uhri ja kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsingin yliopisto 2011; Seija-Leena Nevala-Nurmi, *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere University Press 2012; Mirkka Danielsbacka, *Vankien vartijat. Ihmislajin psykologia, neuvostosotavangit ja Suomi 1941–1944*. Helsingin yliopisto 2013; Kivimäki, Ville: *Battled Nerves. Finnish soldiers’ war experience, trauma, and military psychiatry, 1941–1944*. Åbo Akademi 2013.

män, kun tutkimusmenetelmät, tutkimusfoorumit ja tutkijayhteisöt eriytyvät²¹.

Ajatus sotahistorian tutkimuskentän muutoksesta ei ole sinällään uusi, mutta se on tarpeen tunnistaa. ”Uuden sotahistorian” airueeksi tunnustetun professori Joanna Bourken sanoin:

[...] Toisin sanoen hyvä sotahistoria (missä tahansa asussaan) ei tyydy yksinkertaisesti soveltamaan jotain ennakkoon asetettua teoreettista lähtökohtaa poimien arkistoista muutamia maukkaita näytepaloja, vaan se perustuu tukevasti ja vaivaa nähden tehtyyn tutkimukseen ja erilaisten hypoteesien tarkasteluun.²²

Millaisia hedelmiä sodan sosiaali- ja kulttuurihistorian ja sotataidon historian tutkimuksen yhteistyöllä sitten olisi saavutettavissa? Ensimmäisenä nousee esiin ajatus sodan kokemuksen (sodan sosiaali- ja kulttuurihistoria) ja sodankäynnin ”organisoinnin” ja sodankäynnin lainalaisuuksien (sotataidon historia) tutkimuksen

yhteistyöstä. Suomalaisessa kontekstissa sotien ajan 1939–1945 tutkimusteemat muodostavat ehkä kiinnostavimman pelikentän, jossa tutkimusvoimien laajemmalle yhdistämiselle olisi tilausta. Edellä kuvattu esimerkki on vain yksi haulikon heittolaukauksen omainen tutkimusavaus.

Yhtä lailla olisi toivottavaa, että tutkimuksen näkökulmasta riippumatta sotahistoriantutkijat – kokevat he kiinnittyvänsä kumpaan tahansa koulukuntaan – pohtisivat omaa tutkijanotettaan suhteessa yleiseen tutkimuskenttään. Mitä tulevaisuudessa tehtävän sota- ja sotilashistorian tutkimuksen tutkimusperiaatteisiin sisältyy? Ovatko pyrkimys totuuden etsimiseen ja pyrkimys objektiivisuuteen vain menneisyyttä ja millaisista biteistä rakentuvat sotahistorian tutkimusperusteet tulevaisuudessa.

FT **Mikko Karjalainen** toimii sotahistorian apulaisprofessorina Maanpuolustuskorkeakoulun sotataidon laitoksella. **Sähköposti:** mikko.e.karjalainen@mil.fi.

21. Ks. enemmän. Mikko Karjalainen, Vähän uutta, vähän vanhaa, vähän lainattua. Uutta sotahistoriaa etsimässä. *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 36 (2016), 9–24.

22. Joanna Bourke, Uusi sotahistoria. Suomentanut Ville Kivimäki. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä 2006, 41.

Ville Okkonen ja Ville Laamanen

Maalaisliitosta, yhdistyslakidebatista ja kansanvallan rajoista 1933–1934

Artikkelimme ”Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntäsälän kapinan jälkeen” (*HAik* 1/2018) on herättänyt tervetullutta keskustelua (*HAik* 3/2018) Maalaisliiton vuosien 1933–1934 poliittista linjaa ja kansallista eheytymistä koskevien tutkimustulostemme kestäväydestä ja merkityksestä.

Riitta Mäkinen kritisoi kahta keskeistä argumenttiamme. Näistä ensimmäinen on tutkimushavaintomme siitä, että Maalaisliitto kyseenalaisti aktiivisesti ja aloitteellisesti SDP:n legitimitettiin syksyllä 1933 ja keväällä 1934. Toinen on tulkintamme siitä, että havaintomme haastaa ja täsmentää suomalaisessa poliittisen historian tutkimuksessa vakiintunutta narratiivia 1930-luvun kansallisen eheytyksen alkuvaiheista.

Juhani Mylly puolestaan puuttui lähinnä tapaamme kuvata eheytyksen historiografiaa. Mielestämme hänen huomionsa havainnollistavat historiankirjoituksen yleistä haastetta: kun jokin painoarvoltaan merkittävä ja monisyinen ilmiö tai kehityskulku on esitetty huomattavan tiiviisti tai verrattain harvoja aikalaisnäkökohtia kommentoiden – ja kansallisen eheytyksen osalta vieläpä lopputulemaa painottaen – menneisyyden mentaliteettien kirjo ja kattavuus sekä mahdollisten tulevaisuushorisonttien merkitys jää osittain näkymättömiin. Samalla se, mitä tutkija on tiiviissä esityksessä sanonut tai jättänyt sanomatta, saattaa nousta yllättävällä tavalla tulkinnanvaraiseksi. Koska eheytyksenarratiivi osoittautui käyttämämme aineiston valossa kyseenalaiseksi nimenomaan punamultayhteistyön lähtökohtien osalta, analyysimme keskittyi koettelemaan sitä.

Mäkisen kritiikin yleisenä ongelmana on, että se esittää artikkelimme ensiksi mainitun pääargumentin virheellisessä muodossa. Emme nimittäin esitä, että Maalaisliitto olisi yrittänyt ”kieltää” SDP:n legitimitettiin siten kuin eräissä IKL:n ja Kokoomuksen esityksissä oli suorasuokaisesti muotoiltu, vaan puolue nimenomaan ”kyseenalaisti” ja ”haastoi” sen. Olemme koettaneet tuoda esille sen, että Maalaisliitto tavoitteli IKL:stä ja Kokoomuksesta erottuvaa ja omaehtoista poliittista linjaansa, joka oli edellisiä hienovaraisempi ja myös tutkimuksellisesti hankalammin tulkittava. SDP:n laillisuus haastettiin silti tosiasiallisella ja vakavasti otettavalla tavalla. Tämä myös ansaitsee aiemmin puuttuneen tutkimushuomion – siinäkin tapauksessa, että tulkinta Maalaisliiton politiikasta olisi toisenlainen kuin se, mitä artikkelissamme esitimme.

Mäkisen vastine antaa myös sen kuvan, että ohittaisimme artikkelissamme Maalaisliiton pyrkimykset taistella IKL:ää ja sen legitimitettiin vastaan. Esitämme päinvastoin, että vaikka Maalaisliitto vastusti IKL:ää, se yritti asettua syksyllä 1933 ja keväällä 1934 ”isänmaallisen rintaman” ja ”laillisuusrintaman” väliin. Tästä kuitenkin seurasi, että IKL (yhdessä Kokoomuksen kanssa) tuki sekä eduskunnan lakivaliokunnassa että istuntosalissa Maalaisliiton aloitteita – jotka Mäkinen tulkitsee ensisijaisesti IKL:n vastaisiksi. Monivaiheisen prosessin jälkeen kävi siis tosiasiallisesti niin, että ”[v]aikka äärioikeistoa pidettiin Maalaisliitossa kansanvallan suurimpana uhkatekijänä, vielä keväällä 1934 sekä IKL ja Kokoomus että Maalaisliitto haastoivat tahoillaan julkisesti ja käytännössä yhtäläisin perustein Suomen suu-

rimman eduskuntapuolueen laillisen aseman” (suora lainaus artikkelistamme).¹

Vaikka Mäkisen kritiikin ytimessä on argumentti siitä, ettei Kokoomuksen ja IKL:n tuki Maalaisliiton yhdistyslakialoitteelle 2.9.1933 riitä perustelevaan aloitteen tosiasiallista SDP-vastaisuutta, lienee syytä palata myös muihin perusteluihimme. Lakialoitteen ensimmäinen allekirjoittaja Jussi Annala muotoili puheenvuoronsa lähete keskustelussa näin:

Valtiovalta on sen tähden velvollinen estämään kaikki sellaiset yritykset, joiden tarkoitus on valtiojärjestyksemme vapaamielisyyttä hyväkseen käyttäen [...] saattaa täällä voimaan jonkun ulkonaisen esikuvan mukaan joko punainen, ruskea tai musta diktatuuri.²

Annala siis itse viittaa sekä sosialismiin, kansallissocialismiin että fasismiin, tässä järjestyksessä.

Myös SDP:n oma näkemys Maalaisliiton lakialoitteen edustamasta uhkasta tulee ottaa vakavasti. Tästä on Mäkisenkin mainitsemien K. H. Wiikin (sd.) puheenvuoron ohella runsaasti muutakin evidenssiä. Kommunistilakien säätämistä lähtien SDP:ssa oli seurattu manööverejä, joissa puolueen toimintaan oli puututtu. Nämä huolet nousivat eduskunnan täysistunnoissa useasti esille, esimerkiksi yhdistyslain käsittelyssä 27.10.1933, johon Mäkinenkin viittaa. Keskustelussa SDP:n Väinö Tanner, Ville Komu, Wiik ja Isak Penttala viittasivat sosialidemokraattisten yhdistysten toteutuneisiin lakkautuksiin.³ Maalaisliiton edustajat eivät tehneet elettäkään epäluuloisuuden hälventämiseksi. Kun Tanner tulkitsi Maalaisliiton linjan jyrkentyneen, K. A. Lohi (ml.) vastasi:

Kun me seuraamme kehitystä tällä hetkellä yleensä kaikkialla maailmassa, niin minun mielestäni tosiasiana on pidettävä se, että niissä maissa, missä kansanvaltainen yhteis-

kuntajärjestelmä on menetetty ja diktatuuri astunut tilalle, on suurimpana syynä ollut se, että kansanvaltaiset ainekset eivät ole ajoissa ymmärtäneet lainsäädännössä täyttää niitä aukkoja, joilla tuo rajaton kansalaisvapaus on muodostunut koko kansakunnalle vaaraksi [...] Me emme tahdo, että tätä lakia käytetään ketään rehellistä ihmistä vastaan, mutta olkoon se kuka tahansa oikealla tai vasemmalla, joka tahtoo meidän valtio- ja yhteiskuntajärjestelmän väkivaltaiseksi kumoamiseksi toimia, se on kaikkia varten tämä laki tarpeellinen.⁴

Lohen sitaatti havainnollistaa yhtä keskeisistä argumenteistamme. Vaikka eduskunnan selvä enemmistö käsitti, että Mäntsälän kapinan seurauksena yhdistyslain muuttamisen päälinjat seurasivat äärioikeistosta, Maalaisliitto kyseenalaisti myös SDP:n legitimitetin. Tanner tiivistä huolensa seuraavasti: ”Me olemme nähneet, miten ainakin visseissä piireissä on olemassa järjestelmällinen pyrkimys vaikeuttaa työväenliikkeen toimintaa tässä maassa.” Kun Tanner analysoi työväenliikkeen toimintaoikeuksia, Lohi huusi väliin: ”Tuomioistuimet ratkaisevat!” Tanner ei ottanut tätä vakuutena: ”Tuomioistuihin me olemme aikaa sitten lakanneet luottamasta.”⁵ Esimerkiksi helmikuussa 1933 Maalaisliiton eduskuntaryhmän enemmistö oli rikoslaissa säädetyin painovapauden täysistuntokäsittelyssä ja äänestyksessä lopulta kannattanut Kokoomuksen esitystä⁶ ja siten tukenut jyrkän linjan oikeiston linjaa, vaikka esittikin omia tasapainoilevia perusteluita samaan tapaan kuin yhdistyslakiprosessissa. Kun käsittelyn aikana Eero Nurmesniemi (ml.) painotti, että ”me täällä tahdomme olla yhtä varovaisia tapahtuipa rikollisuus kummalta siiveltä tahansa”, Väinö Kivisalo (sd.) esitti huolensa siitä, että ”todennäköisesti lapualaismieliset tuomarit” käyttäisivät rikoslain muutosta sosialidemokraatteja vastaan.⁷ Poliittinen konteksti oli ilmeinen: IKL:n ja Kokoomuksen edustajat kävivät yksityiskohtaisimmin

1. Ville Okkonen & Ville Laamanen, Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:1 (2018), 26.

2. VP 1933 ptk I, J. Annala, 211.

3. VP 1933 ptk I; Tanner, 486–487; Komu, 488; Wiik, 500; Penttala, 502.

4. VP 1933 ptk I, Lohi, 490.

5. VP 1933 ptk I, Tanner, 486.

6. VP 1932 ptk III, 2471. Äänestyksessä suuren valiokunnan ehdotus voitti edustaja Tulenheimon (kok.) ehdotuksen äänin 89–74.

7. VP 1932 ptk III; Nurmesniemi, 2466; Kivisalo, 2467.

läpi sosialidemokraattien epäilyttäväksi tai suorastaan rikolliseksi⁸ katsomaansa toimintaa, ja Maalaisliitto asettui välimaastoon tavalla, joka käytännössä määritteli SDP:n ja IKL:n ”ääripäiksi”.

On tietysti tutkijasta kiinni, millaisen painoarvon näiden lainsäädäntöhankkeiden arvostelijoille tai SDP:n edustajien tuntemuksille haluaa antaa. Mielestämme niitä ei voida sivuuttaa, vaikka hankkeet kaatuivatkin äänestyksissä ja niiden toimeenpano jäi realisoitumatta. Vasemmistossa pidettiin mahdollisena, että poliittisia oikeuksia koskevia lainsäädäntöhankkeita voitaisiin käyttää sosialidemokraattisen toiminnan rajoittamiseksi, lehtien lakkauttamiseksi, ehdokaslistojen hylkäämiseksi tai jopa puolueen asteittaiseksi kieltämiseksi. Tietysti on myös mahdollista, joskin spekulatiivista, että kun IKL hajotti oikeistorintamaa, se samalla tahattomasti paransi SDP:n asemia. Viljami Kalliokoski (ml.) huomautti täysistunnossa 18.12.1933 hieman tämän suuntaisesti, että ”taistelu marxilaisuutta vastaan voisi olla varsin jakamaton, jos te [IKL:n edustajat] ette olisi samastaneet marxilaisia ja kansanvaltaisesti ajattelevia vapaamielisempiä porvareita.”⁹

Olemme Mäkisen kanssa yhtä mieltä siitä, että Maalaisliitto huomioi mahdollisuuden suitsia myös IKL:n toimintaa yhdistyslain 4 §:n momenttimuutoksen avulla. Tämän tavoitteen toteutumispotentiaali on arvioitava kuitenkin heikoksi, kun palataan siihen tosiasiaan, että IKL ja sen tuolloinen liittolainen Kokoomus johdonmukaisesti tukivat Maalaisliiton aloitetta prosessin kaikissa vaiheissa lakivaliokunnassa ja täysistunnoissa. Tästä syystä argumentoimme, että aloite tosiasiallisesti kyseenalaisti nimenomaan SDP:n legitimitetin. Mäkisen selitys on, että Maalaisliiton aloite oli todellisuudessa nimenomaan IKL:n vastainen ja että oikeiston tuki sille oli taktista: ”Muuhan olisi merkinnyt sitä, että olisi tunnustettu aloitteen kohdistuminen omaan ryhmittymään.”¹⁰ Tämä on huomionarvoinen tulkinta, mutta samalla esimerkki spekulatiosta, johon verrattavat, myös toisensuuntaisia johtopäätöksiä mahdollistavat pohdinnat päätimme rajata oman käsittelymme ulkopuolelle. Artikkelissamme keskityimme argumentteihin, jotka on mahdollista esittää eduskuntakeskustelun sekä

lakivaliokunnan ja Maalaisliiton eduskuntaryhmän kokouspöytäkirjojen perusteella. Myöskään Mäkisen esille nostama sitaatti K. A. Lohelta (ml.), joka puhui luokkapolueista monikossa ja rinnasti siten työväen- ja maalaispuolueet, ei kumoa artikkelimme väitettä siitä, että Maalaisliitto kyseenalaisti SDP:n legitimitetin tavalla, joka erotti sen muusta ei-sosialistisesta laillisuusrintamasta.

Koska Mäkinen ei ole arvioinut käyttämiämme lakivaliokunnan aineistoja tai yhteisiä äänestyksiä, voidaan pohtia kuinka osuva on hänen seuraava huomionsa: ”Lähteiden yhtään laajempi tutkiminen osoittaa, että Maalaisliitto ei tahtonut kieltää SDP:n legitimitettiin, korkeintaan varmistaa, etteivät Internationaalin päätökset olisi kotimaista lainsäädäntöä vahvempia.”¹¹ Kukaan sosialidemokraatti ei ollut ehdottanut, että internationaalin päätökset olisivat kotimaista lainsäädäntöä vahvempia, eikä Edistyspuoluetta tai RKP:tä tarvinnut tästä samalla tavalla vakuutella.

Toisin kuin Mäkinen esittää, huomautuksemme Maalaisliiton ja IKL:n yhdistyslakialoitteiden tosiasiallisesta samankaltaisuudesta ei ole ainoastaan meidän tulkintamme. Samaa mieltä oli myös eduskunnan puhemies Kyösti Kallio, joka täysistunnossa hylkäsi eräiden asiaan liittyvien toivomusponsien käsittelyn juuri aloitteiden samankaltaisuuden takia. Lakivaliokunnassa ja eduskunnan täysistunnoissa Kokoomuksen, IKL:n ja Maalaisliiton esitykset kilpailivat keskenään, ja yhteiseksi valikoitui lopulta Maalaisliiton ehdotus. Tämä ei tarkoita sitä, että Maalaisliitto olisi kannattanut IKL:n esitystä. Kuten Juhani Myllynkin kommentissa siteerattu ote Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjasta kertoo, Vilho Annalan (ikl) aloitteen tulkittiin poikkeavan jopa Bruno Sundströmin linjasta ja vievän mielivaltaan ja diktatuuriin – ilmeisesti siksi, että täysistuntopuheenvuorojen perusteella IKL oli halukas käyttämään tasavallan suojelulakia ja antamaan siten hallitukselle valtuudet ryhtyä SDP:n vastaisiin toimenpiteisiin. Tämä huolestutti Maalaisliittoa.

On ilahduttavaa, että Mäkinen on syventynyt laajasti alkuperäisaineistoon. Hän kuitenkin

8. VP 1932 ptk III, Päivänsalo (kok.), 2465.

9. VP 1933 ptk II, Kalliokoski, 2144.

10. Riitta Mäkinen, Eheytyminen ja Maalaisliitto. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:3 (2018), 327.

11. Mäkinen 2018, 329.

kiinnittää vastineessaan laajasti huomiota myös kysymyksiin ja tapahtumiin, jotka rajautuvat oman käsittelymme ulkopuolelle eivätkä varsinaisesti liity yhdistyslakiin kiteytyneeseen kamppailuun syksyllä 1933 tai keväällä 1934. Näihin kuuluu Kyösti Kallion linjaus puoluekokouksessa touko–kesäkuussa 1933, jolloin Kallio vakuutti puolueensa sallivan parlamentaarisen työväenliikkeen. Vain kuukausia myöhemmin Urho Kekkonen rinnasti saman liikkeen ytimeltään täysin epädemokraattiseksi. Mäkisen argumentaatioissa 1930-luvun alkupuolen herkkä poliittinen tilanne ja tuolloiset demokratiakäsitykset näyttäytyvät osin eri valossa kuin artikkelissamme. Olemme painottaneet, että Maalaisliitto halusi erottautua omaehtoisena, tuon ajan itseymmärryksensä mukaisesti määrittelemäänsä demokratiaa lujittavana puolueena. Tällöin se oli valmis koettelemaan kansanvallan rajoja niin vasemmalta kuin oikealta, ja edellisen osalta SDP kuului ilman muuta epäilyksenalaksiin. Kiitämme Myllyn esittämää selkeää tiivistystä¹² Maalaisliiton vasemisto- ja oikeistosiivistä, joista jälkimmäinen oli eduskuntaryhmän johdossa artikkelimme tarkastelujakson aikana. Mylly käsittelee eduskuntaryhmän valtasuhteita jo laajassa *Maalaisliitto–Keskustapuolueen historia* -tutkimuksessaan¹³, mutta tämä on jäänyt meiltä huomioimatta.

Yhdistyslakialoitteet ja rikoslain muutosehdotus edustivat kurinpalautusyritystä: ne olivat yksipuolisia muistutuksia pelisäännöistä, jotka poliittisen kentän vasemmalla laidalla koettiin painostukseksi työväenliikettä vastaan ja jatkumoksi lapualaiskesään 1930. Ja vaikka Kekkonen jyrkkä SDP-linja olisikin vuonna 1934 ollut vain ”teoriaa”, kuten Mäkinen huomauttaa, elettiin tilanteessa, jossa teoria konkretisoitui ennen kokemattomalla tavalla ympäri kansallismieliseen autoritaarisuuteen luisuvaa Eurooppaa. Artikkelissamme jätimme pitkälti käsittelemättä yhdistyslakidebatin yleiseurooppalaisen kontekstin, jossa sosialidemokraattiset puolueet kiellettiin Saksassa (kevään 1933 edetessä) ja Itävallassa (helmikuussa 1934). IKL:n ohella myös Kokoomuksessa oli tuolloin vielä aivan valtavirtaa tulkita lopulta kansallissosialismiin johtanut kehitys kansanvallan lujittumiseksi. Demokratiaa

ei Saksassakaan murskattu yhdellä päätöksellä, vaan asteittain ja vakauden puolesta argumentoiden. Tästä syystä 1930-luvun ensipuoliskon aloitteita on tarkasteltava muunakin kuin valtapoliittikkana, vaalitaktiikkana tai muuna poliittisen elämän koristeena. Niiden sosiaalisten ja poliittisten ihanteiden ääriiviivat, joita talvisodan yhtenäisyyteen liitämme, olivat 1930-luvun alussa vielä hypoteettisia tai kiistanalaisia.

Vuosien 1933–1934 yhdistyslakikeskustelu on hankalasti hahmotettava kokonaisuus. Sen ruotiminen on kuitenkin ensiarvoisen tärkeää, jotta kansallisen eheytyksen alkuvaiheita ja niiden edellytyksiä voidaan arvioida kestävästi. Mäkisen vastine osallistuu tähän ruotimiseen, mikä on sinänsä arvokasta. Ymmärrämme myös, että Mäkinen tulkitsee Maalaisliiton linjaa ja tavoitteita eri tavoin. Tämä on tervetullutta historian-tutkimuksellista debattia. Olemme kuitenkin edelleen eri mieltä Mäkisen johtopäätöksistä, joiden mukaan Maalaisliiton yhdistyslakipoliittikka olisi selitettävissä ennen kaikkea ”pohjustukseksi Maalaisliiton lähemmälle yhteistyölle sosialidemokraattien kanssa.”¹⁴

Olemme kiitollisia tutkimusteemamme edelläkulkijan Juhani Myllyn tarkennuksista. Sen sijaan oudoksumme Mäkisen vastineeseen sisältyvää vihjausta siitä, ettei työmme olisi perustunut huolelliselle kontekstin ja lähteiden lukemiselle. Olemme artikkelimme laajemmassa kehyksessä käsitelleet myös tarkastellun ajanjakson poliittisia mentaliteetteja, joista tekemämme havainnot ovat ohjanneet analyysiamme. Mäkinen ohittaa lähestymistapamme ja antaa hämmentävällä tavalla ymmärtää, että artikkelimme eräänä motiivina olisi ollut Maalaisliittoa ”kompromettoivan” aineiston etsiminen.

Artikkelimme ei kumoa punamullan värisen kansallisen eheytyksen narratiivia, mutta haastaa ja pyrkii tarkentamaan sitä. Uskomme, että täsmennettävää löytyy myös oman kontribuutiomme jälkeen.

VTT Ville Okkonen ja VTT Ville Laamanen ovat poliittisen historian tutkijoita Turun yliopistossa.

Sähköpostit: vpokko@utu.fi ja viola@utu.fi

12. Juhani Mylly, Muutama huomautus artikkelista ”Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen”. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:3 (2018), 331.

13. Juhani Mylly, *Maalaisliitto–Keskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939*. Kirjayhtymä 1989, 327–329.

14. Mäkinen 2018, 323.

Onko toimittajat unohdettu?

Filosofian tohtori Heidi Kurvinen käsittelee kiintoisasti mediahistoriaa (*HAik* 3/2018). Hän kuitenkin hieman liioittelee esittäessään, että tähänastisissa mediatalojen historioissa ei olisi käsitelty toimittajia ja muita toimijoita tai toimitusprosesseja kuin vilaukselta. Esimerkiksi professori Lasse Kankaan tutkimuksessa *Keskisuomalaisesta* hahmottuu niin journalistien kuin omistajien yhteisö varsin elävästi.¹ Myös omassa teoksessani *Uuden Suomen* ja sen edeltäjien vaiheista vuoteen 1939 on kymmeniä sivuja niin journalisteista, lehtitalon johtoportaasta kuin työprosesseista. Kaikista päätoimittajista on pienoiselämäkerrat ja koko toimituksesta mahdollisimman täydellinen nimiluettelo.² Niin ikään lisensiaattityössäni *Uuden Suomen viimeinen nousu ja tuho 1975–1991* toimijat uskoakseni hahmottuvat – jonkun mielestä ehkä liikaakin.³

Kansallisbiografiassa on kymmenien keskeisten journalistien elämäkertoja – monet toki kirjoittamiani. Kurvinen ei ilmeisesti ole ehtinyt vielä noteerata Aleksii Mainion mainiota teosta *Helsingin Sanomain* journalismista.⁴ Myös Jyrki Pietilä käsitteli etenkin toimitusprosesseja pakussaa väitöskirjassaan. Toimittajat nousivat siinä hyvin esiin.⁵ Esimerkkejä voisi jatkaa.

Kurvinen on toki oikeassa siinä, että mediahistorioita on monenlaisia. Etenkin aiemmin seurattiin lähinnä pääkirjoitusten linjaa.⁶ Tekeillä oleva tutkimukseni *Uuden Suomen* ja *Helsingin Sanomain* kilpailusta 1939–1975 on taas lähinnä yrityshistoriaa siinä kuin Niklas Jensen-Erikse-

nin ja Elina Kuorelahden *Suuri affääri*⁷, mutta molemmissa journalismi ymmärretään tärkeänä kilpailutekijänä.

Keskeistenkin journalistien elämäkertoja on kieltämättä vähän. Muistelmissaan toimittajat puolestaan innostuvat herkästi kertomaan lähinnä jutuistaan – usein siitä, mitä he näkivät avaimenreiästä vallan kammareista. Oman työyhteisön kuvaamista rasittaa usein nojautuminen omien tekstien ohella vain muistiin ja toimitustraditioon.⁸ Päiväkirjat ovat harvinaisia eikä arkistoihin vaivauduta useinkaan lähtemään, jos niitä sattuisi olemaan.⁹ Haastatteluisissa on tunnetut pulmansa.

Ongelmana ei ole niinkään teorioiden tai hallukkuuden puute kuin Kurvisenkin havaitsema tosiasia, että toimittajan työstä ja toimitusprosesseista kertova lähdeaineisto on yleensä niukkaa. Käsikirjoitukset editointimerkintöineen katosivat yleensä latomon paperikoriin; US:n toimitussihteeri J. V. Messman (Miesmaa) sentään tallensi G. Z. Yrjö-Koskisen ”avoimen kirjeen” kokonaisuutensa.¹⁰ Nykyään kirjoitusten sähköisestä käsittelystä ei jää jälkiä, jollei kirjoittaja tai käsitelijä itse tallenna ja mieluiten tulosta alkupeleistä tekstiä.

Paperikoriin katosivat myös toimitusten päivä- ja muutkin työsuunnitelmat, kuten *Uuden Suomen* ’keltaiset listat’. US:n viimeisen toimitusaineiston tallennutin sentään Kansallisarkistoon melko laajana ’arkeologisena’ näytteenä. Toimitusten (lähinnä päätoimittajien) kirjeenvaihtoa

1. Lasse Kangas, *Painetun sanan elämää. Keski-Suomi ja Keskisuomalainen 1871–2007*. Keskisuomalainen 2007.

2. Jyrki Vesikansa, *Sini Valkoiseen Suomeen. Uuden Suomen ja sen edeltäjien historia I. 1847–1939*. Otava 1997.

3. Jyrki Vesikansa, *Uuden Suomen viimeinen nousu ja tuho 1976–1991*. Suomen historian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto 1994.

4. Aleksii Mainio, *Erkon kylmä sota. Helsingin Sanomat Moskovan varjossa*. Siltala 2018.

5. Jyrki Pietilä, *Kirjoitus, juttu, tekstielementti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyyppeiden kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000*. Journalistiikan väitöskirja. Jyväskylän yliopisto 2008

6. Melko tuore esimerkki: Raimo Vahtera, *Matkan määränä kansan menestys. Turun Sanomat 1905–2005*. Turun Sanomat 2004.

7. Niklas Jensen-Eriksen & Elina Kuorelahti, *Suuri affääri. Helsingin Sanomain yrityshistoria 1889–2016*. Siltala 2017.

8. Tuore esimerkki: Staffan Bruun, *Mies joka rakasti uutisia*. Siltala 2018.

9. Janne Virkkusella oli sentään tukenaan päiväkirja *Päivälehdien miehessä* (2015).

10. Vesikansa 1994, 131–132.

on toisinaan säilynyt paljonkin, mutta se käsittelee ennen muuta avustajien tekstien läheteitä sekä uutis- ja muiden syndikaattien tarjouksia. Kuuman poliittisen kirjeenvaihdon veivät ainakin Lauri Aho ja Eero Petäjaniemi mukanaan, onneksi se on siirretty Kansallisarkistoon.

Poikkeuksena lähteiden niukkuuteen ovat ulkomaankirjeenvaihtajat ja osin kotimaisetkin aluetoimittajat ja -avustajat. Puhelinyhteydet ulkomaille automatisoitiin vasta 1970-luvulla ja puhelut olivat kalliita. Yhteydenpitoa hoidettiin siis pääosin kirjeillä. Ne kertovat mm. kirjeenvaihtajien vaihtelevasta, mutta yleisestä sairastumisesta *corresponditukseen* eli oman roolin liioitteluun ja epäluuloon kotitoimitusta kohtaan. Etenkin Max Jakobson kirjoitteli US:n päätoimittajille myös sellaisia poliittisia arvioita, joita ei uskallettu julkaista.¹¹ Lähdemäärä saattaa johtaa ulkomaanasiodien liialliseen korostumiseen historioteoksissa.

Kurvinen korostaa aiheellisesti toimitusprosessien tuntemista. Niistä on ulkopuolisilla – ehkä joillakin historian tutkijoillakin? – outoja kuvitelmia. Päätoimittaja Pentti Poukka joutui paljastamaan peräti US-yhtiön hallintoneuvostolle radikalismien kuohuissa 1967, ettei päätoimittaja lukenut ja hyväksynyt itse etukäteen jokaista lehteen mennyttä tekstiä.¹² Sitähän oli tuolloin, seitsemän pisteen petiitin aikaan, päivittäin melkoisen romaanin verran. Vastaavaan kuvitelmaan törmää edelleen.

Lehtien historiaa kirjoittavat toki usein sen omat toimittajat, jotka siten tuntevat prosessit – lyijylatomon toimintaa myöten. Tietenkin tästä seuraa jääviyspulmia. Historiantutkijan kannalta toimitusprosessi onkin usein vaikea selvitettävä, sillä kauan vannottiin, että sanomalehden toimitus on ”suuri me”, jossa tekstejä ei yleensä signeerattu. Tästä kiisteltiin *Uudessa Suomessa* vielä 1989¹³, nykyään Suomessa uutistekstitkin yleensä signeerataan vanhaan keskieurooppalaiseen tapaan. Kurvinen ei tunnu kylläkään huomaavan

sitä, että suuri osa suomalaisesta uutistekstistä oli saatu 1900-luvun lopulle saakka Suomen Tietotoimistolta – loppuvaiheessa prosessia nopeuttavana kaukoladontana. Toimituksissa STT:n tekstiä vain lyhenneltiin tarvittaessa ja ennen muuta otsikoitiin – puoluelehdissä joskus hyvinkin taroittushakuisesti.¹⁴

Juttu saattoi olla myös ryhmätyötä. Ensimmäisiä tehtäviäni kesätoimittajana 1964 oli jatkaa varalle laadittua Charles de Gaullen nekrologia, jonka alun oli laatinut 1940 veteraani Yrjö Nikkola (s. 1884). Ulkomaankirjeenvaihtajat raivostuivat aika ajoin, jos heidän juttuihinsa oli lisätty uutistoimistojen antia.

Aiemmin yleisiä nimimerkkejä paljastetaan todellakin journalistimatrikkeleissa, joista uusin on tosin häpeällisesti jo vuodelta 1954. US:n arkistossa Kansallisarkistossa on vajavainen nimimerkkikortisto, samoin aukollinen luettelo pääkirjoittajista. Aikakauslehdissä kirjoittajan nimeä alettiin käyttää varhain.

Edes kirjastoista löytyvä painettu lehti ei kerro aina kaikkea, koska usein lienee säilytetty vain viimeinen painos. Näin ei ehkä koskaan selviä se, miten *Uuden Suomen* Helsingin-painoksesta poistettiin 1976 vuorineuvos Paavo Honkajuuren tokaisu Urho Kekkosen julkaistuista myllykirjeistä: ”Maailmassa kaksi valtionpäättä julkistaa kummallisia kirjeitä kansalaisilleen – Idi Amin ja Urho Kekkonen”. Poistetun piikittelyn pelättiin heikentävän lehden suhteita Tamminiemeen. Maalla asustellut pääjohtaja Matti Virkkunen onnitteli lankoaa tokaisusta Honkajuuren hämmästellessä, ettei sitä Munkkiniemeen saapuneessa lehdessä ollut. Toimittajia ja toimitusprosesseja kannattaa siis selvittää – vaikeuksista huolimatta.

FL, lehdistöneuvos **Jyrki Vesikansa** on toimittaja ja tietokirjailija. **Sähköposti:** jyrki.vesikansa@kolumbus.fi.

11. Kansallisarkisto, Uuden Suomen arkisto, toimituksen kirjeenvaihto.

12. Kansallisarkisto, Oy Uuden Suomen hallintoneuvoston kokouspöytäkirja 27.4.1967, Uuden Suomen arkisto.

13. Vesikansa 1994, 198.

14. STT:n historiasta ks. Risto Jussila, *Puolivirallisia uutisia. Suomen tietotoimisto ja valtiovalta 1917–1960*. Otava 2007; Risto Jussila, *Nuorallakävelyä uutismaailmassa. Suomen tietotoimiston yhteiskunnallinen rooli 1956–1981*. Turun yliopisto 2015.

Hyvä tarkoitus, epämääräiset käsitteet

Tarkkuutta kolonialismin ja vähemmistöjen tutkimukseen

Historioitsijat ilman rajoja -yhdistys julkaisi 24. lokakuuta 2018 raportin *Kenen historia? Raportti monipuolisen historian tutkimuksen, -opetuksen ja vuoropuhelun tilasta ja haasteista Suomessa*. Sen laaja-alainen otsikko ei vastaa sisältöä, joka koostuu yliopistojen historia-aineille suunnatusta kyselystä, joka tarkastelee kolonialismin ja vähemmistöjen historian opettamista yliopistoissa, sekä joidenkin vähemmistöryhmien edustajien kommentteista, jotka käsittelevät samaa teemaa erityisesti kouluissa. Tarkkanäköinen blogisti Kaisa Kyläkoski kiinnitti raportin kohdalla huomiota siihen, kuinka kolonialismin ja suomalaisten vähemmistöjen yhdistäminen tuntuu ristiriitaiselta.¹ Raportin luettuani minun on helppo jakaa tämä näkemys. Hyvää pyrkimystä kolonialismin kriittiseen tarkasteluun ja vähemmistöjen tuomiseen osaksi suomalaista historiatietoisuutta ei kannata pilata huolimattomuudella.

Suomella on kolonialistinen historia erityisesti Ruotsin ja Venäjän valtakuntien osana, esimerkiksi maailmankaupan ja lähetystyön kautta, mutta aihetta kartoittava kysely ja raportti ovat valitettavan epämääräisiä. Käsitteitä ei määritellä eikä niiden välisiä sidoksia pohdita. Kolonialismikäsite otetaan täysin annettuna, vaikka se yleensä liittyy erityisesti merellisten imperiumien merentakaisiin siirtomaihin ja niistä kotoisin oleviin vähemmistöryhmiin. Kansainvälisen kaupan ja liikenneverkostojen kautta on nykyisen Suomenkin alueella tähän kolonialismiin kytkös, mutta ei sen tuottamia kotimaisia vähemmistöjä.

Paljon oleellisempaa olisi siksi tarkastella mannerimperiumien (kuten 1600-luvun Ruotsi Saamenmaan osalta, Venäjä) reuna-alueilla tapahtuneita aneksioita ja assimilaatioita, joista on englanniksi laajaa kirjallisuutta. Tuntuu, että

raportissa anglo-amerikkalaisen tutkimuksen tarkastelema länsieurooppalaisen merentakaisen kolonialismin malli on (tieteelliskolonialistisesti?) haluttu lätkäistä sellaisen järjestelmän päälle, joka ei perustunut kolonoihin vaan rajamaihin. Merellisten ja mannerimperiumien asenteissa alistamiinsa alueisiin ja ihmisryhmiin on toki merkittäviä yhtäläisyyksiä, mutta niitä yhdistävä käsite olisi pikemmin imperialismi (jonka tutkimuksessa kolonialismi, Edward Said jne. ovat yksi osatekijöistä), ei kolonialismi pääkäsitteenä.

Tämä raportti tuntuu jatkavan sillä linjalla, jossa Suomen sijainti 1800-luvulla tässä Venäjän valtakunnan mannerkontekstissa puuttuu täysin ja Suomea tarkastellaan irrallaan ympäristöstään. Ei ihmeekään, että raportissa mainitaan venäjänkielisten nuorten kokevan itsensä ulkopuoliseksi suomalaisessa yhteiskunnassa.

Hyvin ongelmallista on, ettei kolonialismin ja suomalaisten vähemmistöjen suhdetta problematisoida. Saamelaisten kohdalla kolonialismi tai imperialismi on todennäköisesti mielekäs lähestymistapa, mutta muiden vähemmistöjen kohdalla vain hyvin välillisesti ja lähinnä asenteellisena ilmiönä, joka kallistuu toisinaan ksenofobian ja rasismien suuntaan. Vähemmistöjä on erittäin tärkeä tuoda osaksi suomalaista historiatietoisuutta, ja raportin tarkoitus on hyvä, mutta se toteutuisi paremmin, mikäli lähtökohdaksi olisivat historian vähemmistöt eikä kolonialismi, joka pikemminkin hämärtää kuvaa useimpien suomalaisten vähemmistöjen alkuperästä ja asemasta. Lisäksi se ohittaa kokonaan muut vähemmistöt kuten sukupuolivähemmistöt.

Raportin tekijät ovat selvästi ottaneet lähtökohdakseen, että kolonialismi on tärkeä ja yksiselitteinen ilmiö, joka itsestään selvästi koskee

1. Kaisa Kyläkoski, *Kenen historia - tulkinta julkistustilaisuudesta*. 25.10.2018, <http://sukututkijanloppuvuosi.blogspot.com/2018/10/kenen-historia-tulkinta.html> (3.11.2018). Emma Hakala, Iina Hakola & Jenni Laakso (toim.) *Kenen historia? Raportti monipuolisen historian tutkimuksen, -opetuksen ja vuoropuhelun tilasta ja haasteista Suomessa*. HWB Report 3, 10/2018. *Historians without Borders in Finland* 2018.

myös Suomea ja jota siksi tulee käsitellä. He jopa vihjaavat, että kolonialistiset asenteet ovat voineet vaikuttaa monikulttuurisen Suomen historian sivuuttamiseen. Koska kysely osoittaa, että kolonialismia käsitellään vaihtelevalla laajuudella yliopistoissa, täytyy heidän mukaansa tilannetta korjata. Melko kevyen ja väärinymmärryksille alttiin kyselyn ja vähemmistöryhmien edustajien kommenttien perusteella he tekevät muitakin painavia politiikkasuosituksia kuten: ”Samalla myös Suomen historiallista asemaa tulee voida tarkastella muusta kuin kansallisen kertomuksen näkökulmasta.” Tuntuu, että jo vuosikymmeniä jatkunut kansallisen katseen avartaminen on siis mennyt hukkaan?

Mikä sitten olisi tätä raporttia osuvampi tapa tarkastella kolonialismia ja vähemmistöjä? Ottaa lähtökohdaksi Suomen vähemmistöt ja kirjoittaa historiaa niiden omista lähtökohdista käsin, sisällyttää se koulujen opetusohjelmaan ja viitata kolonialismiin Suomen osalta vain siinä määrin kuin se on perusteltua käsitteiden tarkkarajaisen ja tieteellisen käytön kannalta.

FT **Alex Snellman** on Emil Aaltosen säätiön tutkijatohtori Helsingin yliopistossa.
Sähköposti: alex.snellman@outlook.com.

SHS:n kirjasarjojen kirjoittajat!

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja **SHS** digitoivat yli 500 SHS:n teosta verkkoon vapaasti luettaviksi. Olemme tämän vuoden aikana pyytäneet julkaisulupia kirjoittajilta. Valtaosa on antanut luvan mielellään, koska avoimen julkaisemisen kautta heidän tutkimuksensa tulevat uudella tavalla lukijoiden tavoitettavaksi. Kaikkien yhteystietoja emme kuitenkaan ole löytäneet.

Vetoamme nyt kirjoittajiin: jos SKS ei ole lähettänyt teille julkaisulupapyyntöä, pyydämme ystävällisesti ottamaan yhteyttä Ulpu Marjomahan, ulpu.marjomaa@finlit.fi.

Rehbinder-elämäkerta maalaa ajankuvan

Kristiina Kalleinen:

Suuriruhtinaskunnan etuvartiossa. Ministerivaltiossihteeri R. H. Rehbinder Suomen etujen puolustajana Pietarissa 1811–1841. SKS 2017. 308 s. ISBN 978-952-222-896-3.

Kristiina Kalleisen kirja tarjoaa keisarillisen virkamiehen muotokuvan. Kirjan keskushenkilö Robert Henrik Rehbinder (1777–1841) oli esittelevä valtiossihteeri Suomen asiain komiteassa kolmen vuosikymmenen ajan 1800-luvun alkupuolella. Rehbinderiä ei ole tutkittu aiemmin kattavasti. Kalleisen kirjaa edeltävän tutkimuksen kuva hänestä onkin jäänyt hajanaiseksi ja sirpaleiseksi, vaikka mies mainitaan lähes jokaisessa 1800-luvun alkupuolen poliittista historiaa käsittelevässä teoksessa. Kalleinen perustelee tutkimustehtävänsä tarkasti ja erinomaisesti.

Rehbinderin asema oli kiistatta keskeinen aikana, jolloin Suomen poliittinen asema vakiintui, joten hänen kauttaan on mahdollista avata laajempi ikkuna Suomen ylimpien virkamiesten ja senaattorien virka-arkeen. 1800-luvun alun hallintohistorioita on kirjoitettu harvakseltaan ja edellinen buumi koettiin 1990-luvulla. Valtiohallinnon, sen rakenteiden ja byrokratian ymmärtäminen on äärimmäisen tärkeää kaikille, jotka tahtovat ymmärtää, kuinka maamme hallintoelämä on muodostunut ja toimii. 1800-lukua pidetään byrokratian ja hierarkioiden kultaisena vuosisatana.

Biografia- tai henkilölähtöiset tutkimukset ovat helposti lähestyttäviä niin lukijalle kuin kirjoittajalle. Kalleinen muistuttaa jo Pentti Renvallin todenneen, että henkilökuvan kirjoittaminen vaatii henkilöä ympäröineen menneisyyden laajaa rekonstruointia. Rehbinder-elämäkerta edustaa tätä henkilölähtöistä tutkimusta keskittyen Suomen ylimpiä virkapaikkoja hallussaan pitävien verkostoon ja heidän pyrkimyksiin vakiinnuttaa Suomen asema Venäjän keisarikunnassa vuosina 1811–1841.

Kalleinen onnistuu lunastamaan henkilölähtöiselle tutkimukselle asetetut odotukset. Kirjasta muodostuu kattava kuva ylimmän virkamiehistön elämänpäiiristä, poliittisesta toiminnasta, arjen haasteista, tapakulttuurista ja elämän välttämättömistä reunaehdoista. Kirjan

perustana toimii laaja yksityisestä ja virallisesta kirjeenvaihdosta kerätty aineisto. Vaikka kirjan lähdeaineisto on pitkälti näiden kirjeiden varassa, Kalleinen tekee selkeän eron kirjetutkimuksen ja perinteisen kirjeenvaihtoon perustuvan yhteiskuntahistoriallisen tutkimuksen välillä. Kirjeiden konventiot tai kirjeet esineinä eivät ole Kalleisen kiinnostuksen kohteena. Hän onnistuu löytämään kirjeistä, mitä ne kertovat Rehbinderin ja hänen kollegoidensa maailmasta.

Kirjan parasta antia onkin Rehbinderin ja tämän verkoston toiminnan kuvaaminen Helsingissä, Pietarissa ja Turussa. Virkamiehen arki, siihen liittyneet käytännöt ja epävarmuudet tulevat elävästi esiin. Kalleinen pysyy johdonmukaisesti asettamassaan rajauksessa eli Rehbinderissä virkamiehenä, vaikka välillä kirjasta löytyy myös tulkinnallisia mainintoja, joissa kerrotaan esimerkiksi Rehbinderillä olleen taipumusta pessimismiin ja nähdä aaveita siellä, missä niitä ei ollut.

Samaa tulkinnallista rohkeutta olisi ollut mukavaa lukea myös Rehbinderin ja hänen lähellä vaikuttaneiden henkilöiden välisistä suhteista, vaikka keskinäisiä suhteita onkin historiallisesti hankalaa tutkia ja todentaa. Ihmissuhteet ja henkilöiden väliset kemiat tuntuivat näyttelevän kyseisenä aikana suurta roolia hallinnon järjestämisessä ja ihmisten kommunikointitavoissa. Esimerkiksi Alexander Armfeltin ja Rehbinderin välit vaikuttivat etäisiltä, mutta Rehbinder päätti erimielisyyksistä huolimatta käyttää Armfeltia välittäjänä itsensä ja kenraalikuvernöörin välissä.

Kirja luo onnistuneesti kuvaa aikakaudesta ja maailmasta. Ajan virkamiehet piirtyvät kirjasta esiin ahkerina ja työnsä vuoksi eläneinä miehinä. Paikoitellen kirja tarjoilee myös meheviä yksityiskohtia, esimerkiksi siitä, kuinka keisarien suosiobarometri toimi. Nimittäin muita useammin työskentelyaudienssin keisarin luokse saanut oli suosiobarometrissa korkeammalla. Myös Gustaf Mauritz Armfelt ja Rehbinder itse pelkäsivät joutuneensa epäsuosioon, kun heidän audiensseihinsa tuli taukoa. Keisarin suosiosta kertoivat myös kunniamerkit, arvonimet ja erilaiset lahjat.

Rehbinder-elämäkerta sopii myös vähemmän 1800-luvun alkuvuosiin perehtyneille, koska Kalleinen käy uskollisesti ajan merkityksellisimmät poliittiset käänteet lävitse. Kalleinen osaa myös sitoa tapahtumat usein soljuvasti varsinaiseen aiheeseen, joten asiaan paremmin perillä oleviakaan kertaus ei todennäköisesti

kyllästytä. Tietolaatikkojen heikko visuaalinen ilme ja yllättävä siirtyminen muutamien sivujen ajaksi sisäviitteisiin kesken kirjan antavat vaikutelman korjaamattomasta taittovedoksesta, mutta nämä eivät ole kirjailijan virheitä. Sen sijaan viitteiden olemassaolo myös tietolaatikoiden tekstien yhteydessä on tekijältä tai kustantajalta toimiva idea.

Hallintohistoria ei perinteisesti ole kuulunut niihin historianalueisiin, jotka tunnetaan vetävästi kirjoiteutua monografioista tai artikkeleista. Tutkimus antaa työkaluja ymmärtää hallinnollisia rakenteita, hovin, senaatin, valtiosihteerin viraston toiminnan oikkuja ja kiemuroita. Kalleisen tutkimus on tarkasti, huolellisesti ja eettisesti tehty tutkimus, joka sopii 1800-luvun alkupuolen eliiteistä ja politiikasta kiinnostuneiden lukulistalle ja kuuluu kiistatta 1800-luvun alun hallinnosta kiinnostuneiden peruslukemistoon.

Saara Hilpinen, FM
Helsingin yliopisto

Kertomus uuden ajan naisesta

Marjaliisa Hentilä, Matti Kalliokoski & Armi Viita:

Uuden ajan nainen. Hilja Pärssisen elämä. Työväen Arkiston julkaisu 8. Siltala 2018. 360 s.
ISBN 978-952-234-519-6.

On suorastaan kummallista, että Marjaliisa Hentilän, Matti Kalliokosken ja Armi Viidan *Uuden ajan nainen* on ensimmäinen kattava elämäkerta suomalaisen työväenliikkeen historian merkittävimpiin ideologeihin lukeutuneesta Hilja Amanda Pärssisestä (os. Lindgren) (1875–1935). Kansakoulun opettajaksi 1890-luvulla valmistunut Pärssinen toimi poliittisen uransa aikana muun muassa sosialidemokraattisen naisliikkeen puheenjohtajana, liikkeen äänenkannattajan *Työläisnainen*-lehden toimitussihteerinä sekä SDP:n pitkäaikaisena kansanedustajana. Eduskunnassa hän oli laatimassa lähes kaikkia lakialoitteita, joita ajan sosialidemokraattiset naiset tekivät. Pärssisen ajamiin radikaaleihin poliittisiin hankkeisiin kuuluivat esimerkiksi äititysvapaa, abortin salliminen, yleinen oppivelvollisuus sekä huutolaisjärjestelmän lakkauttaminen.

Pärssinen oli 1900-luvun alun tunnetuimpia suomalaisia sosialisteja myös Suomen rajojen ulkopuolella. Hän sai huomiota lehdistössä useissa maissa ja teki yhteistyötä monien kansainvälisten naissosialistien kanssa. Lisäksi Pärssinen oli ensimmäinen hallitusvastuuseen noussut suomalainen nainen, kun hänet yhdessä Hanna Karhisen (1878–1938) kanssa valittiin kansanvaltuuteksi punaiseen hallitukseen keväällä 1918. Poliitikon ja opettajatyönsä ohella Hilja Liinamaa -nimellä teoksensa

julkaisut Pärssinen oli myös varhaisen työväenliikkeen menestyksekkäimpiä runoilijoita.

Pärssisen poliittinen ja kirjallinen työ on ollut aieminkin akateemisen tutkimuksen kohteena. Hänelle on annettu tunnustusta suomalaisen sosiaalipoliittikan uranuurtajana erityisesti työväen naisliikkeen historiaa käsittelevissä tutkimuksissa. Tutkimukset ovat sivunneet Pärssisen henkilöhistoriaa, mutta kuten Hentilä, Kalliokoski ja Viita jo teoksensa esipuheessa toteavat, aikaisemmissa tutkimuksissa esitetyt tiedot hänen elämästään ovat olleet hyvin hajanaisia ja puutteellisia. Kirjoittajat ilmoittavatkin pyrkivänsä teoksessaan tarkastelemaan Pärssisen elämää kokonaisvaltaisesti sekä täyttämään aikaisempien esitysten jättämiä aukkoja.

Akateemisen keskustelun ulkopuolella Pärssinen on jäänyt pitkälti suomalaisen työväenhistorian tunnetuimman naisen, Miina Sillanpään (1866–1955) varjoon. Sillanpäästä ja hänen saavutuksistaan on kirjoitettu lukuisia muistelmateoksia, artikkeleita ja elämäkertoja. Mittavan uran naisten, lasten ja työelämän hyväksi tehnyt Sillanpää on toki ansainnut paikkansa julkisuudessa, mutta osittain hänen ansiokseen on laskettu myös Pärssisen saavutuksia. Hentilä, Kalliokoski ja Viita mainitsevat esimerkkinä naisten ensikodit, joiden ”äitinä” Miina Sillanpää on tullut tunnetuksi. Kuten kirjoittajat toteavat, ensimmäinen ensikoti avattiin kyllä vasta Pärssisen kuoltua 1940-luvulla, mutta hän oli kehittänyt ideaa ja tehnyt kotien puolesta aloitteita jo 1900-luvun alkuvuosina.

Uuden ajan nainen etenee kronologisesti, mutta jäsenyytensä teemojen kautta. Teos tarkastelee Pärssistä poliittisen toiminnan ja yksityiselämän näkökulmasta runoilija-Pärssisen jäädessä pääosin sivuhenkilöksi. Vaikka kirjoittajat nostavat esille Pärssisen kaunokirjallista tuotantoa ja lukija saa tutustua hänen runoihinsa teosta elävöittävien katkelmien avulla, mitään syväluotaavaa analyysiä elämäkerta ei runoista tee. Pärssisen tuotannon laajuuden ja teoksen sujuvuuden vuoksi runojen jättäminen taka-alalle on ymmärrettävä ratkaisu.

Hiljan tarina alkaa Halsualta Keski-Pohjanmaalta. Hentilä, Kalliokoski ja Viita ovat arkistolähteistä tunnollisesti jäljittäneet hänen vanhempiensa, pappi Karl Lindgrenin ja hänen vaimonsa Anna Elisabethin, aikaisempia elämänvaiheita. Lindgrenin perhettä käsittelevään teoksen alkuosioon mielenkiintoa tuo sosiaali- ja kulttuurihistoriallinen konteksti. Kirjoittajat eivät keskity ainoastaan perheeseen, vaan kuvailevat heidän kauttaan 1800-luvun maaseutuelämää myös laajemmin.

Teoksen vahvuus johtuukin kirjoittajien kyvystä sovittaa Pärssisen elämäntarina osaksi laajempaa historiallista kontekstia sortumatta puisevaan akateemisuuteen. Keveyttä kerrontaan tuovat sopivassa määrin läpi teoksen viljellyt anekdotit. Tällaisia ovat esimerkiksi Hiljan Oulussa kouluvuosina kokema nuoruudenrak-

kaus sekä ystävyssuhde tulevaan presidenttiin Kyösti Kallioon, jonka päiväkirjan mukaan nuori Hilja oli ”tunteellinen ja kuumaverinen”, mutta vartaloltaan ”paksu”.

Oulusta Hiljan tie vei Sortavalan opettajaseminaariin, jossa hän tutustui myös tulevaan aviomieheensä Jaakko Pärssiin. Hiljaa ja Jaakkoa yhdisti suomalaisuusate ja raittiustyö. Pari avioitui asuessaan Helsingin pitäjässä vuonna 1899. Pärssisten suhteen kautta Hentilä, Kalliokoski ja Viita kuvaavat ajan avioliittokäsitystä sekä naisen alisteista asemaa ajan yhteiskunnassa. Pakkoalistuminen miehen päättäntävallan alle avioliitossa turhautti Hiljaa, minkä kirjoittajat osoittavat kirjelähteiden ja muistitiedon avulla. Omakohtainen alistamisen kokemus heijastui elämäkertureiden mukaan Pärssisen poliittisiin tavoitteisiin, mutta oli myös osasy siihen, että lopulta avioliitto Jaakon kanssa kariutui.

Hilja Pärssinen tutustui sosialismiin pariskunnan muutettua Viipurin Tiiliruukkiin, jossa he molemmat toimivat opettajana työläislapsille tarkoitettussa koulussa. Työläisperheiden kurjuuden nähtyään Hiljasta muovautui luokkataistelun nimeen vannonut sosialisti, joka julisti pahimmiksi vihollisikseen kapitalismin ja kirkon. Pappisperheestä lähtenyt ja keskiluokkaista elämää viettänyt Pärssinen ei sosialismiin ”kääntymisen” jälkeenkään silti hylännyt lapsuudessa omaksumaansa kristillistä vakaumusta tai kansallisaatetta. Erityisesti Pärssisen sosialistista heräämistä kuvailevissa osioissa Hentilä, Kalliokoski ja Viita tuovatkin erinomaisesti esille 1900-luvun alun aatteellisen pluralismin, jonka työväenliikettä koskevat historian tutkimukset usein sivuuttavat. Kirjoittajat kuvaavat Pärssisen ottaneen vaikutteita niin teoreettisesta sosialismista ja sen revisionistisista suuntauksista kuin myös uusista uskonnollisista liikkeistä, kuten tolstoilaisuudesta ja teosofiasta.

Ajanjaksoa 1900-luvun alusta vuoden 1918 sisällissotaan käsittelevissä luvuissa *Uuden ajan nainen* kertoo Pärssisen poliittisesta toiminnasta, mutta myös ajan poliittisesta kulttuurista. Osaltaan aatteellista monitahoisuutta kuvastaa hyvin se, kuinka vankasta luokkataisteluideologiastaan tunnettu Pärssinen teki monissa hankkeissa yhteistyötä porvarillisten naisten kanssa. Samalla teos avaa sosialistinaisten keskinäistä dynamiikkaa ja tuo esille myös kiistakysymyksiä heidän välillään. Kirjoittajat eivät luo Pärssisestä liian siloteltua kuvaa, vaan tuovat monin paikoin esille kuinka ristiriitainen ja kiistelty hahmo hän oli. Pärssisen aktiivisinta aikaa politiikassa käsittelevä jakso on erittäin kiinnostava, mutta paikoin 1900-luvun alun historiaa ennestään tuntematon lukija saattaa väsyä sivuilla vilisevien nimien paljouteen. Aikaa ennen sisällissotaa käsittelevä jakso ei kuitenkaan keskity vain politiikkaan, vaan seuraa myös Pärssisen yksityiselämän kiemuroita.

Sisällissotakeväänä Pärssinen nousi sosiaaliasioiden kansanvaltuutetuksi, jolle kuuluivat myös sivistystyöhön

liittyvät kysymykset. Sodan käännyttyä punaisille tappiolliseksi Hilja ja Jaakko aloittivat yli vuoden kestäneen pakomatkan. Ensin he päätyivät Venäjälle, mutta bolsevikivallankumouksen jälkeisen sekasorron nähtyään he pyrkivät epätoivoisesti rauhallisempaan maahan. Lopulta Viron viranomaiset palauttivat Pärssiset vuoden 1919 syksyllä Suomeen ja he joutuivat oikeuden eteen maanpetoksesta. Kirjassa Pärssisten pakomatka, sitä seurannut oikeudenkäynti sekä Hilja Pärssisen vankila- aika on ensimmäistä kertaa kuvattu yksityiskohtaisesti arkistodokumentteihin pohjaten. Tapahtumat ovat kuin jännitysromaanista ja tekijät onnistuvat kuvaamaan ne hyvin elävästi kirjeitä, muistitietoa ja muita arkistolähteitä yhdistelemällä.

Hilja Pärssinen joutui kärsimään saamastaan 12 vuoden vankilatuomiosta vain osan ja hänet armahdettiin vuonna 1923. Maanpetostuomio vei kuitenkin kansalaisoikeudet, minkä vuoksi hän ei voinut toimia poliittisissa viroissa. Eduskuntavaaleihin Pärssinen pystyi osallistumaan vasta vuonna 1929, jolloin hänet myös valittiin SDP:n kansanedustajaksi. Ura kansanedustajana jatkui aina siihen saakka, kun rintasyöpä vei Pärssisen vuonna 1935.

Koska Pärssinen joutui pitkäksi ajaksi syrjään politiikasta, vankila-ajan jälkeiset tapahtumat ovat jääneet aikaisemmissa tutkimuksissa vähemmälle huomiolle. Tutkimuksen vähydestä johtuen tiedot hänen elämänsään tapahtuneista käännteistä vankilasta vapautumisen jälkeen ovat perustuneet osin virheellisiin oletuksiin. Myös Hentilä, Kalliokoski ja Viita nostavat teoksensa loppuosassa keskiöön politiikkaa enemmän Pärssisen yksityiselämän ja korjaavat virheellisiä oletuksia esimerkiksi Hiljan ja Jaakon kariutuneen avioliiton syihin liittyen. Kirjoittajat kuitenkin korostavat Pärssisen olleen sosialidemokraattisen naisliikkeen johtohahmo aina kuolemaansa saakka.

Hentilä, Kalliokoski ja Viita ovat käyneet läpi kunioitettavan määrän arkistomateriaalia, minkä ansiosta he ovat onnistuneet tuottamaan runsaasti uutta tietoa suomalaisen työväenliikkeen ja kulttuurin usein unohdetusta merkikhenkilöstä. Pärssisen värikästä elämää ja poliittista merkitystä valottaessaan teos herättää myös pohtimaan, miksi hänen kaltaisensa henkilö on jäänyt paitsioon populaarissa historiankirjoituksessa. Maanpetostuomio ja sen tuoma leima ovat ehkä vaikuttaneet siihen, että Pärssinen on ’unohdettu’ historian hämärään. Teos soveltuu hyvin akateemiseksi tutkimuskirjallisuudeksi, sillä uusia arkistolähteitä esille tuodessaan kirjoittajat peilaavat niitä aikaisempaan Pärssistä ja suomalaista työväenliikettä koskevaan historian tutkimukseen. Ennen kaikkea *Uuden ajan nainen* on kuitenkin mielenkiintoinen kertomus erittäin mielenkiintoisesta naisesta.

Mikko Kemppainen, FM
Tampereen yliopisto

Terijoen mustat ja punaiset terroristit

Marina Vituhnovskaja-Kauppala:

Terijoen laukausten pitkä kaiku. Mihail Herzensteinin murha toisen sortokauden taustalla. SKS 2016. 357 s. ISBN 978-952-222-740-9.

Tiedämme Mainilan laukaukset marraskuulta 1939 ja niistä annetun neuvostolausunnon suomalaisine vastineineen. Mainilan inkeriläiskylän erotti Terijoen pitäjstä pelkkä Rajajoki. Täytyisikö seuraavaksi opetella puhumaan suurin piirtein yhtä dramaattisista Terijoen laukauksista?

Marina Vituhnovskaja-Kauppalan mukaan pitäisi. Venäläissyntyinen, Suomeen asettunut historioitsija paneutuu kirjassaan *Terijoen laukausten pitkä kaiku* venäläisen liberaalipoliitikon Mihail Herzensteinin murhaan Terijoen rannalla 1906 tai ennen muuta surmatyön jälkijärjestyksiin, joita hän hahmottelee hamaan Hitleriin asti. Tapaustutkimuksena teos on tervetullut lisä autonomian ajan loppuvaiheen kirjallisuuteen – vaiheen, josta taannoin jutusteltiin ”sortovuosina” ja ”Stolypinin taantumuksena”. Tuollaiset tulkinnat ovat tehneet tilaa asiallisemmille arvioille, ja niinpä Vituhnovskaja-Kauppalakin kehaisee alkusanoissaan Osmo Jussilan ”tärkeitä” tutkimuksia, joissa sortoretoriikka edustaa ”vahvasti mytologisoitua” versiota menneisyydestä.

Jussilan jälkeen Hannu Immonen syventyi ”toisen sortokauden” taustoihin paitsi tässä lehdessä (*HAIK* 1/1991) myös *Kansallisbiografian* (2001) palstoilla. Hän tarkensi katseensa kumousvuoden 1905 jäljiltä Suomeen majoittuneisiin venäläisiin sosialistiterroristeihin ja huomioi heidän täällä saamansa suopean vastaanoton. Pääministeri Pjotr Stolypinille oli ”täysin selvää, miten keskeinen asema Suomella oli terroristien tukikohtana”, Immonen totesi. ”Stolypinin Suomen viranomaisten kanssa kokemat hankaluudet terroria kukistettaessa olivat epäilemättä keskeinen syy, minkä vuoksi hänen mielestään nyt tarvittiin ennen kaikkea Suomen autonomisen aseman täsmentämistä.”

Siteeraan tuon verran Immosta, vaikka Marina Vituhnovskaja-Kauppala ei kertaakaan häneen viittaa. Ignorointi on oireellista, sillä tekijä sivuuttaa myös Osmo Jussilan ”perusteelliset” tutkimukset niitä johdannossa ylistettyään – ja kadottaa Jussilan oikullisesti kootusta henkilöhakemistostakin. Hän päätyy puhumaan ”sortovuosista” ilman lainausmerkkejä ja pahoittelee Stolypinin pääministerikauden 1906–1911 ”taantumuksellista kurssia”. Tuohon tyyliin harvoin enää kirjoitellaan edes Suomessa, ja Venäjällähän Stolypin on nostettu sen maan valtiomiesten korkeimman kategorian ylimmälle askelmalle. Suomalaisen tutkimuksen ei tietenkään täydy seuralla jälkikommunistisen Venäjän historiankir-

joitusta, jolla on tietyt rajoitteensa, mutta vertaisarvioidun teoksen olisin odottanut jotenkin kommentoivan Immosen tarkoin argumentoituja päätelmiä.

Sikäli kuin keskustelunpuute kyetään unohtamaan, käsillä on jäntevä kartoitus omassa ajassaan kohutusta mutta sittemmin likimain unohdetusta draamasta. Juutalaissyntyinen taloustieteilijä Mihail Herzenstein valittiin Venäjän ensimmäiseen valtakunnanduumaan keväällä 1906, ja kun tuo parlamentti kohta hajotettiin, hän piti kesälomaa Terijoen venäläisessä huvilamiljöössä kohtalokkain seurauksin. Salamurhan taustalla oli kiihkokansallisia mustasotnialaisia korkea-arvoisine suojeilijoineen. Tätä vihan verkostoa tekijä setvi uutterasti ja vahvistaa vanhan havainnon Nikolai II:sta mustasotnialaisten ylimpänä ystävänä, joka suvaitsi tuota pikaa armahtaa kaksi Terijoella tuomittua salaliittolaista.

Terijoen nimismies August Hyryyläinen jumittui juttuun syyttäjän roolissa kolmen vuoden ja kahdenkymmenen kärjäästunnon ajaksi. Idän hyinen henkäys puistatti tuon tuostakin, sillä virallisen Venäjän mielestä suomalaisilla ei voinut olla oikeutta venäläisten epäilytjen juridiseen reposteluun. Tapaus vaati ”syyttäjältä, tuomarilta, valamiehiltöltä ja Suomen poliisilta urheutta, sisua ja sitkeyttä”, tutkija kiittelee. Keisarilliseen Venäjään hän suhtautuu ”mahtavana ja pelottavana monoliittina”, vaikka moinen luonnehdinta kuvaisi kai paremmin sitä komentoa, johon venäläiset joutuivat totuttelemaan loppuvuodesta 1917 lähtien.

Nimismies Hyryyläinen on tutkimuksen itseoikeutettu sankari. Hänen kohdallaan kirjoittaja lainaa muistitietoa, jonka mukaan Hyryyläinen oli vallankumouksellisille myötämielinen aktivisti, mutta se ironia jää tällöin huomaamatta, että tapaus Herzensteinin venyessä Hyryyläistä itseään pilkkattiin tsarismin juoksupojaksi. Kun kelpo nimismies käskyn saatuaan iski venäläisten sosialistiterroristien terijokisiin tukikohtiin, irvailu oli niin raakaa, että hän haastoi häijyimmän suomalaisen senttarin oikeuteen herjauksesta – ja voitti myös sen jutun.

Toisaalta sekin on totta, että Vituhnovskaja-Kauppala ei näyttäisi syvemmin perehtyneen vallankumoukselliseen terrorismiin, jolla oli juuri tuolloin vankka jalansija Kannaksella. Hän mainitsee vasemmistoterroristien hyökänneen ”riistäjiä” vastaan, vaikka valtaosa näiden tuhansista uhreista oli sivullisia, ja bolševikkien pirullisen pommimestarin, Kuokkalassa asustelleen Leonid Krasinin hän esittelee ”sosialidemokraattisen puolueen keskuskomitean jäsenenä”. Kun bolševikkien räjähdoverstas Kuokkalan tuntumassa keväällä 1907 paljastui, verekseltään vangitut terroristit eivät voineet muuta kuin myöntää kyhäilleensä pommeja. Toistasataa vuotta myöhemmin tutkija ohimennen arvuuttelee ”laboratoriolle, jossa luultavasti valmistettiin aseita”.

Tuollaisten lipsahdusten jälkeen en enää yllättynyt, että tekijä käyttää viisi sivua ohranan maineikkaimman agentin, Suomessakin viihtyneen Jevno Azefin rie-

potteluun vanhentuneen kirjallisuuden varassa. Anna Geifman nimittäin kumosi monografiassaan *Entangled in Terror* (2000) sitkeän tarun juutalaisen Azefin osallisuudesta attentaatteihin: tämä oli ohranan uhkarohkea palvelija sosialistivallankumouksellisten tapporyhmän ytimessä. Venäläis-suomalainen tutkija taas puhuu erheellisesti ”sosiaalivallankumouksellisista” ja tyrmää Stolypinin ”heikot” argumentit, vaikka pääministeri teki Azefin taidoille duuman edessä täyttä oikeutta.

Loppuluvussa Vituhnovskaja-Kauppalan vyöryttää teesinä Terijoen laukausten ”pitkästä kaiusta”. Mihail Herzensteinin surmanneet mustasotnialaiset veivät siten turmiollisen aatteensa länteen, jossa natsit mieltyivät siihen, eritoten *Siionin viisaiden pöytäkirjoihin*, tuohon pahamaineiseen venäläisepustukseen. ”On vaikea yliarvioida mustasotnialaisten roolia natsi-ideologian muodostumisessa”, tutkija laushtaa. Mustasotnialaisuudesta tuli natsimin ”sytytyslanka”, hän vielä vahvistaa väitettään, jota pitäisin jo huppeana ylilyöntinä. Venäläisperäinen juutalaisviha epäilemättä kiihdytti Hitlerin paranoiaa, mutta jos venäläisestä sytykkeestä täytyy tässä yhteydessä puhua, sellainen voisi olla vuoden 1917 bolševikkikeikaus, joka tunnetulla tavalla tulkittiin kavalien juutalaisten juoneksi. Tutkimuksellisen konsensuksen mukaan Leninin väen valtaannousu oli voittoisan natsimin välttämätön edellytys.

Ironista kyllä, Marina Vituhnovskaja-Kauppalan vähätteleinä pääministeri Stolypin oli aito judeofili ja hänen aloitteestaan *Siionin viisaiden pöytäkirjat* todettiin tuoreeltaan väärennökseksi. Jos Stolypinin sana olisi painanut enemmän kuin tsarin tahto, venäjänjuutalaisia koskeneet rajoitukset olisi poistettu ja kumousskopian suosio olisi kärsinyt rajun kolauksen. Toisin kävi, ja punaisen terroristin luoti surmasi Stolypinin itsensä syksyllä 1911. Sitä ennen hän ehti tehdä lopun Suomeen pesiytyneistä sosialistiterroristeista ja juuri näiden pomporukoiden uhkaan sopii edelleen suhtautua ”toisen sortokauden” keskeisimpänä syynä. Hannu Immosen ja kumppaneiden paaluttama näkemys ei kaadu sinänsä jännittävään tapaustutkimukseen, jonka maltillisen, jopa yllättävän vaisun johtopäätöksen mukaan Herzensteinin murhan takkuinen oikeuskäsittely ”omalta osaltaan” vaikutti Venäjän otteen kiristymiseen suuriruhtinaskunnasta.

Tuohon arvioon voinee kuka tahansa tarkkailija yhtyä, kunhan kyseinen osuus jätetään prosentein ilmaistuna lähemmäs nollaa kuin viittäkymmentä.

YTT Erkki Vettenniemi
Jyväskylän yliopisto

Neljän maan parlamentti-historian vertailua

Pasi Ihalainen:

The Springs of Democracy. National and Transnational Debates on Constitutional Reform in the British, German, Swedish and Finnish Parliaments, 1917–1919. Studia Historica Fennica 24. SKS 2017. 586 s. ISBN 978-952-222-918-2.

Pasi Ihalaisen kirjan aiheena on parlamentarismien ja äänioikeuden laajeneminen ensimmäisen maailmansodan lopulla (1917–1919) neljässä maassa, Britanniassa, Saksassa, Ruotsissa ja Suomessa. Sodan aikana hallitukset ja parlamentit tarvitsivat aikaisempaa enemmän laajojen kansanjoukkojen tukea ja halusivat myös palkita näitä niiden sotaponnistuksista. Tällainen pyrkimys ilmeni etenkin Britanniassa. Ruotsi ja Suomi pysyivät suursodan ulkopuolella, kunnes viimeksi mainitussa puhkesi sisällissota, johon keisarillinen Saksa ja bolševistinen Venäjä sekaantuivat. Kaikkialla muualla paitsi Suomessa syntyi poliittista yhteistyötä yli sosiaalisen luokkarajan.

Tähänastinen tutkimus on Ihalaisen mukaan keskittynyt liiaksi kunkin yksittäisen maan kehitykseen. Hän osoittaa, että parlamentarismia kehitettiin ja äänioikeutta laajennettiin pitämällä silmällä, mitä toisissa maissa oli tekeillä. Britannia ja Saksa toimivat tietenkin esikuvina Ruotsille ja Suomelle. Ruotsissa ja Suomessa seurattiin naapuriamma, kunnes vallankumous ja sisällissota tekivät itänaapurista Ruotsille varoittavan esimerkin. Britanniaa, Saksaa ja Ruotsia vertaileva tutkimustapa toimii erinomaisesti.

Käsite- ja poliittisen keskustelun historian näkökulmasta käsin Ihalainen tarkastelee pelkästään parlamentarismi- ja äänioikeuskantojen kehitystä, ja lähteenä ovat olleet parlamentissa pidetyt puheet sekä sanomalehtikirjoitukset. Se, mitä laajemmin kussakin yhteiskunnassa oli tekeillä, jää sivuun. Kuitenkin niin Saksassa, Ruotsissa kuin Suomessakin oli vallankumoussyrkimyksiä, joilla oli myös sosiaalinen tausta. Yli 500-sivuinen kirja käsittelee pelkästään kolmea vuotta, eikä laajempaa perspektiiviä aikaisempaan tai myöhempään historiaan juurikaan ole. Mielestäni poliittisten kannanottojen käsittely on liian yksityiskohtainen ja tekee kirjasta raskasta luettavaa.

Kirjan varsinaiset ongelmat ovat Suomen käsitteilyssä. Ihalaisella on se käsitys, että Suomen työväenliike eli sosiaalidemokraattinen puolue oli vuosina 1917–1918 bolševistisillä linjoilla ja ajoi suuremmin epäroimattä väkivaltaista vallankumousta. Bolševismin sisältö jää kuitenkin määrittelemättä. Vertaileva ote olisi toiminut vielä paremmin, jos Venäjä olisi otettu viidenneksi kohdemaaksi. Silloin olisi ollut pakko täsmentää, mitä

SDP:n bolševismi tai leninisoituminen (s. 192, 202, 264, 268, 270, 286, 316) oli ja poikkesiko se Venäjän leninismistä. SDP oli radikaali puolue, jos sitä verrataan esimerkiksi skandinaaviisiin veljespuolueisiin. Jos sitä taas verrataan Venäjän vallankumouspuolueisiin, se oli poikkeuksellisen maltillinen puolue. Tämä koski vuosisadan alun tilannetta, mutta SDP ja sen vasemmistosiipi (O. W. Kuusinen, Yrjö Sirola, Kullervo Manner) olivat vuonna 1917 yhä kaukana leninismistä. Jos eivät olisi olleet, miksi sitten nämä Venäjälle paettuaan kesällä 1918 tuomitsivat tähänastisen SDP:n ideologian ja politiikan aivan liian maltilliseksi ja pitivät niitä vallankumouksen epäonnistumisen syyinä?

Käsityksessään SDP:n erosta läntisiin veljespuolueisiin nähden Ihalainen nojaa Jari Ehrnroothin väitöskirjaan *Sanan vallassa, vihan voimalla* (1992). Eräiden työväenjärjestöjen käsikirjoitettujen lehtien perusteella siinä väitetään, että Suomen työväenliikkeen jäsenistölle oli tyypillistä luokkaviha. Samaa luokkavihaa olisi tosin löytynyt myös aktiivijäsenistön työväenlehtiin lähettämistä kirjoituksista. Olennainen jatkokeskustelu on, poikkesiko Suomen työväenliike läntisten maiden työväenliikkeistä. Tätä kysymystä kukaan ei ole selvittänyt, mutta epäilen, ettei poikennut. Luokkavihaa ilmentäviä kirjoituksia on saattanut olla Suomessa Ruotsia ja Saksaa enemmän, mutta perustavaa eroa ei liene ollut.¹

Miten luokkavihaa tai mieluummin luokkataisteluhenkä ilmentäviä kirjoituksia on tulkittava? Työväenliikkeen retoriikalle oli luonteenomaista muun muassa se väite, että jos vastustajat kieltäytyivät toteuttamasta liikkeen vaatimuksia, seurauksena saattoi olla väkivaltaista toimintaa. Tätä ei pitäisi tulkita väkivaltaan kihoittamiseksi, niin kuin Ihalainen on tehnyt (s. 212), vaan varoitukseksi ja vastuun siirtämiseksi vastustajille. On tietenkin selvää, että kaikenlainen puhe väkivallasta toimii loppujen lopuksi itseään toteuttavana ennusteena, mutta Ihalainen on käsittänyt työväenliikkeen retoriikan tältä osin väärin.

Ihalainen nimeää muun muassa Edvard Valppaan, Evert Huttusen ja K. H. Wiikin vuonna 1917 enemmän tai vähemmän leniniläisiksi vallankumousmiehiksi (s. 63, 193, 202–203, 212, 264, 284, 286). Kuitenkin jokainen näistä ”kumouksellisista” vastusti kapinaan ryhtymistä ja pysytteli vallankumousrytyksestä pääasiassa sivussa. Valpas toteutti *Työmies*-lehdessään itsenäisen luokkataistelun linjaa, josta tuli SDP:n päälinja, mutta hän pyrki retoriikallaan nähtävästi lähinnä kohottamaan luokkatietoisuutta. Poliittisessa toiminnassaan niin vuonna 1905 kuin 1918 Valpas kuului maltillisiin eikä ollut lainkaan vallankumousmies. SDP:n jakautuminen maltillisiin ja luokkataisteluhenkisiin sekä vielä vallankumousradikaaleihin ei näy Ihalaisen kirjassa.

Itse näen SDP:n itsenäisen luokkataistelulinjan yhtenä vuoden 1918 kapinan perussyistä, mutta koko

totuus se ei ole. Kahden tasavahvan blokin olemassaolo eduskunnassa vuotta 1917 edeltäneenä kymmenenä vuotena ja keisarin ahkerasti käyttämä oikeus olla vahvistamatta eduskunnan hyväksymiä uudistuksia synnytti pettymyksen eduskuntatyöhön. Kun suomalaisilla puolueilla olisi vuonna 1917 ollut tilaisuus sovittaa yhteen lainsäädännöllisiä käsityksiään, ne totuttuun tyyliinsä pitivät kiinni omista kannoistaan ryhtymättä poliittiseen kaupantekoon. Edeltäneenä kautena sellaiseen ei ollut ollut tarvetta, koska keisari ei ehkä kuitenkaan olisi hyväksynyt suomalaisten tekemiä kompromisseja. Matti Lackmanin Manner-elämäkerrasta (2017) käy hyvin ilmi, miten joustamaton kumpikin puoli oli vuonna 1917.

Suomen ja Ruotsin eroa vallankumoukseen ryhtymisessä tai ryhtymättömyydessä ei voi selittää yksin sosiaalidemokraattisten puolueiden ideologisilla eroilla. Ruotsissa oli vuonna 1917 kuningas ja vakiintunut järjestysvalta, Suomessa keisari ja poliisi oli pantu viralta eikä kiistatonta korkeimman vallan haltijaa tai järjestysvaltaa ollut. Ideologian ohella ja sijasta asiaa pitäisi lähestyä vallankumoukseen johtavan tilanteen syntymisen kautta. Kiista korkeimman vallan haltijasta, kilpailevien järjestyskaartiin synty ja syksyn vaalitappio veivät kohti yhteenottoa. Elintarvikepula, työttömyys ja torppariyksymys heikensivät niin ikään yhteiskuntarauhan säilymisen edellytyksiä.

Ruotsissa sosiaalidemokraatit toimivat tuloksia tuottavassa hallitusyhteistyössä liberaalien kanssa ja työnantajat solmivat työehtosopimuksia työntekijäjärjestöjen kanssa. Suomessa SDP:lle ei ilmaantunut yhteistyökumppaneita, jos kohta se ei niitä kaivannutkaan. Työnantajat olivat lakanneet solmimasta työehtosopimuksia. Pääosin ruotsinkieliset suurtyönantajat eivät tunteneet erityisen suurta yhteenkuuluvuutta suomenkielisten työläisten tai kansan kanssa. Ihalainen ei tunne toisen internationaalinen päätöksä, joiden mukaan sosiaalidemokraattien ei tullut osallistua hallitusvastuuseen porvarillisessa yhteiskunnassa kuin poikkeusoloissa (s. 69, 180). Vain puolueen kakkosporrassuostui jäseniksi Tokoin senaattiin. Suomalaiset olivat oikeaoppisempia kuin ruotsalaiset, mutta toisin kuin Lenin jo keväällä 1917 he eivät aluksi vaatineet hallituksen kaatamista ja vallan haltuunottoa.

Suomessa syntyi lyhyesti sanoen vallankumouksellinen tilanne vuoden 1917 aikana, ja SDP:n johto ajautui aikansa epäroityään aloittamaan kapinan. Maltilliset voimat jättäytyivät sivuun tai osallistuivat pelkästä velvollisuudentunnosta. Vastapuolen järjestysvaltahankkeilla oli oma osuutensa sisällissodan puhkeamiseen. Reformistinen Saksan sos.dem. puoluekin (enemmistösosiaalidemokraatit) osallistui marraskuun 1918 vallankumoukseen, kun maassa oli syntynyt vallankumouksellinen tilanne. Huomion kiinnittäminen pelkästään puolueideologiaan ei riitä. Tilanne teki suomalaisista ja saksalaisista sosiaalidemokraateista vallankumouk-

sellisia. Samalla tavoin myöskään Suomi ei olisi voinut itsenäistyä, ellei sopiva hetki olisi koittanut. Valtaosa suomalaisista poliitikoista niin vasemmalla kuin oikealla ei vuoden 1917 alussa pitänyt Suomen täydellistä riippumattomuutta Venäjältä realistisena mahdollisuutena.

Ihalainen mainitsee Suomen kustavilaiset perustuslait, mutta englanninkielisessä teoksessa olisi ollut hyvä täsmentää, etteivät ruotsalaiset perustuslait voineet olla kuin välttämättömin muutoksinkin voimassa venäläisessä Suomessa ja että näitä muutoksia ei milloinkaan tehty, joten perustuslakien status oli epäselvä. Keisarit noudattivat ruotsalaisia perustuslakeja silloin kun se vastasi heidän etuaan. Etenkin Robert Schweitzerin² ja Osmo Jussilan³ teoksia olisi tältä osin ollut syytä käyttää. Ihalaisen se väite (s. 200), että tähänastinen tutkimus on suosinut rakenteellisia eli yhteiskunnallisia selityksiä ja jättänyt vain marginaaliselle huomiolle venäläisten (Leninin ja bolševikkien) diskursiivisen vaikuttamisen suomalaisiin puoluetovereihinsa, ei pidä paikkaansa. Tuomo Polvinen ei kirjoittanut diskursseista, mutta *Venäjän vallankumous ja Suomi* -kirjoissaan hän korosti juuri tämän vaikutuksen merkitystä. Lenin todellakin yllytti suomalaisia sosiaalidemokraatteja vallankumoukseen. Kukaan tutkija ei kuitenkaan ole tähän saakka esittänyt viimeksi mainittuja niin paljon bolševikkien sukulaissieluina kuin Ihalainen. Kolme neljäsosaa kirjasta, Britanniaa, Saksaa ja Ruotsia koskevat osat ovat joka tapauksessa erinomaisia, ja vertaileva ote toimii.

Antti Kujala, FT, dosentti
Helsingin yliopisto

1. Ensimmäisen maailmansodan aikaiset työväenlehdet soveltuvat luultavasti tämän kysymyksen selvittämiseen huomomin kuin rauhanaikaiset, sillä sotasensuurin ja itsesensuurin voi uskoa karsineen yhteiskunnallisesti liian kärkevät kirjoitukset.
2. Robert Schweitzer, *Autonomie und Autokratie. Die Stellung des Großfürstentums Finnland im russischen Reich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1863–1899)*. Giessen 1978.
3. Esimerkiksi Osmo Jussila, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*. Historiallisia tutkimuksia 77. Helsingin yliopisto 1969.

Uutta sotahistoriaa uusimman sotatieteen valossa

Pasi Tuunainen:
Finnish Military Effectiveness in Winter War 1939–1940. Palgrave Macmillan 2016. 266 s.
ISBN 978-1-137-44604-6.

Suomen talvisota on niitä historianvaiheita, joiden luulisi olevan jo perin pohjin tutkittu, mutta jotka silti

tuottavat jatkuvasti uusia näkökulmaltaan tuoreita tutkimuksia. Talvisota on yhä edelleen myös muuan niistä itsenäisen Suomen historian hetkistä, jotka kiinnostavat kansainvälistä yleisöä. Kolme kuukautta kestänyt talvinen selkkaus Suomen ja Neuvostoliiton välillä Molotov-Ribbentrop-sopimuksen aikana lukeutuu niihin toisen maailmansodan käännteisiin, joka tarjoaa astetta erikoisemman tulokulman laajempaan maailmanpalloon, ja tässä mielessä myös englanninkieliselle tutkimukselle on vankka tilaus. Sotahistorian ekspertti ja Itä-Suomen yliopiston tutkija Pasi Tuunainen on kovatasoiselle Palgrave Macmillan -kustantamolle kirjoittamassaan teoksessa *Finnish Military Effectiveness in the Winter War 1939–1940* laatinut englanninkielisen maailman luettavaksi talvisotaa käsittelevän sotatieteellisen tutkimuksen, jonka voi hyvin perustein katsoa uudeksi kulmakiveksi Suomen vuoden 1939–1945 sotien uudemmassa historiankirjoituksessa.

Kuten Tuunaisen teoksen otsikkokin ilmaisee, tutkimuksen keskiössä on kysymys sotilaallisesta tehokkuudesta. Teoksen lähtökohta tämän kysymyksen käsitteilyyn on vankasti sotatieteissä, ja Tuunainen tuo tämän analyysin kokonaan uudelle tasolle tavalla, joka antaa suuntaviittoja tuleville tutkimuksille. Kirja on kaikessa perinpohjaisuudessaan hyvin haastava ja koukuttava samalla tavoin kuin vaikkapa Martin van Creveldin varhaiset teokset. Kirjassa on lähestulkoon yhden konfliktin sotatieteellisen tapaustutkimuksen klassikon ainekset.

Sotatieteellinen perspektiivi näkyy jo johdannossa, jossa Tuunainen lähestyy kysymystä Suomen armeijan tehokkuudesta monisäikeisesti. Tutkimuksen lähtökohdat nojaavat laajaan, Richard Overysta ja Stephen Biddlestä aina Barry R. Poseniin ja Caitlin Talmadgeen ulottuvaan kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen. ”Tehokkuuden” luonne ei Tuunaisen tarkastelussa rajoitu vain raakaan suhteeseen materiaalien resurssien ja niiden turvin taistelulentällä lunastetun, vihollisille tuotetuissa tappioissa mitattavan menestyksen välillä. Tuunainen nostaa esiin myös poliittiset, sosiaaliset, taloudelliset ja kulttuuriset kysymykset; kansanvaltaisen maan ja kansalaisyhteiskunnan vaikutuksen sotailoksen toimivuuteen, suhteellisen yhteiskunnallisen tasa-arvon merkityksen ammattisotilaiden ja reserviläisten kyvylle toimia rintamalla, sekä myös nationalismien ja kansansivistyksen painoarvon kulttuurisina tekijöinä.

Kaikki nämä ovat selityksiä, jotka ovat totta kai jo perinteisesti saaneet sijansa talvisodan aikaisen Suomen taistelua käsiteltäessä. Tuunaisen teoksen ehdoton arvo on siinä, että hän peilaa systemaattisesti kysymystä talvisodan ajan Suomen sotilaallisesta suorituskyvystä ensi kerran kattavassa, uusimmassa kansainvälisessä sotatieteellisessä kontekstissa. Tuunainen ei varsinaisesti vihkäydy mihinkään tiettyyn teoriaan sotilaallisesta tehokkuudesta, vaan hyödyntää talvisotaa tarkastellessaan monia eri näkökohtia, mikä on tapaustutkimukselle

asiallinen lähtökohta. Teoksen historiografinen pohjustus on vankalla pohjalla, ja esitelyjen yksityiskohtien määrä on vaikuttava.

Tuunainen käy kirjassaan lävitse Suomen armeijan päällystökoulutuksen, suomalaisen upseeriston jääkäripainotteisuuden, esikuntatyön, asevelvollisten ja reserviläisten aseman, Saksasta omaksutun *Auftragstaktik*-periaatteen mukaisen hajautetun komentorakenteen, yksilöllisen johtajan sekä yksittäistaistelijan roolin ja monet muut talvisotatutkimuksesta tutut asiat. Teos käsittelee nämä kaikki kaunopuheisella englannilla ja luo onnistuneen panoraaman talvisotaan joutuneen Suomen asevoimista kaikessa vivahteikkudessaan.

Edellä kuvaillun ”kovan” sotatutkimuksen ohella Tuunainen tosiaan sivuaa myös kulttuurisia syitä suomalaisen sodankäynnin tehokkuudelle. Näissä kohdissa teos ehkä hieman kompastelee nationalismiin analyysissään ja painottaa hetkellisesti suomalaisille itselleen mieluisia kansallisen omakuvan piirteitä. Näihin lukeutuvat pohjoismaisen yhteiskunnan perinteinen laillisuususko, luterilainen etiikka ja vieläpä sisu, jotka kaikki todetaan ohimennen ykskantaan ikään kuin itsestäänselvyyksinä. Toisaalta teos kertoo näissä kohdissa myös osuvasti tutkimuksessa toistuvasti osoitetun uskonnon korostuneen merkityksen talvisodan ajan Suomessa, joka on hyväksytty tosiseikka. Samaten myös kansalaisyhteiskunnan asteittainen eheytyminen vuoden 1918 kansalaissodan jälkeen saa huomiota, ja vaikka näiltä osin arvio tuntuu hieman deterministiseltä – kysymyksessä on kuitenkin monopolivinen asia, ja Tuunainen mainitsee myös itse vielä tuoreessa muistissa olleen 1930-luvun lapualaiskauden yhtenä repivänä tekijänä – on maininta totta kai sellaisenaan pätevä.

Sotilaiden ”moraalin” ja ”staminan” kaltaisten tekijöiden arvioimisessa Tuunainen palaa jälleen sujuvampaan kerrontaan ja pohjaa talvisodan suomalaisen taistelijan ja sotilasyhteisön arvionsa hyvin vankalle pohjalle. Lähinnä ehkä mentaliteetti- ja sosiaalhistorian piiriin kuuluvaa aihealuetta on jälleen kerran lähestytty sotatieteellisestä perspektiivistä, kansainväliseen tutkimukseen nojaten, ensiluokkaisesti, vastaanansomatosti ja varsin värikkäästi. Logistiikan, tiedustelun, lääkintähuollon ja muiden vastaavien teemojen käsittelyssä Tuunainen sukeltaa jo varsin syvälle sotalaitoksen yksityiskohtiin. Esittely on perinpohjainen ja vetää hyvinkin vertoja jo mainitun Van Creveldin klassisen *Supplying War*-teoksen (1977) kerronnalle. Ennen kaikkea Tuunaisen teosta on kauttaaltaan miellyttävä lukea.

Tuunainen kuvaa hyvin paljon mottisotaa, ja vanhaan hänen perspektiivinsä on ollut Laatokan-Karjalan ja Pohjois-Suomen taistelujen tarkastelussa. Tämän seurauksena teoksessa nousevat yhtenä sotilaallisen tehokkuuden selittäjänä keskiöön maastontuntemus ja suomalaisten kyky käyttää ympäristöä ja luonnonmaise-
maa hyväkseen; kuten teoksessa mainitaan, *Finns alig-*

ned themselves with nature. Nämä elementit kuitenkin jäivät sodan aikana enimmäkseen puuttumaan Karjalan Kannaksen pääpuolustuslinjalla käydyistä taisteluista, joka oli sodan varsinainen päänäyttämö. Tuunainen esittelee Kannaksen taistelukentät teoksessaan yhtä lailla huolellisesti ja huomauttaa myös neuvostojoukkojen kyvystä käyttää hyväkseen Kannaksen jäätyneitä vesireittejä ja ennen muuta jäätyneitä Suomenlahtea. Kontrasti pohjoisen korpisodan saartotaistelujen ja Kannaksen taisteluhautojen kiinteissä puolustusasemissa käydyin sodan välillä on kokonaan oma kiinnostava kysymyksensä, joka nostaa esille myös sen, miten eri rintamanosilla taistelijoiden sotakokemus saattoi olla hyvinkin erilainen.

Kaksi vuotta sitten ilmestyessään Tuunaisen kirja sai hyvän vastaanoton, jota voi pitää täysin ansaittuna. Talvisodan tutkiminen on sen jälkeen jatkunut, ja toivon mukaan jatkuu yhä. Vaikka sotahistorian painopiste on jo kohta kymmenen vuoden ajan ollut sosiaali- ja kulttuurihistorian perspektiiviin keskittyvässä ”uudessa sotahistoriassa”, on myös sotatieteiden perspektiivistä tehdyille tutkimuksille osin juuri tämän vuoksi suurempi tarve kuin koskaan. Kunnollinen sotatieteellinen tutkimus, jossa olisi ollut paljon parannettavaa, jäi kenties aikoinaan liiaksikin lapsipuolen asemaan ”uuden sotahistorian” boomin seurauksena. Tuunaisen teoksen voi katsoa paikkaavan tuolloin syntyneitä epäsuhtaa, ja tutkimuksena sotilaallisesta tehokkuudesta kyseessä on korkeinta kansainvälistä tasoa oleva tiivis, onnistunut ja hyvinkin tarpeellinen yleiskatsaus Suomen talvisotaan. Tässä mielessä Tuunaisen teos on jopa uuttakin sotahistoriaa uudempaa.

Jussi Jalonen, FT
Tampereen yliopisto

Kurkistusikkuna Suomen ja Saksan sotilasjohdon yhteistyöhön

Pekka Visuri:

Saksan kenraali Suomen päämajassa vuonna 1941. Suomalais-saksalainen yhteistyö Waldemar Erfurthin päiväkirjan valossa. Docendo 2017. 300 s. ISBN 978-952-291-388-3.

Valtiotieteiden tohtori, eversti (evp.) Pekka Visuri on tehnyt sotahistoriallisen kulttuuriteon suomentamalla saksalaisen jalkaväenkenraali Waldemar Erfurthin (1879–1971) päiväkirjamerkinnot vuodelta 1941. Erfurthin toimi saksalaisena yhteysupseerina Suomen armeijan päämajassa koko jatkosodan ajan vuosina 1941–1944

ollen Saksan sotilaslinjan osalta avaintoimija yhteistyössä Suomen sodanjohdon kanssa.

Teoksen otsikko peittää alleen sen, että sisällys on kaksiosainen. Ensimmäisen kolmanneksen muodostaa Visurin laatima, pääosin tutkimuskirjallisuuteen pohjautuva analyysi tai pikemminkin vallitsevan tutkimustilanteen koonnos, joka avaa Suomen ja Saksan sotilaallisen suhteen problematiikkaa ennen jatkosotaa ja jatkosodan aikana vuonna 1941. Kyseinen tekstin avulla lukija saa oivalla tavalla kuvan siitä historiallisesta kehiksestä, johon Erfurthin päiväkirjateksti kiinnittyy.

Visuri muodostaa näkemyksensä teemasta Tuomo Polvisen, Mauno Jokipiin ja Ohto Mannisen suomalaisten klassikkotutkimusten kautta. Ansionsa saavat myös 1960-luvulla kansallista tutkimuskenttäämme ravistelleet C. L. Lundinin, Anthony Uptonin ja H. P. Krosbyn teokset. Akateemisen sotahistoriankirjoituksen kumulatiivisuutta kuvaa hyvin se, että professori Jokipiin *Jatkosodan synty* vuodelta 1987 on kolmekymmentä vuotta myöhemmin käytetyin ja tunnistetuin tieteellinen kokonaisuus jatkosotaa edeltäneiden kuukausien kehityksestä.

Visurin rivien väliin jää se, että Erfurthin päiväkirja-aineistoa on laajalti käytetty tutkimuskäytössä useiden vuosikymmenten aikana. Erfurthin muistitietoja ovat hyödyntäneet Mauno Jokipiin 1960-luvulta alkaen, Ohto Manninen 1970-luvulta alkaen, puhumattakaan monista myöhemmistä tutkijoista, jotka ovat tutkimuksissaan hyödyntäneet Erfurthin luomaa saksalaista aikalaiskuvaa jatkosodan suomalaisesta sodanjohdosta sekä Suomen ja Saksan sotilaallisesta yhteistyöstä. Mistään ennalta tuntemattomasta aikalaishähteestä ei siis suinkaan ole kyse, vaikka teoksen kustantaja markkinapuheissaan näin antaa ymmärtää.

Kaksi kolmasosaa teoksesta muodostuu Visurin suomentamista kenraali Erfurthin päiväkirjamerkinnoistä vuodelta 1941 – nämä ovat eittämättä myös kirjan mielenkiintoisinta antia. Muistiinpanot, joita Erfurth on laatinut päivittäisellä tarkkuudella 12. kesäkuuta 1941 lähtien, luovat kuvan ammattimaisesti kirjoittavasta kenraalista. Tekstiriveiltä huokuu yhtäältä ymmärrys oman asemansa historiallisuudesta suomalais-saksalaisen sotilasyhteistyön portinvartijana, mutta toisaalta myös laaja henkilökohtainen sivistystaso ja kyky analysoida tapahtunutta hyvin monipuolisesti.

Pekka Visurin käännoistyöstä syntyy vakuuttavan uskottava, alkuperäistekstille oikeutta tekevä kuva. Yllättävää kyllä Visuri ei kuitenkaan analysoi Erfurthin päiväkirjan syntytaustaa juuri millään tavoin. Hän vain sivuaa asiaa lyhyellä kommentilla toteamalla yksityiskohtaisen sotapäiväkirjan kirjoitetun tapahtumien yhteydessä. Visuri pohtii Erfurthin kirjoittamaa myös seuraavasti: ”Päiväkirjan dokumenttiarvoa korostaa se, että kirjoittajalla on ollut paras mahdollinen koulutus havaintojen tekemiseen ja sotilasyhteistyön analyysiin.

Lisäksi Erfurth oli itse aktiivinen toimija Suomen päämajassa ja jatkuvasti raportointivelvollinen esimiehilleen Saksan sodanjohdossa. Se pakotti olemaan myös huolellinen muistiinpanojen teossa [...]”

Päiväkirjan dokumenttiarvon korostaminen on kuitenkin vain osatotuus. Se mitä Erfurth päiväkirjaansa kirjoitti (tai mitä hän jätti kirjoittamatta) lienee päiväkirjatekstien ikuisuusdilemmeja. Erfurth saapui Suomeen 13. kesäkuuta iltapäivällä. Muutama päivä tämän jälkeen hän kirjoitti vierailustaan suomalaisen yhteysupseerin, luutnantti von Freymanin isän maatilalle: ”Erityisen mukava ilta ihastuttavassa maatalossa antoi meille esimakua suuresta suomalaisesta vieraanvaraisuudesta”. Sitaatin toteamus esimausta viittaa selvästi tapahtumapäivää myöhemmin kirjoitettuun analyysiin. Vastaavia esimerkkejä, joista ei välttämättä välity tapahtumahetken tunteja, vaan ehkä pikemminkin myöhemmin pohdittuja ajatuksia, löytyy muitakin. Toisaalta Erfurthin tekstistä saa etsiä esimerkiksi tiedustelutoimialaan viittaavia merkintöjä suurennuslasin avulla, vaikka hänen tehtävänään kiistatta oli yhteydenpidon ohella Suomen armeijan tilanne- ja viholliskuvan selvittäminen ja raportointi Saksaan. Koska Erfurthin alkuperäistä käsikirjoitustekstiä ei ole käytettävissä, jää lopullinen totuus päiväkirjamerkinnojen autenttisuudesta vaille lopullisia vastauksia.

Historiantutkijoille on itsestään selvää, että päiväkirjan tekijä kirjoittaa tekstiään itsensä lisäksi myös jälkipolville, tiedostaen tai tiedostamattaan. Tämän ominaisuuden tiedostava ”caps lock -toiminto” on lukijan napsautettava päälle myös Erfurthin päiväkirjatekstiä lukiessa. Muun muassa merkinnät, joiden mukaan Erfurth onnistui välttämään pahoja sekaannuksia suhteessa Saksan sodanjohdosta ja säilyttämään hyvän keskusteluyhteyden Mannerheimin kanssa, ovat muiden päiväkirjaan kirjoitettujen tulkinnallisten tekstiosuuk-sien tapaan ennen kaikkea päiväkirjan kirjoittajan subjektiivisia näkemyksiä.

Visuri luo johdanto-osuudessa yksiselitteisen kuvan siitä, kuinka erinomaisen hyvin Erfurth oli perillä päämajan toiminnasta. Tämä pitää paikkansa, sillä kuten päiväkirjamerkinnoistakin on nähtävissä, Erfurth oli tiiviissä päivittäisessä yhteistoiminnassa Suomen sodanjohdon kanssa. Yhteistoiminnalla oli kuitenkin selkeät rajat. Laatiessani parhaillaan tutkimusta talvi- ja jatkosodan päämajan toimintamekanismeista, on käynyt hyvin selväksi, kuinka tarkasti Suomen sodanjohto pyrki kontrolloimaan Erfurthin toimintaolosuhteita. Erfurthin yhteydenpito Suomen sodanjohdosta tapahtui suomalaisten ja viime kädessä Mannerheimin asettamien askelmerkkien mukaan. Konkreettisenä vallankäytön elementtinä voi nostaa esiin sen, ettei Erfurthilla suinkaan ollut vapaata liikkumisoikeutta päämajassa ylimmän sodanjohdon käytävillä, vaan hän tuli omasta esikunnastaan päämajaan vain kutsuttuna. Tosiasiallisesti Erfurthin kir-

joittama muistiinpano ”Iltapäivällä olin sotamarsalkan luona keskustelemassa...” kuuluisi oikeammin muodossa ”Mannerheim kutsui minut iltapäiväksi keskustelemaan...”

Vaikka Erfurth koki itsensä monin paikoin yhteistoiminnan johtavaksi osapuoleksi, oli se vain Erfurthin oma näkemys roolistaan ja toiminnastaan päämajan yhteydessä. Osapuolten omia tavoitteita kuvaa hyvin se, kuinka Erfurthin silmin Suomen sodanjohdon työnjako näytti oudolta. Operatiiviset asiat etenivät päämajajoutusmestarin, eivätkä yleisesikunnan päällikön johdolla. Asia vaivasi Erfurthia todennäköisesti eniten siksi, että suomalaiset olivat keskittäneet yhteydenpidon hänen suuntaansa lähes kokonaan yleisesikunnan päällikölle (vuorollaan Erik Heinrichs, Wiljo Tuompo ja Edvard Hanell). Tästä seurasi se, että Erfurth ei saanut halua- maansa säännöllistä kontaktia operaatioista vastanneeseen päämajajoutusmestariin (Aksel Airo).

Erfurth katsoi käynnissä olevaa sotaa ennen kaikkea saksalaisen upseerin silmin, mutta samalla pääosin suomalaisten toimintaa arvostaen. Päiväkirjamerkinnoissa näkyy vain lyhyitä välähdyksenomaisia hetkiä, jolloin hänen suomalaisiin kohdistamansa ihailu himmenee. Erfurthin ajatus siitä, että suomalaisten saksalaisille pitämät talvisotakurssit ”vahvistaisivat suomalaisten sotilaiden itsetuntoa” kuulostaa suomalaisittain vähintäänkin oudolta. Osasta Erfurthin ’saksalaisten silmälasien läpi’ tekemistä havainnoista huokuu puolestaan ulkopuolisen havainnoitsijan hykerryttävää raikkautta: ”Kenraali [Taavetti] Laatikainen on peräisin puhtaasti suomalaisesta suvusta. Hän ei ole vartaloiltaan kookas vaan tukeva, mutta hyvin liikkuvainen”.

Erfurthin päiväkirja vuodelta 1941 on erittäin mielenkiintoinen kurkistusikkuna Suomen ja Saksan sotilasjohdon yhteistyöhön jatkosodan hyökkäysvaiheessa. On erinomaista, että Pekka Visuri on uutteruudellaan ja asiantuntemuksellaan toteuttanut käännöstyön Erfurthin päiväkirjatekstien saattamiseksi tunnetuksi tutkijayhteisön ulkopuolellakin. Visurin sanoihin on erinomaisen helppo yhtyä: ”Erfurthin päiväkirja on ainutlaatuinen dokumentti ja samalla dramaattinen kertomus siitä, kuinka alkuvaiheen aurinkoisista päivistä kuljettiin kohti vuoden synkkää loppua”.

Mikko Karjalainen, apulaisprofessori
Maanpuolustuskorkeakoulu

Valistusupseeritoiminnan esiinmarssi arkistojen kätköistä

Helena Pilke:

Omat haukkuivat politrukeiksi. Jatkosodan valistusupseerit. Docendo 2018. 235 s.
ISBN 978-952-291-529-0.

Tuoreessa arkistotutkimukseen ja aikalaiskertomuksiin perustuvassa kirjassaan *Omat haukkuivat politrukeiksi: Jatkosodan valistusupseerit* Helena Pilke pureutuu jatkosodan aikana eräänlaisina monitoimimiehinä toimineiden valistusupseerien arkeen. Kirjassa hahmotellaan valistusorganisaation taustat sekä seurataan omien rintamajoukkojen politrukeiksikin haukkumien miesten toimenkuvan kehittymistä aina jatkosodan hyökkäysvaiheesta joukkojen kotiuttamiseen.

Valistusupseereita työskenteli eri yksiköissä jatkosodan aikana kaikkiaan yli 1 300 miestä. Ensimmäisenä sotasyksynä he kuuluivat tiedotuskomppaniioihin (TK), mutta marraskuussa 1941 valistusupseerit siirrettiin armeijakuntien ja divisioonien esikuntiin, minkä jälkeen he olivat yksikkönsä komentajan alaisia. Toimintaohjeet he saivat kuitenkin pääasiassa päämajan tiedotusosastolta. Valistusupseerien arki oli epäkiitollista, sillä rintamajoukot haukkuivat valistusupseereita politrukeiksi, joka loukkaavana haukkumanimenä viittasi puna-armeijan kovaotteisiin pidettyihin komissaareihin. Kovaotteisia rintamupseerit eivät kuitenkaan Pilkkeen mukaan missään nimessä olleet. Saivathan myös tiedotuskomppanioiden miehet osakseen nimityksiä, jotka alleviivasivat miehistön mielipidettä heidän roolistaan ”tyhjäntoimittajina”.

Valistusupseereina toimi pääosin opiskelijoita, opettajia ja pappeja ja heidän tehtäviinsä kuului Pilkkeen mukaan kutakuinkin kaikki varsinaisen sodankäynnin, majoituksen, muonituksen ja lääkintähuollon ulkopuolinen toiminta: heidän tehtävänä oli kohottaa ja ylläpitää rintamamiesten mielialaa, torjua sotaväsymystä ja toimettomuutta järjestämällä muun muassa juhlia, elokuvaesityksiä sekä urheilukilpailuja. Samaan aikaan he levittivät päämajan käskystä propagandaa ja laativat miehistön mielialoista myös raportteja.

Propagandan ja sensuurin tutkimukseen erikoistunut historiantutkija Helena Pilke on aikaisemmassa kirjallisessa tuotannossaan käsitellyt esimerkiksi rintamakiireenvaihtajien roolissa toimineiden TK-miesten toimintaa, jatkosodan rintamalehtiä sekä Itä-Karjalaan jatkosodan aikana kohdistettua propagandaa. Kirjoittajan aikaisempi tutkimustausta ja osaaminen heijastuvat myös käsillä olevan kirjan sisältöön, sillä tekstissä on hyödynnetty havainnollistuksia muun muassa rintamalehtien ilmestymisen vaikutuksista joukkojen mielialaan. Pilke viittaa esimerkiksi lähteeseen, jonka mukaan tal-

vikaudella merkittävien yksittäinen miehistön mielialaan vaikuttanut ja siten myös valistusupseerien työtä vaikeuttanut tekijä oli pimeys: vaikka rintamalehti *Karjalan Viesti* saapui ajallaan, siitä ei ollut iloa, kun lehteä ei nähnyt lukea korsun pimeydessä.

Pilke aloittaa aiheen esittelyn ansiokkaasti johdantokappaleessa kertomalla valistustyön alkutaipaleesta sekä selittämällä tutkimuksen tärkeimmät käsitteet. Tehtävä on haasteellinen, sillä valistusupseeritoimintaan yhdistettiin aikanaan valistuksen käsitteen lisäksi niin tiedotustoiminnan kuin propagandankin sisältöjä. Tästä johtuen Pilke huomauttaakin jo johdannossa, että valistus, tiedotus ja propaganda ovat oikeastaan saman käsitteen eri ulottuvuuksia. Siten termit esiintyvät myös kirjassa toistensa lomassa, mikä itsessään kuvaa onnistuneesti valistusupseerien toimintakentän haasteellisuutta.

On kuitenkin mahdollista, että käsitteiden käyttäminen ristiin aiheuttaa lukijoissa hämmennystä: koska suoraa linjanvetoa käsitteiden käytössä ei tämän tutkimuksen puitteissa tehdä, voi lukijan olla vaikea hahmottaa, kuuluivatko kirjassa esitetyt toiminnan osa-alueet valistus- vai tiedotustoiminnalle. Tämä siis senkin vuoksi, että valistusupseerien toiminta erotettiin tiedotusmiesten työtehtävistä marraskuussa 1941. Muidenkin termien käytössä esiintyy pieniä epätarkkuuksia, jotka ovat eksyneet lopulliseen tekstiin. Pilke esimerkiksi toteaa tekstissään, että TK-miehet ovat rintamakirjeenvaihtajia (s. 13), vaikka todellisuudessa tiedotuskomppanioissa (TK) toimineet miehet saattoivat toimia niin valokuvaajina, maalareina, piirtäjinä, elokuvaajina kuin rintamakirjeenvaihtajina.

Kirjan johdantoa seuraavat viisi lukua käsittelevät valistusupseerien arkea sodan vaiheiden mukaisessa järjestyksessä. Vaikka rakenne on näennäisesti looginen valistustoiminnan arjen kuvaamista ajatellen, palvelee se itse lukukokemusta jokseenkin vaihtelevasti. Pilke hyödyntää valistusupseeritoiminnan vaiheiden kuvaamisessa paljon miehistön mielialoista laadittuja raportteja, joiden kuvauksissa samat perusongelmat toistuvat enemmän tai vähemmän läpi koko sodan, mikä aiheuttaa tekstiin tarpeetonta toistoa. Mielialaraportteista käy esimerkiksi ilmi, että koti-ikävä ja epävakaa taloudellinen tilanne siviilielämässä laskivat miehistön taistelutahtoa sodan vaiheesta riippumatta. Ehkä kirjan rakenteen teemoittamisen olisi voinut toteuttaa valistusupseerien toimintaan kuuluvien osa-alueiden mukaisesti esimerkiksi niin, että jatkosodan mielialaraporttien käsittely olisi suoritettu omissa kappaleissaan, rintamalehtien vaikutus omassaan ja niin edelleen.

Tutkimusaiheen uutuus näkyy kirjan lähde- ja viiteluettelossa, joista jälkimmäisen sisältämien arkis-

toviitteiden määrä on vaikuttava. Aiheeseen sopivaa tutkimuskirjallisuuttakin on hyödynnetty, joskin listassa korostuu oikeutetusti myös kirjoittajan aikaisempi tutkimushistoria. Hieman kirjan puolivälin jälkeen löytyy myös SA-valokuvista koottu erillinen kuvaliite, mutta jostain syystä kuviin ei viitata itse tutkimuksessa ollenkaan. Valokuvien roolina vaikuttaakin olevan vain valistusupseeritoiminnan havainnollistaminen tekstistä erillisenä kokonaisuutena. Sitä, miksi valokuvat on eristetty muusta kokonaisuudesta, on vaikea arvioida. Niiden liittäminen tutkimukseen varsinaiseksi lähteeksi tai tekstin osaksi olisi kuitenkin voinut elävöittää tekstiä sekä tehtyjä tulkintoja – nyt liitteessä käytettyjen arkistokuvien potentiaali relevanttina tutkimusmateriaalina on unohdettu.

Vaikka Pilkkeen arkistomateriaaliin tukeutuva kirja tuo valistusupseerit ja heidän sotapanoksensa aikaisempaa voimakkaammin populaarin historian tutkimuksen keskiöön, näyttäytyy lopputulos lukijalle paikoittain melko raskaana. Siinä missä runsas arkistomateriaalin käyttö on varsin perusteltua, tuntuvat tekstin sisältämät monet suorat lainaukset kääntyvän kirjan tavoitteita vastaan. Kielellisesti onnistuneen lukukokemuksen keskeyttääkin varsin usein sota-ajan dokumenttien kankea ja koukeroinen kielenkäyttö, jota on viljelty suurimpaan osaan kirjan sivuista. Ehkä kokonaisuuden kannalta olisikin ollut tarkoituksenmukaisempaa tukeutua kirjailijan omaan kykyyn tulkita arkistojen materiaalia ja aikalaislausuntoja. Alkuperäismateriaalista tehtävät lainaukset – olivat ne sitten pidempiä kappaleita tai kerrontaa täydentäviä lyhyitä lisäyksiä – ovat oivallinen tehokeino, mutta vaikuttavat paljoudessaan lukukokemuksen heikentävästi.

Omat haukkuivat politrukeiksi perustuu vahvaan arkistotyöhön sekä sen tukena käytettyihin aikalaislausuntoihin. Valistusupseeritoiminta on jäänyt aikaisemmassa Suomen sotien tiedotus- ja propagandatoimintaa käsittelevässä tutkimuksessa marginaaliin. Pilke toteaa oikeutetusti, että ”kulkemattomia polkuja riittää silti edelleen, etenkin rintamien taustamaastoissa”. Kirja perehdyttää lukijan aikaisempaa huomattavasti yksityiskohtaisemmin valistusupseeritoimintaan, joka on usein jäänyt esimerkiksi tiedotuskomppanioista tehtävän tutkimuksen jalkoihin jopa niin, että organisaatioiden toiminta on käsitetty samaksi kokonaisuudeksi. Käsillä on siis mielenkiintoinen arkistolähtöinen tutkimus, jota on mahdollista jatkaa edelleen: esimerkiksi valistustoiminnasta otetut TK-valokuvat ansaitsisivat tulla huomioituksi kirjallisten arkistodokumenttien tutkimisen ohella.

Marika Honkaniemi, FM
Turun yliopisto

Uudelleen rakennettu Lappi

Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.):

Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus. Vastapaino 2018. 360 s. ISBN 978-951-768-627-3.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana Lapin toisen maailmansodan tapahtumia, saksalaisaika ja Lapin sodan vaikutuksia on käsitelty niin populaarikulttuurissa, museonäyttelyissä kuin akateemisessa tutkimuksessa nostaa esiin vaikeita ja vaiettuja kokemuksia.¹ Marja Tuominen ja Mervi Löfgrenin toimittama artikkelikokoelma *Lappi palaa sodasta: Mielen hiljainen jälleenrakennus* lähestyy aihepiiriä ennen kaikkea kulttuurin ja taiteen näkökulmasta. Kokoelma kumpuaa Lapin yliopistossa toteutetun Marja Tuominen johtaman Feeniks-hankkeen tutkimuksesta.²

Johdantotekstissä avataan teoksen lähtökohtia, joita ovat *lappilaisten* sotakokemuksen ja jälleenrakennuksen ohittaminen ja marginalisointi kansallisissa historiatulkinnossa sekä Lapin, *lappilaisuuden* ja *lappilaisen kulttuurin* sijoittaminen periferiaan ja esittäminen ikonisten kliseiden kautta. Artikkelikokoelman tavoitteena on siis haastaa kansallista historiankirjoitusta, ottaa eksotisoivan katseen sijaan tarkennus lähelle ja ammentaa asiakirjalähteiden sijaan kulttuurista ja taiteesta, joka ei ole vaiennut vaikeista kokemuksista. Otsikon hiljaisuudella viitataan siis ennen kaikkea sanoittamatta jääneisiin, mutta materiaalisessa ja aineettomassa kulttuurissa läsnä oleviin kokemuksiin.

Kulttuurinen näkökulma on rikas ja laaja, ja tekstit tarkastelevat, miten sodan varjo ja jälleenrakennus tulevat esiin muun muassa kirjallisuudessa, esine- ja tapakulttuurissa, rakennetussa ympäristössä ja maisemissa, hengellisessä kulttuurissa, journalismissa sekä opetuksessa ja lasten kasvatuksessa. Lapin sota ja sen aiheuttama tuho mielletään kulttuurisen jatkuvuuden ja elämän viivan katkeamisena, jolla on monialaisia vaikutuksia yhteisöihin ja elämäntapoihin. Artikkelikokoelman tekstejä yhdistääkin menneisyyden läsnäolon sekä ajan ja paikan kerroksellisuuden ja tulkinnan ehtojen tarkastelu – tässä teos seuraa ”uusien historioiden” keskeisiä ideoita (s. 30). Lisäksi tutkimusote ja käytetyt käsitteet kytkeytyvät monitieteiseen muistiin tutkimukseen.

Tärkeänä lisänä kansallisen historian uudelleen tarkastelussa on jälleenrakennukseen kietoutuvan kolonialismin huomioiminen. Useassa tekstissä nostetaan esiin myös muita syrjään jätettyjä näkökulmia, kuten ortodoksisen kulttuuriperinnön jatkuvuus ja lasten kokemukset. Moninaisuuden näkökulmasta onkin kiinnostavaa, että johdannossa Lapin läänin asukkaista puhutaan yhtenä kollektiivina, lappilaisina, jotka joutuivat rakentamaan elämänsä uudelleen. Yhteiseen kokemukseen liittyy sekä kipupisteitä, hiljaisuuksia että voimaa. Onkin tärkeää muistaa, että marginaalisuus ja sorto voivat

parhaillaan synnyttää vastavoimaa, yhteisöllisyyttä ja aktivismia, kuten myös Veli-Pekka Lehtola muistuttaa artikkelissaan sodan vaikutuksista Saamenmaassa. Jälleenrakentamisen sijaan kirjan toimittajien mukaan onkin perusteltua puhua *uudelleen rakentamisesta*.

Ville Kivimäen artikkeli ylisukupolvisten traumojen läsnäolosta ja niihin liittyvistä hiljaisuuksista toimii teoksen teoreettisena johdantona. Kivimäki ei lähesty hiljaisuutta pelkästään vaikenemisena ja kieltämisenä, vaan resurssina ja hedelmällistä kitkaa tuottavana: kaikkein voimakkaimmat kokemukset tapahtuvat kielen reunamilla ja rajapinnoilla, missä syntyvät myös uudet käsitteet. Toisin sanoen on olemassa erilaisia hiljaisuuksia, jotka syntyvät erilaisiin tarpeisiin. Niitä on Kivimäen mukaan hedelmällistä käsitellä yhteydessä tunteisiin, ja pohtia tarkemmin, millaista tunteiden ilmaisu sodanjälkeisessä Suomessa oli. Kaikesta koe-tusta ei suinkaan vaiettu, vaan monenkirjavia tunteita ilmaistiin ja käsiteltiin esimerkiksi kirjallisuuden ja elokuvan keinoin. Hiljaisuuden tavoittaminen ja näkyväksi tekeminen erilaisia aineistoja tulkitsemalla on haastava tehtävä, mutta myös aivan olennainen. Voidaan esimerkiksi kysyä, miten sota jatkui kehoissa, millaisia olivat sodan menetyksiin liittyvät hiljaisuuden tilat ja kenellä oli oikeus puhua.

Hiljaisuuden lisäksi Kivimäki avaa kulttuurisen trauman käsitettä. Sen syntyminen edellyttää, että yhteisön jäsenet altistuvat tiettyyn tapahtumaan liittyville merkityksenannoille, jotka muuttavat kollektiivista identiteettiä, eikä niinkään tapahtuman välittömästi aiheuttamasta tuskasta. Tällainen trauma saattaa peittyä hiljaisuuteen ja ilmaantua pintaan sopivien olosuhteiden vallitessa. Kivimäen mukaan kulttuurisen trauman käsitteeseen liittyy paljon kriittisiä kysymyksiä, mutta sen voi ymmärtää metaforana, joka auttaa kiinnittämään huomiota sodanjälkeisen historian kulttuurisiin erityispiirteisiin sekä erityisesti ryhmäpsykologisiin elementteihin ja emotionaalisiin kokemuksiin. Tulkittaessa pohjoissuomalaisten kokemuksia sodasta ja jälleenrakennuksesta onkin pidettävä mielessä ne moninaiset kulttuuriset merkitykset, jotka Lappiin, sen sotahistoriaan ja kulttuuriseen murtumaan liitetään ja kiinnitettävä huomiota hiljaisuuden tekemisen ja purkamisen muotoihin. Akateeminen tutkimus on yksi purkamisen muoto, muttei suinkaan ainoa. Kuten kirjan monet artikkelit osoittavat, kuvataide, käsityöt, luontokokemukset ja hengellisyys ovat osaltaan purkaneet hiljaisuuksia vuosikymmenten ajan.

Artikkelikokoelman tekstit on jaoteltu temaattisesti otsikoiden ”maisema”, ”koti”, ”henki” ja ”muutos” alle. Monissa teksteissä korostuu, kuinka sodanjälkeisenä aikana Lapin alueen asukkailla oli voimakas tarve löytää elämäänsä jotain uutta ja kaunista. Eheyttäviä aiheita löydettiin Lapin ainutlaatuisesti luonnosta, joka inspiroi pohjoissuomalaista kuva- ja käsityötaitetta. Myös

tuhoutuneiden ja uudelleen rakennettujen kirkkojen alttaritaulut sijoitettiin usein paikalliseen maisemaan ja elämään ja niissä kuvattiin jälleenrakennuksen ponnistuksia.

Uudelleen rakentamisen myötä koko Lapin alueen rakennusperintö koki perustavanlaatuisen muutoksen. Jälleenrakennus edellytti teiden ja sähkölinjojen rakentamista, ja rakennuskanta muuttui hetkessä moderniksi. Veera Kinnunen muistuttaa artikkelissaan, että voimaitosten rakentamisen myötä syntyi myös kokonaan uusia yhteisöjä. Erilaisista lähtökohdista saapuneiden työntekijöiden yhteisöjä kuvattiin suomalaisen kulttuurin sulatusuuneiksi. Sulautuminen ja suomalaistuminen leimasivat myös Saamenmaan jälleenrakennusta. Sodan laajamittaisimmat vaikutukset ravistelivat kolttasaamelaisia, jotka uudelleen asutettiin Inarinjärven karuille rannoille ja jotka joutuivat omaksumaan uuden elämäntavan. Heidän asemansa kielivähemmistönä niin suhteessa muihin saamelaisiin kuin ortodoksisen kirkon sisällä on jatkunut edelleen vaikeana.

Outi Autti nostaa artikkelissaan esille erään perinteisten elinkeinojen muuttumiseen ja modernisaatioprosessiin kytkeytyvän tärkeän näkökulman – sukupolvien välisen ketjun katkeamisen ja arjen maailmojen erkaantumisen sukupolvien välillä. Autin mukaan Lapin sodan tuho ja uudelleenrakennus vaikuttivat erityisesti 1920- ja 1930-luvulla syntyneiden elämään ja heidän lapsiinsa, jotka syntyivät ja kasvoivat toisenlaisessa ympäristössä. Suuri osa nuorista muutti opiskelemaan muualle eikä palannut kotiseudulle. Muuttoliike oli erityisen merkittävä Lapissa. Sen myötä sukupolvien välissä vaikuttivat vaikeat ja usein tukahdetut tunteet, kuten häpeä, syyllisyys ja alemmuudentunne.

Sekä Autin että Mervi Löfgrenin teksti herättävät miettimään ihmisen roolia ja kohtaloa monitahoisessa muutoksessa. Jälleenrakennukseen liittyvä tehotalous ja siihen kietoutuva luonnonvarojen riisto, koneistuminen ja ihmisten tekemän työn väheneminen synnyttivät sodanjälkeisenä aikana arvojen ristiriitoja, jotka kurittavat niin yksilöitä, perheitä kuin paikallisia yhteisöjä ja joiden käsittelyä jatketaan edelleen. Aiemmat vaikeat kokemukset nousevat pintaan ja toistuvat tuoreiden ympäristökiistojen ja rakennushankkeiden, kuten esimerkiksi Jäämeren radan ja Viiankaavan kohdalla.

Sekä kirjan johdannossa että useissa yksittäisissä artikkeleissa esitetään, että mielen hiljainen jälleenrakennus jatkuu edelleen. Tämän tulokinnan olisi voinut nostaa vielä rohkeammin esiin, sillä viitattaessa hiljaisuuksiin ja vaiettuihin kokemuksiin ja tarkasteltaessa monikerroksisia muutosprosesseja on tärkeää tunnustaa, että muutoksella ei ole varsinaista lopputulemaa, eikä kollektiivisten tai henkilökohtaisten traumojen käsittelyssä aina ole mahdollista tai edes tavoiteltavaa saavuttaa tyydyttävää päätöstä ja sulkeumaa. Vaikka niitä, joilla on omakohtaista kokemusta sodasta, onkin

keskuudessamme yhä vähemmän, ovat suuret ikäluokat kasvaneet jälleenrakennuksen ajalla ja leikkineet sotaromun keskellä. On myös perheitä, joissa sodan jäljet vaikuttavat edelleen poissaolona, suruna ja kaipauksena, kuten Jari Kosken valokuvanäyttely *Seitajärvi 1944: Sota asuu meissä kaikissa* (Lapin Maakuntamuseo 20.5.2016–7.8.2016) toi vaikuttavasti esiin.

Eerika Koskinen-Koivisto, FT
Jyväskylän yliopisto

1. Esimerkkejä Lapin toisen maailmansodan tapahtumien ja seurausten käsittelystä eri foorumeilla viime vuosina ovat muun muassa Lapin maakuntamuseon näyttelyt: *Wir waren Freunde – olimme ystäviä* (26.4.2015–16.1.2018); Jari Kosken valokuvanäyttely *Seitajärvi 1944 – Sota asuu meissä kaikissa* (20.5.2016–7.8.2016); sekä uusi perusnäyttelyosio *Suomi Jäämeren rannalla – Petsamo 1920–1944* (6.12.2017–6.12.2018). Vaiettuja teemoja kaunokirjallisuudessa ovat käsitelleet muun muassa Katja Ketun *Kättilö* (2011), Jenni Linturin *Isänmaan tähden* (2011), Paula Havasteen *Yhden toivon tie* (2012), Heidi Könkään *Dora Dora* (2012) ja Minna Rytisalon *Lempi* (2016). Elokuvista mainittakoon Virpi Suutarin dokumentti *Auf Wiedersehen Finnland* (2009), joka kertoo vuonna 1944 saksalaisten sotilaiden mukana Saksaan lähtevistä suomalaisnaisista.
2. Feeniks – Taide ja kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja materiaalista jälleenrakennusta (2011–2017, Suomen Akatemia), Lapin yliopisto, <https://www.ulapland.fi/FI/Kotisivut/Feeniks---Taide-ja-kulttuuri-Lapin-jalleenrakennuksessa> (20.10.2018). Muita teemaan liittyviä hankkeita ovat: Lapland's Dark Heritage – Understanding the Cultural Legacy of Northern Finland's WWII German Materialities within Interdisciplinary Perspectives (2015–2018, Suomen Akatemia), Helsingin ja Oulun yliopistot, <https://blogs.helsinki.fi/lapland-dark-heritage/> (30.10.2018); Traumatized Borders: Reviving Subversive Narratives of B/Order, and Other (2016–2020, Suomen Akatemia), Itä-Suomen yliopisto, <http://www.uef.fi/en/web/traumatized-borders> (30.10.2018); Tunnustuksia: pakolaisuuden hankalat historiat ja muistamisen kulttuurit (2017–2021, Suomen Akatemia), Oulun yliopisto, <https://recognitionandbelonging.com/in-english/> (30.10.2018).

Kalaöljyä ja kansainvälisiä suhteita – lastenneuvolan monitasoinen historia

Helene Laurent:

Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955. Valtiotieteellinen tiedekunnan julkaisuja 61. Helsingin yliopisto 2017. 332 s. ISBN 978-951-51-3277-2. Verkko-osoite <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-3278-9>

Helene Laurentin talous- ja sosiaalhistorian väitöskirjan otsikkoon mahtuu aikarajauksen ohella peräti viisi

teemaa: asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota, lastenneuvolat ja kunnallinen perusterveydenhuolto. Näiden lisäksi väitöskirja käsittelee myös monia muita teemoja, kuten imeväiskuolleisuutta, eugeniikkaa, järjestötoimintaa, lasten sairauksia ja sairaanhoitoa. Moniulotteisuus on sekä teoksen vahvuus että sen kenties suurin heikkous. Laaja ja moniaineellinen teos tarjoaa jokaiselle 1900-luvun terveyshistoriasta kiinnostuneelle jotain, mutta toisaalta tutkimuksen fokus uhkaa ajoittain kadota. Oma luentani keskittyi kahteen pääteemaan: lapsiin kohdistuvaan ehkäisevään kansanterveystyöhön, jonka symboli ja välikappale lastenneuvola on, sekä 1920–1950-lukujen Suomelle luonteenomaiseen asiantuntijavaltaan.

Tutkimus etenee kronologisesti ja jakautuu kolmeen osaan: toista maailmansotaa edeltävään aikaan (1904–39), sotavuosiin (1939–44) ja jälleenrakennuksen vuosiin (1944–55). Kullakin jaksolla liikutaan kolmella tasolla: ideologisella, institutionaalisella ja käytännön tasolla. Niin sosiaalishistoriallinen kuin tutkimus onkin, ideologinen taso määrittänyt perustavanlaatuisesti.

Ensimmäinen osa tarjoaa katsauksen toista maailmansotaa edeltäneeseen kehitykseen. Se on omiaan muistuttamaan, että neuvolan juuret ulottuvat paljon sotaa ja kansanterveyslakien voimaantuloa (1944) kauemmas. Muistutus on sinänsä paikallaan, mutta sen olisi voinut tehdä lyhyemmin, etenkin kun tämä tutkimuksen osa rakentuu pitkälti aiemman tutkimuksen varaan.

Tutkimuksen kaksi jälkimmäistä osaa sen sijaan perustuvat laajaan ja monipuoliseen alkuperäisaineistoon. Painavimpana pidän sotavuosia 1939–44 käsittelevää osaa. Sodan aikaista siviiliterveydenhuoltoa on tutkittu vähän, ja Laurentin väitöskirja tuo olemassa olevaan tutkimukseen merkittävän lisän. Hän tekee selkoa esimerkiksi ulkomaisia avustuksia kanavoimaan perustettujen kattojärjestöjen (Vapaa Huolto, Suomen Huolto) rakenteesta ja toiminnasta. Erityisen kiinnostavaa ja tärkeää on Suomen Huollon terveydenhoitotoimikunnan roolin avaaminen.

Työnsä johdannossa Laurent lupaa tarkastella ”ideologian, instituutioiden ja käytännön keskinäistä vuorovaikutusta” myös ruohonjuuritasolla (s. 35). Tämän lupauksen hän lunastaa selvimmin Sortavalan piirilääkäripiirissä vuosina 1942–44 harjoitettua neuvolatoimintaa käsittelevässä luvussa. Sortavalan piirilääkärin monipuolisen arkiston avulla Laurent valottaa taitavasti kriisiajan neuvolatyön haasteita ja väestön suhtautumista terveyssisäriin. Asiantuntijoiden ohjeet ja asukkaiden arki eivät aina kohdanneet. Miten esimerkiksi huolehtia siitä, että lapsi ulkoilee päivittäin, ellei hänelle ole antaa kenkiä?

Sortavalan tapaustutkimus valottaa myös yleisempää kehitystä. Piiri oli Laurentin mukaan ensimmäinen, jossa terveyssisarhoimintaa harjoitettiin kokonaisen piirin alueella, ja sitä voi siksi ”tarkastella kansaint-

veystyön ’koelaboratoriona’, jossa saatuja käytännön kokemuksia sovellettiin koko Suomessa sodanjälkeisissä oloissa” (s. 129, s. 223). Sortavalan palanneiden evakkojen kokemukset havainnollistavat myös suurten väestönsiirtojen merkitystä terveydelle ja terveydenhoidolle. Evakkoretket olivat erittäin suuri terveysriski haavoittuville ryhmille, kuten pienille lapsille. Väestönsiirtojen aikana sekä viranomaiset että evakot harjaantuivat laajamittaisiin, terveyteen kohdistuviin toimenpiteisiin, mikä puolestaan muokkasi maaperää sodan jälkeen käynnistyneille väestötason toimille.

Tutkimuksen kolmas osa käsittelee jälleenrakennusajan terveydenhoitoa. Se nostaa esiin joukon mielenkiintoisia ilmiöitä: laajamittaisen kansainvälisen avun, joka kohdistui erityisesti lapsiin; kunnalliset terveystalot, joita sodan jälkeisinä vuosina rakennettiin mallipiirrosten mukaan eri puolille maata kättilöiden ja terveysisarten tukikohdiksi; terveysisarten koulutuksen, työnkuvan ja suhteet lääkäreihin; kansallisen rokotusohjelman rakentumisen. Mikä tahansa näistä teemoista ansaitsisi oman erityistutkimuksensa. Osin hyvinkin lyhyistä luvuista koostuva kolmas osa jääkin hieman jäsentymättömäksi.

Laurentin väitöskirja tulee piirtäneeksi elävän ja kiinnostavan kuvan myös suomalaisesta asiantuntijavallasta, vaikka tämä ei välttämättä olekaan ollut sen tavoite – ainakaan vallan käsite ei kuulu tutkimuksen keskeisiin käsitteellisiin välineisiin. Kuten Laurent huomauttaa, vastaitsenäistynyt valtio ulkoisti suuren osan yhteiskunnallisista toiminnoistaan vapaaehtoisille, puolivirallisille järjestöille. Ne saivat suuren osan varoistaan valtiolta ja niiden johdossa toimi korkeita virkamiehiä ja/tai poliitikkoja. Paikallisosastoja pyörittivät paikalliseen eliittiin kuuluvat ihmiset, esimerkiksi lääkärit, joilla usein oli myös kunnallinen virka ja/tai kunnallisia luottamustehtäviä. Demokraattisesti kontrolloituja järjestöjä olivat vain siinä määrin kuin edustusta päätti niiden avustuksista. Vaikka järjestelmää ovat kuvanneet muutkin, Laurent tekee hyvää työtä analysoidessaan ”välillisen hallinnon” ilmenemistä terveydenhuollon alalla (s. 81).

Sota ei katkaissut välillisen hallinnon perinnettä, vaan päinvastoin korosti eräitä sen piirteitä. Kuten Laurent toteaa, Suomen Huollon terveydenhoitotoimikunta on ”loistava esimerkki kriisiajan välillisen hallinnon toimintamallista, jossa tärkeimmät yhteiskuntakumppanit olivat kansalaisjärjestöjä. Demokraattisesti valittuja elimiä ei tarvittu eikä käytetty” (s. 143). Tämän valta-asetelman eräs ominaispiirre olivat ”personaaliunionit”², ts. julkisen ja yksityisen vallan keskittyminen samoihin käsiin. Ilmiö näkyi myös sodanjälkeisenä aikana. Esimerkiksi terveystalojen varat tulivat monilta tahoilta ja niiden hallinnointiin otti osaa suuri määrä erilaisia toimikuntia ja järjestöjä. Laurent kuitenkin muistuttaa:

”Samat henkilöt istuivat kaikissa näissä toimikunnissa, joten ulospäin byrokraattiselta vaikuttava järjes-

telmä toimi joustavasti eikä harkintaprosessista jäänyt paljoakaan paperijälkeä. Jälkeenpäin on arkistomerkin-
töjen perusteella vaikea arvioida, milloin kukin vastuu-
henkilö edusti mitään järjestöä ja milloin hän esiintyi
valtion virkamiehenä (s. 250)."

Havainnossa piilee myös metodologinen opetus. Pel-
kän hallintokaavion valossa olisi mysteeri, miten näin
monimutkainen järjestelmä ylipäätään voi toimia. Sen
ymmärtämiseksi on katsottava rakenteiden ohella myös
yksilöitä.

Toisin kuin kirjan otsikko antaa ymmärtää, Laurent
on itse asiassa kiinnostuneempi asiantuntijoista kuin
asiantuntijuudesta abstraktina ilmiönä. Avainasiantun-
tijoiden identifioiminen nouseekin yhdeksi keskeisistä
tuloksista. Johtopäätösluvussa nimetään seitsemän
henkilöä, jotka muodostivat "kansanterveyden epis-
teemisen yhteisön ydinryhmän Suomessa 1950-luvulle
saakka" (s. 294). Siihen kuuluivat lääkärit Oskari Reini-
kainen, Arvo Ylppö, Severi Savonen ja Viljo Rantasalo
sekä sairaanhoitajat Tyyne Luoma, Venny Snellman ja
Kyllikki Pohjala. He hoitivat virkoja, toimivat monen-
laisissa luottamustehtävissä ja usein myös politiikassa.
Ydinryhmän ohella huomioidaan monia muitakin, muun
muassa terveysarkoulutusta kehittänyt lääkäri Erkki
Leppo ja Sortavalan sodanaikainen piirilääkäri Helmi
Jaakkimainen.

Laurent soveltaa asiantuntijoihinsa Peter Haa-
sin (1992) käsitettä "episteeminen yhteisö". Tällainen
yhteisö koostuu "asiantuntijaverkostosta, joka jakaa
saman tietokäsityksen ja arvomaailman sekä oman
erikoisalan käsitykset tiedon pätevyyden (validiteet-
tin) punnitsemiseksi" (s. 23–24). Minusta näyttää siltä,
että Laurent mukauttaa Haasin käsitettä jonkin verran.
Siinä missä Haas painottaa jaettua tietopohjaa, mihin jo
käsite *episteeminen* viittaa, Laurent korostaa selvemmin
jaettua ideologiaa tai aatetta. Hän toteaaakin, että "Epis-
teemisen yhteisön suomenkielinen vastine voisi hyvin
olla aatteellinen asiantuntijayhteisö" (s. 24).

Laurentin tarkastelemat asiantuntijat ovat yhtä aikaa
kansallisten aatteiden elähdyttämiä ja kansainvälisiä.
Tutkimuksen kiistattomiin ansioihin kuuluu myös suoma-
laisen kehityksen kytkeminen kansainvälisiin ilmiöihin.
Kytökset ovat moninaisia. Monien lastenhoidon kan-
nalta keskeisten organisaatioiden ja toimintamallien
esikuvat olivat kansainvälisiä. Asiantuntijat matkusti-
vat ulkomaille oppimaan. Ennen toista maailmansotaa
lääkärit hakivat oppia ennen kaikkea Saksasta ja sodan
jälkeen Yhdysvalloista, kun taas sairaanhoitajat suun-
tautuivat alusta saakka anglosaksisiin maihin. Laurent
kuvaakin kiinnostavasti ja osin varsin yksityiskohtaisesti,
miten raha, tavara ja tieto kulkivat sodan aikana
ja sodan jälkeisinä vuosina rajojen yli. Esimerkiksi Kyl-
likki Pohjala toi vuonna 1940 henkilökohtaisesti, mel-
koiisiin riskeihin antautuen, sulfaa ja rokotteita USA:sta
Petsamon kautta Suomeen. Laurent kertoo myös lyhy-

esti siitä, miten suomalaisella lasten terveydenhoidon
asiantuntemuksella alkoi 1950-luvulla vuorostaan olla
kysyntää muualla.

Kansainvälisesti katsoen ei ole mitenkään harvi-
naista, että lääketieteen historioitsijalla on lääkärin
koulutus, mutta Suomessa se on harvinaisempaa. Ennen
Laurentia historia-aineissa lienee väitellyt vain eläinlää-
käri Katri Helminen (2013). Miten lääkärikoulutus ja
pitkä työkokemus näkyvät Laurentin työssä? Hän itse
toteaa johdannossa napakasti, että työssä "on vahva
lääketieteellinen ote" (s. 33), avaamatta asiaa tätä enem-
pää. Tutkimuksen kysymyksenasettelu ja menetelmät
ovat kuitenkin selkeän historiallisia. Lääketieteelli-
nen tausta näkyy ainakin siinä varmuudessa, jolla hän
käyttää lääketieteellisiä käsitteitä, sekä siinä, ettei hän
epärovi arvioida tehtyjen ratkaisujen toimivuutta. Ehkä
se näkyy myös työn yleisessä eetoksessa. Laurent
ymmärtää asiantuntijatoimijoitaan, kenties jossain
määrin jopa samaistuu heihin. Hänen on myös helppo
löytää tiensä ideologioista ja instituutioista käytännön
työn tasolle ja muistaa, että viime kädessä kyse on ter-
veydestä ja sitä ylläpitävistä toimista.

Helene Laurentin väitöskirja on kompetentti tut-
kimus ja erittäin tervetullut lisä suomalaisen tervey-
denhoidon historiaan. Yhdessä Lääkintöhallituksen ja
Lääkäriliiton viimeisimpien historiateosten, Sari Aallon
lääketieteen opetusta käsittelevän väitöskirjan ja Minna
Harjulan tutkimusten kanssa se on yksi niistä peruste-
oksista, jotka ovat viime vuosina merkittävästi tarkenta-
neet kuvaa suomalaisen terveydenhoidon kehityksestä
1900-luvulla.³ Sotavuosien terveydenhuollon osalta
tutkimus on uraauurtava ja tarjoaa teräviä näkökulmia
myös jälleenrakennusaikaan. *Asiantuntijuus, väestöpoli-
tiikka, sota* on sitä paitsi erittäin "antelias" tutkimus: se
viitoittaa tulevalle tutkimukselle monia uusia tutkimuk-
sellisia polkuja, osin eksplisiittisesti (esim. s. 33, s. 54),
osin esittelemällä lauren joukon mielenkiintoisia henki-
löitä, aineistokokonaisuuksia ja kysymyksiä.

Heini Hakosalo, dosentti, FT
Oulun yliopisto

1. Seppo Tiihonen, *Välillinen julkinen hallinto sota-aikana. Erityisesti kriisihallintoon liittyvät järjestelyt*. Åbo Akademis kopieringscentral 1984, 1–3.
2. Mikko Jauho, *Kansanterveysongelman synty. Tuberkuloosi ja terveydenhuollon hallinta Suomessa ennen toista maailmansotaa*. Tutkijaliitto 2007, 189.
3. Allan Tiitta, *Collegium Medicum. Lääkintöhallitus 1878–1991*. THL 2009; Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*. Suomen Lääkäriliitto 2010; Sari Aalto, *Medisiinarit, ammattiin kasvaminen ja hiljainen tieto. Suomalaisen lääkärikoulutuksen murroksen vuodet 1933–1969*. Helsingin yliopisto 2016; Minna Harjula, *Hoitoon-pääsyn hierarkiat. terveystieteiden ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press 2015.

Kansalliset myytit: voimavara ja vankila

Sirkka Ahonen:

Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa. Gaudeamus 2017. 247 s. ISBN 978-952-495-430-3 (nidottu), 978-952-345-501-6 (e-kirja).

Emeritaprofessori Sirkka Ahonen kirjoitti itsenäisyyden 100-vuotisjuhlavuodeksi tietokirjan suomalaiskansallisen identiteetin perustana olevista historiamyyteistä. Suomalaisilla on Ahosen mukaan kuusi yhteisesti jaetua menneisyydelle annettua merkitystä. Ne muodostavat historiamyyttien kaanonin, jonka hän sanoittaa seuraavasti:

”Me suomalaiset olemme yhtenäinen kansa [...] Kohdaltomme on ollut ja on oleva muodostaa oma kansallisvaltio, Suomi. Me suomalaiset olemme selviytyjäkansa [...] Me suomalaiset olemme tasa-arvoisia [...] Suomi on maailmanpolitiikassa rauhanvartija [...] Me suomalaiset olemme historiallinen osa Eurooppaa. (s. 11)”

Ahosen kirjan punaisena lankana on tutkia näiden menneisyydelle merkityksiä antavien isojen myyttien syntyä, muuttumista ja säilymistä 1800-luvulta nykyaikaan asti. Analyysinsä lähdeaineistona hän käyttää historian kouluoppikirjoja. Tämä on hyvin perusteltu valinta, sillä juuri koulussa omaksutaan yhteisön jakamat tavat antaa menneisyydelle merkityksiä – kansalliset historiatulkinnat eli niin kutsuttu kansallinen katse.

Yksi Ahosen kirjan erityisistä ansioista on oppikirjojen vertailu historian käsikirjoihin ja niiden tarkastelu suomalaisen historiankirjoituksen kontekstissa. Kirja selvittää näin myyttisten käsitysten kehitystä paitsi koulukirjoissa myös historian tutkimuksen ja -kirjoituksen piirissä. Ahonen näyttää lukijalle, kuinka historian tutkimuksen uudet suunnat ja näkökulmat, kuten ”matala katse” ja moniäänisyys, ovat konkretisoituneet uudellaisiksi kertomuksiksi menneisyydestä.

Ahonen tarkastelee suomalaisia menneisyyssmyyttejä nimenomaan kansallisen identiteetin rakennusosina. Myytit hän määrittelee heti kirjan alussa ”kansanomaiseksi tiedon lajiksi”, jonka tärkeys myyttejä kierrättävälle yhteisölle johtuu niiden moraaliseen käyttöarvosta eikä niinkään totuusarvosta. Toistamalla myyttejä ihmiset lujittavat yhteenkuuluvuutta ja rohkaisevat toinen toisiaan. Myytit ovat siten yhteisön voimavara. Kuten Ahosen kirjan esipuheessa toteaa, hänen tavoitteenaan ei ole rikkoa myyttejä vaan osoittaa, ”miten ne ovat kestäneet yhteiskunnan muutoksen paineissa”.

Vaikka myytit ovat vanhoja, niihin yhä samastutaan, mikä Ahosen mukaan näkyy 2000-luvulla toteutetuissa kyselytutkimuksissa. Hän kertoo, että ”2000-luvun mielipidekartoitusten mukaan voimissaan olevat

suomalaisuuden myytit” jäsentävät oppikirjojen tarkastelua (s. 16). Hieman kuitenkin ihmettelyn, mistä joukkokyselyistä Ahonen on kaanonin myytit löytänyt. Hänen viittaamissaan kyselyissä ei nimittäin ole tiedusteltu kansalaisten käsityksiä suomalaisten menneisyydestä vaan kartoitettu mielipiteitä Suomen nykytilasta, asepalveluksen suorittamisen motiiveista sekä toisen maailmansodan muistosta ja tietolähteistä nuorten keskuudessa.¹ Näistä Pilvi Torstin tutkimuksessa on esitetty suomalaista historiaa koskevia kysymyksiä, mutta mainittujen myyttien esiin uuttaminen ei Torstinkaan tutkimustuloksista käy suoraviivaisesti. Ahosen esittämän myyttiuletelon osuvuutta on silti vaikeaa kiistää. Juuri näihin suomalaisuuden mielikuviin ja kiistoihin niiden paikkansapitävyydestä ovat historian harrastajat ja ammattilaiset törmänneet niin oppi-, tieto- kuin tiedekirjallisuudessakin.

Ahosen mukaan historian professori ja fennomaani Yrjö Koskisen (1830–1903) *Suomen kansan historia* (1881) oli keskeisessä roolissa suomalaisuuden myyttien muotoilussa ja vakiinnuttamisessa oppikirjojen sisälöksi. Teos päättyi poliittisen kädenväännön kohteeksi, mutta siinä rakennetut myytit vakiinnuttivat paikkansa suomalaisuuden kivijalkana. Koskisen teoksen vastaanottoa käsittelevään osaan kirjassa olisin kaivannut tarkkuutta sekä kirjoittajalta että varsinkin kustannustoimittajalta. Ahonen kertoo, kuinka lopulta ”Kielitaistelun seurauksena Kouluylhallitus kielsi kiertokirjeessään 16. joulukuuta 1875 käyttämästä kouluissa Koskisen oppikirjaa” (s. 39). Kielitaistelun kytkös Kouluylhallitukseen ja sen esittämään kieltöön jää hyvin irralliseksi ja olisi kaivannut selventämistä. Hämmennystä herättää myös Kouluylhallituksen kiellon mainittu ajankohta: jos Koskisen kirja ilmestyi vasta vuonna 1881, kuinka se voitiin kieltää käytöstä jo kuusi vuotta aiemmin? Kiertokirjettä ei myöskään löydy kirjan lähdeluettelosta, jossa muutoin on lueteltu lähteinä käytetyt kouluhallinnon asiakirjat kuten opetussuunnitelmat.

Koskisen luomia myyttejä toistettiin uskollisesti nuoren tasavallan oppikirjoissa aina toiseen maailmansotaan saakka. Sodan jälkeen uusi poliittinen tilanne vaati menneisyyden tarkastelua uudelleen sekä historiapolitiikan uudistamista. Ensimmäinen askel tähän suuntaan oli kouluoppikirjojen ”puhdistus” vuosien 1944–1945 taitteessa. Historiankirjoituksessa taas sai jalansijaa metodinen objektivismi, joka edellytti historiallisen tiedon perustamista lähteisiin ja niiden kriittiseen tarkasteluun ilman ideologioista haettuja tulkintatapoja. Historiankirjoittajat sanoutuivat irti menneisyyden kansallisesta tulkitsemisesta, ja objektiivisuuden tavoittelu alkoi sittemmin näkyä myös oppikirjoissa. Sittemmin 1980-luvulla objektivismita valtasi alaa konstruktivistinen tiedonkäsitys, jonka mukaan tieto on riippuvainen kulttuurissa ja yhteiskunnassa sille asetetuista odotuksista ja valtasuhteista.

Ahonen analysoi kirjansa kolmannessa luvussa perusteellisesti toisen maailmansodan jälkeen julkaistuja historian käsikirjoja ja kouluoppikirjoja osoittaen, miten kunkin historiamyytin mukainen tulkinta menneisyydestä on muuttunut, säilynyt tai kadonnut kulttuuristen muutosten myötä. Esimerkiksi myytit etnisestä yhtenäisyydestä ja kansallisvaltiosta suomalaisten kohdalla murtautuivat tutkijoiden käsittelyssä ja sen myötä katosivat oppikirjoistakin. Toisaalta myytti suomalaisten erityisestä selviytymiskyvystä on säilynyt sekä historian tutkimuksen että historianopetuksen piirissä. Kiinnostava täyskäännös on tapahtunut rauhanturvaajamyitin kohdalla: Yrjö Koskisen alkuperäinen myytti suomalaisista sankarillisina sotureina on YYA-ajan puolueettomuuspolitiikassa muuttunut rauhanpuolustajien myyttiksi.

Ahonen on jakanut sekä oppikirjat että niiden vertailuaineistona toimivat käsikirjat sukupolviin sosiologi Karl Mannheimin 'yhteiskunnallisen sukupolven' käsitteeseen nojautuen. Sukupolviin jakaminen on perusteltu valinta, joka ryhdyttää ison aineiston analyysiä; tietysti myös itse oppikirja-aineistosta nousevat jäsenystävät olisivat olleet mahdollisia. Ahonen perustelee silti valintaansa osuvasti: "Oppikirjantekijät työstivät sukupolvikokemuksensa oppikirjasukupolviksi." (s. 16)

Ahosen tavoitteena on esittää lukijalle käsikirjojen ja oppikirjojen välinen vuorovaikutus, mikä on erittäin kiinnostava näkökulma. Tällaista vuorovaikutuksen esille tuomista olisin kuitenkin toivonut lisää. Nyt lopputulos jää hieman pintapuoliseksi, sillä käsikirjojen ja oppikirjojen analyysiä ei nivota yhteen vaan toteutetaan toisistaan erillään. Jäin myös miettimään analyysin jäsentelyä tekstiin. Käsikirjojen osalta kukin myytti käsitellään sen sisäisen kronologian mukaan, siis myytin muinaisajasta aina lähihistoriaan edeten ja samalla käsikirjojen tulkintoja toisiinsa vertaillen. Oppikirjojen osalta taas käsittely etenee oppikirjasukupolvittain, minkä seurauksena kunkin myytin sisäistä kronologiaa käydään läpi uudelleen ja uudelleen eikä muutos oppikirjasukupolvien välillä pääse näkyviin yhtä hyvin kuin käsikirjojen kohdalla. Yhdessä ja samassa jäsentelyratkaisussa pitäytyminen olisi auttanut monimutkaisien kokonaisuuden hahmottamista.

Ahonen nostaa taitavasti aiheen tarkastelun konkreettiselta teoreettiselle tasolle. Hän pohtii, kuinka historiallisen tiedon eli tässä tapauksessa myytinkestävyys on riippuvainen paitsi historian tutkimuksesta myös monesta muusta seikasta historian tuottamisen kentällä. Elinvoimainen myytti on hyvä kertomus, joka vastaa yhteisön moraalista tarvetta ja kollektiivisen muistin kehystä sekä sopii vallitsevaan historiapolitiikkaan. Jotkin suomalaisuuden historiallisista myyteistä ovat niin joustavia ja muuntautumiskykyisiä, että ne pitävät pintansa ajan kulusta ja uuden tiedon kertymisestäkin huolimatta. Toisaalta hyvät myytit ovat niitä

ylläpitävälle yhteisölle liian tärkeitä, että niistä voitaisiin kevyin perustein luopua.

Kansallisissa myyteissä piilee kuitenkin vaara: niiden avulla suljetaan helposti erilaiset vähemmistöt yhteisön ulkopuolelle. Suomessa näin on käynyt esimerkiksi saamelaiden ja romanien kohdalla – myös oppikirjoissa, joita Ahonen on itse ollut 1980-luvulla tekemässä. Ahoselle on nostettava hattua hänen avoimen itsekriittisestä otteestaan. Hänen terävä arvionsa kansallisen näkökulman arvosta kuuluu:

"Historian kirjoittaminen ja opettaminen kansallisiin kehyksiin pitää yllä kestäväntöntä näkemystä kansakunnista historian ratkaisevina toimijoina, ja samalla se häivyttää menneiden tapahtumien yhteiset kansainväliset merkitykset ja tulevaisuuden yhteiset haasteet. (s. 207) "

Kirjansa viimeisessä luvussa Ahonen peräänkuuluttaa kansallisen tarkastelukehysten vaihtamista ihmisyyteisöjen verkottuneisuuden ja keskinäisen riippuvuuden huomioivaan, jopa globaaliin ajatteluun. Kansakuntaa suuremman näkökulman ottaminen menneisyyteen on historian kirjoittajille iso tehtävä – mutta eettisesti kestävä valinta.

Virpi Kivioja, VTM
Turun yliopisto

1. Jyrki Haikonen & Pentti Kiljunen, *Mitä mieltä, suomalainen? EVAn asennetutkimuksen kertomaa vuosilta 1984–2003*. Taloustieto 2003; Sami Myllyniemi (toim.) *Puolustuskannalla. Nuorisobarometri 2010*. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Nuorisotutkimusverkosto & Nuorisosaain neuvottelukunta 2010; Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012; Kevin Wolnik et al., The long shadows of the difficult past? How young people in Denmark, Finland and Germany remember WWII. *Journal of Youth Studies* 20:2 (2017), 162–179. Lisäksi kirjan lähdeluettelosta löytyvät seuraavat joukkokyselyt: Ilkka Haavisto, *Neljäs Suomi. EVAn arvo- ja asennetutkimus 2014*. Taloustieto 2014; Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta, *Suomalaisten mielipiteitä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, maanpuolustuksesta ja turvallisuudesta 2009*. Taloustieto 2009. Pilvi Torstin tutkimusta lukuun ottamatta kaikki ovat luettavissa ja ladattavissa verkossa.

Muuttuvat ja kirjavat parantamistavat

Markku Hokkanen & Kalle Kananoja (toim.):
Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa. SKS 2017. 355 s.
ISBN 978-952-222-840-6.

Lääketieteen, parantamisen ja terveyden historian kenttä on maassamme vielä melko pieni ja siksi uuden suomenkielisen teoksen ilmestyminen tältä alalta on aina merkkitapaus. Markku Hokkasen ja Kalle Kanano-

jan toimittama, vuonna 2017 ilmestynyt teos *Kiistellyt tiet terveyteen: Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa* lähestyy aihettaan yhdeksän keskenään varsin erilaisen artikkelin kautta. Hokkasen ja Kananon lisäksi tekijöihin kuuluvat Ulla Piela, Suvi Rytty, Hugh Cagle, Jaakko Takkinen, Maarit Forde sekä Rani-Henrik Andersson ja David Posthumus. Lukija saa mahdollisuuden tutustua kerralla monipuolisesti alan uuteen tutkimukseen.

Kokoelman yleisenä teemana ovat parantamiseen liittyneet kiistat, erityisesti rajankäynti länsimaisen lääketieteen ja muiden parantamistapojen ja -traditioiden välillä. Artikkeleissa käsitellään muun muassa kansanparannusta eri puolilta maailmaa (mm. Andersson ja Posthumus), 1800- ja 1900-lukujen vaihteen niin sanottua luonnonlääkintää (Rytty) sekä erilaisten traditioiden ja parantamiskulttuurien toisiltaan ottamia vaikutteita (Cagle, Takkinen, Hokkanen, Kananon). Kirjan näkökulma on kiinnostava ja raikas. Perinteisessä lääketieteen historian tutkimuksessa niin Suomessa kuin muuallakin on ollut melko tavallista esittää tieteenalan menneisyys suurten nimien ja saavutusten kautta, eräänlaisena sankaritarinana tieteen taistelusta ihmiskuntaa uhkaavista tauteista vastaan. Oppihistoriallisuus on ollut vahvaa ja siksi alalla on painolastinsa, vaikka viime vuosikymmeninä moniäänisyys on huomattavasti lisääntynyt. Tämän teoksen tavoitteena onkin haastaa perinteisiä näkökulmia.

Kiistellyt tiet terveyteen tuo monipuolisesti esille sellaisia ääniä ja käytäntöjä, joita lääketieteen historiassa harvemmin huomioidaan. Teoksessa liikutaan Karjalasta Brasiliasta ja Tiibetistä Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen pariin. Lukijalle avataan kiehtovasti erilaisten parantamistapojen rikkautta sekä eri parannustraditioiden kykyä lainata piirteitä ja käytäntöjä toisiltaan – niin sanottua *hybridisaatiota*. Erilaisia yhteentörmäyksiä ja valta-asetelmia nostetaan näkyville kiitetvästi, mutta toisinaan ehkä turhankin innokkaasti. Paikoitellen sanavalinnat antavat ymmärtää, että osa kirjoittajista on kokenut tärkeäksi länsimaisen lääketieteen – tai kuten teoksessa asia ilmaistaan, *koululääketieteen* edustajien arroganssin osoittamisen ja toisaalta muiden parantajien esittämisen myönteisessä valossa. Tällainen vaikutelma syntyy erityisesti silloin, kun todetaan, etteivät antiikin Kreikan lääketieteen menetelmät olleet sen vähemmän ”irrationaalisia” kuin ajan muutkaan, yleensä uskonnolliset parantamistavat (s. 16) tai kun korostetaan lääkäreiden halua rajoittaa legitimiin parantajien piiriä. Rationaalisuudesta ja irrationaalisuudesta puhuminen on lähtökohtaisesti omiutuinen valinta, etenkin kun irrationaalisuus liitetään antiikin kontekstissa yksinkertaistaen uskonnollisiin käsityksiin.

Rationaalisuus-termiä käytetään erikoisesti myös silloin, kun 1700-luvun lääketiedettä kuvataan toteamalla sen pohjautuneen ”humoraalipatologiaan, mutta

sitä täydentämässä oli rationaalisen päättelyn muovaimia teorioita” (s. 100). Rationaalisuuden merkitys on tällaisessa käytössä hämärä: tarkoitetaanko siis, että irrationaalista on mikä tahansa tieteen myöhemmin virheelliseksi osoittama käsitys? Huomionarvoista on, että termejä rationaalinen ja irrationaalinen käytetään teoksessa lähinnä ”koululääketieteestä” puhuttaessa. Muiden parantamistapojen kohdalla niitä ei nosteta esiin, vaikka monissa niistä uskonnollisilla käsityksillä on tärkeä osa. Suomalaislääkäreiden ja viranomaisten pyrkimykset maallikoiden parantajaelinekotoiminnan rajoittamiseksi puolestaan tuskin kertovat pelkästään valta-aseaman rajaamisen halusta – useimmiten vaikuttimena lienee ollut samanlainen huoli potilaista kuin nykyäänkin puhuttaessa uskomushoitotojen tai valelääkäreiden vaaroista.

Melko pitkälle menevä väite on myös toteamus, jonka mukaan 1700- ja 1800-lukujen piirilääkärien tarjoama apu ”ei ollut nykymittapuun mukaista lääketiedettä vaan yksi parantamiseen tähtäävä uskomuksiin, empiirisiin havaintoihin ja kokemuksiin perustuva hoitojärjestelmä muiden joukossa”, ja että ”hoidon parantava vaikutus perustui todennäköisesti lääkärin auktoriteettiin sekä hänen sosiaaliseen ja psykologiseen vaikuttavuuteensa” (s. 101). Lisäksi esitetään varsin suorakäisesti, että ”lääketiede ei juuri kehittänyt 1700-luvulla” (s. 97). On toki selvää, ettei lääketiede ollut nykyisen kaltaista ennen bakteriologista vallankumousta ja sen myötä saavutettua tietoa taudinaiheuttajista. Kaikkien piirilääkäreiden saavuttamien tulosten selittäminen niin sanotulla *hoitovaikutuksella* on kuitenkin rohkea väite, joka jättää huomiotta muun muassa rokonistutukset ja rokotukset sekä kiniinin käytön malariaa vastaan. Teos tuntuukin jossain määrin ajautuvan tilanteeseen, jossa ”koululääketieteen” asemaa historiassa pyritään kritisoimaan voimakkaasti samalla kun vaihtoehtoisia parantamistapoja käsitellään mahdollisimman kunnioittavasti.

Termin *globaalihistoria* käyttö teoksessa, aina alaotsikkoon myöten, kaipaisi tarkempaa selitystä. Globaalihistoriaan on tyypillisesti kuulunut suurten ihmisryhmien ja laajojen alueiden käsittely sekä kolonialismin ja Eurooppa-keskeisyyden kritiikki. Niinpä termin nostaminen otsikkoon tuntuu harhaanjohtavalta artikkelikokoelmassa, jonka painopiste on alueellisesti varsin rajatuissa tutkimuksissa, vaikka tapaukset sijoittuvatkin maantieteellisesti erittäin laajalle alueelle. Teoksen alaotsikkoon ja sisältöä vertaillessa tekeekin mieli kysyä, miksi on haluttu profiloitua juuri globaalihistorian kautta, kun teos on ansiokas jo muistakin syistä. Kolonialismin ja eurosentrisyyden kritiikki puolestaan on teoksessa vahvaa, mistä on syytä kiittää. Erityisesti Maarit Forden artikkeli ”Obeah ja toiseuden politiikka” pureutuu vaikuttavasti näihin teemoihin. Kuitenkin muiden kuin eurooppalaisten kulttuurien parantamistadi-

tiot nousevat teoksessa esiin pitkälti sen kautta, kuinka ne ovat reagoineet eurooppalaisten kulttuurien kohtaamiseen, tai kuinka ne on eurooppalaisista näkökulmista nähty. Tämä johtunee lähdetilanteesta ja on ymmärrettävää – asian olisi kuitenkin voinut tuoda selvemmin esiin.

Painopisteen asettaminen parantamisen eri muotoihin liittyneisiin kiistoihin ja konflikteihin tekee teoksesta erittäin kiinnostavan. Tämä erityisesti Hokkasen ja Kananojan laatimassa johdannossa esiin tuotu näkökulma on tärkeä lääketieteen ja parantamisen historiassa ja siten kokonainen artikkelikokoelma tästä näkökulmasta on merkittävä avaus. Ristiriitoja kuvataan pääasiassa ”koululääketieteen” ja muiden, yleensä kansanomaisten parantamistapojen välillä. Kuitenkin myös länsimaisen lääketieteen sisällä on ollut merkittäviä kiistoja ja koulukuntaeroja, ja tämän tyyppisiä ristiriitoja

olisi hieman kaivannut mukaan. Vaikka kiistanäkökulma on teoksessa keskeinen, on artikkeleiden anti vähintään yhtä kiinnostava kuvattaessa hybridisaation kiinnostavaa mosaiikkimaisuutta. Tämä puoli jää lääketieteen historiassa usein liian vähälle huomiolle, ja Hokkasen ja Kananojan toimittama teos paikkaa tätä puutetta huomattavasti.

Kiistellyt tiet terveyteen on näkökulmaltaan tuore artikkelikokoelma, jolla on kiistattomat ansionsa. Monipuolisuudessaan se on suomalaiselle lääketieteen ja terveyden historian tutkimukselle virkistävä ja alan tutkijalle erittäin ilahduttava. Sitä voikin lämpimästi suositella parantamisen monipuolisesta historiasta ja erilaisten kulttuurien kohtaamisesta kiinnostuneille.

Elina Maaniitty, FM
Turun yliopisto ja Helsingin yliopisto

Vihan pitkät jäljet ja historian pelillistäminen

Vainon, vihapuheen, kansankiihotuksen ja toiseuttamisen pitkä historia ja sen kaiut nykypäivässä olivat Turun yliopistossa kahtena viime vuotena (2017–2018) toteutetun Vihan pitkät jäljet -hankkeen aiheena. Hanke sai rahoituksen Suomen Kulttuurirahaston Argumenta-ohjelmasta, joka on tarkoitettu ajankohtaisten ja kiistanalaisten tieteellisten kysymysten selvittämiseen monitieteisistä lähtökohdista. Argumenta-rahoitus ei ole tutkimusrahoitusta, vaan sitä käytetään esimerkiksi seminaarien, työpajojen ja keskustelutilaisuuksien järjestämiseen.

Vihan pitkät jäljet -hankkeen idea syntyi Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies -keskuksessa (TUCEMEMS). Sen piirissä toimivat englantilaisen filologian ja kulttuurihistorian tutkijat alkoivat keskustella siitä, kuinka erityisesti vuonna 2015 lisääntynyt rasistinen puhe ja keskusteluilmapiiirin polemisointuminen muistuttavat hätkähdyttävällä tavalla niin keskiajan harhaoppivainojen kuin uuden ajan alun uskonotien ajan retoriikkaa. Tästä menneisyyden lähtökohdasta lähdettiin tarkastelemaan kriittisesti nykypäivän puhetapoja.

Hanke järjesti syksyllä 2017 ja keväällä 2018 kaksi isoa työpajaa, joiden aiheena olivat uskontoon liittyvät viholliskuvat sekä uhrin ja uhriutumisen. Kysymyksiä lähestyttiin niin kielen, kulttuurin, historian kuin oikeustieteen, oikeushammaslääketieteen ja sosiologian näkökulmista. Lisäksi osallistujina oli kansalaisjärjestöjen toimijoita, maahanmuuttajien parissa työskenteleviä virkamiehiä, vapaita kirjoittajia, toimittajia ja aktivisteja. Hankkeen työryhmän jäsenet ja hankkeen piirissä toimineet tutkijat ovat myös osallistuneet lukuihin pienempiin tilaisuuksiin. Hankkeen jälkimmäisenä vuonna työryhmä alkoi suunnitella, miten inspiroivien työpajojen tulokset saataisiin muotoon, joka tavoittaisi mahdollisimman laajan yleisön.

Työpajojen esitelmistä ja keskustelujen tuloksista koottiin napakka, yleistajuinen kirja *Vihan pitkät jäljet: Menneisyydestä, vainosta, vihasta ja siitä, mitä mei-*

dän olisi sille tehtävä. (toim. Marjo Kaartinen). Kirjan artikkelit käsittelevät vainon ja vihan historiaa antiikista 2000-luvulle. Loppuun on koottu ohjeita meille kaikille sekä erityisesti päättäjille. Niistä nostettakoon hankkeen aikana usein puhuttu sietämisen periaate, joka on toivottavasti helpompi saavuttaa kuin nytemmin ideologisesti latautunut suvaitseminen. Sietäminen tarkoittaa käytännönläheistä tilanteen hyväksymistä, silloinkin kun se ei ole miellyttävä. Meidän ei tarvitse pitää kaikista kanssaihmisistä, mutta yhdessä on silti eletävä. Syyskuussa julkaistu kirja on vapaasti ladattavissa hankkeen verkkosivuilta, ja sen painettua versiota on jaettu yleisölle muun muassa Tutkijoiden yössä ja Turun kirjamessuilla.

Samaan aikaan kirjan kokoamisen kanssa syntyi ajatus selainpelistä, joka opettaisi esimodernin historian viholliskuvista mutta myös pyrkimyksistä rajoittaa vihan ja vainon etenemistä. Tavoitteena oli esimerkiksi opetuskäyttöön soveltuva peli, jota voi pelata ilman ennakkotietoja historiasta mutta joka antaa uutta tietoa myös lukeneelle historian harrastajalle. Melko nopealla tahdilla syntyi Turun yliopiston ja A1-median yhteishanke, jonka lopputulos julkaistiin samaan aikaan kirjan kanssa. Peli on pelattavissa yleisimmillä selaimilla ja laitteilla hankkeen sivuilla.

Pelissä pelaaja kohtaa Lainoppineen hahmossa kuusi tilannetta, joissa historian hahmot kuten inkviisiitorit tai sotilaskomentajat pyytävät neuvoja hankelissa tilanteissa. Teloitetaanko antautuneet pakanat, ja onko vanha nainen kansanparantaja vai noita? Oman ratkaisunsa jälkeen pelaaja oppii, miten tapahtumat historiassa etenivät. Välillä lopputulos voi yllättää: menneisyydenkään ihmiset eivät aina antaneet periksi ennakkoluuloille. Toisaalta joskus pelaajalla on valittavanaan vain vaikeita vaihtoehtoja. Mikäli pelaaja pelaa läpi kaikki kuusi skenaariota, peli antaa hänelle tuomariprofiilin: hän voi olla maailmaa parantava Rauhanruhtinas, taktikoiva keskicien kulkija Viekas vouti tai vääräuskoisen kauhu Noitavasara.

Peli ei kerro yhtä tarinaa menneisyydestä, vaan sen tavoite on opettaa valinnan mahdollisuuksista. Pelaaja voi valita julmuuden tai armeliaisuuden, ja niin ovat tehneet myös historian toimijat. Pelin skenaarioina ovat:

1. Ticinum Länsi-Roomassa, 400-luvun alussa. Aiemmin arvostettua roomalaista sotapäällikköä Stilichoa syytetään juonittelusta ja vehkeilystä barbaarien kanssa.
2. Baltiassa, 1200-luvulla. Ristiretkeläiset ovat valanneet pakanoiden linnoituksen. Pelaajan pitää päättää, mitä antautuneille asukkaille tehdään.
3. Stettin Pommerissa, 1392. Inkvisiittori Petrus Zwickerin tuomittavana on harhaoppisia, joita paikalliset syyttävät Luciferin palvonnasta.
4. Roccastrada Italiassa, 1588. Rooman inkvisitio syyttää paikallista parantajaa Angelica de Gherardoa noituudesta.
5. Ruotsin valtakunnassa, noin vuonna 1600. Kaupungin raati käsittelee syytettyä leski Maria Mickelsdotterin raiskauksesta.
6. Käkisalmi, Ruotsin valtakunnassa 1679. Kihlakunnanoikeus ratkaisee, ovatko Oinaanvaaran kyläläiset syllistyneet epäjumalanpalvontaan taikauskoisissa menoissa.

Skenaariot valittiin siten, että edustettuna olisi erityyppisiä ennakkoluuloja ja vainon muotoja harhaoppisyytöksistä sukupuolittuneeseen väkivaltaan. Tapaukset ovat yhtäältä edustavia, toisaalta muutama päättyi ratkaisuun, joka ei vastaa yleistä historiakuvaa. Inkvisiittori Zwicker ei uskonut huhuja Luciferia kumartavista kerettiläisistä sen enempiä kuin ruotsalaiset viranomaiset tarinoita metsänhenkien palvonnasta Oinaanvaarassa. Kaikkien skenaarioiden taustamateriaalin toimitti ja käsikirjoituksen tarkisti aiheen kokenut tutkija, skenaarioiden mukaisessa järjestyksessä dos. Maijastina Kahlos; prof. Kurt Villads Jensen; FT Reima Välimäki;

FT Jenni Kuuliala; dos. Satu Lidman ja dos. Raisa Maria Toivo.

Pelin tuotanto oli äärimmäisen opettava kokemus historian pelillistämisen mahdollisuuksista ja haasteista. Pelin grafiikoissa valittiin tarkoituksella sarjakuvamainen esitystapa, jossa tavoitteena on tunnelma, ei realistinen esitys esimerkiksi puvuissa. Kun historian hahmot saavat kasvot, tutkija joutuu ja pääsee tekemään valintoja, joita kirjoittaessa ei kohtaa. Saimme itsemme tuotantovaiheessa kiinni historian tahattomasta valkopesusta: tiedostamattamme oli ensimmäisiin vedoksiin päätyneyt hahmogalleria, jossa skandinaavinen iho- ja hiustyypit dominoi. Kun osa skenaarioista kuitenkin sijoittuu koko Välimeren kattavaan Rooman imperiumiin tai 1500-luvun Italiaan, päädyimme vaihtamaan hahmojen ihon- ja hiustenväriä historiallisesti uskottavammiksi.

Monipolvisten ja joskus pitkienkin oikeudenkäyntien sovittaminen muutamassa minuutissa pelattavaan muotoon on oma haasteensa. Tässä tutkijat oppivat tiivistämisen taitoa yhteisissä työpajoissa A1-median kanssa. Iso ansio oli erinomaisilla opiskelijoista rekrytoituilla tutkimusavustajilla, jotka vastasivat skenaarioiden dialogikäsikirjoituksesta: Niko Nikkilä, Sami Nyberg ja Dita Tammivaara. Heillä kaikilla oli ennestään kokemusta pelisuunnittelusta ja -käsikirjoittamisesta. Kokemus näkyi ja peliprojekti oli molemminpuolinen oppimiskokemus. Pelillistämistä pohtiessa ei välttämättä tarvitse lähteä omia opiskelijoita kauemmas etsimään osaajia: tällä kentällä seuraavassa sukupolvessa on osaamista, joka kannattaa valjastaa käyttöön.

Vihan pitkät jäljet -kirja on ladattavissa osoitteessa:

<https://vihanpitkatjaljet.net/kirja/>

Peliä voi pelata osoitteessa:

<http://vihanpitkatjaljet.utu.fi/>

Reima Välimäki, FT
Turun yliopisto

Historiantutkimusta avoimena julkaisuina

SKS ja Suomen Historiallinen Seura ovat toteuttaneet kolmivuotisen digitointihankkeen, jossa on skannattu yli 500 Suomen Historiallisen Seuran teosta vuodesta 1866 lähtien. Skannatut teokset päätyvät avoimena julkaisuina (PDF-tiedostoina) nettiin sitä mukaa, kun niiden tekijänoikeudet saadaan selvitettyiksi. Ensimmäinen erä kirjoja on nyt julkaistu ja luettavissa osoitteessa: <http://www.doria.fi/handle/10024/136372>

Nyt julkaistut 66 historia-alan teosta ovat vuosilta 1925–1999, enimmäkseen sarjasta Historiallisia tutki-

muksia. Kirjojen tekijöiden joukossa on tunnettuja historioitsijoita, mm. Antero Heikkinen, Seppo Hentilä, Ilkka Herlin, Pasi Ihalainen, Pirkko Leino-Kaukiainen, Tuomas M. S. Lehtonen ja Jussi Nuorteva. SKS pyrkii moninkertaistamaan tässä osoitteessa luettavissa olevien teosten määrän kevääseen 2019 mennessä.

Tätä avoimen julkaisemisen hanketta on rahoittanut Suomen tiedekustantajien liitto.

Merkittävien suomalaisten elämät ja verkostot Biografiasammossa

Aalto-yliopisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura SKS ja Helsingin yliopiston digitaalisten ihmistieteiden keskus HELDIG julkistivat Biografiasampo-verkkopalvelun 27. syyskuuta. Biografiasampo on avoin datapalvelu, joka tuo elämäkertojen ja tietokantojen tiedot helposti kenen tahansa selattaviksi ja tutkittaviksi.

Sovelluksen perustana on yli 13 000 pienoiselämäkertaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansallisbiografiasta ja muista tietokannoista. Aineistoja on rikastettu muun muassa tiedoilla Kansalliskirjaston ja yleisten kirjastojen kokoelmista, Kansallisarkiston aineistoista, Ateneumin taidekokoelmista ja Wikipediasta.

Palvelu kokoaa älykkäiden verkkoteknologioiden avulla yhteen yllättäviäkin tietoja merkittävien suomalaisten elämänvaiheista ja verkostoista. Palvelusta selviää muun muassa, että keihäänheittäjän, iskelmälaulajan ja elokuvatähden uran tehneen **Tapio Rautavaaran** verkostosta löytyy akateemikko ja runoilija **Aale Tynni**. Rautavaara ja Tynni olivat kultamitalisteja Lontoon vuoden 1948 olympialaisissa – Rautavaara keihäänheitossa ja Tynni lyriikassa.

Yksittäisten ihmisten lisäksi Biografiasammon avulla voi tutkia ryhmiä ja sosiaalisia verkostoja ajan, paikan, ammatillisen toiminnan ja erilaisten teemojen perusteella. Ryhmiä ja verkostoja voi visualisoida, analysoida ja vertailla kartoilla, aikajanana ja verkostanalyysillä. Mieskansanedustajien elämäkerroissa on esimerkiksi mainittu sana 'johtaa' paljon useammin kuin naiskansanedustajilla, joiden elämäkerroissa on usein käytetty sanaa 'perhe'. Mieskansanedustajien aineistoissa sana 'perhe' loistaa poissaolollaan.

"Tarjolla olevat uudet työkalut auttavat hahmottamaan eri aikojen suomalaisten moniulotteista elämäkertadataa ja verkostoja. Älykkäiden välineiden kirjo on monipuolisuudessaan ainutlaatuinen maailmassa", sanoo SKS:n biografiakeskuksen toimituspäällikkö **Kirsi Keravuori**.

Biografiasampo on osoitteessa:

<https://seco.cs.aalto.fi/projects/biografiasampo/>

Anu Lahtinen

Lautapeli vuoden 1918 tapahtumista

Historialliset lautapelit on historian popularisoinnin muoto, joka tarjoaa pelaajille mahdollisuuden kokeilla, miten erilaiset käännekohtissa tehdyt ratkaisut olisivat vaikuttaneet menneisyyden kulkuun. Kansainvälisesti historiallisten lautapelien tarjonta on nykyisin varsin laajaa, mutta pelejä tehdään myös Suomessa.

Yksi tuoreimmista esimerkeistä on Linden Lake Gamesin suunnittelema lautapeli *1918 – Veli Veljeä Vastaan*. Se on Suomen sisällissotaan sijoittuva korttivetoinen sotapeli kahdelle pelaajalle. Toinen pelaaja vastaa senaatin johtamien valkoisten joukkojen taistelusta toisen koettaessa johdattaa kansanvaltuuskunnan johtamat punaiset vallankumoukselliset voittoon.

Pelissä on yli viisikymmentä historiallista tapahtumaa kuvaavaa korttia. Jokaisessa kortissa on paitsi peliin liittyvä kuvaus myös lyhyt historiallinen teksti ja siihen liittyvä kuva. Pelilautana on Suomen kartta vuodelta 1918,

johon on merkitty kaupungit ja niitä yhdistävät maa- ja rautatiet.

Valkoisen pelaajan tavoitteena on vallata punaisten hallussa olevat strategiset kaupungit. Punainen pelaaja yrittää joko valloittaa valkoisten pääkaupungin Vaasan tai pitää omat alueensa pelin loppuun.

Linden Lake Games on erikoistunut historiallisiin simulaatiopelisiin, joissa pyritään historialliseen tarkkuuteen niin kuvituksessa kuin säännöissäkin. 1918-pelin kuva-asiantuntijana ja historiallisen taustoitustekstin kirjoittajana onkin toiminut historian kullaiseen esittämiseen erikoistunut VTT Olli Kleemola.

Peli on toteutettu joukkorahoituskampanjalla.

Lisätietoja pelistä löytyy julkaisijan kotisivuilta:

<http://www.lindenlakegames.com/>

Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki

Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä
Toinen maailmansota ja uusi sotahistoria
suomalaisissa väitöstutkimuksissa

*War as a Social and Cultural Phenomenon:
The Second World War and New Military History
in Finnish Doctoral Dissertations*

Viime vuosien aikana niin kutsutusta uudesta sotahistoriasta on tullut huomattava suuntaus suomalaisessa historian tutkimuksessa ja tietokirjallisuudessa. Luomme katsauksen 25 suomalaiseen toista maailmansotaa sosi-
aali- ja kulttuurihistorian näkökulmasta käsittelevään väitöskirjaan, jotka ovat ilmestyneet vuosina 2007–2018. Väitöstutkimuksissa on nähtävissä kolme vahvaa ja toisiinsa limittyvää temaattista kenttää: (1) nationalismi, väkivalta ja sotilaat, (2) arki, siviilit ja sodanjälkeinen aika sekä (3) muisti ja sodan narratiivit. Lisäksi on huomattavaa, että sukupuoli analyysikategoriana muodostaa kaikkia kolmea aihekokonaisuutta läpileikkaavan teeman. Sodan sosiaalishistoriassa tutkimus on jatkanut sota-ajan yhteiskuntaa tarkastelevaa tutkimusperinnettä ja usein täydentänyt aiempaa makrotason näkökulmaa tutkimuksilla yksilöiden ja ihmisryhmien arjen kokemushistoriasta. Todellinen läpimurto on kuitenkin tapahtunut sodan kulttuurihistoriassa, josta on viimeisen 12 vuoden aikana tullut keskeinen uusi lähestymistapa toisen maailmansodan historiaan.

Asiasanat: uusi sotahistoria, väitöstutkimukset, toinen maailmansota

In recent years, the “new military history” has become a major trend in Finnish historical scholarship and non-fiction. Reviewing a total of 25 Finnish doctoral dissertations on the social and cultural history of the Second World War in 2007–2018, we recognise three intertwined thematic fields: the studies of (1) nationalism, violence, and soldiers; (2) everyday life, civilians, and the post-war era; and (3) memory and war narratives. Furthermore, gender is strongly present as an analytical category in all three fields. Regarding social history, new dissertations have continued to develop the existing research tradition on Finnish society at war, often complementing the earlier macro perspective with studies of individuals, social groups, and everyday experiences.

The real breakthrough, though, has taken place in the cultural history of war, which has established itself as a key approach to the Second World War over the past twelve years.

Keywords: new military history, dissertations, Second World War

Ilari Taskinen

Kokemuksista ylijärjestykseen: Sotahistorian
uudet virtaukset ja kansainväliset keskustelut
1990-luvulta tähän päivään

*From experiences to transnationality:
The new directions and international discussion
of war history from 1990s to today*

Artikkeli luo kansainvälistä kontekstia suomalaiselle uuden sotahistorian käännteelle. Toisin kuin Suomessa, maailmalla uuden sotahistorian käsitettä eivät luo-
neet nuoren polven haastajat, vaan omaa alaansa 1990-luvulla uudistamaan pyrkineet perinteisen sotahistorian edustajat. Sotahistorian uusien suuntausten joh-
tavassa tutkimuspiirissä, eurooppalaisessa ensimmäisen maailmansodan tutkimuksessa, tutkimussuunnan käännös on ymmärretty kulttuurihistorian nousuna. Keskeinen syy kivuttomalle suunnanmuutokselle on ollut ensimmäisen maailmansodan kulttuurisessa muistossa: sotaa muistettiin yleisesti tragediana jo ennen kuin akateeminen tutkimus kiinnostui kokemuksista ja kärsimyksistä. Samasta syystä sosi-
aali- ja kulttuurihistoria ovat toisen maailmansodan tutkimuksessa yhä haastajan asemassa: toista maailmansotaa pidetään monessa maassa yhä tapahtumana, jolla on kansallisesti tärkeä merkitys, mikä on pitänyt pinnalla perinteisiä sotahistorian näkökulmia. Yleisesti sosi-
aali- ja kulttuurihistoria ovat kuitenkin vakiinnuttaneet asemansa sotahistorian tutkimuskentällä niin hyvin, ettei niiden uutuutta enää korosteta. Uuden sotahistorian rinnalle on viime vuosina noussut uusia trendejä, joista näkyvin on ollut transnationaalisuus.

Asiasanat: uusi sotahistoria, kulttuurihistoria, transnationaalinen historia, historiankirjoituksen historia

This article offers an international perspective on the recent rise of the “new military history” in Finland.

The article shows that the term “new military history” was mostly used by traditional military historians who wanted to reform their field during the 1990s. The pioneers of the study of the social and cultural history of war, on the other hand, have understood the shift from military and diplomatic issues to the experiences of individual people as a turn to cultural history. This transition has been particularly smooth in studies of the First World War, since tragic individual narratives were already present in the popular memory of this war long before academic scholars became interested in them. The memory of the Second World War, on the other hand, is still widely dominated by national narratives, and this has slowed the rise of social and cultural histories in research into this war. Overall, these perspectives are established parts of the field these days, and new trends are already emerging. During the last few years, the most notable has been transnationality.

Keywords: new military history, cultural history, transnational history, historiography

Ilona Pajari

Lyhyen sodan ja suuren tulevaisuuden odotus Suomessa kesällä 1941

Expecting a short war and a great future in Finland in summer 1941

Jatkosodan jälkikuva näkee sodan usein lopputuloksesta käsin, keskittyen kesän 1944 “torjuntavoittoon”. Sodan alkaessa kesällä 1941 tunnelmat olivat hyvin toisenlaiset. Kun jatkosotaa tarkastelee kesän 1941 näkökulmasta, huomaamme, miten tulevaisuus oli tuolloin yhtäältä avoin ja mahdollisuuksia täynnä, toisaalta epävarma. Kesäkuukausina 1941 uskottiin sodan pikaiseen päättymiseen ja voitolliseen lopputulokseen – puhuttiin jopa pääsemisestä “kotiin heinäntekoon”. Sodan lyhyiden kuvitelmat ja vihollisen täydellisen tuhoutumisen fantasiat viittaavat siihen, että Suomessa elettiin poikkeuksellista aikaa ja ajateltiin poikkeuksellisia ajatuksia. Tässä artikkelissa tarkastelen ajanjakson tunnelmia niin valtiovallan edustajien julkisissa puheissa ja kirjoituksissa kuin sanoma- ja aikakauslehdissä ja yksityiskirjeissä. Milloin sodan odotettiin päättyvän? Millainen maailman ja Suomen odotettiin silloin olevan? Millaisia merkityksiä sodalle annettiin sodan alkaessa? Onko sodan alun kokemus mahdollista tiivistää “riemusodaksi”?”

Asiasanat: jatkosota, tulevaisuuden odotukset, lehdistö, kirjeet

The Continuation War is often viewed from the end result, focusing on the “defensive victory” of the summer of 1944. At the beginning of the war in summer 1941, the atmosphere was very different. From the

perspective of 1941, we see how the future was, on one hand, open and full of possibilities, while on the other, it was uncertain. Faith in a quick resolution of and profitable outcome to the war was common – people even talked about the soldiers getting “home for the harvest”. The idea that the war would be short and include the complete destruction of the enemy suggest that this was an extraordinary time in Finnish history, and extraordinary thoughts were being thought. In this article, I take a look at the summer of 1941 in the light of public speaking, the press and also private letters. When was the war expected to end? How were the world and Finland expected to be then? What were the meanings given to the war given in its early stages? Is it possible to summarize the experience of the beginning of the Continuation War as the “joy of war”?

Keywords: Continuation War, future expectations, media, letters

Tuomas Laine-Frigren

Sotainvalidien aivovammat ja niiden kuntoutus 1940-luvun Suomessa

War veterans' brain injuries and their rehabilitation in Finland in the 1940s

Artikkeli käsittelee toisessa maailmansodassa aivovamman saaneiden sotilaiden psykologista ja sosiaalista kuntoutusta 1940-luvun jälleenrakentamisen kontekstissa. Tutkimus keskittyy erityisesti Helsingin aivovammasairaalaissa neuropsykologista kuntoutusta johtaneen Niilo Mäen (1902–1969) hoitotyöhön ja kohtaamisiin potilaiden kanssa. Yhdysvalloissa ja Saksassa koulutautunut Mäki oli perehtynyt ensimmäisen maailmansodan saksalaisten aivovammaisten kuntoutukseen Frankfurtissa neurologi-psykiatri Kurt Goldsteinin opissa 1920–1930-luvuilla ja kotoutti tämän holistista ajattelua suomalaisen toimintaympäristöön. Tarkastelun keskiössä on psykologin ja potilaiden välinen suhde ja tämän suhteen kautta avautuva kuntoutusprosessi ja sitä ohjaava hoitoideologia. Mäen kuntoutusajattelussa potilaan onnistunut ‘yhteiskuntaan palauttaminen’ edellytti yksilön sopeutumista omaan vammaansa ja muuttuneeseen olemassaolon kokemukseen, mutta myös sellaista muutosta arjen sosiaalisessa ympäristössä, joka vastaisi vammaisen muuttuneita tarpeita ja tunne-elämää. Artikkelin lähdeaineistona on käytetty muun muassa Mäen julkaisuja ja käsikirjoituksia sekä Niilo Mäen arkistoon sisältyvää potilasaineistoa.

Avainsanat: Toinen maailmansota, sotainvalidit, kuntoutus, psykologian historia, neuropsykologia, lääketieteen historia

The article examines the psychological and social rehabilitation of Finnish soldiers with brain injuries in the

1940s. It studies the agency of psychologist Niilo Mäki (1902–1969), who directed the ‘psychologic-pedagogic’ department at the hospital for soldiers with brain injuries in Helsinki. Mäki was an internationally oriented scholar and a former student of psychiatrist-neurologist Kurt Goldstein in Frankfurt am Main, where he also participated in the rehabilitation of brain-injured soldiers for the first time. The focus of the article is on Mäki’s treatment ideology and practice – his encounters with patients, which are studied in the light of published and unpublished texts and material about the patients. The article shows that Mäki readapted Goldstein’s holistic therapeutic thinking to the Finnish institutional and cultural framework. Mäki’s approach to rehabilitation started from the individual, but it also had important social psychological dimensions. While the ultimate aim was to readjust the patient to post-war society, the wounded individual not only had to adapt to his new physical and psychological existence, but also the social environment (e.g. workplace) had to understand the psychological and physiological realities of the injured human being.

Keywords: Second World War, post-war, war invalids, rehabilitation, history of psychology, neuropsychology, medical history

Olli Kleemola

Unohdetun sodan unohdetut kuvat? Lapin sota suomalaisissa ja saksalaisissa kuvateoksissa
Forgotten photographs of a forgotten war? The Lapland War (1944–1945) in Finnish and German military historic photobooks

Tässä artikkelissa analysoin sitä, miten Lapin sodan aikana tuotettuja valokuva-aineistoja on käytetty sotahistoriallisissa kuvateoksissa. Käsittelem kolmea eri aikatasoa: yhtäältä sodanaikaisen propagandan näkökulmaa, toisaalta sodan kokeneen sukupolven tuottamaa muistelunarratiivia ja kolmantena sotaa kokemattoman sukupolven tuottamaa kuvallista narratiivia. Tarkastelen, miten kuvalliset narratiivit ovat ajan kuluessa muuttuneet sekä miten suomalainen ja saksalainen kuvallinen kertomus eroavat toisistaan. Artikkelini loppupuolella pohdin valokuvien käyttöä sodan muistamisessa sekä sitä, mitä uutta kuvallisen lähdeaineiston käyttö voi tuoda uuden sotahistorian tutkimukseen.

Asiasanat: Valokuva, kuvateos, visuaalinen kulttuuri, visual history, Lapin sota, kuvallinen muistaminen

In this article, I analyse how different photographic materials produced during the Lapland War (1944–1945) were used as part of military historic photobooks. I analyse three different time domains: first of all, the view of wartime photographic propaganda, second,

the commemorative photobooks produced by the war veteran generation, and thirdly, the newer photobooks produced by the generation that did not take part in the war. I analyse the changes in the photographic narratives of the war, and I also analyse how the Finnish and German photographic narratives differ from each other. In the concluding remarks of my article, I also reflect on how photographs can be used as part of remembering the war and what possibilities the usage of photographic source material actually offers for the new military history.

Keywords: photograph, photobook, visual culture, visual history, Lapland War

Marja Laitala ja Outi Autti

Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit siviilien muistelemina

Enemies become friends: Oral history narratives about Soviet prisoners of war

Tuhannet jatkosodassa vangiksi jääneet neuvostosotilaat paikkasivat maatalouden ja metsätyömaiden vaikeaa työvoimapulaa. Tarkastelemme artikkelissamme Pohjois-Suomesta keräämääme muistitietoon perustuen vankien töitä ja oloja sekä vankien ja siviilien välistä kanssakäymistä maataloissa ja savotoilla. Artikkelini on haastateltu yhteensä 35 henkilöä, joilla oli omakohtaisia muistoja sotavangeista. Aineistona on lisäksi sanoma-, paikallis- ja kotiseutulehdissä julkaistuja artikkeleita sekä Oulussa sijainneen vankileirin asiakirjoja. Tulkinallinen lähestymistapa paljasti kulttuurisen mallitarinan, joka kertoo vankien hyvästä sopeutumisesta maataloille. Vangit olivat ahkeria ja pidettyjä ja saivat työteliäisyydestään vastineeksi määrätystenvastaisia vapauksia. Täysin säröittä mallitarinaa ei kuitenkaan kerrottu. Vankeja tiedettiin kohdellun myös huonosti ja haastattelussa vaivaannuttiin tai vaiettiin esimerkiksi naisten ja vankien välisistä seurustelusuhteista. Metsätoissa vankien olot olivat kaikin tavoin kehnommat kuin maataloilla, mutta siviilien ja vankien välisen kanssakäymisen kieltoa rikottiin yleisesti myös savotoilla.

Asiasanat: jatkosota, neuvostosotilaat, sotavangit, Pohjois-Suomi, muistitieto mallitarina

During the Continuation War (1941–1944), thousands of Soviet prisoners of war (POWs) were utilized as a labour force in Finnish private agriculture and forest industry. Drawing upon oral history interviews conducted in northern Finland, our article explores the encounters and relations between civilians and prisoners. According to the interviewees, in private farms, POWs were mainly treated well. Most peasants were negligent of the official regulations concerning prisoners, and close relations between locals and prisoners were often

established. The prisoners were also mistreated, but the informants were reluctant to reveal details of those cases. They also kept silent about love affairs between prisoners and Finnish women. At logging sites owned by the state or private companies, POWs' circumstances were hard, especially in winter. The winter of 1941/1942 was particularly gloomy: most of the Soviet prisoners who died in Finland during the Continuation War perished in that period. The prisoners worked in big groups, and contact with civilians was quite rare. However, interviewees recalled that locals wanted to help prisoners, for example, by giving them food. Our article shows that the oral history interview is an essential method in historical research. The collected interview data challenges the wartime image of the enemy. There were suspicions about the Soviet soldiers, but everyday life, interaction and intimacy – especially on farms – changed these prejudices.

Keywords: Continuation War, Second World War, prisoners of war, oral history, Soviet Union, Finland

Julia Pajunen

Mielikuvien markkinoilla –

Tuntematon sotilas 2017

The Unknown Soldier 2017 and the Finnish Collective Memory of War

Väinö Linnan Tuntematon sotilas (1954) on romaani, joka on vaikuttanut voimakkaasti suomalaisten käsitykseen sodankäynnistä. Linnan romaanissaan kuvaama konekiväärikomppania on sittemmin valloittanut myös valkokankaat ja teatterinäyttämöt. Tuntematon sotilas ei palaudu enää kaikissa käyttöyhteyksissään Linnan romaaniin, vaan se on muuttunut mielikuvapankiksi, josta lainataan etenkin viitteitä sankaruudesta tai kansallisesta yhtenäisyydestä. Artikkelissani tarkastelen Väinö Linnan romaaniin perustuvaa Aku Louhimiehen Tuntematon sotilas -elokuvaa jatkosodan kollektiivisen

muistamisen näkökulmasta. Elokuva-analyysin sijaan tutkin, miten Linnan romaaniin liitetyt mielikuvat ilmevät Louhimiehen elokuvan tuotannossa ja markkinoinnissa. Tarkastelen Louhimiehen elokuvatulkinnan painotuksia suhteessa romaaniin ja siitä aiemmin tehtyihin tulkintoihin. Pohdin kolmannen elokuvaversio merkitystä jatkosodan muistamiselle sekä Tuntemattoman sotilaan kulttuuriselle erityisasemalle Suomessa. Artikkelini tuottaa uuden näkökulman kyseenalaistamalla Tuntemattoman sotilaan roolia ja asemaa suomalaisessa sotamuisteluperinteessä kansallisen yhtenäisyyden kuvana ja itsestään selvänä suomalaisen sankaruuden representaationa.

Asiasanat: Tuntematon sotilas, jatko-sota, sotamuisteluperinne, kollektiivinen muisti, adaptaatio, Aku Louhimies

The Unknown Soldier by Väinö Linna is considered to be one of the most important books in Finnish cultural history. The novel, originally published in 1954, was seen as a radical, micro-historical narrative of the Continuation War between Finland and the Soviet Union, told from the perspective of an ordinary soldier who fought in the war. Since its publication, the narrative of The Unknown Soldier has separated itself from the novel and become a partly imaginary construction in Finnish cultural memory. This article provides an understanding of how the original narrative and this imaginary construction are used in the latest adaptation of The Unknown Soldier, a film by Aku Louhimies (2017). By using the concept of collective memory, it is possible to examine the cultural position of the narrative and how it has affected the cultural memory of the Continuation War in Finland. By deconstructing the phenomenon that the novel has created, it is possible to show how building the memory of the nation's past in this narrative narrows the collective memory of wartime.

Keywords: The Unknown Soldier, collective memory, war, Continuation War, Väinö Linna, Aku Louhimies

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 4 / 2018

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Historian Ystävien Liiton kuulumisia

Historiallinen Aikakauskirja pitää lukijansa hyvin selvillä siitä, mitä tutkimusmaailmassa on parhailtaan meneillään. *HAik* on korkeatasoinen tiedelehti, mistä kiitokset koko toimituskunnalle ja erityisesti päätoimittaja professori Anu Lahtiselle. Tätä vuoden viimeistä, uuden sotahistorian teemanumeroa, olen odottanut erityisellä innolla. Viime vuosina on tullut paljon uutta siltä rintamalta. Edelleen ovat suuri ilo myös lehden kirjarvostelut, jotka kannustavat tutustumaan uusiin tutkimuksiin. Voin todeta tyytyväisenä, että Historian Ystävien Liitto tuntee ylpeyttä siitä, että se on tämän tieteellisen aikakauskirjan julkaisija, toki yhteistyössä Suomen Historiallisen Seuran kanssa, jolle kiitokset hyvästä yhteistyöstä.

Suomenkielinen tieteellinen julkaiseminen ja myös hyvien tietokirjojen julkaiseminen on erittäin tärkeää sekä oman kieleemme että yhteiskuntamme kannalta. Kieli on niin ajattelumme, identiteettimme kuin sivistyksemmekin perusta, mitä ei pidä unohtaa ”kansainvälisyyden” paineessa. Tuskinpa suomen korvaaminen englanninkielellä kasvattaisi tieteemme kehitystä ja innovatiivisuutta eikä ainakaan lisäisi suomalaisten yleistä sivistystasoa.

Vuosi 2018 on selvästi ollut erinomainen vuosi korkeatasoisille suomenkielisille historiakirjoille: Vuoden Historiateos -ehdokkaita ilmoitettiin kisaan viitisenkymmentä. Esiraadilla oli vaikea valita näistä mielenkiintoisista ja hyvin kirjoite-

tuista teoksista eri historian osa-alueiden parhaat. Lopulta päädyttiin antamaan Vuoden Historiateos -lautakunnalle seuraavien teosten lista:

Seppo Aalto: *Kapina tehtailla: Kuusankoski 1918*; Seppo Hentilä: *Pitkät varjot*; Kati Katajisto: *Sodasta sovintoon*; Ulla Koskinen: *Suomessa selviytymisen historiaa: Kivikaudelta keskiajalle ja 1900-luvun alkuun*; Mirkka Lappalainen: *Pohjoisen noidat*; Henrik Meinander et al. (toim.): *Kansanvallan polkuja*; Timo Mikkilä: *Talvisodan puolustusministeri Juho Niukkanen*; Mikko Moilanen: *Viikinkimiekat Suomessa*; Andre Swansström: *Hakaristin ritarit: Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*; Marja Tuominen ja Mervi Löfgren: *Lappi palaa sodasta*. Nämä siis ainakin on valittu mukaan kisaan. Onnittelut ehdokkaille! Mainio joululahja on *HAikin* vuosikerta ja jokin kiinnostava tutkimus...

Nettisivuillemme (www.historianyst.fi) on tullut tarkempaa tietoa ensi vuoden matkoista: kesäkuussa 2019 matkaamme Novgorodiin, syyskuussa Kazakstaniin ja lokakuun alussa teemme päiväretken Porkkalaan.

Toivotan Historian Ystäville mitä parhaita joulunaikaa sekä alkavaa vuotta 2019!

Kari Salmi
puheenjohtaja

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2018

116. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj), Petri
Karonen, Aura Korppi-Tommola, Marja Jalava,
Risto Jussila, Kaarina Palojärvi, Kari Salmi
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Suuntaviivoja

<i>Anu Lahtinen</i> , Kuka muistetaan?	2
<i>Anu Lahtinen</i> , Vuoden 1918 jälkivaikutus	115
<i>Anu Lahtinen</i> , Finis Historiae?	243
<i>Anu Lahtinen</i> , Sivistyksemme kieli	371

Katsaukset (läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)

📖 <i>Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki</i> Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä – Toinen maailmansota ja uusi sotahistoria suomalaisissa väitöstutkimuksissa	373
📖 <i>Heidi Kurvinen</i> Toimittajat ja toimitukselliset prosessit mediatekstien takana	310
📖 <i>Jukka Sarjala</i> Mitä kuuluu Turun romantiikalle? – Tutkimushistoriaa ja uusia näköaloja	69
📖 <i>Ilari Taskinen</i> Kokemuksista yllärajaisuuteen – Sotahistorian uudet virtaukset ja kansainväliset keskustelut 1990-luvulta tähän päivään	384
📖 <i>Tuomas Tepora</i> Satavuotinen sota? – Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista	181
📖 <i>Marko Tikka</i> Hitaasti koottu palapeli – Suomen sisällissota historiankirjoituksessa	118

Tutkimukset (läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin)

📖 <i>Michael Halila</i> Suomen armeija ja kansalaissodan pitkä varjo – Jääkärien sotataito 1918–1939	167
📖 <i>Kaisa Harju</i> Suomesta maailmalle terveyden puolesta – Somalian tuberkuloosihankkeen synty	43
📖 <i>Mari Hatavara ja Kari Teräs</i> Kerrottu Vennamo	282
📖 <i>Olli Kleemola</i> Unohdetun sodan unohdetut kuvat? – Lapin sota suomalaisissa ja saksalaisissa kuvateoksissa	422
📖 <i>Tuomas Laine-Frigren</i> Sotainvalidien aivovammat ja niiden kuntoutus 1940-luvun Suomessa	408
📖 <i>Marjo Laitala ja Outi Autti</i> Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit siviilien muistelemina	439
📖 <i>Tiina Lintunen ja Kimmo Elo</i> Valtiorikosoikeuteen joutuneiden punaisten naisten verkostot Porin alueella vuonna 1918	139
📖 <i>Virva Liski</i> ”Sillä me painettiin akkunasta sisään aina silloin kun sotamies kääntyi toispäin” – Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan punavankileirillä kesällä 1918	126
📖 <i>Antti Malinen ja Jouni Tilli</i> ”Ei me niin hirvittävän sotaisia sentään olla!”	

– Luterilaisten pappien suhde jatkosodan muistoihin	29
📖 <i>Ville Okkonen ja Ville Laamanen</i> Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen	15
📖 <i>Ilona Pajari</i> Lyhyen sodan ja suuren tulevaisuuden odotus Suomessa kesällä 1941	394
📖 <i>Julia Pajunen</i> Mielikuvien markkinoilla – Tuntematon sotilas 2017	456
📖 <i>Katariina Parhi</i> Romunsyöntiä, teeskentelyä, väkivaltaa – Sopeutumattomuus suomalaisvankiloissa 1913–1968	268
📖 <i>Oili Pulkkinen</i> Klassinen kreikkalainen filosofia ja skotlanti- lainen valistus – Filosofian, tieteen, uskonnon ja historian synteesi	4
📖 <i>Juhana Salojärvi</i> Ihmisoikeusajattelu Suomessa 1930-luvulla – Suomen ihmisoikeuksien liitto osana kan- sainvälistä ihmisoikeuksien historiaa	258
📖 <i>Ville Sarkamo</i> Kiveen hakattu historia – Sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918–1939	153
📖 <i>Ulla Savolainen</i> Miksi historian hyvitykset epäonnistuvat? – Törmäivät muistikäsitykset ja hyvityksen moraali	56
📖 <i>Anna Veijola ja Jukka Rantala</i> Nuorten näkemyksiä historian käytöstä ja merkityksestä	297
📖 <i>Mari Välimäki</i> Rakkauden käytännöt – Opiskelijat ja salatut kihlit 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa	246

Katsaukset

<i>Rami Mähkä</i> Suomen sisällissodan vaikutushistoriat	189
---	-----

Keskustelua

<i>Riitta Mäkinen</i> Ehetytnarratiivi ja Maalaisliitto	323
--	-----

<i>Juhani Mylly</i> Muutama huomautus artikkelista ”Kansa- laisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen”	331
<i>Ville Okkonen ja Ville Laamanen</i> Maalaisliitosta, yhdistyslakidebatista ja kansanvallan rajoista 1933–1934	473
<i>Alex Snellman</i> Hyvä tarkoitus, epämääräiset käsitteet – Tarkkuutta kolonialismin ja vähemmistöjen tutkimukseen	479
<i>Timo Soikkanen</i> Sorsa, Kekkonen ja Koivisto	205
<i>Vesa Vares</i> Humanistiprofeettaa luomassa	332
<i>Jyrki Vesikansa</i> Onko toimittajat unohdettu?	477

Kirjoittamisesta

<i>Hannah Yoken</i> Kärsivällisyyttä ja seikkailunhalua – Kohti ensimmäistä tiedeartikkelia	86
---	----

Historia ja fiktio

<i>Elina Karvo</i> Historiallisesta fiktiosta tutkijan silmin	341
<i>Jussi Ojajärvi</i> Alussa oli ristiriidat – Väinö Linna sisällissodan käsittelijänä	197
<i>Kaari Utrio</i> Tuulimyllyt ovat hyödyllisiä laitteita	82

Näkökulma

<i>Ville Jalovaara</i> Ensimmäisen maailmansodan pitkä varjo ei jätä Armeniaa rauhaan	209
---	-----

Syväluotaukset

<i>Jaakko Kalela</i> Kekkosen viimeinen päiväkirjamerkintä – Jaakko Kalelan selvitys keskustelusta Kultarannassa 6.7.1981 83	83
---	----

<i>Mikko Karjalainen</i>	Niklas Jensen-Eriksen ja Elina Kuorelahti
”Uutta vai perinteistä?” – Sota- ja sotataidon historia Maanpuolustuskorkeakoulun tutkimuskeskiössä	Suuri affääri – Helsingin Sanomien yrityshistoria 1889–2016 (<i>Pasi Nevalainen</i>)
467	224
<i>Liisa Lulu</i>	Niklas Jensen-Eriksen, Sakari Siltala ja Ahto Apajalahti (toim.) Ehrnrooth – Kenraali- ja liikesuku modernin Suomen synnyssä 1750–1950 (<i>Petri Karonen</i>)
Teiniradikalismia, taistolaisuutta, kasvukipuja ja aikuisuuden irtautumisia	338
<i>Oula Silvennoinen</i>	Alpo Juntunen
Kirjoituksia uppoavasta lännestä?	Sveaborg – Helsingin suoja ja Pietarin etuvartio 1808–1918 (<i>Jyrki Paaskoski</i>)
334	214
Arviot	Lasse Kangas
	Läpi harmaan kiven – Kauppaneuvos Samuli Harima 1879–1962 (<i>Jyrki Vesikansa</i>)
<i>Sirkka Ahonen</i>	350
Suomalaisuuden monet myytit – Kansallinen katse historian kirjoissa (<i>Virpi Kivioja</i>)	Jussi Koivuniemi
496	Voimamies – Sven-Erik Rosenlew 1902–1963 (<i>Aaro Sahari</i>)
<i>Martti Ajo</i>	352
Punainen eskatologia – Jumalan valtakunta ja työväenliike Sigfrid Sireniuksen teologis-aatteellisessa ajattelussa ja kristillissosiaalisessa toiminnassa vuoteen 1924 (<i>Ilkka Huhta</i>)	Jukka Kortti
216	Mediahistoria – Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin (<i>Heidi Kurvinen</i>)
<i>Tapio Bergholm</i>	99
Laatua ja vapaa-aikaa – Tulopolitiikan aika II – Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö vuodesta 1977 (<i>Aarne Mattila</i>)	Jouni-Matti Kuukkanen
353	Postnarrativist Philosophy of Historiography (<i>Kenneth Partti</i>)
<i>Pauli Heikkilä</i>	103
Tasavalta vai tasapaino? – Suomalaiset keskustelut Paneuroopan ja Uuden Euroopan yhdentymissuunnitelmista 1923–1944 (<i>Teemu Häkkinen</i>)	Matti Lackman
347	Kullervo Manner – Kumouksellisen muotokuva (<i>Erkki Vettenniemi</i>)
<i>Marjaliisa Hentilä, Matti Kalliokoski ja Armi Viita</i>	218
Uuden ajan nainen – Hilja Pärssisen elämä (<i>Mikko Kemppainen</i>)	Vesa-Matti Lahti
482	Siperia kutsuu! – Kansainvälisen Kuzbassiirtokunnan ja sen suomalaisten tarina 1921–1927 (<i>Henry Oinas-Kukkonen</i>)
<i>Seppo Hentilä</i>	345
Pitkät varjot – Muistamisen historia ja politiikka (<i>Sirkka Ahonen</i>)	221
226	Reetta Laitinen (toim.)
<i>Markku Hokkanen ja Kalle Kananoja (toim.)</i>	Sisaret 1918 (<i>Tiina Männistö-Funk</i>)
Kiistellyt tiet terveyteen – Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa (<i>Elina Maaniitty</i>)	214
497	Helene Laurent
<i>Esko Häkli (toim.)</i>	Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota – Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955 (<i>Heini Hakosalo</i>)
Biskops- och prostvisitationsprotokoll från det äldre Wiborgska stiftet (<i>Mia Korpiola</i>)	493
89	Lasse Lehtinen
<i>Pasi Ihalainen</i>	Tanner – Itsenäisen Suomen mies (<i>Aarni Virtanen</i>)
The Springs of Democracy – National and Transnational Debates on Constitutional Reform in the British, German, Swedish and Finnish Parliaments, 1917–1919 (<i>Antti Kujala</i>)	97
485	Maarit Leskelä-Kärki
	Toisten elämät – Kirjoituksia elämäkerroista (<i>Anu Lahtinen</i>)
	229
	Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola (toim.)
	Historiantutkimuksen etiikka (<i>Marjo Kaartinen</i>)
	102
	Marjo Liukkonen
	Hennalan naismurhat 1918 (<i>Virva Liski</i>)
	219
	Minna Maijala
	Kultakauden maanalainen vastarinta –

Sortokauden taisto isänmaan ja sanan- vapauden puolesta (<i>Sami Suodenjoki</i>)	94	Marina Vituhnovskaja-Kauppala Terijoen laukausten pitkä kaiku – Mihail Herzensteinin murha toisen sorto- kauden taustalla. (<i>Erkki Vettenniemi</i>)	484
Olli Matikainen Kivikkopellon poika – Erkki Laatikainen 1946–2013 (<i>Jyrki Vesikansa</i>)	95	Miikka Voutilainen Nälän vuodet – Nälänhätien historia (<i>Henrik Forsberg</i>)	91
Mikko Myllykangas ja Petteri Pietikäinen (toim.) Ajatusten lähteillä – Aatteiden ja oppien historiaa (<i>Tuomas Laine-Frigren</i>)	227		
Niina Naarminen Naurun voima – Muistitietotutkimus huu- morin merkityksestä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä (<i>Maria Vanha-Similä</i>)	223	Tiedemaailma	
Roddy Nilsson ja Maria Vallström (toim.) Inspärrad – Röster från intagna på sinnessjuk- hus, fängelser och andra anstalter 1850–1992. (<i>Kirsi Tuohela</i>)	356	<i>Ville Eerola ja Sini Ojala</i> ”Hyvät nastolalaiset ja muualta Nastolaan tul- leet” – Paikallishistorian uusia suuntaviivoja tapaus Nastolan valossa	359
Henry Oinas-Kukkonen Finalaska – Unelma suomalaisesta osavaltiosta (<i>Vesa-Matti Lahti</i>)	349	<i>Heikki Halila</i> Suomen valtiokalenteri historiallisena lähdeteoksena	231
Gerhard Paul Das visuelle Zeitalter – Punkt und Pixel (<i>Olli Kleemola</i>)	100	<i>Heidi Kurvinen</i> Tamperealaisten tavoitteena paradigman muutos	106
Roger Picard Salonkien aika (<i>Johan Stén</i>)	211	<i>Heidi Kurvinen</i> Lisävaloa sairauden kokemuksiin myöhäiskeskiajalla	107
Helena Pilke Omat haukkuivat politrukeiksi – Jatkosodan valistusupseerit (<i>Marika Honkaniemi</i>)	490	<i>Anu Lahtinen</i> Merkittävien suomalaisten elämät ja verkostot Biografiasammossa	502
Raimo Pullat Tallinnlase asjademaailm valgustussajandil (<i>Pirjo Korkiakangas</i>)	213	<i>Anu Lahtinen</i> Paikallisuuden paradoksit – Pohjoismaista paikallishistoriaa Helsingissä	360
Pasi Saarimäki Puhumalla puolelleen – Viljo S. Määttä lä vai- kuttajana ja verkostoitujana (<i>Aaro Harju</i>)	355	<i>Anu Lahtinen</i> Tiedonhallintalain sudenkuopat Lautapeli vuoden 1918 tapahtumista	363 502
Anu Salmela Kuolemantekoja – Naisten itsemurhat 1800- luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa (<i>Pirjo Markkola</i>)	344	<i>Suomen Historiallinen Seura</i> Pääkohdat Suomen Historiallisen Seuran lausunnosta koskien Tiedonhallintalakia	362
Niina Timosaari Edvard Westermarck – Totuuden etsijä (<i>Pasi Saarimäki</i>)	92	<i>Reima Välimäki</i> Vihan pitkät jäljet ja historian pelillistäminen	500
Marja Tuominen ja Mervi Löfgren (toim.) Lappi palaa sodasta – Mielen hiljainen jäl- leenrakennus (<i>Eerika Koskinen-Koivisto</i>)	492	Historian Ystävä	
Pasi Tuunainen Finnish Military Effectiveness in Winter War 1939–1940 (<i>Jussi Jalonen</i>)	487	<i>Kari Salmi</i> Historian Ystävän Liiton kuulumisia	112
Pekka Visuri Saksan kenraali Suomen päämajassa vuonna 1941 – Suomalais-saksalainen yhteistyö Waldemar Erfurthin päiväkirjan valossa (<i>Mikko Karjalainen</i>)	488	<i>Kari Salmi</i> Historian Ystävän Liiton kuulumisia	240
		<i>Kari Salmi</i> Historian Ystävän toimintaa	368
		<i>Kari Salmi</i> Historian Ystävän Liiton kuulumisia	507

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

TOIVOTTAAN LUKIJOILLEEN

*RAUHALLISTA JOULUA JA
ONNELLISTA UUTTA VUOTTA*

**TILAA HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA
VUODEKSI 2019**

UUSILLE TILAAJILLE MYÖS NUMERO 4/2018
(TEEMANA UUSI SOTAHISTORIA)

Tilauslomake ja hinnat löytyvät täältä:
<http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/tilaukset>

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,

varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Sari Katajala-Peltomaa

Varapuheenjohtaja: dos. Juhana Aunesluoma

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki,

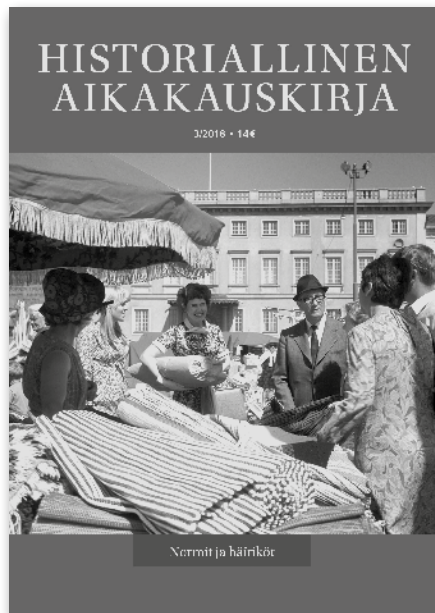
ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2019 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

RAJAPOSTIA 1914-1918

transit

Postimuseossa Vapriikissa 8.2.2019-5.1.2020

- Mitä tapahtui liikenteen ja viestinnän polttopisteessä Venäjän ja Ruotsin rajalla 1914-1918?
- Rajakaupunkien ihmisten tarinoita kriisiaikana: lähimmäisenrakkautta, salakuljetusta, rikastumismahdollisuuksia, pakettivuoria, pakolaisia ja maailman ainoa posti-ilmarata.
- Kovaa peliä rajalla -rooliseikkailu.

Näyttelyn yhteistyökumppanit ovat:
Tornionlaakson maakuntamuseo ja Ruotsin Postimuseo

